

Naslov izvornika

Patrick Dunleavy,
Authoring a PhD
Palgrave Macmillan, New York, 2003.

Copyright © Fakultet političkih znanosti
Sveučilišta u Zagrebu

Biblioteka *Politička misao*
Svezak 51

Glavna urednica
Mirjana Kasapović

Uredništvo
Mirjana Kasapović, Ana Matan
Berto Šalaj, Nenad Zakošek, Ivo Žanić

Izvršni urednik
Berto Šalaj

Tehnički urednik
Hrvoje Stančić

Izdavač
Fakultet političkih znanosti
Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Smiljana Leinert-Novosel

Patrick Dunleavy

KAKO NAPISATI DISERTACIJU

**Kako planirati, skicirati, pisati i
dovršiti doktorsku disertaciju**

Prevela
Maja Grgić Hudoletnjak

Zagreb, 2005.

SADRŽAJ

Popis slika i tablica	vii
Predgovor	xi
1. Kako postati autor	1
Autorski rad nešto je više od pukog pisanja	2
Različiti modeli doktorata i zadaće autorskog rada	4
Nošenje s očekivanjima čitatelja	9
2. Zamišljanje radnje kao cjeline	15
Definiranje središnjih istraživačkih pitanja	16
Izrada izvornog djela	22
3. Planiranje radnje kao cjeline: makrostruktura	38
Cjelina i jezgra	39
Fokusiranje ili otvaranje	47
Četiri obrasca objašnjenja	55
4. Organiziranje poglavlja ili članka: mikrostruktura	67
Podjela poglavlja u odjeljke	67
Smišljanje naslovâ	73
Pisanje početaka i završetaka	77
5. Pisati jasno: pitanja stila i upućivanja na literaturu	89
Elementi dobrog znanstvenog stila	90
Učinkovito upućivanje na literaturu	104
6. Razvijanje teksta i upravljanje procesom pisanja	116
Skiciranje, poboljšavanje i izlaženje u javnost	117
Preuređivanje teksta	124
Organiziranje procesa pisanja	128
7. Postupanje s točkama pozornosti: podaci, dijagrami i grafikoni	136
Načela dobrog prezentiranja podataka	138

Postupanje s tablicama	142
Izrada grafikonâ	148
Druge tehnike reduciranja podataka	161
Upotreba dijagrama i slika	168
8. Završnica: dovršavanje doktorata	172
Od cjelovite radne verzije do konačnog teksta	173
Predaja radnje i odabir ispitivača	182
Završni usmeni ispit (<i>viva</i>)	188
9. Objavljivanje istraživanja	196
Pisanje i predaja članaka za časopis	196
Preuređivanje radnje u knjigu	216
Pogovor	226
Rječnik maksima, pojmova i izraza	228
Dodatna literatura	238
Kazalo	241

POPIS SLIKA I TABLICA

Slike

3.1	Međusobni odnos cjeline i jezgre	44
3.2	Model fokusiranja	49
3.3	Model otvaranja	53
3.4	Kompromisni model	54
3.5	Tri načina promatranja moje radne sobe	56
3.6	Primjeri matrične strukture	65
4.1	Hijerarhijska struktura poglavlja	
5.1	Kako se pisanje doktoranata može razvijati	91
7.1	Osam glavnih tipova grafikona (i kada ih upotrijebiti)	150
7.2	Usporedba uprava za zdravstvo	158
7.3	Usporedba škotskih uprava za zdravstvo s obzirom na operacije mrene fiskalne godine 1998-1999.	159
7.4	Primjer grafikona "box-and-whisker" koji uspoređuje varijable	165
8.1	Integriranje tema	174
9.1	Primjer formulara za prosudbu članka u časopisu	204

Tablice

5.1	Kako različiti stilski zahtjevi poboljšavaju ili smanjuju razumljivost teksta	93
7.1	Usporedba uprava za zdravstvo	143
7.2	Usporedba škotskih uprava za zdravstvo s obzirom na operacije mrene fiskalne 1998-1999. godine	144

Sva pravila, koja bi se mogla propisati studiranju, sabiru se u jednome: uči samo da bi sam stvarao.*

Friedrich Schelling

* Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling, *On University Studies* (Athens, OH: Ohio University Press, 1966), prev. E. S. Morgan, prir., s Uvodom, N. Guterman, str. 34. (Nav. prema: F. W. J. von Schelling, "O metodi akademijškoga studija", u: I. Kant, F. W. J. von Schelling, F. Nietzsche, *Ideja univerziteta* (Zagreb: Globus, 1991), izabrao, preveo i predgovor napisao B. Despot, str. 152).

PREDGOVOR

Konzervativni politički filozof Michael Oakeshott jednom je ustvrdio:

"Sveučilište je udruženje osoba, smještenih na jednom mjestu, uključenih u nastojanje i brigu oko cijeloga intelektualnog kapitala koji čini civilizaciju. Ono se ne brine samo o tome da intelektualno naslijeđe održi netaknutim nego i da stalno pronalazi ono što je izgubljeno, obnavlja ono što je zanemareno, prikuplja ono što je razasuto, popravlja ono što je pokvareno, preispituje, preoblikuje, reorganizira, čini razumljivijim, novo izdaje i ponovno postavlja."¹

Čak i kad bismo ostavili po strani očitu Oakeshottovu staromodnu predrasudu protiv svake istinske ili bitne inovacije, ta "izjava o misiji" dovoljno je obuhvatna. Ona je zapravo umnogome preširoka da bi bila vjerodostojna u doba "društva znanja", kad se toliki drugi ljudi (u različitim profesijama, tvrtkama, kulturnim i medijskim organizacijama, vladama, udrugama civilnog društva ili kao neovisni pisci i istraživači) također brinu za "intelektualni kapital civilizacije".

Ova je knjiga napisana u nadi da će barem malo biti od pomoći nekima od onih koji stvaraju duže kreativne nefikcionalne tekstove. Osobito je namijenjena doktorandima i njihovim savjetnicima ili mentorima na sveučilištima. Pišući, odnosno nadgledajući pisanje doktorata, oni još uvijek slijede najzahtjevniji ideal izvornog istraživanja. "Nikad (se) ništa nije dogodilo što ne bi netko prvi uradio", rekao je John Stuart Mill, i to je ono što je doktorski ideal uvijek slavio i uvijek treba da slavi.² Svaka doktorska disertacija ili radnja u velikoj je mjeri *sui generis*. No ova je knjiga izraz uvjerenja da u huma-

¹ Oakeshott, Michael (1991). "The study of 'politics' in a university: An essay in appropriateness". *Rationalism in Politics and Other Essays*. Indianapolis: Liberty Fund, str. 194. Izvorno objavljeno 1962.

² Mill, John Stuart (1968). *On Liberty. Utilitarianism, Liberty and Representative Government* London: Dent, pogl. 3, str. 123. Izvorno objavljeno 1859. (Navedeno prema: Mill, J. S. *Izabrani politički spisi*. Zagreb: Informator i Fakultet političkih nauka, sv. 1, str. 158, preveo Adam Krlić).

nističkim i društvenim znanostima doktorandi trebaju steći i osnove općih umijeća autorskog rada koje su u različitim disciplinama i temama u osnovi slične. Dok je u posljednja dva desetljeća izobrazba u istraživačkim umijećima u velikoj mjeri formalizirana, "umijeća" autorskog rada bila su relativno zanemarena i ostala su neusustavljena.

Oakeshottu i drugim tradicionalistima ovaj moj pothvat činit će se kao samo još jedna cigla u zidu, još jedan korak prema birokratizaciji modernog društva koju je predvidio Max Weber.³ No smatram da usvajanje umijeća planiranja, skiciranja, razvijanja, revidiranja i ponovnog promišljanja radnje, te njezina dovršavanja u roku i u skladu s propisanim standardima, čini skup zadaća koji je odveć važan i prečesto loše izvršavan da bi se mogao prepustiti prilično nepravilnim i proizvoljnim modelima poučavanja i obrazovanja koji su prevladavali u prošlosti. Danas postoji duga i časa tradicija autorefleksije u znanosti. Ona se proteže preko idealističke vizije Friedricha Schellinga u njegovu spisu *O metodi akademiskoga studija*, do kontemplacija Francisa Bacona u njegovu *Napretku znanosti*, a prije njega do nekih značajnih refleksivnih spisa srednjovjekovnih mislilaca i antičkih grčkih filozofa.⁴ Danas, kao ni u ta prijašnja vremena, znanstvenici i studenti nisu (ne mogu biti) imuni na vanjske utjecaje i procese racionalizacije. U modernim uvjetima sveučilišta mogu dopuštati sebi postojeće oblike stvaranja i prenošenja znanja samo dok je očito da su to najbolje dostupne alternative.

Dakako, sastavljanje doktorske disertacije istodobno je proces koji je previše osoban i previše suptilan, previše ovisan o studentima i mentorima ili savjetnicima, previše raznolik u pogledu tema radnji, disciplina i sveučilišnog konteksta, da bi bilo kakav opći savjet mogao obuhvaćati išta više od djelića onoga što je doktorandu potrebno kako bi mu pomoglo da se razvije kao autor. No obrada toga područja na sustavan način ipak može biti vrlo vrijedna, može uštedjeti vrijeme, a možda i nadahnuti. Doktorandi poznaju svoju situaciju bolje od ikoga drugog. Oni se mogu poslužiti malenom količinom "gotovog znanja" (kako ga je nazvao Schelling)⁵ te izdvojiti i odabrati one elemente ovoga teksta koji su relevantni za njihove probleme. Nadam se da ova knjiga može pomoći i njihovim savjetnicima (koji su upoznati s cijelim

³ Najjasnija Weberova rasprava o birokratizaciji nalazi se u: *The Theory of Social and Economic Organization*. London: William Hodge, 1947, str. 302-312. Izvorno je napisana 1913.

⁴ Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph von (1966). *On University Studies*. Athens, Ohio: Ohio University Press, preveo E. S. Morgan, priredio i Uvod napisao N. Guterman. (Usp. Schelling, F. W. J. von "O metodi akademiskoga studija". U: Kant, I., Schelling, F. W. J. von, Nietzsche, F., 1991. *Ideja univerziteta*. Zagreb: Globus, izabrao, preveo i predgovor napisao B. Despot; Bacon, Francis (1861). *The Advancement of Learning*. London: Dent, priredio G. W. Kitchen.

⁵ Schelling. *On University Studies*. str. 34. ("O metodi akademiskoga studija", str. 152.)

spektrom doktorskih projekata u njihovoj disciplini) da prošire i usustave svoje razmišljanje i poučavanje studenata u pogledu autorskog rada. Stoga je ova knjiga napisana kao pomoć za studente i njihove mentore, kao okvir u koji se mogu staviti vlastiti položaji i iskustva.

Ovaj sam savjet iznio na skroman, ali ne i provizoran način, jer nije mi poznat nijedan drugi stil koji će izgledati pošten ili uvjerljiv. Postoji opasnost da moje prijedloge neki čitatelji dožive kao pretjerano sitničave ili propisujuće, kao da želim nalagati što bi doktorandi trebali raditi. No posve sam svjestan toga da će čitatelji uvijek stvoriti vlastite personalizirane verzije ovoga teksta, i da to uvijek trebaju učiniti, i to tako što će preuređivati i prihvaćati ono što im koristi, a zanemarivati ono što se ne uklapa. Pisao sam poput nekoga tko smišlja jelovnik za restoran, želeći pružiti izazovnu i uvjerljivu ponudu, te konzistentno i, koliko je god moguće, potpuno iskustvo. No svjestan sam toga da nitko (pri zdravoj pameti) neće izabrati i konzumirati više od jednog dijela s ovoga jelovnika odjednom.

Na kraju bih istaknuo da ova knjiga u velikoj mjeri prenosi zamisli mnogih kolega, studenata i nastavnika, čiju sam mudrost i prijedloge zabilježio, prihvatio, preispitao i, vjerojatno, tijekom godina besramno pokrao. Najveću zahvalnost dugujem tridesetorici ljudi koji su tijekom više od dvaju desetljeća sa mnom radili na vlastitim doktoratima. Razvijajući svoje zamisli, oni su me naučili toliko mnogo, ne samo o temama svojih radnji nego i o našem zajedničkom zvanju.⁶ Svatko od njih na različite će načine biti itekako svjestan slabosti i ograničenja mentora i mogu ih samo moliti da budu tolerantni prema bilo kakvom pogrešnom prikazivanju njihova iskustva koje se nehotice našlo u ovoj knjizi. Uz to, najveću zahvalnost dugujem kolegama na London School of Economics and Political Science koji su zajedno sa mnom bili doktorski mentori, odnosno koji su zajedno sa mnom držali opći seminar o pisanju doktorata.⁷ Mnogo sam naučio zahvaljujući njihovim vrlo različitim

⁶ Posebno zahvaljujem studentima kojima sam bio mentor i koji su završili doktorat: Kate Ascher, Françoise Boucek, Ianu Emsleyu, Raquel Galliego-Calderon, Stephenu Griggsu, Gunnaru Gunnarssonu, Stephanie Hoopes, Jacjuhu Joo, Won-Taek Kant, Tomu Ioannou, Leu Keliheru, Kuang-Wu Koai, Helen Margetts, Andrewu Masseyju, Rosi Mule, Marku Pattersonu, Johnu Petersonu, Yvonne Rydin, Richardu Sandlandu, Jamesu Stanyeru, Helen Thompson, Carol Vielba, Johnu Xavieru, Andrewu Websteru, Danielu Wincottu i Spenceru Zifcaku. Zahvaljujem i Kiyoko Iwasaki, Giti Subrahmanyam i Pieteru Vanhuysseu, koji u trenutku pisanja još uvijek rade na doktoratu. Mnogo sam naučio i od: Davine Cooper, Penny Law, Abigail Melville i Anne Meyel. Od ljudi s LSE kojima nisam bio mentor na doktoratu, pomogli su mi razgovori s Richardom Hefferanom, Andrewem Hindmoorom, Rolfom Hoijerom i Oliverom Jamesom.

⁷ Osobito zahvaljujem: Martinu Bulmeru (sada na Sveučilištu Southampton), Keithu Dowdingu, Georgeu Gaskellu, Michaelu Hebbertu (sada na Sveučilištu Manchester), Georgeu Jonesu, Paulu Kellyju, Peteru Loizosu, Helen Margetts (sada na School of Public Policy, University College, London), Brendanu O'Learyju (sada na Sveučilištu Pennsylvania), Anne Power, Jamesu Putzelu i Yvonne Rydin. Na velikoj pomoći naročito sam zahvalan Liz Barnett i njezinu osoblju na

stilovima poučavanja. Zahvalan sam i brojnim drugim kolegama koji će na različitim mjestima u knjizi možda prepoznati vlastite zamisli i doprinose. Napokon, htio bih se zahvaliti studentima iz 18 disciplina koji su više od desetljeća pohađali moj tečaj iz pisanja doktorata na London School of Economics and Political Science. Njihova pitanja, kritike i nove zamisli neprestano su proširivali moje znanje i uvjerali me da možemo učiniti više.

Nadam se da će većina čitatelja pothvat prikupljanja ovih zamisli u jednoj knjizi smatrati opravdanim i da ćete u tom slučaju knjizi pridonijeti tako što ćete mi elektroničkim putem slati komentare, kritike i prijedloge izmjena ili dodataka. Čak i u naše racionalizirano doba doktorat za mene ostaje ključnim sredstvom za razvijanje novog i izvornog mišljenja u humanističkim i društvenim znanostima, osobito među mladima, koji su (kao što je rekao Platon) "bliži idejama".⁸ Ako među novim naraštajima istraživača i mentora ova knjiga izazove barem malo pozitivnog odjeka, pokazat će se da ju je valjalo napisati.

London, u siječnju 2003.

Patrick Dunleavy

London School of Economics and Political Science
p.dunleavy@lse.ac.uk

Teaching and Learning Development Office na LSE. Zahvaljujem i Andyju Northedgu (Open University).

⁸ Platon, nav. u: Dimnet, Ernest (1929). *Art of Thinking*. London: Cape, str. 95.

1. KAKO POSTATI AUTOR

U zapisivanju nekog problema ili njegovu iznošenju u razgovoru puštamo da na vidjelo izađu njegovi bitni vidovi. A poznavajući njegov karakter, uklanjamo, ako već ne sam problem, a onda barem sekundarna obilježja, ona koje ga čine teškim: zbrku, zamjenu, iznenađenje.

*Alain de Botton*⁹

Proces autorskog rada obuhvaća sve sastavne dijelove stvaranja zgotovljenog teksta, to jest: smišljanje što da se napiše, okvirno planiranje teksta, skiciranje odlomaka, zapisivanje cjelokupnog teksta, njegovo revidiranje i ponovno pisanje te dovršavanje u prikladnom obliku, zajedno s objavlivanjem cijelog teksta ili njegovih dijelova. Na svakom stupnju može iskrsnuti složeni splet intelektualnih i logističkih problema. Kao što de Botton tvrdi o problemima općenito, često postoje istinske (trajne) dvojbe okružene remetičkim čimbenicima koje je lakše riješiti. Možda ni temeljne probleme niti okolne teškoće nije lako riješiti, no u pogledu tih teškoća često možemo postići napredak tako da prisutne probleme učinimo jasnijima. U ovom poglavlju namjeravam osvijetliti opće probleme koji se pojavljuju u autorskom radu te istaknuti rješenja koja su drugima bila korisna, a koja će možda i vama biti od pomoći.

Započinjem raspravom o važnosti autorskog rada kao općeg skupa umijeća na doktorskoj razini. Radnja ili duga disertacija (nadalje te riječi rabim kao istoznačnice) ključni je element u svim glavnim modelima dokorskog obrazovanja. Neka ključna načela autorskog rada imaju važnu primjenu u mnogim disciplinama humanističkih i društvenih znanosti. Drugi odjeljak razmatra različite autorske zadaće sadržane u "klasičnom" modelu doktorata i novijim "nastavnim" modelima dokorskog studija. Treći odjeljak bavi se temeljnim umijećem potrebnim da bi se postalo dobar autor – umijećem aktivnog nošenja s očekivanjima svojih čitatelja.

⁹ Alain de Botton (2000). *The Consolations of Philosophy*. London: Penguin, str. 58-59.

Autorski rad nešto je više od pukog pisanja

Pisati znači zahtijevati da se bude čitan, ali od koga?

C. Wright Mills¹⁰

Autorski stvarati na doktorskoj razini znači postati kvalificiranim akademskim piscem čija se djela, po mogućnosti, objavljuju. To uključuje stjecanje cjelovitog skupa "umijeća", korpusa praktičnog znanja koje se, tradicionalno, prenosi osobnim kontaktima unutar sveučilišnih odsjeka s mentorâ na studente. Osnovna pretpostavka ove knjige glasi da umijeća autorskog rada čine ključni element u sastavljanju uspješnog doktorata. Ona su temeljna za postizanje koherentne, povezane argumentacije u radnji. Umijeće autorskog rada može vam pomoći i da zadovoljite uvjete "izvornosti" te da dadete bitan doprinos razvoju svoje discipline, a to su na dobrim sveučilištima još uvijek ključni kriteriji za dodjelu doktorata. Uz to, stjecanje sposobnosti autorskog rada vrlo je važno u dovršavanju doktorata u propisanom roku i izbjegavanju velikih kašnjenja zbog kojih su doktorandi nekoć bili ozloglašeni.

Međutim, doktorandi na sveučilištima rijetko izričito uče umijeća autorskog rada. Znanje o kojem je tu riječ često nije kodificirano ili zapisano. Najčešće se velik napor ulaže u prenošenje temeljnog znanja pojedine discipline, uz intenzivno upoznavanje i uvježbavanje studenata u njezinim istraživačkim metodama. U usporedbi s time, poučavanju ili vježbanju studenata u autorskom radu pridaje se slaba pozornost. To dijelom odražava prošireno uvjerenje među sveučilišnim nastavnicima da na doktorskoj razini autor postaje učinkovit kad postane dobar istraživač i ovladava predmetom neke znanstvene discipline. Autorski rad na doktoratu često se smatra odveć raspršenom aktivnošću da bi bilo opravdano ili korisno da se studira na sveučilištima. Mnogi djelatni sveučilišni nastavnici, možda i većina njih, sumnjaju u to da se izvan konteksta pojedine discipline može mnogo toga korisnog reći o općim umijećima sadržanima u autorskom radu. Stoga je u davanju savjeta studentima o autorskom stvaranju većini sveučilišnih nastavnika i mentora dostupno malo pouzdanih izvora. Mnogi se savjetnici moraju ponajviše oslanjati na vlastito iskustvo, na činjenicu što su bili mentori i prijašnjim naraštajima studenata ili možda na činjenicu što su prije tridesetak godina i sami bili doktorandi. To zanemarivanje umijeća autorskog rada nije univerzalno. Urednici znanstvenih časopisa i većina izdavača sveučilišnih knjiga mogu prepoznati, a uistinu to i čine, nečiju kompetentnosti u određenoj disciplini i njegovo umijeće pisanja. Oni priznaju da dobri istraživači mogu biti loši pisci i da neinspirativni istraživači ipak mogu biti dobri pisci, interpreti i prenositelji

¹⁰ C. Wright Mills (1959). *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press, str. 243.

znanja. No glavno načelo velikog dijela dokorskog obrazovanja ipak je u pretpostavci da, ako se istraživanje dobro provede, onda će dio koji se odnosi na pisanje nekako prirodno doći na svoje mjesto.

Taj konvencionalni pristup pretpostavlja da će se studenti koji započinju doktorski studij oslanjati na umijeća učenja koja su specifična za njihovu disciplinu, a koja im je usadilo njihovo dotadašnje obrazovanje na prijediplomskoj ili diplomskoj razini. Kako njihovo istraživanje bude napredovalo, oni će vjerojatno naučiti kako napisati dobar (ili barem prihvatljiv) sastavak u stilu discipline, metodom pokušaja i pogrešaka, praktičnim učenjem na temelju nekoliko skica, najprije seminarskih radova, potom poglavlja, a na kraju cijele disertacije. Doktorande se pomno nadgleda, pa oni od svojih mentora, a možda i drugih kolega, dobivaju detaljne kritike i pojedinačne savjete. Ti se savjeti uvijek odnose specifično na tekst i disciplinu te se usredotočuju na neki važan argument ili istraživanje, na to je li određena postavka bila dostatno dokazana, odnosno na to je li dotični način formuliranja argumenta legitiman ili primjeren kontekstu i tako dalje. Očekuje se da će iz mnogih ponovljenih slučajeva tih komentara i interakcija studenti postupno izgraditi vlastiti osjećaj za ono što se može a što ne može reći, kako bi se to moglo reći i kako bi drugi stručnjaci u njihovoj disciplini protumačili njihov tekst i reagirali na nj.

U provođenju istraživanja te u razvijanju znanja u određenoj znanstvenoj disciplini zanatski pristup doktorskom obrazovanju još dobro funkcionira, iako je u novije doba znatno proširen formaliziranim, širim i duljim procesima napredne pouke. A kad je posrijedi pitanje autorskog rada, mnogi će studenti možda imati sreću i za mentora dobiti sklonog nastavnika, osobu koja je i sama umješan i iskusan autor, i koja je, k tome, spremna mnogo vremena i truda posvetiti tome da individualnim radom studentima usadi slična umijeća autorskog rada. U tim okolnostima sustav koji se zasniva na popratnom učinku ipak može polučiti iznimne rezultate.

No taj je model popratnog učinka studentskog učenja i razvoja obično mnogo problematičniji glede autorskog umijeća. Pritisak da podučava, istražuje, objavljuje i obavlja administrativne poslove, kojemu je na modernim sveučilištima podvrgnuto kvalificirano osoblje, često je uzrokom što taj model, u jednom ili nekoliko pogleda, doživljava neuspjeh. Doktorski studij koji se zasniva na individualnom mentorstvu skup je i zahtijeva mnogo vremena. Jedan od razloga za formalniji i kolektivniji trend u doktorskom obrazovanju jest skraćivanje individualnog studija, uz veće korištenje skupnih seminara koji studentima trebaju pomoći da razviju svoje ideje i umijeća komuniciranja. Čak je i u najtradicionalnijem shvaćanju dokorskog obrazovanja, koje još uvijek naglašava nadgledanje pojedinog studenta od strane jednog mentora, prijenos umijeća autorskog rada ranjiv. Neki mentori mogu biti nemarni pisci ili pak ne osobito zainteresirani za razvoj sposobnosti autorskog rada

drugih ljudi ili ne baš umješni u tome. Njihovi se studenti mogu naći bez ikakva dodatnog izvora pouke. Povrh svega, postupak koji se zasniva na popratnom učinku može oduzeti mnogo vremena i biti nepredvidljiv, što studentima donosi mnogo brige i psihološkog opterećenja. Neformalne metode ili metode “pokušaja i pogrešaka” mogu nepotrebno produljiti vrijeme dovršenja doktorata. K tome, one mogu učiniti problematičnijim nego što je potrebno razvoj kompetentnoga i darovitoga neovisnog autora.

Ova knjiga nastoji biti korisna doktorandima i njihovim savjetnicima u tome da sustavnije razmišljaju o umijećima autorskog rada. Na temelju dugogodišnjega mentorskog rada s vlastitim studentima te opsežnog i intenzivnog tečaja o skiciranju i pisanju doktorata što sam ga na svojem sveučilištu držao više od desetljeća, prihvatio sam ono što bi konvencionalniji kolege nazvali “ekstremnijim” gledištem. Smatram da u većini društvenih i humanističkih znanosti skup općih umijeća autorskog rada određuje otprilike 40 do 50 posto uspjeha u pisanju doktorata. Dakako, sposobnost da dovršite rad na doktorskoj razini ponajprije će biti uvjetovana vašim vlastitim istraživačkim zamislima i “urodenoj” izvornosti, vašim zalaganjem, marljivošću i umijećem u stjecanju specifičnog znanja na području vaše discipline te kompetentnosti u njezinim metodama. No ako istodobno ne razvijate i unapređujete svoje sposobnosti autorskog rada, postoji veliki rizik da se vaše ideje ne razviju dovoljno dobro ili brzo kako bi vas podržale da svoju radnju dovršite na odgovarajućoj razini i u razumnom roku. Provođenje dobrog istraživanja i postajanje učinkovitim autorom nisu odvojeni procesi, nego su usko povezani oblici intelektualnog razvoja koji trebaju djelovati usporedno. Isto tako, smatram da su umijeća autorskog rada relativno općenita te da se na doktorskoj razini mogu, na otprilike sličan način, primijeniti u cijelom spektru disciplina. Stoga se ova knjiga oslanja na mnoštvo prethodnih spisa i uvida prethodnih naraštaja sveučilišnih nastavnika.

Različiti modeli doktorata i zadaće autorskog rada

Na suvremenim sveučilištima postoji mnoštvo različitih modela doktorata. Način na koji biste trebali razvijati umijeća autorskog rada ponešto će se razlikovati ovisno o pojedinom modelu, kao i, donekle, ovisno o različitim disciplinama humanističkih i društvenih znanosti. Postoje dva glavna tipa doktorskog obrazovanja: “klasični” model, usko povezan s izradom opsežne radnje, i moderniji “nastavni model”, koji se često povezuje s kraćom disertacijom koja se zasniva na člancima. Pokazat ću kako se savjeti koje dajem ovdje i u ostatku ove knjige mogu prilagoditi vašem modelu doktorata.

Model doktorata	Mentorstvo	Zahtjevi za radnju	Uobičajen u
Klasični model u cijelosti se usredotočuje na pisanje radnje, uz samo prethodnu vježbu ili rad u kolegijima	Jedan ili dva mentora (UK); ili malo povjerenstvo (Europa)	Opsežna radnja: integrirani skup poglavlja koji se najčešće sastoji od, približno, 80.000 do 100.000 riječi	sveučilišnim sustavima britanskog i europskog tipa te disciplinama koje se više zasnivaju na tekstovima
Nastavni doktorski model Prvi stupanj uključuje rad u kolegijima koji se ocjenjuje na temelju općeg ispita. Drugi stupanj je disertacija	Glavni savjetnik, pomoćni savjetnik i ostatak povjerenstva	Disertacija prema modelu članka: četiri ili pet kvalitetnih članaka koji su prikladni za objavljivanje, otprilike 60.000 riječi	sveučilišnim sustavima američkog tipa i više tehničkim društvenim znanostima drugdje

Klasični model doktorata razvio se tijekom stoljećâ u Europi te još prevladava u sveučilišnim sustavima koji su pod utjecajem europske i britanske ili komonveltske prakse u većini humanističkih i društvenih znanosti. Najtradicionalnija verzija toga pristupa ravna se prema tradiciji “čarobnjakova šegrta” u kojoj studenti sjede do nogu svojeg mentora, velikana u dotičnom području, koji je nekoć davno napisao veliku knjigu. Mentor će, na način koji je sâm smislio, u doktoranda usaditi pravi duh, usmeno će mu prenijeti nakupljenu mudrost dotične discipline i opširno će komentirati studentove uzastopne pisane pokušaje, kako bi mu pomogao da u nekoliko godina i sâm napiše veliku knjigu. U tom je pristupu socijalizacija s disciplinom vrlo neformalna. Odnos mentora i studenta iznimno je čvrst i ključan je za napredak studenta. U britanskom i komonveltskom modelu mentor je odgovoran samo za razvoj rada na doktoratu te za pomoć doktorandu, a ne i za završni doktorski ispit. Ta se zadaća najčešće povjerava dvojici (katkad i trojici) nastavnika koji prethodno nisu bili uključeni u rad studenta. Ispitivači imaju upute da u dodjeljivanju doktorata na svim sveučilištima održavaju dosljedan profesionalni standard (v. pogl. 8).

Međutim, na mnogo mjesta i u mnogim disciplinama rad u kolegijima danas ima mnogo veću ulogu čak i u klasičnom modelu doktorskog obrazovanja. Isto tako, u Europi se mentor često zamjenjuje povjerenstvom od tri ili četiri člana koje je poduprto aktivnijim nadzorom sveučilišnog odsjeka nad svim doktorandima kao skupinom. Socijalizacija u disciplini je poluformalizirana i kolektivnije organizirana. Učenje o tome kako postati stručnim autorom više je pitanje dugotrajnog sjedenja na doktorskim seminarima, u interakciji s mnoštvom nastavnog osoblja, u reakcijama na seminarske radove od strane kolega u seminaru i, naposljetku, u usmenim i pisanim komentarima na skice pojedinih poglavlja od strane povjerenstva. Na europskim sveučilištima nekoliko članova povjerenstva najčešće su i ispitivači na završnim stupnjevima, a dužnost im je da odluče treba li studentovu završnu radnju prihva-

titi kao doktorat. Oni tako daju savjet i podršku, ali i propisuju i ocjenjuju. Pomiriti i obavljati te dvije uloge zajedno može biti teško.

Različite verzije klasičnog modela doktorata funkcioniraju dobro kad sve ide kako treba, no u suprotnome funkcioniraju loše. U starijoj, individualiziranoj verziji, ideje se mogu prenositi brzo i lako ako se mentor i njegov student dobro slažu na osobnoj razini i ako prijateljski dijele uglavnom iste interese. No stvari često mogu poći krivo. Odnosi između mentora i studenta mogu se pokvariti, tako da mentor može postati nervozan zbog činjenice što mladi suparnik preseže na njegovo područje, ili pak student može otkriti da njegov mentor ima i svoje slabe strane. Ili se pak mogu previše zbližiti, tako da mentor može postati tako dominantnim u njihovu odnosu da student postaje pukim sljedbenikom, koji ponavlja ili replicira, a ne stvara iznova. Ili se pak student i mentor ne uspiju povezati, tako da se studentova pozornost i interesi razlikuju od mentorova stručnog interesa, a mentora je teško promijeniti. Prezaposlene mentore često ometaju brojne nastavne obveze, pa u ključnim trenucima mogu biti potpuno odsutni, na dopustu ili na istraživačkom putovanju. Razdoblja sa zamjenskim mentorima često su problematična.

Novija, kolektivnija varijanta klasičnog modela mentorstva općenito je fleksibilnija i elastičnija, tako da je vremenom postala proširenija, čak i u britanskome ili komonveltskome sveučilišnom sustavu. Više mentora i formaliziranija doktorska izobrazba koju pružaju odsjeci znači da studenti imaju više opcija, od kojih će neke većinu vremena funkcionirati dobro. Studenti manje ovise o osobnim odnosima samo s jednom osobom. Ako odnosi s jednim članom povjerenstva podu krivo, često to mogu nadoknaditi tako da se više oslone na onog člana za kojeg osjećaju da im je najbliži. Isto tako, studenti su često bolje osigurani u pogledu izostanaka jednog člana povjerenstva. No povjerenstvo može stvoriti druge probleme. Lako je moguće da studenti dobiju oprečne savjete od različitih savjetnika, a izbor među njima može biti težak. Možda će, također, morati uložiti mnogo vlastite spretnosti kako bi svoje mentore doveli do suglasnosti i konsenzusa. Naposljetku, studentima će možda biti teže održavati dobre odnose sa starijim mentorima ili ispitivačima.

Kako god mentorstvo bilo organizirano, klasični model doktorata uvijek kulminira u stvaranju opsežne radnje, najčešće ograničene na duljinu od 100.000 riječi. Ona mora biti konvencionalno izložena kao knjiga u obliku susljednih povezanih poglavlja i cjelovite opće argumentacije. Kako bi se stvorila i strukturirala tolika količina pomno uređenog teksta, potrebno je iznimno umijeće autorskog rada. U objema verzijama skiciranoga klasičnog modela često postoji znatan nesklad između načina na koji su razvijena umijeća autorskog rada i razine stručnosti u sastavljanju i razvijanju teksta koju iziskuje opsežna radnja. Neki dijelovi ove knjige, kao što je drugo poglavlje,

osobito su prilagođeni studentima koji sastavljaju tu vrstu radnje, a i sva će ostala poglavlja biti relevantna za njih.

Nastavni model doktorskog studija ima dva ključna elementa. Prvi je opsežan i zahtjevan program rada u kolegijima koji najčešće traje dvije ili tri godine i koji se ocjenjuje na kraju, u SAD-u na općem ispitu. Drugi element je *disertacija po modelu članaka* srednje duljine na kojoj se radi još dvije do četiri godine i koju ocjenjuje povjerenstvo. Američko doktorsko povjerenstvo uvijek uključuje studentove savjetnike te još dvoje ili troje starijih nastavnika koji nisu neposredno uključeni u rad studenta. "Glavni savjetnik" je član nastavnog osoblja koji je najodgovorniji za praćenje studenta u izradi disertacije (slično glavnom mentoru u klasičnom modelu doktorata). "Pomoćni savjetnik" radi sa studentom, ali manje intenzivno. Neka sveučilišta propisuju da pomoćni savjetnik ne smije biti specijalist u istom području na koje se odnosi studentova disertacija. Članovi povjerenstva mogu čitati studentov rad u različitim fazama, osobito kad je disertacija dovršena, te sudjeluju u "obrani disertacije" ili u završnome usmenom ispitu (v. pogl. 8). Disertacija se, po pravilu, ne može prihvatiti ako se s time ne suglase svi članovi povjerenstva ili svi osim jednog, uključujući glavnog savjetnika i tri ili četiri druga starija nastavnika.

Opsežna radnja nije prikladna za nastavni model doktorskog studija, uzmu li se u obzir opseg i zahtjevan rad u kolegijima koji su obuhvaćeni općim ispitom. U ovoj verziji doktorata često se ne čini osobito smislenim da se doktorande tjera na zamorni zadatak pisanja jednoga koherentnog megateksta, koji uključuje elemente kao što su opsežni prikazi literature ili drugi uvodni materijali koji se, stručno gledano, možda ne cijene mnogo. Disertacija po modelu članaka zahtijeva od studenata da napišu kraći tekst, svakako kraći od 60.000 riječi, i to u nepovezanim obliku. Disertacija u biti obuhvaća četiri ili pet članaka napisanih u skladu s dobrim znanstvenim standardom. Članci ne moraju biti međusobno vrlo usko povezani, iako će najčešće postojati nekakav kratak uvod, a možda i kratka zaključna rasprava o međupovezanostima u istraživanju ili o tome što poglavlja zajedno impliciraju. Zapravo je važno to da svaki od tih četiri ili pet članaka bude "objavljive kvalitete". Drugim riječima, povjerenstvo za ocjenu disertacije treba ih ocijeniti kao novo djelo koje jest znanstveni doprinos i koje se stoga može objaviti u znanstvenom časopisu (bez obzira na to jesu li ti članci na ovom stupnju zapravo već objavljeni).

Taj je pristup općenito najdalje odmaknuo od "knjiškog" modela radnje u onim društvenim znanostima koje su više tehničke i matematičke. Glavni način promicanja znanja relativno je kratak članak (od 8.000 riječi ili manje) u recenziranome znanstvenom časopisu. U matematički i tehnički zasnovanim disciplinama pisanje cijelih knjiga odavno je postalo posve neuobičajeno.

nim i ono je, kad je riječ o priopćavanju rezultata novog istraživanja, manje važno od pisanja znanstvenih članaka. U tim disciplinama postoji tendencija smanjivanja broja znanstvenih knjiga, dok časopisi doživljavaju procvat. Pisanje knjiga postaje znanstvenom aktivnošću srednjih i poznijih godina i ne povezuje se toliko s doktoratom. Stoga je čak i u sveučilišnim sustavima britanskog i europskog tipa doktorska radnja po modelu članaka postala uobičajenom u više tehničkim društvenim znanostima.

Za one studente koji pišu disertaciju ili radnju na temelju članaka drugo poglavlje (o makrostrukтури radnje kao cjeline) nije nužno relevantno. Ako vaših četiri ili pet članaka zapravo nisu usko povezani, onda opće uređivanje materijala u tekstu nije važno pitanje. No ako su vaši tekstovi povezani od toga, onda savjet u drugom poglavlju ipak može pomoći tome da vaši argumenti postanu uvjerljiviji i bolje razvijeni. Isto tako, moguće je da u člancima ima problema oko postizanja konzistentnog stila i prezentacije, koje valja razmotriti. A ako pak u kasnijem tijeku karijere odlučite napisati knjigu, moglo bi biti korisno ponovno pročitati ovo poglavlje. Sva ostala poglavlja potpuno su relevantna i za disertaciju po modelu članaka. Ako je vaš rad vrlo tehnički ili matematički, te povlači za sobom malo pitanja koja se tiču stila, možda ćete htjeti preskočiti prvi dio petog poglavlja, koji se bavi tim pitanjem. No tamo se nalaze neka važna načela znanstvene komunikacije, koja jednako vrijede i za tehničke informacije.

Ne kulminiraju svi nastavni modeli dokorskog studija u disertaciji po modelu članaka. Fakulteti humanističkih znanosti na mnogim, tradicionalnijim američkim sveučilištima mogu zahtijevati veliku, opsežnu disertaciju, kao i polaganje općeg ispita da bi dodijelili doktorat, što je vrlo zahtjevan opći standard. Ako se taj zahtjevni miješani format uklapa u situaciju na vašem sveučilištu, onda bi cjelina ove knjige trebala biti relevantna za drugu polovicu vašega dokorskog studija.

Postoji još jedan model, koji se naziva "*stručni*" doktorat, koji je nekoć bio rijedak, no koji će se u budućnosti možda još razvijati. U osnovi, on dvije ili tri godine rada u kolegijima u nastavnom modelu dokorskog studija proširuje u punih četiri ili pet godina. U svojem radikalnom obliku, taj sustav uopće ne zahtijeva završnu doktorsku disertaciju i, umjesto toga, sadržava više ocjenjivanja i pisanja mnoštva manjih članaka ili pak provođenje nekog projekta ili nekoga drugog nepisanog oblika vježbe. U drugim pak slučajevima on zadržava prilično smanjeni oblik disertacije, od možda 30.000 riječi, ali, za razliku od prethodnih modela, ne zahtijeva izričito da ona bude izvorna ili da se može objaviti. Uzme li se u obzir dugotrajnost dodatnog rada u kolegijima na koji su studenti u tom pristupu primorani, izrada čak i kratke disertacije na primjerenoj razini možda neće biti jednostavna. Možete se naći pod velikim pritiskom kratkih rokova u kojima morate dovršiti neki projekt ili is-

puniti neku obvezu u kolegiju, zbog čega vam ostaje malo vremena za autorski rad i za razvoj istraživanja. Istodobno, vrlo kratke radnje ili dugi eseji izradeni u tom modelu (a možda i neki ocijenjeni radovi) ipak će trebati biti na naprednijim razinama nego što su oni koje su sastavili studenti na diplomskom studiju (MA ili MSc). Studenti koji rade na stručnom doktoratu mogu preskočiti drugo poglavlje. No trebali bi uočiti da je ostatak knjige iznimno relevantan za njih, osobito za izradu naprednog teksta na dobroj znanstvenoj razini, no koji je napisan pod velikim pritiscima rokova i obujma posla.

Nošenje s očekivanjima čitatelja

Knjiga govori samo onima koji već znaju što se od nje može očekivati i, sukladno tome, kako je protumačiti.

*Michael Oakeshott, o kuharicama*¹¹

Knjiga je, poput krajolika, stanje svijesti koje varira s čitateljima.

*Ernest Dimnet*¹²

Izradivati doktorat najčešće znači pisati više nego što ste to ikad dotad činili. Trebate li sastaviti opsežnu radnju, lako je moguće da će to biti najdulji tekst što ćete ga ikada napisati, čak i ako se upustite u znanstvenu karijeru i nastavite pisati sljedećih nekoliko desetljeća. Kao sveučilišni nastavnik rijetko ćete ponovno imati tri ili četiri godine da se puno radno vrijeme bavite jednim jedinim znanstvenim projektom. Možda ćete objavljivati knjige, no većina znanstvenih knjiga mora ostati na granici između 60.000 i 80.000 riječi, dok opsežne radnje mogu iznositi i do 100.000 riječi, pri čemu studenti najčešće i idu do te granice. Čak i kad je riječ o doktoratu koji podrazumijeva disertaciju po modelu članaka, to je obično zato što su prevladavajući tip znanstvenih publikacija u dotičnoj disciplini članci u časopisima. Vaša će disertacija stoga opet biti četiri, pet ili čak šest puta dulja od jednog članka. Možda će opsegom odgovarati rezultatu četverogodišnjega znanstvenog istraživanja u vašoj kasnijoj karijeri, ali ukoričenog u obliku jedne knjige. Prema tome, najjednostavniji razlog zbog kojega je važno sustavno razmišljati o tome kako biti autor doktorata jest to što je izrada tolikoga povezanog teksta po prvi put neizbježno teška. Što je tekst dulji, to vam je teže kao autoru razumjeti vlastite argumente i učinkovito ih posložiti.

¹¹ Michael Oakeshott, iz njegova pristupnog predavanja na LSE, "Political Education", str. 15, nav. u: W. J. M. Mackenzie (1975). *Explorations in Government*. London: Macmillan, danas Palgrave Macmillan, str. 24.

¹² Ernest Dimnet (1929). *The Art of Thinking*. London: Cape, str. 151.

Isto tako, kako tekst biva veći, čitateljima je teže slijediti vaše misli. Po-teškoće čitatelja bit će tim veće što su manje upoznati s gradom s kojom tre-baju izaći na kraj, a to je važan problem za autore od kojih se očekuje da pro-vedu originalno istraživanje. Gotovo po definiciji, velik dio nove radnje može biti nepoznat čak i iskusnim stručnim čitateljima. Navedeni Oakeshottov epi-graf naglašava da se i naizgled najjednostavniji tekst (kao što je kuharica) za-sniva na nekom zajedničkom skupu konvencija između autora i njegovih či-tatelja u pogledu toga kako valja pisati tu vrstu knjige. Potpuno poznavanje konvencija vaše discipline pomoći će vam da se u autorski rad upustite na pouzdaniji način. Ipak, kao što Dimetov epigraf također naglašava, različiti čitatelji mogu isti tekst dešifrirati na različite načine. Pokušati konzistentno razmišljati o tome kako će čitatelji razumjeti vaš tekst, pisati tako da imate na umu čitatelje – to je temeljni način na koji se postaje dobrim autorom. To nije izvanjsko procesu stvaranja i razumijevanja vaših argumenata, nego je sa-stavni dio onoga što vam pomaže da budete što učinkovitiji u organiziranju i izražavanju svojeg mišljenja.

Na neki vas način svako autorsko stvaranje suočava s potrebom da se ne-prestano nosite s očekivanjima čitatelja i shvatite da će različiti čitatelji pro-matrati vaš tekst iz različitih perspektiva. Pišete li svoju radnju tako da ona bude pristupačna najširem čitateljstvu, bolji ćete autor postati tako što ćete razvijati vlastite ideje te poboljšavati jasnoću i smjer svoga istraživačkog plana i dovršene misli. Većina doktorskih disertacija možda se nikad neće objaviti, ali mnoge ipak ugledaju svjetlo dana, nekad kao cjelovite knjige, ali češće u obliku jednog ili više članaka u časopisima (v. pogl. 9). Pišete li imajući na umu čitatelje, to će iznimno poboljšati kvalitetu vašeg teksta i uvećati izgled da će vam disertacija biti objavljena te stoga dati svoj dopri-nos razvoju znanstvene misli. Drugi je mogući rezultat izrada radnje koja, nakon što se preda, odlazi u knjižnicu i sljedeća dva desetljeća polako skuplja prašinu. Radnju koja nije nikad potpuno ili djelomice objavljena možda će pročitati najviše jedan ili dvojica znanstvenika u vašoj instituciji. Ili će pak neki vrlo marljivi istraživači s drugih institucija možda biti dovoljno zaintere-sirani upravo za istu temu. No jednako je tako vjerojatno da vašu radnju neće pročitati nitko drugi osim vaših mentora i ispitivača, poput ruže Thomasa Graya koja “se rodi da cvjeta negledana”.¹³

Promatranje stvari iz perspektive čitatelja nije jednostavno. Znanstvenici najčešće provedu toliko mnogo vremena istražujući, razjašnjavajući svoje te-orije i izražavajući svoje argumente na integrirani način da im može biti vrlo

¹³ Thomas Gray, “Elegija napisana na seoskom groblju”:
Mnoga se ruža rodi i mnoga cvjeta negledana
A miris njen slatki zalud se širi pustim predjelima.

teško shvatiti kako će njihov tekst biti primljen i protumačen. Taj je problem osobito akutan za doktorande, budući da je disertacija njihov prvi veći spis i najčešće ima ograničenu publiku čije je reakcije teško predvidjeti. Osim toga (o čemu raspravljam u drugom poglavlju), doktorski projekti obično postaju usko povezani s osobnošću znanstvenika početnika i istraživača naučnika, zbog čega studenti teško mogu biti samovjesni ili kritični kad je riječ o nji-hovu vlastitom djelu.

Sva ova obilježja znače da neki studenti mogu pisati opsesivno imajući na umu samo dva ili tri čitatelja, naime svoje mentore ili savjetnike i, možda, ispitivače. Budući da su savjetnici, mentori i ispitivači za svoj posao plaćeni, studenti ih često zamišljaju kao ljude kojima je nemoguće biti dosadan. Pret-postavlja se da su oni toliko predani upijanju teksta da ih nije briga koliko je on (ne)zanimljiv. A budući da su ispitivači starije osobe koje su na vrhuncu svoje profesije, često ih zamišljaju i kao potpuno nezainteresirane za čitlj-i-vost ili razumljivost radnje. Pretpostavlja se da oni mogu ovladati bilo kojom razinom zahtjevnosti. Katkad ih doživljavaju i kao sitničave i opsjednute po-jedinostima istraživačkih metoda i navođenjem znanstvene literature za svaku tvrdnju. Zauzmte li išta slično ovoj vrsti stava, to može imati vrlo loš učinak na kvalitetu teksta što ga izrađujete. U izdavačkim krugovima doktorske su radnje često sinonim za nečitljive argumente, pompozno i pretjerano složeno izražavanje ideja te za pretjerivanje u navođenju i komentiranju literature i u ulaženju u teorijske i metodološke pojedinosti.

Poput drugih oblika blage paranoje, obrambeni mehanizam doktoranata ima malo veze s činjenicama. Razumni doktorski mentori, savjetnici i ispiti-vući ne rade svoj posao za novac, a još manje za dvojbenu akademsku slavu. Naprotiv, većina profesora i ostalih starijih članova nastavnog osoblja pri-hvaćaju se mentorstva i ispitivanja zbog triju razloga: nadaju se da će naići na nov i originalan rad i poticati ga; žele da perspektivne mlade znanstvenike uvedu u disciplinu kojoj su posvetili svoj život; to shvaćaju kao dužnost prema kolegama na svojem odsjeku i, šire, u struci. Stoga, ako im predate ja-san i razumljiv tekst, onda je to samo osnovni oblik pristojnosti što ga mogu očekivati. Ako pišete tako da vas razumije najšira moguća publika informira-nih, stručnih čitatelja, to će pridonijeti tome da vaši savjetnici i ispitivači ste-knu najbolji dojam o vašem radu te da svoju zamršenu zadaću najbrže i naj-lakše mogu obaviti. Nasuprot tome, složen ili nejasan tekst, zakučasto i nera-zumljivo napisan, može im rad s vama učiniti odbojnijim. U završnoj fazi dovršavanja i predaje disertacije on čak može kod savjetnikâ ili ispitivača pobuditi ozbiljne dvojbe o vašoj sposobnosti da se upustite u znanstvene ak-tivnosti koje su bitne za vašu kasniju akademsku karijeru, kao što je učinko-vito poučavanje studenata ili redovito objavljivanje u časopisima (v. pogl. 8. i 9).

Mnogo je različitih načina na koje će vaš spis pobuditi očekivanja čitatelja. Svaki razumljiv tekst dulji od nekoliko stranica mora sadržavati "orijentacijska sredstva", to jest načine da se unaprijed naznači ono što slijedi (o čemu se подробно raspravlja u pogl. 3. i 4). Uz to, disertacije često zahtijevaju vrlo razvijen mehanizam za smještanje dotičnog djela u širi znanstveni kontekst. U opsežnoj je radnji najvažniji elementi takvog naznačavanja prikaz prethodne literature i jedno ili više teorijskih poglavlja. U svakoj znanstvenoj disertaciji ili članku čitatelji vrlo pažljivo razmatraju autorove iskaze o tome što će njegova studija postići. Razočarani su kad autori ne daju nikakve naznake o tome što će uslijediti u kasnijim poglavljima, odjeljcima ili odlomcima; ili kad najave da će nešto uslijediti, a to se ne dogodi; ili kad iznesu nešto različito od onoga što su najavili; ili pak kad ih uvuku u trošenje vremena na projekt koji ispadne drukčiji od onoga što su mislili. Svaki od tih ishoda čitatelje zabrinjava: možda autor ne zna što misli, možda ne razumije temu uz koju je prionuo. Ubrzo slijedi implikacija: možda ova knjiga ili članak nije vrijedan mog vremena ili pozornosti. Kod ispitivača ili disertacijskog povjerenstva taj se osjećaj može vrlo lako pretvoriti u sljedeće: možda ova radnja ne zadovoljava onaj standard koji bi trebao zadovoljiti doktorat. To su za doktorande, više nego za većinu drugih autora, opasne misli.

Autori često kod čitatelja mogu pobuditi očekivanja, a da to nisu namjeravali. Doktorske radnje i znanstveni članci najčešće započinju nekim prikazom literature. Posve je uobičajeno da se studenti početnici u tim odjeljcima lirski razbacuju o ograničenjima ili neadekvatnostima prethodnog istraživanja u njihovu području. Većina doktoranata rano počinje pisati prikaze literature, često prije nego što su postali svjesni kako je teško baratati istraživačkim materijalom i iz njega izvlačiti korisne ili zanimljive informacije. Stoga se lako zavešti uvjerenjem da će upotreba različitih metoda ili nekoga novog teorijskog pristupa dovesti do sjajnijih rezultata. No ako oštro iskritizirate prethodno djelo, kako bi to moglo utjecati na čitatelje? To bi moglo stvoriti očekivanja da će vaše istraživanje biti mnogo bolje od prethodnoga. Kad temeljito izložite što je u prethodnim studijama bilo pogrešno, čitatelji moraju povjerovati u to da ste sposobni prekoračiti ta ograničenja. Stoga svaka kritika koju iznesete može podići prag što ga vaše istraživanje treba prijeći. Kumulativno, učinci pretjerano entuzijastične kritike mogu vas onesposobiti.

Slično tome, akademski će čitatelji iz načina na koji pišete svoj tekst izvući mnoštvo malih putokaza, koji će stvoriti određena očekivanja u pogledu toga što pokušavate učiniti. Primjerice, način na koji nazivate škole mišljenja u svojoj disciplini i na koji potom opisujete vlastito djelo natuknut će čitateljima vašu poziciju u intelektualnim trendovima dotične discipline, na čiju se stranu svrstavate i kome se suprotstavljate. Brojni su komentatori otkrili plemenske tendencije među znanstvenicima, zbog kojih se moraju okupljati u

škole mišljenja, a možda i stvarati umjetne frakcijske sukobe. Drugi se žale na posjednički nagon koji uzrokuje stalnu diferencijaciju stajališta. Charles Caleb Colton ironično je primijetio: "Profesori u svakoj grani znanja daju prednost vlastitim teorijama pred istinom; to je zato što su njihove teorije privatno vlasništvo, dok je istina zajedničko dobro."¹⁴

Ipak, neki oblici akademske diferencijacije i etiketiranja nisu samo izvanjski elementi. Etikete i žargon u akademskom životu uštede mnogo vremena, upravo kao i u svakodnevnom životu. Kad kažem: "Dolly Parton je *country* i *western* pjevačica", onda etiketa sadržana u tim četirima riječima sažimlje mnoštvo različitih obilježja: odijevanje u lažnu kaubojsku odjeću ukrašenu resama, pjevanje na način jujuškanja uz pratnju *slide* gitare i preferiranje pjesama ruralne i provincijske tematike, o iskušenjima bračne ljubavi i američkom domoljublju. Kad bih svaki put trebao navoditi ta obilježja, za objašnjenje bi mi bilo potrebno mnogo više od četiriju riječi. Slično tome, akademski je žargon bitan element profesionalnog komuniciranja (osobnog i pisanoga), gdje su značenja precizna, a specijalističke se teme mogu obrađivati fleksibilno i ekonomično. Da bi vaša doktorska radnja uopće bila zanimljiva, neizbježno je da se umnogome usredotoči na neku vrstu spora u vašoj disciplini, na neki prijemor među različitim teorijama, tematskim interpretacijama, metodološkim pozicijama ili empirijskim stajalištima. Stoga ćete morati raspravljati o pozicijama, iznositi kritike, priklanjati se nekome – ukratko, svrstati se na nečiju stranu. Studenti početnici često podcjenjuju važnost i prodornost jasnih znakova svrstavanja koje njihov tekst prenosi. Oni prihvaćaju i rabe "opterećenu" terminologiju ili pojmove, ne uzimajući u obzir kako će to neki čitatelji dešifrirati. Kako biste se djelotvorno nosili s očekivanjima čitatelja, morate pomno prosuditi sve elemente svojeg izlaganja, eksplicitna obećanja i implicitne naznake koje dajete čitateljima o namjerama vašeg djela i njegova odnosa prema disciplini.

Zaključci

Početak rada na doktorskoj disertaciji ne uvodi vas samo u naukovanje u odabranoj akademskoj disciplini i njezino istraživačko umijeće, nego i u naukovanje u autorskom radu. Taj oblik vaše nove uloge lako može izazvati premalo pozornosti, kako od strane vaših mentora ili savjetnika, tako i s obzirom na vaše vlastite prioritete. No umijeća autorskog rada važan su oblik vaše uloge, ključan za vaš uspjeh u radu na radnji i njezinu dovršenju. To je

¹⁴ Charles Caleb Colton (1780-1832). Colton je bio britanski svećenik koji je skovao aforizme koji su danas popularni na američkim vjerskim web stranicama. Na taj sam citat naišao kao student i nisam mogao pronaći njegov izvor.

područje u kojemu možete ostvariti solidan napredak koji će vam biti koristan tijekom cijele znanstvene karijere. Najvažniji je oblik autorskog rada uspješno nošenje s očekivanjima čitatelja, kako biste bili sigurni da će oni tekst doživjeti kao koherentan, odmjeren i organiziran, i primjeren obećanjima koje ste dali. A za nove doktorande ključan početni korak u zadovoljavanju očekivanja čitatelja jasno je definiranje glavnog cilja cijele radnje – njezina središnjega istraživačkog pitanja.

2. ZAMIŠLJANJE RADNJE KAO CJELINE

U snovima počinje odgovornost.

W. B. Yeats¹⁵

O čemu je riječ u vašoj disertaciji? Koji doprinos nastojite ostvariti? Što će novo ili drukčije donijeti vaše djelo? Kako biste opravdali vrijeme i sredstva koja ćete u nj uložiti? Ova temeljna pitanja izgledat će veoma važna na početnim stupnjevima vašeg istraživanja, kad započne Yeatsov neopipljivi proces vašeg uključivanja u dugoročni projekt. No ona kasnije ne nestaju. Ti problemi u središnjim fazama radnje – tijekom terenskog rada, studija slučaja, napornog rada u knjižnici ili arhivu ili prikupljanja podataka i analize – često mogu biti potisnuti. No oni se mogu vratiti tijekom krize gubitka samopouzdanja koja se pojavljuje u sredini rada i u koju često zapadaju autori disertacije. Po pravilu, ponovno se pojavljuju kad napišete prvu verziju radnje i kad je trebate oblikovati u dotjeranu i obranjivu konačnu verziju. Ovo se poglavlje bavi važnošću razmišljanja o nekim prikladnim odgovorima prije nego što previše toga uložite u neku istraživačku temu i pristup. Najprije razmatram kako definirati jedno ili nekoliko pitanja koja će oblikovati vaš projekt kao cjelinu. Drugi odjeljak bavi se zahtjevima da istraživanje bude “izvorno” i zanimljivo.

¹⁵ Yeats je taj stih, koji se pripisuje “Old Playu”, stavio na naslovnicu svoje zbirke pjesama *Responsibilities*, prvi put objavljene 1914. V. W. B. Yeats (1992). *Collected Poems*. London: Vintage, str. 95. Priredio Augustine Martine.

Definiranje središnjih istraživačkih pitanja

Neke knjige izgleda da nisu napisane kako bi nam pružile ikakvu pouku, nego samo radi toga da nam daju do znanja da su njihovi autori nešto znali.

*Johann Wolfgang von Goethe*¹⁶

Na najosnovnijoj razini svaki je doktorat ugovor, i to posve osebujne vrste. Kad je posrijedi opsežna radnja, specifična priroda toga ugovora jest u tome što autor razvija i iznosi neko pitanje te potom predlaže odgovor na nj. Što se tiče disertacije po modelu članaka, tu rijetko nalazimo jedno središnje pitanje; umjesto toga, tu je riječ o skupu slabije povezanih i specifičnijih ili podrobnijih istraživačkih problema. Ispitivači ili povjerenstvo za ocjenu disertacije potom određuju odgovara li uistinu znanstveni tekst na postavljena pitanja. Ako se pitanja i odgovori poklapaju, bilo na razini radnje kao cjeline bilo unutar svakog "članka", onda disertacija uspješno prolazi. No studenti ne smiju ponuditi sladunjavi materijal koji se ne odnosi na jasna pitanja. Oni ne smiju obećavati ono što ne mogu ispuniti niti tvrditi da su postigli ono što nisu dokazali. Jednako je čest problem to što pitanje postavljeno u disertaciji i pruženi odgovor nisu jasno povezani. Autor može biti uvjeren da radi X, ali čitateljima izgleda kao da radi Y, nešto posve drugo. Ili, postavljeno pitanje može biti toliko široko da je odgovor što ga student daje s njime povezan samo na krajnje maglovit način. Ili, pak, pitanje može biti specifično, a dani odgovor previše nejasan ili loše definiran da bi s njim bio usko povezan. Končno, ako se dio odgovora ne poklapa s postavljenim pitanjem ili ako je dio pitanja ostao nerazmotren ili bez odgovora, radnja može izgledati problematičnom. Stoga je ugovor što ga predstavlja radnja zahtjevan i ograničavajući, kako za studente tako i za one koji ocjenjuju njihov rad.

No, isto tako, taj ugovor daje studentima mnogo zaštite i dodatne sigurnosti. Ispitivačima ili povjerenstvu za ocjenu doktorata nije dopušteno da izmišljaju vlastita pitanja niti da zahtijevaju da doktorski kandidat razmatra drukčije pitanje od onoga što ga je izabrao. Ocjenjivači *moraju* uzeti kandidatovo pitanje kao temelj za ocjenu, uz određene minimalne uvjete. Ovi testovi u biti zahtijevaju da autor doktorata postavi jasno pitanje, bilo što se tiče cijele radnje, bilo što se tiče svakoga od njezinih sastavnih "članaka". On mora pokazati da je to pitanje ozbiljno i da predstavlja legitimno žarište znanstvenog istraživanja, što znači da na istaknuti način mora biti prisutno u postojećoj literaturi i raspravama. Jednom kad ti uvjeti budu utvrđeni, među-

¹⁶ Nav. u: *Great Writings of Goethe* (1958). New York: Meridian, str. 272. Priredio Stephen Spender.

odnos pitanja i odgovora mora biti kriterij za prihvaćanje ili neprihvatanje rada.

Vi definirate pitanje – vi iznosite odgovor. Jedinostvena obilježja te situacije često je teško shvatiti. Tijekom cjelokupnoga našeg prijašnjeg obrazovanja pitanje definira netko drugi. Na prijediplomskoj i diplomskoj razini možemo se usredotočiti isključivo na iznošenje odgovora koji zadovoljava taj izvanjski zadani plan. Stoga može biti prilično teško razumjeti implikacije situacije u kojoj morate definirati, a potom i odgovoriti na vlastito pitanje. Studenti koji započinju rad na doktoratu često smatraju da se moraju latiti mnogo većih ili težih pitanja nego što su ona na koja je moguće odgovoriti u doktoratu, jednostavno zato što je to način na koji su pitanja uobličena u znanstvenoj literaturi koju čitaju. No profesionalni istraživači na sveučilištima obično će imati mnogo više sredstava da se late velikih pitanja (velike proračune, sofisticirane istraživačke tehnologije koje su im na raspolaganju, velike suradivačke istraživačke timove ili skupine ljudi koji im pomažu). Ono što je za profesionalne istraživače dobro pitanje za proučavanje, to često nije dobro pitanje za nekoga tko izrađuje doktorsku radnju samostalno i bez proračuna.

Ako pokušaj da se u doktoratu odgovori na neko nesavladivo ili preuzetno pitanje predstavlja opasnost koje se treba čuvati, onda naginjanje drugog krajnosti nosi sa sobom suprotne opasnosti. Doktorandi u tom slučaju biraju teme koje su perverzno dosadne ili podrobne, ne razmišljajući o čitateljstvu, nego samo o reakcijama nekolicine ispitivača ili članova povjerenstva. Tema nije izabrana kako bi se rasvijetlilo neko važno područje istraživanja, nego samo zato da se osigura sigurna ulaznica u akademsko društvo. Te defenzivno usmjerene radnje usredotočuju se na djeliće određene discipline. One pokrivaju vrlo kratko povijesno razdoblje, jednoga jedinog, ne osobito važnog autora ili jedan izvor, maleni izolirani mehanizam ili proces, jedno usko mjesto koje se temeljito ispituje ili određenu metodu koja se u nekom obliku samo malo dalje razrađuje. Naslovi tih disertacija najčešće su deskriptivni, bez teorijskih ciljeva i često opisani oznakama ograđivanja i ograničavanja ("Istraživačka studija o ..." ili "Neka pitanja o ...").

Usko povezan sindrom jest radnja koja ispunjava neku prazninu, namijenjena isključivo tome da popuni prazno mjesto u literaturi, a ne da promiče neki širi intelektualni cilj. Ti projekti mogu točno replicirati postojeću i utvrđenu analizu u nekom novom području ili popuniti neku malu prazninu u znanju unutar skupa već ispitanih problema. Međutim, s tim praznim područjima postoje dva problema. Prvi je taj što praznine često postoje zbog dobrog razloga; primjerice, zato što je dotična tema od malenoga intrinzičnog interesa ili zato što je preteška za obradu. Drugi je problem u tome što većina očitih rupa u literaturi, koje je vrijedno proučavati, lako može privući druge

istraživače. Stoga netko drugi može objaviti svoje istraživanje ili dovršiti doktorat o toj temi tijekom tri ili četiri godine koje će vam biti potrebne da dovršite radnju. Moguća konkurencija od strane drugih doktorata ili obilno financiranih znanstvenih projekata ozbiljan je rizik za svaku radnju koja želi ispuniti neku prazninu. Vrijednost studije čije je glavno opravdanje to što je prva obrada nečega može biti znatno umanjena ako postane druga ili treća takva analiza.

Izaberete li nepretencioznu ili previše opreznu temu samo zato da biste je dovršili, mogli biste se suočiti s nekim dugoročnijim problemima. Jednom kad završite svoj doktorat, njegov će se naslov morati navoditi u vašem životopisu još mnogo godina. Tema vašeg doktorata prestat će biti u profesionalnom smislu važna tek nakon što objavite znatan broj radova, osobito kad objavite knjigu. Stoga, iako je lijepo imati završeni doktorat, dosadna, odbojna ili staromodna tema nije dobra osnova za dobivanje prvoga akademskog zaposlenja. Osobito kad dode do užeg izbora kandidata, većina sveučilišnih povjerenstava za zapošljavanje pred sobom ima malo pisane dokumentacije. Ako nemate objavljenih različitih publikacija, prirodno je da će oni mnogo pozornosti pridati temi vašeg doktorata, smatrajući je izrazom vašeg karaktera i temperamenta. Osim toga, iz potpuno dosadnog doktorata može biti teško izdvojiti ikakve vrijedne publikacije.

Nema smisla držati farmu svinja trideset godina istodobno govoreći: "Trebao sam biti baletan". U međuvremenu su svinje postale vaš stil.
*Quentin Crisp*¹⁷

Ti čimbenici mogu postati i važnijima zbog psiholoških učinaka izbora neke dosadne ili uske teme samo zato što je "izvediva". Većina doktoranata na polovici svog rada doživljava neki oblik krize samopouzdanja, jedno ili više razdoblja kad gube povjerenje u svoj projekt i pitaju se ima li smisla nastaviti. Ako dvojite o temi, ako niste istinski zainteresirani za pitanja svoje radnje i posve predani pronalaženju odgovora na njih, onda će vam u tim razdobljima biti još teže zadržati vjeru i polet. Također, na tom je stupnju poprilično demotivirajuće ako postanete svjesni da ste izabrali nezanimljivu i neinspirativnu temu za koju nije vjerojatno da će uvećati izgleda za vašu kasniju karijeru. Stoga je važno da ozbiljno razmislite o domaćaju svog istraživanja te da izbjegavate i preuzetne, i premalo ambiciozne teme. Pritom su, dakako, važni vaša osobna predanost i interesi. Ali važno je i mišljenje drugih.

¹⁷ Nav. u: A. A. Schuessler (2000). *A Logic of Expressive Choice*. Princeton: Princeton University Press, str. 29.

Izazov koji proizlazi odatle što morate objasniti temu svoje radnje može biti i dobrodošao poticaj za razjašnjenje vlastitog mišljenja. Tijekom izrade doktorata doći će do neugodnih situacija, na večerama ili piću s neznancima, kad će vam se netko obratiti i pitati vas što vi to radite. Kad priznate da radite na doktoratu, neizbježno slijedi pitanje o temi. Od toga trenutka imate otprilike dvije minute da uvjerite svojeg, po pravilu skeptičnog, ispitivača u to da znate što radite i da je to vrijedno raditi. Često se pretpostavlja da ste kao doktorand posve predani temi koju ste izabrali i uz nju usko vezani. I ljudi sa sveučilišta kao i oni izvan njega mogu smatrati da se vaša osobnost odražava u temi vašeg istraživanja, pa i da je njome određena. Oni koji izrađuju doktorate redovito se smatraju predanijima (pa i opsjednutima) svojom temom nego što je to slučaj s profesionalnim znanstvenicima i njihovim istraživanjem tijekom njihove kasnije karijere. Stoga je taj "test za večerom" uvijek frustrirajuće iskustvo i brojni studenti osjećaju da ga je nemoguće položiti. Očekivati od njih da budu sposobni zahvatiti bit svoje sofisticirane i specijalizirane teme te da je u nekoliko rečenica mogu iznijeti potpunom neznancu, jednostavno znači na apsurdan način podcijeniti to što uopće rade. Ipak, mislim da je taj test koristan. Ako u dvije ili tri minute običnim jezikom ne možete pregledno objasniti ono na što ste usredotočeni i što nastojite postići, onda je vrlo vjerojatno da u bitnome još ne razumijete temu svoje radnje.

Vi definirate pitanje – vi iznosite odgovor. Ova tvrdnja znači da svaka ozbiljna doktorska radnja na neki način treba biti istinski personalizirana. Trebate uzeti neki aspekt pitanja ili preokupacije postojeće literature koji se može obraditi, a potom tu temu prekrojiti ili preinačiti, oblikujući je tako da na nju bude moguće odgovoriti. Pitanje treba oblikovati na razmjerno specifičan način i tako da temi pristupa iz osobnog kuta. Ako imate takvu personaliziranu (pa i blago idiosinkratičnu) perspektivu, manje je vjerojatno da će je tijekom vašeg studija prihvatiti drugi znanstvenici.

Radnju je bolje pokušati uobličiti oko nekoga intelektualnog problema ili paradoksa nego oko neke praznine. Ona se treba usredotočiti na skup pojava koje zahtijevaju objašnjenje, koji možete izraziti kao zagonetku i za koji možete formulirati zanimljiv i efektan odgovor. Filozof Robert Nozick nedavno je postavio pitanje "Što je intelektualni problem?" i zaključio da on ima pet sastavnica.¹⁸ Prva je cilj ili svrha koja nam može reći kako da prosudimo ishode, kako da uvidimo da je postignut neki napredak. Druga je početno stanje, polazišna situacija i dostupna sredstva koja će se rabiti, u ovom slučaju najčešće postojeća literatura. Skup postupaka koji se mogu rabiti kako bi se izmijenilo početno stanje i sredstva čini treću sastavnicu intelektualnog pro-

¹⁸ Nozick, Robert (1993). *The Nature of Rationality*. Princeton: Princeton University Press, str. 164.

blema, a to mogu biti novi podaci i istraživačke metode. Četvrti su element ograničenja, koja određene vrste postupaka označuju kao nedopustive. Peti element je ishod. Problem je riješen ili u nekoj mjeri popravljen ako je niz dopustivih postupaka bio proveden tako da početno stanje preinači u ishod koji ispunjava cilj, a da pritom ne krši ograničenja. U francuskom doktorskom obrazovanju taj široki pristup definiranju teme često se karakterizira kao potraga za "*une problématique*". Engleski sinonim "*a problematic*" previše je dvosmislen zbog pridjeva "*problematic*" (u značenju "težak") da bi bio istoznačan. No ako imate na umu "problematiziranje" pitanja svoje radnje – smještanje odgovora, za koji se nadate da ćete ga dati, u okvir koji će pokazati njegovu intelektualnu važnost – približit ćete se značenju spomenutoga francuskog izraza.

Velečasni Brown odložio je svoju cigaru i pažljivo kazao: "Ni je stvar u tome što oni ne mogu vidjeti rješenje. Stvar je u tome što oni ne mogu vidjeti problem."

G. K. Chesterton¹⁹

Većina problema s kojima se ljudi suočavaju ne može se specijalizirati s takvom točnošću. A često nije tako da se ljudi jednostavno suočavaju s danim problemima; njihova je zadaća u tome da *stvore* problem, da *pronađu* problem u početnoj situaciji s kojom se suočavaju.

Robert Nozick²⁰

Mnogi doktorandi koji dolaze iz zemalja ili disciplina u kojima se njeguju više empirijski pristupi ili u kojima se veći naglasak stavlja na intelektualni ili društveni konsenzus ideju problematiziranja teme svoje radnje smatraju teškom i neobičnom. Temu koju su izabrali često smatraju bjelodano vrijednom proučavanja ili apsolutno zanimljivom i važnom već u zdravorazumskom smislu. Oni pred sobom ne vide nikakvu zagonetku ili enigmu nego samo empirijski krajolik, što su ga tek djelomice obojili prethodni autori, i to smatraju svojom prigodom. Opasno je tako razmišljati na početku doktorata. Ta se vrsta razmišljanja često povezuje s ljudima koji izabiru pretjerano derivirane teme važne na nekim prethodnim obrazovnim razinama ili koji se prihvaćaju vrlo konvencionalno uobličениh tema iz postojeće literature koje su prevelike ili preteške da bi ih se riješilo u doktoratu. Povrh svega, "neproblematizirana" tema radnje studentima najčešće ne daje nikakvo vrijedno in-

¹⁹ G. K. Chesterton, citat kojemu nisam mogao pronaći izvor, iz jedne od njegovih manje poznatih priča o velečasnem Brownu.

²⁰ Nozick, *The Nature of Rationality*, str. 165.

telektualno žarište ili zaštitu na ispitu. Ona ostavlja otvorenima previše pitanja poput: "Čemu ova radnja služi?"

Vi definirate pitanje – vi iznosite odgovor. Ova je tvrdnja simetrična i na oba je njezina dijela jednak prostor u koji možete intervenirati. Najbrži način da postignete veliku podudarnost između postavljenog pitanja i ponudnog odgovora u radnji jest da pokušate razraditi ono što ste sposobni kazati ili za što se nadate da ste sposobni kazati. *Tek nakon toga* uobličavate svoje istraživačko pitanje onako kako mu najbolje odgovara. Morate pronaći legitimne načine da ona pitanja ili preokupacije koje se nalaze u literaturi, a na koja nećete moći odgovoriti ili koja vam neće biti ugodno pretresati, jednostavno izostavite. To znači da morate od samog početka razmišljati o praktičnim aspektima istraživanja i svojim sposobnostima i sredstvima, "prognozirajući" rezultate i ishode istodobno s formuliranjem teme. Ova vježba donekle nalikuje na okretanje stranice s odgovorima koja se nalazi na kraju matematičkog udžbenika prije nego što ste došli do izvoda točnog rezultata. Nema nikakve koristi od formuliranja velike teme koja ovisi o tome hoćete li ostvariti teorijski proboj koji je izmaknuo prethodnim znanstvenicima ili koja potpuno ovisi o tome hoće li vaša empirijska analiza dovesti do osobito jasnih ili prikladnih rezultata.

Dobro je biti pun nade i razmišljati o najboljem mogućem slučaju: što bih mogao reći kad bi sve teklo upravo onako kako bih želio? No trebate ugraditi i neke sigurne izlaze za svaku sigurnost, stvari koje možete učiniti ili reći ako visoko rizični elementi vašeg plana ne ispadnu kako biste željeli. Primjerice, ako u početku vjerujete da možete postići napredak u nekoj teoriji, ipak postoji rizik da se pokaže kako je on neuhvatljiviji nego što ste predviđeli. U tom slučaju, možete li se vratiti na nešto pouzdanije i predvidljivije, poput egzegeze i komentara mišljenja nekog autora koji je važan u istom području? Ili, ako se nadate da ćete ustanoviti neku snažnu povezanost između varijabli A i B u empirijskoj analizi, što ćete dobiti ako se utvrdi da ta veza ne postoji ili da je marginalna? Sve to znači da svoje pitanje morate strukturirati na robusan način, s određenim stupnjem redundantnosti u istraživačkom planu, kako biste pokrili ono što ćete u radnji učiniti čak i kad neki elementi plana ne ispadnu sukladno vašoj namjeri. Povrh svega, pitanje postavljeno u radnji morate uobličiti tako da ono bude izraz rezultata, da iznosi na vidjelo njihovu zanimljivost i važnost te da cjelini daje smisao potpunosti.

To nije lako postići. To nisu zadaće koje se mogu obaviti u jednom pokušaju na samom početku radnje, s visokom razinom daljnje određenosti. Naprotiv, njih najvećim dijelom treba postupno otkrivati, a potom, u uzastopnim pokušajima, razraditi. Uobličavanje pitanja tako da pristaje uz odgovor podrazumijeva opetovano definiranje plana i formuliranje nekih ambicija. Potom se upustite u nešto dulje istraživanje i s mukom napišete nešto teksta

koji izražava vaše razumijevanje rezultata. Nakon toga razmotrite u kojoj mjeri plan radnje zahtijeva preinaku (uključujući možda i cjelovito preoblikovanje), jer su se vaše ideje i razina informacija promijenili. Vaše rane ideje, u prvih šest mjeseci ili godinu dana, o tome kako će radnja izgledati, bit će poput ideja kipara koji izabire kameni blok i na njemu obilježava najgrublju zamisao "skice" prije nego što se upusti u dugotrajan rad na klesanju iz kojega će nastati gotovo djelo.

Izrada izvornog djela

Sva stvorena dobra plodovi su originalnosti.

John Stuart Mill²¹

Mi nikad ne mislimo potpuno sami: mislimo s drugima u širokoj suradnji; radimo s radnicima prošlosti i sadašnjosti. (U) cijelome intelektualnom svijetu (...) svatko u onima oko sebe nalazi poticaj, pomoć, verifikaciju, informaciju, ohrabrenje koje mu (joj) je potrebno.

A. G. Sertillanges²²

Autorski rad i mišljenje idu zajedno. Rijetko ćete najprije razraditi ono što mislite, a tek potom to zapisati. Čin upisivanja riječi u računalno (ili na papir) često će biti vrijedan doprinos razvijanju vlastitih misli. Drugim riječima, čin pisanja često može biti *konstitutivan* za vaše mišljenje. Prepušteni samima sebi svi mi možemo sukobljene ideje izdržavati gotovo neograničeno, selektivno obraćajući pozornost na ono što u danom trenutku odgovara našim potrebama i zanemarujući napetosti koje postoje prema onome što smo rekli ili mislili jučer ili prekjčer. Zapisivanje stvari na sustavan način predstavlja čin predanosti, odluku da učvrstimo i kristaliziramo ono što mislimo, da spriječimo to neprestano preradivanje i preoblikovanje. Poput svih razrješavanja neizvjesnosti, to je obvezivanje psihološki teško, a možda svakog od nas prisiljava da se suoči sa slabošću ili neprikladnošću vlastite misli. Taj potencijal za razočaranje može nas potaknuti da odgodimo početak pisanja, pokrenuti lančanu reakciju koja i kod vrlo iskusnih autora može kulminirati u "spisateljskoj blokadi" (v. pogl. 6).

²¹ Mill, John Stuart (1968). *On Liberty*, pogl. 3, u: Mill, John Stuart, *Utilitarianism, Liberty and Representative Government*, London: Dent, str. 123. Izvorno objavljeno 1859. (Nav. prema: Mill, J. S. (1988). *Izabrani politički spisi*. Sv. I. Zagreb: Informator i Fakultet političkih nauka, str. 158, preveo Adam Krlić.

²² Sertillanges, A. D. (1978). *The Intellectual Life: Its Spirits, Conditions and Methods*. Dublin: Mercier Press, str. 145, prevela Mary Ryan.

No kad doktoranata početnika najkarakterističniji izvor nesigurnosti, usko povezan s izborom teme, jest pitanje hoće li njihovo djelo udovoljiti uobičajenom zahtjevu "izvornosti". Sva dobra sveučilišta, u klasičnom ili nastavnom modelu doktorata, još uvijek traže da radnja ili disertacija bude novo istraživanje koje predstavlja neki oblik znatnog doprinosa razvoju znanja u dotičnoj disciplini. No, kao što je poznato, teško je točno odrediti kakva vrsta djela zadovoljava taj kriterij. Doktorska pravila (ili upute) na većini europskih sveučilišta gotovo da ne spominju kako treba odrediti pojam izvornosti. Umjesto toga usredotočuju se na proces i zahtijevaju samo to da izabrani ispitivači imaju prikladnu kvalifikaciju, tako da svojim potpisom mogu potvrditi izvornost djela (što god to značilo). Sveučilište u Londonu ima mnogo eksplicitniju specifikaciju od većine sveučilišta, no čak i ona ispitivače upućuje samo na to da doktorska radnja može očitovati izvornost na dva načina. Ona će izvijestiti o "otkriću novih činjenica", bit će "manifestacija neovisne kritičke sposobnosti", ili oboje.²³ "Nove činjenice" rezultat su empirijskih istraživanja i mogu se ustanoviti tako da se istražuje nešto što dotad nije bilo dostupno. To može podrazumijevati, primjerice, čitanje ili komentiranje rijetko analiziranih dokumenata, istraživanje nepoznatih ili neobjavljenih dijelova nekog arhiva, provođenje studije slučajeva na lokalitetu ili u organizaciji koja nije prethodno ili nedavno proučavana; ispitivanje ili prikupljanje objavljenih kvantitativnih informacija, a potom statističko analiziranje podataka i slično. Kriterij "neovisne kritičke sposobnosti" nejasan je gotovo koliko i "izvornost". No vjerojatno se misli na to da autor radnje treba pokazati kako je sposoban neke vrijedne teorijske ili tematske argumente prikazati na srednjem i koherentan način te već analizirana pitanja istražiti iz nekoga razmjerno specifičnog kuta ili vlastite perspektive.

Pojam "neovisnosti" važan je pojam na doktorskoj razini. Za dokorskog kandidata pretpostavlja se da govori vlastitim, specifičnim profesionalnim "glasom" o glavnim pitanjima u svojoj disciplini. Taj aspekt može biti manje vidljiv u onim zemljama gdje se od doktoranata očekuje bilo da općenito pomažu svojim mentorima u njihovu radu, bilo da budu novaci koji na svojim odsjecima naporno rade na zadanoj temi (istodobno obavljajući, primjerice, nastavne zadaće). Tim studentima može biti teško shvatiti važnost kriterija "izvornosti" u dodjeljivanju doktorata. Novi doktori ne smiju biti klonovi svojih mentora, niti samo njihovi nastavljači. Studenti toga često postanu svjesni vrlo kasno, katkad u sastavljanju konačne verzije, a možda i na samome završnom usmenom ispitu. Vrlo zaštićeni doktorandi mogu postati svjesni toga čak i mnogo kasnije, kad njihovi pokušaji da objave članke ili

²³ Doktorski propisi na Londonskom sveučilištu, otisnuti u London School of Economics and Political Science, *Calendar 2000-2001*. London: London School of Economics, 2000, str. 228.

knjigu na temelju doktorata budu zaustavljeni ili kad im izmakne zaposlenje na drugim sveučilištima.

Oblikovanje vlastitog gledišta, uz istodobno smještanje vlastitog djela u etabliranu znanstvenu tradiciju i neki dio suvremenog diskursa discipline kojom se bavite, umijeće je za koje je potrebno vrijeme da bi se razvilo. Dva su najčešća načina na koja studenti početnici mogu pogriješiti: ili se, s jedne strane, mogu pretjerano oslanjati na postojeću literaturu ili, s druge strane, mogu preuveličavati izvornost ili vrijednost vlastitog doprinosa. Prva krajnost sastoji se u strukturiranju uvodnog poglavlja isključivo ili u velikoj mjeri oko sažetaka niza prethodnih knjiga i članaka. Upućivanje na literaturu i citati tu su očito štake koje nam pomažu da teturamo od jednoga do drugoga mjesta. Pokazatelj je tog sindroma dug niz ulomaka u kojima su početne riječi *svakog* ulomka nečije ime i referenca: "Smith (1989) tvrdi..." ili "Prema Jonesu (1997) ..." Takvo pisanje jednostavno signalizira čitateljima nenamjeravanu poruku: "Slijedi još jedan neizvoran odlomak".

Ako govorite samo o onome što ste pročitali, nitko vas neće čitati.

Arthur Schopenhauer²⁴

Ne čitaj, misli!

Arthur Schopenhauer²⁵

Raspon pitanja koja se nalaze u znanstvenoj literaturi često sugerira, osobito studentima koji pišu "knjiški" tip radnje, da bi vlastito djelo trebali započeti dugim prikazima literature kako bi se ona nekako apsorbirala. Taj potihvat može proizvesti mnogo stranica egzegeze. Na pregled doprinosa drugih ljudi često dovodi samo do površne obrade ili kritike prethodnih studija. On vas neće nužno približiti pronalaženju vlastitog pitanja. Osim toga, on može naglasiti vašu nesposobnost da ograničite ili personalizirate temu radnje. Loši učinci su često ozbiljni. Može biti vrlo deprimirajuće pokušati odgovoriti na tuđe pitanje te postupno otkriti da se to, u ograničenu vremenu i uz sredstva koja su vam na raspolaganju, ne može učiniti. Preopsežan prikaz literature također može oduzeti mnogo vremena i studente često navesti na to da vlastiti kreativni rad odgode za godinu ili 18 mjeseci. Ipak, mentori i savjetnici s manje samopouzdanja često potiču tu vrstu ponašanja. Ako nisu podrobno upoznati s vašom temom, prikaz literature može im biti koristan da se brzo upoznaju s njom.

²⁴ Nav. u: Sertillanges, *The Intellectual Life*, str. 173.

²⁵ Schopenhauer, Arthur *Paralipomena*, nav. u: Dimnet, E. (1929). *The Art of Thinking*. London: Cape, str. 163.

Nadalje, iskustvo pisanja prikaza literature može vam podsvjesno podgrijavati iluziju koja je profesionalni rizik intelektualaca koji su orijentirani na tekst: zamisao da se rješenje sukobljenih teorijskih stajališta i identificiranja vlastitog stajališta može naći u provođenju široke potrage. Privlačnost lova ili nekog istraživanja često uvjerava ljude da uz malo više napora mogu na vidjelo iznijeti "odgovor". No rješenje vaših teorijskih, metodoloških ili empirijskih problema nije nužno u literaturi. Prikazivanje sve više djela drugih ljudi neće samo po sebi polučiti uvid ili kut koji vam je potreban.

Svijet ne sadržava nikakvu informaciju. On je takav kakav jest. Informacije o njemu stvorene su u organizmu (ljudskom biću) putem njegove interakcije sa svijetom. Govoriti o pohrani informacija znači pasti u semantičku zamku. Knjige ili računala dijelovi su svijeta. Oni mogu dati informaciju kad je potražimo. Ako prijenosnike mogućih informacija pomičemo sa samim informacijama, onda problem učenja i spoznaje pomičemo u slijepu mrlju svoga intelektualnog vida.

Ivan Illich²⁶

Dakako, neki oblik sustavnog dokumentiranja i bibliografske pretrage na početku svakog doktorata uvijek je razborita mjera opreza, sve dok mu posvećujemo strogo ograničeno vrijeme. Brz, ali obuhvatan prikaz prethodnih radova o temi kojom se bavite osobito je jednostavan danas kad su dostupni web sustavi i kompjutorizirano bibliografsko oruđe. Oni nude mnogo naprednija sredstva pretraživanja i brži pristup izvorima nego što je to bilo još prije pet godina. Elektronička pohrana časopisa znači da danas možete u trenu skinuti sažetke i cjeloviti tekst potencijalno relevantnih znanstvenih članaka. To je oruđe proširilo domet pretraživanja i na moguće suparničke doktorate koji su već u tijeku ili tek započinju u vašoj ili drugim zemljama. Potraga za vrlo sličnim doktoratom vrijedna je mjera opreza prije nego što se posvetite radu. Ipak, nemojte upasti u zamku da pomislite kako je izvornost vašeg djela usko povezana s vašim ekskluzivnim "posjedovanjem" određene teme doktorata. Najbolja obrana od mogućnosti da vas istisne istraživanje drugih koje je trenutno u tijeku sastoji se u specifičnom i personaliziranom uobličenju pitanja i pristupa vaše radnje, a ne u tome što imate napušteno skrovište ili temu koja popunjava prazninu samo za sebe.

Druga je česta pogreška pretjerivanje. Studenti početnici često pretjeruju s tvrdnjama o izvornosti vlastitih zamisli ili pristupa. Iznose nesmotrena obećanja teorijskih ili empirijskih proboja koje ne ostvaruju. Ili, pak, na početku svoje radnje prihvaćaju i promiču različite inovacije za koje se kasnije ispostavi da nisu bile posebno korisne. Akademski čitatelji osobito se protive

²⁶ Illich, Ivan (1973). *Tools for Conviviality*. London: Fontana, str. 101.

“neologizmima” (kovanju novih izraza i rječnika). Također, neće im se sviđati ako uvriježene izraze tumačite u značenju koje je drukčije od onoga koje je već u uporabi. Nadalje, mnogi će se protiviti tome da u svoju analizu uvodite nove “pojmovne okvire”, algebru ili dijagrame, *osim ako* se ne čini da su te strategije znatan doprinos vašoj analizi. Svaka od tih taktika može potaknuti čitatelje da očekuju od vašeg djela više od onoga nego što će se od njega uistinu dobiti, pa postoji rizik da ne zadovoljite njihova očekivanja. Najbrži i najsigurniji način da kod čitatelja izazovete otpor prema svojem djelu jest da svoja gledišta izlažete poričući *bilo kakav* utjecaj ranijih radova unutar dotične discipline ili da tvrdite kako ste samo vi na neki način začetnik ili ponovni tvorac ideja koje su već proširene.

Netko reče: “Nikakve škole nisam dio,
Nema učitelja kojeg bih vjerno slijedio;
A još bi se manje moglo reći
Da sam od mrtvih uspio kakvo znanje steći.”
To pak znači (ako sam u pravu):
“Sam od sebe načinih budalu.”
*Johann Wolfgang von Goethe*²⁷

Samoukog umjetnika poučila je doista vrlo neuka osoba.
*John Constable*²⁸

Upravljanje srednjim putem između dviju krajnosti – da se bude nesamostalan glas ili da se pretjeruje u svojatanju zasluga – teško je putovanje. Jedan je njegov temelj priznanje da svaki novi rad počiva na akumulaciji prijašnje i sadašnje literature, kao što objašnjava Sertillangesov epigraf na početku ovog odjeljka. Korisno sredstvo koje ovdje treba imati na umu jest pojam “dodane vrijednosti”, koji je povezan i s Nozickovim pitanjem o tome kako “riješiti” intelektualni problem ili ostvariti napredak u pogledu njega. Neki posao “dodaje vrijednost” kad ulaže sredstva po cijeni X te ih potom ponovno kombinira ili prerađuje kako bi stvorio prihod koji se može prodati po višoj cijeni Y. Razlika između X i Y je “dodana vrijednost”. Usredotočivati se na vlastitu “dodanu vrijednost” znači kritički motriti doseg u kojem ste preobrazili, unaprijedili ili diferencirali polazišnu građu svoje analize. Potom tvrdnje o dosezi svoga rada oblikujete u skladu s time. To znači da se treba držati argumentacijskog obrasca u kojemu na primjeren način priznajete stupanj do kojega se oslanjate na postojeću literaturu. No ako te rasprave obrađujete na or-

²⁷ Goethe, Johann (1958). “On Originality”. U: *Great Writings of Goethe*. New York: Meridian, str. 45, priredio Stephen Spender.

²⁸ Nav. u: Hughes, Patrick i Brecht, George (1978). *Vicious Circles and Infinity: An Anthology of Paradoxes*. Harmondsworth: Penguin, str. 60.

ganiziraniji način, kao natjecanje između jasno definiranih škola mišljenja, od kojih svaka ima svoje prednosti i uvide, ali i ograničenja, time možete osigurati i to da se čini kako ste nadišli prethodno djelo, a ne da ste o njemu pretjerano ovisni.

Nova teorija, čak i kad se čini krajnje jedinstvenom i sveobuhvatnom, bavi se nekim izravnim elementom novine ili paradoksa unutar okvira mnogo širih, neanaliziranih, neartikuliranih zaliha znanja, iskustva, vjere i pretpostavke (...). Kuću duha ne možemo iznova sagraditi osobito brzo, no to nije ni potrebno.

*Robert Oppenheimer*²⁹

Po prirodi akademskih rasprava, potpuno zaključivanje mnogih prijedora nije vjerojatno. Prije više od četiri stoljeća Blaise Pascal je o nedovoljnoj utemeljenosti, a ipak trajnosti religijskog vjerovanja primijetio: “Imamo nemoguć dokaza koju ne može prebroditi nikakav dogmatizam. Imamo ideju istine koju ne može pobijediti nikakav skepticizam.”³⁰ Nešto slično tome jest ono najbolje čemu se možemo nadati od bilo kojega akademskog gledišta u suvremenim raspravama. Sudionici često dijele zajedničku viziju o tome u čemu se sastoji napredak u određenoj disciplini, no snažno se razilaze u pogledu toga koje od sukobljenih stajališta najbolje zadovoljava te kriterije. Nijedan “tabor” nikad neće odnijeti pobjedu ili biti lišen kritičara i disidenata. Uobičajeno “stanje mirovanja” većine akademskih disciplina jest u tome da postoji “konvencionalna mudrost” u smislu srednjestrujaškog gledišta J. K. Galbraitha koje se smatra neproblematičnim.³¹ To stajalište obično vlada intelektualnim zapovjednim vrhovima, vijećima stručnih tijela i uredničkim nadzorom nad (naj)prestižnijim časopisima. Međutim, obično postoji i jedno ili više “buntovnih” kritičkih gledišta – novih stajališta, ili onih koja su prethodno bila u manjini, koja privlače podršku. Često postoji i jedno ili više “tradicionalnih” gledišta koja su također kritička prema službenom stajalištu. To su starija stajališta koja je velikim dijelom istisnula konvencionalna mudrost, no koja još uvijek priređuju akcije u pozadini ili uspješne gerilske napade. Ta trajnost akademske rasprave znači da trebate pomno promisliti o stajalištu koje namjeravate prihvatiti. Imajte na umu kako je vjerojatno da će

²⁹ Oppenheimer, Robert, “A science of change”. Ponovno objavljeno u: E. Blair Bolles (ur.) (2000). *Galileo's Commandment: An Anthology of Great Science Writing*. London: Abacus, str. 298-299.

³⁰ Pascal, Blaise (1932). *Pensées*. London: Dent, str. 106, misao broj 395.

³¹ Galbraith, J. K. (1958). *The Affluent Society*. Harmondsworth: Penguin, str. 18-20. Izrazom konvencionalna mudrost Galbraith se koristi kako bi opisao “ideje koje se u svako doba cijene zbog svoje prihvatljivosti i (...) predvidljivosti”.

se tijekom tri ili četiri godine, koliko vam je potrebno da dovršite doktorat, intelektualna gledišta znatno promijeniti. Tijekom tog razdoblja može doći do znatnijeg nadmetanja za položaj, pa i do promjene službenog pristupa u disciplini.

Kad jednom postanete svjesni što su vaši interesi i kad svoje pitanje možete učinkovito dovesti u odnos spram znanstvene literature, teži je dio posla da sjednete i pokušate nečemu pridonijeti, to jest unaprijediti znanje u određenom području ili nastojanju. Moćan razlog zbog kojega smo svi skloni pretjerivati u prikazivanju literature jest što time odgađamo taj psihološki opterećujući trenutak kad sami trebamo razmisliti o idejama. Suočavanje s praznim listom papira i pokušaj bilježenja novih misli ili iznošenja zanimljivih veza često može izgledati zastrašujuće. U sveučilišnom okruženju, ispunjenom golemim znanjem nagomilanim u knjižnici i tolikim ljudima koji izgledaju dorasli svojoj zadaći, svi utjecaji kojima ste izloženi neće nužno biti pozitivni. Primjerice, boravak u instituciji sa snažnom povijesnom tradicijom naprednog istraživanja u području vaše discipline u nekim okolnostima može biti poticaj za stvaralačko mišljenje ako nastojite nadmašiti prethodne naraštaje doktoranata. No takav, naizgled povoljan, kontekst može na druge načine biti i zastrašujući i onespособljujući, primjerice tako što će sugerirati da su mnoge "vaše vlastite" ideje već smislili drugi.

Većina ljudi prije bi umrla nego razmišljala; to i rade.
*Bertrand Russell*³²

Malo ljudi razmišlja više od dvaput ili triput godišnje; ja sam stekao međunarodni ugled time što sam razmišljao jednom ili dvaput tjedno.
*George Bernard Shaw*³³

Samostalno razmišljanje teško je i zato što istinsko učenje ima određeni dijalektički ton. Kao što ne možete razviti snažne mišiće sve dok napornim vježbanjem ne napregnute ili istegnute one koje imate, tako zapravo ne možete pounutriti nove ideje ako ne izgubite dio prošloga mentalnog okvira kojim ste se koristili u razumijevanju svijeta. Stoga se svi pribojavamo mogućnosti da izgubimo pouzdanje u ono što smo prije vjerovali, a da taj prijašnji model, s kojim smo potpuno bili upoznati i koji je dobro funkcionirao, ne zamijenimo novim skupom ideja koje možemo rabiti jednako djelotvorno i prikladno. U tom bismo slučaju postali svjesni da neke pojave nismo znali

³² Nav. u: C. Rose i M. J. Nicholl (1997). *Accelerated Learning for the 21st Century*. London: Piatkus, str. 193.

³³ Nav. u: Rose i Nicholl, *Accelerated Learning*, str. 195.

interpretirati, što bi samo pogoršalo stanje. Možda bismo bili svjesni ideja koje su nam sada uistinu potrebne, no ipak ne bismo bili sposobni potpuno njima ovladati ili ih razumjeti. Za doktorande koji se namjeravaju profesionalno baviti pomicanjem granica znanja taj bi ishod bio osobito uznemirujuć. Taj rizik unosi još jednu kvaku u tu asimetriju koju je uočio Jean-Baptiste Biot: "Nema ničega tako laganog kao što je ono što je otkriveno jučer, i ničega tako teškog kao što je ono što će biti otkriveno sutra."³⁴

Nešto ste naučili. To na početku uvijek izgleda kao da ste nešto izgubili.
*George Bernard Shaw*³⁵

Ne bojim se neuspjeha (...) Ako učite išta novo, morate proći kroz poniženje.
*Eddie Izzard*³⁶

Čovjek ne kreće u istraživanje novih teritorija a da nije spreman na to da će biti sam na praznom moru.
*André Gide*³⁷

Možda osjećate da su stvari dosad bile deprimirajuće. No postoje i određene rutine i pravila koja možete razviti kako bi vam pomogli da se s većom lakoćom i češće upuštate u stvaralačko mišljenje. Prepoznavanje poteškoća u nastojanju da se bude izvoran ključan je prvi korak, jer to znači da vam prikladan poticaj mogu pružiti mali koraci prema naprijed umjesto da svoja očekivanja postavite nerealno visoko. Kao što pokazuju citati Russella i Shawa, ključan prvi korak mogao bi biti da uzmete vremena i pokušate svrhovito razviti vlastite ideje. Pobrinite se da to vrijeme bude dovoljno dugo kako bi bilo korisno, često najmanje sat ili dva. S druge strane, mnogo dulja razdoblja mogu imati negativan učinak. Možda nije realno nastojati biti kreativan satima. Razvijte naviku da razmišljate na prilično discipliniran način, koji vam odgovara, a vrijeme za razmišljanje podijelite u odvojene stadije u kojima ćete pokušati obaviti samo jednu zasebnu operaciju.

³⁴ Nav. u: Sertillanges, *The Intellectual Life*, str. 223.

³⁵ Nav. u: Wright, G. G. Neil (1945). *Teach Yourself to Study*. London: English Universities Press, str. 123, iz Shawova komada *Major Barbara*, III. čin.

³⁶ *Sunday Times Magazine*, 28. siječnja 2001, str. 25. Eddie Izzard je dobro poznati britanski komičar.

³⁷ Nav. u: Minkin, L. (1997). *Exits and Entrances: Political Research as a Creative Art*. Sheffield: Sheffield Hallam University Press, str. iv.

Uvijek je najbolje započeti tako da barem 15 ili 20 minuta na namjerno nekritičan način dopuštate da izranjaju na površinu ideje koje vam padnu na um. Tijekom tog razdoblja pribilježite sve što vam padne na um o temi ili oko nje, bez ikakvog srediavanja, prosuđivanja ili pročišćavanja bilo koje od tih ideja. Nakon tog razdoblja trebali biste imati jednu ili nekoliko stranica punih ideja nabacanih na papir s pribilješkama, napomenama i raštrkanim mislima. Kad je taj stadij dovršen, možete prijeći na prosudbu i organizaciju te određeno vrijeme utrošiti na pomno razmišljanje o načinu na koji se svaki od elemenata s papira odnosi prema vašem središnjem pitanju ili problemu. U tom stadiju prekrizite ili marginalizirajte pribilješke ili mogućnosti koje zapravo nisu relevantne ili koje vam neće koristiti onako kako biste željeli. (No budući da je lako biti i previše samokritičan, samo ih lagano prekrizite, kako biste ipak mogli pročitati što piše.) Potom razmislite o tome kako organizirati ili urediti preostale ideje, koristeći se grafičkim sredstvima (okvirima, crtama, strelicama itd.) kako biste strukturirali ideje koje ste pribilježili. Kako budete napredovali, uzmite kostur jednog podskupa ideja i proširite ga te od njega napravite poseban papir s idejama i pogledajte možete li rasvijetliti i proširiti ono što ste dobili.

Bilježenje misli uvijek kad ih imate drugi je naizgled očit, ali zapravo ključan, oblik povećavanja kreativnosti. Ništa nije tako kratkotrajno kao vlastite dobre ideje koje su tako nestalne i koje se tako lako izgube. Jedan od najpoznatijih članaka iz socijalne psihologije baca svjetlo na to pitanje, usredotočujući se na "magični broj sedam, plus ili minus dva".³⁸ Empirijsko istraživanje pokazuje da svoju pozornost, u prosjeku, možemo usmjeriti samo na sedam ideja. Osobito pametni ljudi možda se mogu istodobno usredotočiti na devet, a oni manje umješni (poput mene) možda na pet ideja. Kad smo suočeni s većim skupovima ili duljim popisima ideja, skloni smo reagirati tako da iz središta pozornosti *nasumce* ispustimo neke elemente. Stoga, ako razmišljate o mnoštvu ideja *bez* bilježenja, možda ćete se donekle brinuti da ih ne zaboravite.

Najbolji je način da se dode do neke dobre ideje da se dode do mnoštva ideja.

Linus Pauling³⁹

³⁸ Miller, G. A. (1956). "The magical number seven, plus or minus two: Some limits on our capacity for processing information". *Psychological Review*. (63) 1: 81-97.

³⁹ Nav. u: Rose i Nicholl, *Accelerated Learning*, str. 198. Linus Pauling dobio je Nobelovu nagradu za kemiju.

Ne postoji nešto kao što je logička metoda posjedovanja novih ideja ili logička rekonstrukcija toga procesa.

Karl Popper⁴⁰

Tom strahu od zaboravljanja najčešće se suprotstavljamo tako da u središtu pozornosti recikliramo istih sedam (ili pet, ili devet) stvari, a ponavljanja pritom služe tome da nas uvjere kako su izvorni pojmovi još prisutni, da se još mogu izvući na vidjelo. Što smo pod većim pritiskom (a da to često i ne primjećujemo), to više možemo ponavljati tu operaciju istiskujući svaku novu ideju. Kako biste došli do novih ideja, potrebno je da razbijete taj krug uznemirenosti i recikliranja. Ključni je korak bilježenje ideja u redovno održavanu, odnosno uređenu, bilježnicu ili u dobro pohranjen i kumulativan dokument u računalu. To stvara ono što je Montaigne nazvao "pamćenjem na papiru" koje je, po pravilu, od goleme pomoći u stvaranju psihološke sigurnosti da se pokrenete i dodete do dodatnih ideja sigurni, jer znate da nećete zaboraviti ono što čini dodanu vrijednost, odnosno što je bilo korisno u današnjem radu.⁴¹

Slučaj rada misli, a slučaj ih i uklanja; nikakvo ih umijeće ne može zadržati ili steći. Misao mi je pobjegla. Htio sam je zapisati. Umjesto toga napisao sam da mi je pobjegla.

Blaise Pascale⁴²

Stvaralačko istraživanje je djelatnost stvaranja problema. Otkrivanje problema ne može biti djelatnost koja se provodi po nekom rasporedu. Do njega može doći bilo kada.

Lewis Minkin⁴³

Sve pribilježiti znači stalno sa sobom nositi neku bilježnicu problema, pitanja ili ideja koje treba razviti – da biste je upotrijebili u seminarima, tijekom razgovora s prijateljima ili kolegama, i kad radite i kad ne radite, možda čak i noću dok spavate. Najbolje je imati neki sustav bilježenja koji vam omogućuje da svoje bilješke smatrate sigurnima, ali koji vam omogućuje i da istrgnete stranice te ih iznova pohranite u prikladne mape ili fascikle. Upotreba ODP-a (osobnoga digitalnog pomoćnika) omogućuje vam da ideje ili bilješke izravno prenesete u računalu. Ne možete si priuštiti da ti materijali budu razbacani na svakakvim papiricima koji su vam pri ruci, jer ih tako opet

⁴⁰ Nav. u: Minkin, *Exits and Entrances*, str. 10.

⁴¹ Michel de Montaigne (1533-1592), nav. u: Sertillanges, *The Intellectual Life*, str. 186. Sertillanges nastavlja: "Bilješke su neka vrsta vanjskog pamćenja".

⁴² Pascal, Blaise (1932). *Pensées*. London: Dent, str. 101, misao br. 370.

⁴³ Minkin, *Exits and Entrances*, str. 298.

možete izgubiti i narušiti psihološku sigurnost koja vam je potrebna kako biste prestali reciklirati ono što već imate i umjesto toga počeli razmišljati o novim idejama. Tu bilježnicu (ili ODP, koji se može povezati s popisom bibliografije s vašeg računala) možete koristiti i za sigurno bilježenje referenci za potencijalno relevantnu literaturu (v. drugi dio pogl. 5).

Ljudi zasićeni određenim područjem proučavanja pokazuju dobro dokumentiranu tendenciju da do stvaralačkih ideja ili novih uvida dolaze na temelju slučajnih asocijacija, praktički kad ih ne traže. Marljivim bilježenjem možete iz te tendencije izvući punu korist. Taj obrazac ponašanja može odražavati činjenicu da si podsvjesno pomažete tako što u pozadini, tijekom dugih razdoblja, preradujete teška pitanja. On može odražavati i činjenicu da s povećanjem poznavanja određenog područja, kako stječete pouzdanje i psihološku sigurnost da o stvarima razmišljate iznova umjesto da se oslanjate na tuđe uvide, vaša uznemirenost zbog mogućnosti zaboravljanja ili nerazumijevanja postupno slabi.

U području promatranja sreća je sklona samo pripremljenom umu.

Louis Pasteur⁴⁴

Upravo u našoj neaktivnosti, u našim snovima, skrivena istina ponekad izađe na površinu.

Virginia Woolf⁴⁵

Jačanje motivacije za izvornim razmišljanjem također je važno. Pristajanje uz nešto – uz neki intelektualni pristup, određenu školu mišljenja u vašoj disciplini ili uz širi svjetonazor – može biti korisno zbog toga što će vam naznačiti kut napada, kao što naznačuje donji citat Hamiltona. Dakako, uvijek ćete morati zadržati sposobnost za kritički argument. Morate biti sposobni prepoznati kada gledište koje možda želite zauzeti nije uvjerljivo ili obranjivo. No sve dok su ti uvjeti zadovoljeni, poticaj što ga pruža razložno pristajanje uz nešto može biti korisna potpora vašoj domišljatosti i ohrabriti vas da budete ustrajni u traženju načina svladavanja poteškoća. S druge strane, neki studenti koji rad na doktoratima shvaćaju empiristički ili “zdravorazum-

⁴⁴ Nav. u: Wolpert, Lewis (1992). *The Unnatural Nature of Science*. London: Faber, str. 81. To je bio omiljeni citat Alexandera Fleminga (1881-1955), otkrivača penicilina. U holivudskom filmu *Under Siege 2: Dark Territory* kraća verzija (“sreća je sklona pripremljenom umu”) bila je motto glavnog zlikovca, terorista koji želi svijet dignuti u zrak izazivanjem potresa sa satelita u svemiru.

⁴⁵ Woolf, Virginia (1983). *A Room of One's Own*. Frogmore, St Albans, Herts: Granada Publishing, str. 32.

ski” smatraju da je taj savjet teško primijeniti na njihov rad. No ne postoji nikakvo korisno “čisto činjenično” istraživanje, čak ni u fizikalnim znanostima.

Oni koji ništa ne zastupaju povode se za svačim.

Alexander Hamilton⁴⁶

Pristajanje uz nešto ne povlači za sobom *pretjerano* teoretiziranje u vašem radu ili povezivanje vašeg djela s nepotrebno kićenim idejama koje su malo relevantne za one elemente disertacije koji čine dodanu vrijednost. Izbjegavanje nebitnog materijala važan je dio očuvanja sklada između pitanja što ga postavljate u radnji i odgovora što ih vaše istraživanje daje, kao i primjerenog nošenja s očekivanjima čitatelja. Vaše teorijsko izlaganje uvijek bi trebalo biti razmjerno dodanoj vrijednosti koju možete vjerodostojno privajati. Ništa toliko učinkovito ne narušava sklad između pitanja i odgovora u radnji koliko teorijski okvir koji funkcionira samo kao heteronomni kotačić, dio analize koji se neprestano okreće, ali se nikad ne uključuje u nešto drugo.

“Relativno je lako izraditi teoriju svijeta”, primijetio je teolog Teilhard de Chardin.⁴⁷ No možda je on pripadao neobičnoj kategoriji ljudi. Izrada istinski nove teorije na razini doktorata danas je u svim disciplinama humanističkih i društvenih znanosti vrlo teška. Intelektualni aparati tih znanosti u posljednjih su se pola stoljeća iznimno razvili i proširili. Velike praznine i nekoć dostupne prigode za postizanje velikih intelektualnih napredaka sve se više iskorištavaju. Stoga oslanjanje na činjenicu što izradujete neku izvornu teoriju treba činiti sastavni dio planiranja vašeg doktorata samo ako vam mentori i kolege često potvrđuju da je riječ o području u kojem imate neke snažne komparativne prednosti.

Ipak, razložni skepticizam u pogledu sposobnosti da transcendirate neka uvriježena ograničenja treba uravnotežiti s potrebom da budete pomalo ambiciozni, da napregnute i pogurnete svoje sposobnosti u empirijskoj analizi, metodološkom radu ili teorijskim ili tematskim naporima. Dok ne pokušate nešto učiniti malo drukčije ili “izvan okvira”, kako možete uspjeti? Ako se ne natjerate da učinite malo više, teško će vam biti utvrditi svoje prave intelektualne granice. Danas postoje vrlo dobri dokazi da su ljudi koji su najoriginalniji u svom radu općenito manje oprezni od običnih znanstvenika. Kreativni ljudi u svojim su naporima ustrajni i posvećeniji, manje obeshrabreni početnim porazima ili razočaranjima. Oni su i smioniji ili pretjerano optimistični u pogledu izgleda za uspjeh nego što bi se moglo činiti “racionalnim”.

⁴⁶ Alexander Hamilton (1755-1804), jedan od “otaca utemeljitelja” američkog ustava. Pjevač John Mellencamp rabi gotovo istovjetnu formulaciju u himni *You've got to stand* na svome CD-u *Scarecrow*, New York: Polygram, 1985.

⁴⁷ De Chardin, Teilhard (1975). *The Phenomenon of Man*. London: HarperCollins, str. 323.

Skloniji su tome da sanjaju o velikim postignućima, što im pomaže da se bore s preprekama koje im stoje na putu, a ne da ih one obeshrabre (vidi donji citat Elstera). Isto tako, kreativni ljudi nalaze načine da podcjenjuju poteškoće koje im stoje na putu. Kao što kaže Hirschman, oni mentalno umanjuju zapreke koje trebaju savladati ili stupnjeve napora povezane s različitim elementima svoga rada. Možda i smanjuju potrebno vrijeme.

Kreativnost nam uvijek dolazi kao iznenađenje; nikad ne možemo na nju računati i ne usuđujemo se u nju vjerovati dok se ne dogodi. Drugim riječima, ne bismo se svjesno upustili u one zadaće za čiji je uspjeh jasno da zahtijeva kreativnost. Stoga je jedini način na koji svoje stvaralačke izvore možemo potpuno staviti u pogon to da pogrešno prosudimo prirodu zadaće, da je zamislimo kao više rutinsku, jednostavniju i manje zahtjevnju u pogledu kreativnosti nego što će se ona zapravo pokazati takvom.

Albert Hirschman⁴⁸

U mnogim je slučajevima, tvrdim, vjerovanje da ćemo postići mnogo uzročni uvjet da se uopće išta postigne.

Jon Elster⁴⁹

Ta svojstva pozitivnoga mentalnog nazora karakterističnija su za mlađe ljude nego za one srednje dobi. Životna razočaranja kod etabliranih znanstvenika često nameću sve oprezniji nazor. Na moguća odbijanja ili neuspjehe oni mogu podsvjesno reagirati tako da unaprijed odbiju teške projekte. Stoga nije slučajno što se u najtežim ili tehnički zahtjevnim disciplinama (kao što su matematika i vrlo matematizirane grane fizike i društvenih znanosti) istinske inovacije ili novi uvidi najvećim dijelom povezuju sa znanstvenicima u dvadesetim ili ranim tridesetim godinama. A u svim disciplinama objavljivanje članaka u časopisima najčešće je zabava mladih ljudi. Stariji znanstvenici često pribjegavaju uređivanju časopisâ ili objavljivanju poglavlja u zbirkama koje su uredili njihovi kolege, radije nego što preuzimaju rizik neugodnosti povezanih s recenziranjem, kritiziranjem, a možda i odbijanjem, njihovih članaka. Ta činjenica pojačava važnost doktorata kao ključnog izvora ideja i "svježe krvi" u istraživanju u svim disciplinama humanističkih i društvenih znanosti. Ona, dakako, baca i zanimljivo dodatno svjetlo na glupost onih vlada i činovnika u sustavu obrazovanja koji snažno

⁴⁸ Albert Hirschmann, u svojem članku "The Hiding Hand", nav. u: Elster, J. (1983). *Sour Grapes: Studies in the Subversion of Rationality*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 158.

⁴⁹ Elster, *Sour Grapes*, str. 158.

nastoje povećati rutinu i smanjiti umijeće u izradi doktorata tako što od svih studenata traže da rade samo na "izvedivim" temama u vrlo kratkim vremenskim rokovima.

Iskustvo više oduzima nego što daje: mladi su ljudi bliže idejama nego stari.

Platon⁵⁰

Za većinu je studenata najbolje ići kompromisnim putem između prevelikog zaloga u definiranju doktorata i toga da se nikad dovoljno ne natjeraju na to da razviju vlastiti intelektualni potencijal. Trebate težiti istraživačkom planu koji će vas potaknuti da se okušate u teškim stvarima, ali koji istodobno pruža mjere zaštite i sigurnosna rješenja ako ne uspijete. Trebate, također, shvatiti da biti izvoran u modernim društvenim i humanističkim znanostima rijetko znači pronaći posve nov način promatranja stvari. Naprotiv, to je uglavnom skromnija aktivnost. Izvornost ovdje podrazumijeva suočavanje s nekom uvriježenom idejom, gledištem ili metodom u jednom dijelu vaše discipline (ili u susjednoj disciplini), a potom i prenošenje te ideje na neko drugo mjesto, njezinu primjenu u drukčijem kontekstu ili u drukčije svrhe. To obilježje objašnjava i zašto su granice disciplina često najproduktivnija područja za nove pristupe. Naime, tu znanstvenici često najaktivnije posuđuju ili preuređuju ideje razvijene u jednoj disciplini da bi obavili posao u drugoj.

Netko ga je optužio da je ukrao neku zamisao od drugog skladatelja, a on je slegnuo ramenima i kazao: "Da, ali što je on s njom učinio?"

Anegdota o Georgeu Friedrichu Händelu koju je ispričao Robertson Davies⁵¹

Izvornost bismo trebali shvaćati i kao, najčešće, kumulativno postignuće. Ona rijetko proistječe iz jednokratnog bljeska misli ili arhimedovske "genijalne ideje", kako se to obično zamišlja. Nove zamisli najčešće su izraz stipljivog slaganja slojeva malih uvida i intuicija koje samo uzete zajedno omogućuju da se kristalizira alternativni pogled na problem. Trajna usmjerenost na problem gotovo je uvijek korisna.

Moja je snaga gotovo isključivo u mojoj upornosti.

Louis Pasteur⁵²

⁵⁰ Nav. u: Dimnet, *The Art of Thinking*, str. 95.

⁵¹ Lik u romanu Robertsona Daviesa *The Lyre of Orpheus*, London: Penguin, 1989, str. 212.

⁵² Louis Pasteur, navedeno na mnogim web stranicama.

Kreativnost zahtijeva vrijeme.
T. Z. Tardif i Robert Sternberg⁵³

Vašem razmišljanju može pomoći i formaliziranje, pa i verbaliziranje alternativnih interpretacija vaših problema i rezultata te njihovo izražavanje u obliku rasprave između različitih stajališta. Kao korisno sredstvo u interpretativnom pisanju Lewis Minkin preporučuje kratkotrajno preuzimanje različitih uloga ili glasova. Primjerice, u različitim trenucima mogli biste pokušati djelovati kao “detektiv” koji nastoji iščepkati skrivene informacije, kao “stvaratelj obrazaca” koji pokušava usustaviti otkrivene informacije ili pak kao “mađioničar” koji pokušava prilagoditi naizgled sukobljene obrasce. Ideja je u tome da ne dopustite da vaše unutarnje napetosti i protuslovlja u pogledu vašeg napretka ostanu latentni.⁵⁴ Umjesto toga, pokušajte eksplicitnije obraditi eksplanatorne probleme i to vam može pomoći da odlučite koju težinu pridati svakoj interpretaciji. Minkin spominje i druga moguća stajališta. Primjerice, fatalističko gledište, karakteristično za nesigurne tipove, moglo bi glasiti da se događaji ne mogu objasniti na zadovoljavajući ili plauzibilan način. To stajalište može funkcionirati pomalo nalik na stajalište beznačajne hipoteze (“ovdje se nema što pronaći, samo slučajne veze”) i u nekim okolnostima može služiti kao korektiv za pretjerano razrađena objašnjenja.

Dubina u koju pada osjećaj poteškoće, problema, određuje kvalitetu razmišljanja koje slijedi. Ponekad su sporost i dubina odgovora povezani u dolaženju do korijena problema.
John Dewey⁵⁵

Biti zbunjen, nesiguran, griješiti te na pokušajima i pogreškama mijenjati smjer – izgleda da je to i sastavni dio kreativnog istraživanja, i ono što vodi njemu.
Lewis Minkin⁵⁶

Kako se vaše pisanje razvija, automatski se pojavljuje mnogo novih pitanja. Kako se moja tema ili moji rezultati u ovom poglavlju mogu uklopiti u temu i rezultate nekoga drugog poglavlja? Ako izgledaju različiti, mogu li se snažnije povezati? Jesu li konzistentni, sukobljeni ili se jednostavno dodiruju? Ako izgledaju nekonzistentni, mogu li se pomiriti? Dodanu vrijednost u znanosti obično stvaraju dva čimbenika. Prvi je sposobnost da se jasno uoči da su se ta pitanja pojavila, što je dijelom određeno vašim vlastitim umijećem

⁵³ Nav. u: Minkin, *Exits and Entrances*, str. 58.

⁵⁴ Minkin, *Exits and Entrances*.

⁵⁵ Nav. u: Minkin, *Exits and Entrances*, str. 48.

⁵⁶ Minkin, *Exits and Entrances*, str. 15.

kao pisca, kodifikatora i onoga koji priopćuje ideje (sebi i svima drugima). Drugi je čimbenik vaša psihološka hrabrost i domišljatost da pokušate odgovoriti na pitanja ili izaći na kraj sa sukobima umjesto da slijedite prirodni početni nagon da probleme izbjegnute, potisnete ili sakrijete od čitatelja. Najoriginalniji ljudi “ostaju vjerni sebi” u susretu s neugodnim rezultatima istraživanja ili uznemirujućim implikacijama svojih argumenata umjesto da jednostavno ustuknu pred njima ili zaključe da su vjerojatno pogrešni. Potom pokušavaju te zabrinjavajuće rezultate, na neki zadovoljavajući način, ponovno uklopiti u revidirani ili prilagođeni okvir svojih intelektualnih privrženosti.

Zaključci

Karl Marx jednom je primijetio: “Počeci su u svim znanostima teški”.⁵⁷ Prva godina ili prvih 18 mjeseci za doktorande je uvijek vrlo teško razdoblje, koje uključuje brojne odluke i prijelaze. Istodobno morate započeti dugoročni životni projekt, izabrati neku intelektualnu temu i pristup s kojima onda morate živjeti, te podići rezultate svoga rada na razinu doktorata. No problemi u definiranju glavne teme argumenta vaše disertacije te upuštanje u izvoran i važan rad nisu samo prolazni “blues prve godine doktorata”. Naprotiv, to su trajni oblici postajanja i ostajanja neovisnim i predanim intelektualcem, nekim tko može djelotvorno priopćivati svoje misli i tako u svijetu ostaviti veći trag, a ne samo proizvesti djelo koje će tijekom godina skupljati prašinu na policama u knjižnici.

Ipak, stvari općenito postaju lakše kako se vaša grada akumulira, a dijelovi rada bivaju dovršeni. U kojoj ćete mjeri i kojom brzinom postati smionijima ili uvjerenijima, ovisi o dvjema stvarima: s jedne strane, o snazi i jasnoći vaših središnjih istraživačkih pitanja i, s druge, o vašoj sposobnosti da građu radnje strukturirate i organizirate kao djelotvornu cjelinu, što je tema kojoj se sada okrećem.

⁵⁷ Nav. u: Wheen, Francis (1999). *Karl Marx*. London: Fourth Estate, str. 311.

3. PLANIRANJE RADNJE KAO CJELINE: MAKROSTRUKTURA

Obrazac neke stvari prethodi toj stvari.
Vladimir Nabokov⁵⁸

Svaki veliki tekst treba rastaviti i urediti u skup poglavlja. Ta zadaća ne mora izgledati problematičnom. Najprije razmislite o tome koliko tisuća riječi želite napisati, potom o tome u koliko je većih dijelova teksta tu cjelinu korisno podijeliti. Potom odlučite kojom ćete temom započeti i gdje želite završiti. Nakon toga pronadite neki način da dodete od A do Ž. Zasad to izgleda jednostavno. No ima tu još nečega. U jednoj od svojih ironičnih pjesama Neil Young pjeva o glazbenom producentu koji govori rock-umjetniku kako imaju "savršenu snimku", iako još nemaju ni glas ni pjesmu. "Kad bismo još to mogli dobiti", kaže, "ništa drugo ne bi moglo poći krivo".⁵⁹ Planiranje radnje počevši od praznog platna zahtijeva sličan junački optimizam i mnogo je toga što bi trebalo imati na umu.

Struktura vaše radnje treba biti razumljiva čitateljima. Slijed poglavlja moraju shvaćati kao logičan, dobro organiziran i kumulativan. Istodobno, kako biste razumjeli svoj pothvat, sveukupni plan radnje mora podržavati vaš napredak kao autora i istraživača. On mora izražavati pravac argumentacije, motivirati vas u napredovanju te olakšati razvoj vaših metoda i pristupa. Slijed poglavlja mora, na određen i planski način, biti povezan s rasporedom vašeg istraživanja. Golema većina doktoranata (otprilike četiri petine) "serijski" su autori. Oni smatraju da je poglavlja najlakše pisati u nizu, to jest s petim poglavljem započeti tek kad su poglavlja od prvog do četvrtog već poprilično dobro definirana. Općenito uzevši, pisati peto poglavlje kad sve što trebate promatrati jesu zasebni dijelovi, recimo, treće i šesto poglavlja, bit će mnogo teže. No, s druge strane, ako svoju radnju pišete tako da slijed njezinih poglavlja samo bilježi istraživanje što ste ga obavili, redom kojim ste ga obavili,

⁵⁸ Vladimir Nabokov, nav. u: *The Guardian*, 23. prosinca 1999, dio G2, str. 3.

⁵⁹ Neil Young u "Crime in the City" na svome CD-u *Freedom*, New York: Reprise Records, 1989.

to može dovesti do vrlo nekoherentnih struktura koje su u neskladu s postojecom organizacijom vaših argumenata i misli ili je pak potkopavaju. Dolaženje do bolje, *smišljene* strukture poglavlja često utječe na kvalitetu doktorata.

U ovom poglavlju razmatram tri različita pristupa problemu organiziranja sastavnih dijelova radnje u kontinuiranu priču. Prvi način razmatranja toga pitanja usredotočuje se na odnos cjeline i jezgre radnje, pri čemu jezgru čine dijelovi s najvećom dodanom vrijednošću, odjeljci u kojima dajete istaknut doprinos znanosti. Drugi pristup promatra izbor između "fokusiranja" ili "otvaranja" u utvrđivanju općenitog redoslijeda grade. Način na koji nižete elemente radnje često utječe na težinu koju pridajete svakoj njezinoj sastavnici, kako u smislu količine teksta i istraživanja, tako i u smislu vremena utrošenog za pisanje. Način na koji donosite te odluke može utjecati na način na koji će čitatelji shvatiti vaše djelo te na vašu uvjerljivost kao autora i znanstvenika. Treća perspektiva usredotočuje se na izbor strategije objašnjenja iz ograničenog broja opcija. Najopćenitije govoreći, u stvaralačkome znanstvenom pisanju zapravo postoje samo četiri moguća načina izlaganja grade. Svaka od tih opcija ima svoje prednosti i nedostatke.

Cjelina i jezgra

Postoje dvije stvari koje treba uzeti u obzir kod bilo koje sheme. Ponajprije: "Je li ona sama po sebi dobra?". Potom: "Može li se lako ostvariti?".

Jean-Jacques Rousseau⁶⁰

Svatko tko planira dug tekst treba na trenutak razmišljati logistički. Ostavite po strani intelektualna pitanja o tome što je sadržaj vašeg djela i jednostavno malo razmislite o tome koliko, koje vrste, kojim redoslijedom. Opsežna radnja osobito je nezgodan kontekst da se poduzme pisanje onoga što je dobro ili istinito prije nego što se utvrde neki brojčani okviri. Ponajprije, sveučilišta danas nameću neka važna pravna ograničenja u pogledu toga kako bi vaša doktorska disertacija morala izgledati. Nekad su ljudi pisali preopsežne radnje i time umnogome produljivali vrijeme utrošeno na njih te stvarali velike sveske koji su bili preteški za ispitivanje. Danas će svako odgovorno sveučilište maksimalno ograničiti vrijeme koje možete utrošiti na doktorat, najčešće dopuštajući pet do osam godina redovitog studija ili, razmjerno, više za izvanredne studente. Ako se, kao što biste i trebali, grozite pomisli na projekt dug recimo šest godina, ne dajte se zavesti mišlju da je ta granica

⁶⁰ Jean-Jacques Rousseau, nav. u: Baker, S. i K. (2000). *The Idiot's Guide to Project Management*. Indianapolis: Macmillan, 2. izd., str. 359.

čisto fiktivna. Svake će godine biti onih koji do nje stižu i nekih koji je prekoračuju.

Kao što nitko ne bi smio biti vječni student, tako su i doktorske radnje danas najčešće ograničene na određenu maksimalnu duljinu, koja može malo varirati od sveučilišta do sveučilišta ili od discipline do discipline. U Europi i Velikoj Britaniji, gdje u "mekim" disciplinama još prevladava opsežna radnja, kao gornja granica slobodno se može odrediti 100.000 riječi, što je otprilike 330 stranica papira formata A4 s dvostrukim proredom. Jedna stranica formata A4 iznosi otprilike 330 riječi, tako da 1.000 riječi zauzima tri stranice. (Dakako, trebali biste provjeriti propise koji vrijede posebno za vašu disciplinu na vašem sveučilištu i ovaj moj savjet uskladiti s tim formalnim ograničenjem ako je ono manje od 100.000 riječi.) To ograničenje od samog početka morate uzimati ozbiljno i pobrinuti se da ga ne prekoračite. Ako radite na pojedinim poglavljima, jednom po jednom, za one koji naporno rade lako je napisati 125.000 ili 150.000 (pa i 200.000) riječi, a da ne shvate kako se stranice gomilaju. Ako u poodmaklom stupnju svojeg istraživanja shvatite da imate 25 ili 50 posto više teksta nego što biste trebali imati ili nego što možete predati, to bi za vas moglo biti popriličan šok. Možda će biti potrebni tjedni ili mjeseci napornog rada da tu količinu srežete i od nje načinite složeni tekst. A izbacivanje cijelih poglavlja na kasnom stupnju može biti gotovo jednako teško.

Opasnost da napišete previše zapravo je tolika da se trebate pobrinuti da ostanete prilično *unutar* formalnih granica. Korisno opće pravilo jest da napišete glavni tekst koji nije dulji od četiri petine dopuštene duljine. Formalno ograničenje broja riječi uključuje sve – fusnote ili krajnje bilješke, dodatke, tablice s prikazima podataka, slike i dijagrame. U to najčešće nije uključena bibliografija – iscrpan abecedni popis svake knjige, članka, dokumenta ili drugoga navedenog izvora, koji se mora nalaziti na kraju svake radnje. Prema tome, kako biste bili sigurni, nemojte u glavnom tekstu napisati više od 80 posto dopuštenog broja riječi. Ukupno ograničenje od 100.000 riječi znači da glavna poglavlja radnje ne smiju premašivati 80.000 riječi. Razlika od 20.000 riječi dijelom vam daje neki prostor za bilješke, dodatke i drugu popratnu građu. Ona uključuje i sigurnosnu granicu od približno 10.000 riječi ako neka poglavlja neplanirano ipak ispadnu dulja.

Kad je riječ o onome što se događa s vašim istraživanjem *nakon* što je dovršeno, opet je bolje imati glavni tekst od 80.000 riječi. Vaša radnja te duljine u skraćenom obliku mogla bi biti objavljena kao knjiga, dok bi knjiga od 100.000 riječi bila znatno prevelika (v. pogl. 9). Prosječna znanstvena knjiga ima otprilike 70.000 riječi, i što je vaša radnja bliža tome, to će biti potrebno manje izmjena kod njezina preoblikovanja u monografiju. Rezanje (recimo) 100.000 riječi na tu duljinu možda ne izgleda kao preteška zadaća. No to za-

pravo znači izgubiti trećinu djela, a za toliko bi skraćivanje moglo trebati nekoliko mjeseci rada.

Najčešće ne postoje formalna pravila o *minimalnoj* duljini doktorske radnje. Ipak, često vrijede neke neformalne donje granice. Tamo gdje sveučilišta slijede model opsežne radnje, propise koji specificiraju da doktorat mora biti "vrijedan doprinos znanosti" znanstvenici općenito interpretiraju u smislu poprilično opsežnog djela. Iznimka su disertacije koje se koriste nekim sažetim oblikom izražavanja, kao što je matematičko izlaganje ili vrlo formalan, tehnički način iznošenja argumenata. No u tim se disciplinama danas rijetko pišu opsežne radnje, a disertacije po modelu kraćih članaka u svakom slučaju predstavljaju normu. Drugi razlog jest što većina sveučilišta u Europi i Sjevernoj Americi ima poslijediplomsko obrazovanje koje uključuje pisanje neke radnje ispod razine doktorata, a za koje pristupnici ne moraju provesti izvorno istraživanje i koje imaju niže ograničenje maksimalnog broja riječi. Primjerice, u Velikoj Britaniji taj se nedoktorski znanstveni stupanj naziva "M.Phil." ("Master of Philosophy"); zahtijeva se da studenti o nekoj važnoj temi napišu radnju zadovoljavajućeg oblika, ne dulju od 60.000 riječi. Stoga postoji opasnost da doktorski ispitivači kojima je došla u ruke kratka radnja, od recimo 55.000 riječi, procijene da je ona nedovoljno opsežna za doktorat te da je možda pogodnija za razinu M.Phil. Tamo gdje postoje takvi znanstveni stupnjevi doktorandima, čiji rad nije matematički ili formalan, bolje je napisati više teksta od onoga što je gornja granica koja se zahtijeva za niži stupanj. Ispitivači vašu radnju uvijek moraju promatrati kao doktorat i takvim ga smatrati.

Nakon što ste odredili duljinu glavnog teksta, u idealnom slučaju 80.000 riječi, trebali biste ga nekako podijeliti. Osnovno je načelo organiziranja svakog teksta da mora biti podijeljen što ravnomjernije, u ovom slučaju u poglavlja. Pravilna razdioba teksta kod čitatelja budi konzistentna očekivanja: oni unaprijed znaju koliko su poglavlja duga. Osim toga, pravilne podjele uvijek izgledaju bolje organizirane i kontrolirane. Kako biste odredili broj potrebnih razdioba, imajte na umu da poglavlje ima praktičnu maksimalnu duljinu od približno 10.000 riječi. Dulja poglavlja mnogo je teže interno organizirati i argumentaciju u njima držati pod nadzorom (v. pogl. 4). Isto tako, od dugačkih je poglavlja teže napraviti članke u znanstvenim časopisima čija optimalna duljina ne premašuje 6.000 do 8.000 riječi. Priopćenja sa znanstvenih skupova trebala bi biti i kraća, otprilike 5.000 do 6.000 riječi. Poglavlje od 10.000 riječi najčešće se može preurediti tako da čini pristojan članak od 8.000 riječi. Uz mnogo kirurškog rada njegov veći dio može se preurediti kao tekst za znanstveni skup. No poglavlje od 15.000 riječi zapravo će u oba oblika biti neprikladno za objavljivanje. Tako dugo poglavlje zahtijeva radikalnu preradu ako želite da ugleda svjetlo dana.

Želite li ispuniti svoju ključnu misiju kao autor te se uspješno nositi s očekivanjima čitatelja, i poglavlja moraju imati neku minimalnu duljinu. Kratko poglavlje, koje ima manje od otprilike 6.000 riječi, čitatelja će zbuniti. Lako je moguće da se ono učini nebitnim i razočaravajućim. To čak može izgledati kao "varka" koju ste umetnuli u pregled sadržaja, kako biste prikrili prazninu koja bi inače bila očita, ili kao neuspješna zakrpa u vašemu znanstvenom nastojanju.

Dakako, radnje se vrlo razlikuju po tome koliko se mogu strukturirati u dijelove slične veličine. Stoga su spomenute norme i organiziranja samo smjernice. U brojnim ćete ih prigodama trebati tumačiti fleksibilnije. Ipak, dobro je biti vrlo skeptičan u pogledu pisanja poglavlja koja su mnogo dulja ili mnogo kraća od 10.000 riječi. Tu normu možete, bez neke velike štete, povećati ili smanjiti za 2.000 riječi. No poglavlja ne bi smjela biti kraća od otprilike 8.000 riječi ili dulja od približno 12.000 riječi, osim zbog nekih doista važnih ili iznimnih razloga. Dakako, na stupnju planiranja često je teško predvidjeti kolika će poglavlja ispasti tijekom pisanja. Ako na kraju dobijete bitno preveliko poglavlje, dugo recimo 17.000 riječi, najbolja je strategija da ga podijelite u dva nova poglavlja podjednake veličine od otprilike 8.500 riječi. Nemojte se mučiti pokušavajući organizirati toliko teksta kao jedinstvenu cjelinu. I nemojte tražiti od svojih čitatelja da izlaze na kraj s praćenjem argumenta izvorne čudovišne duljine.

Ako ukupni tekst ima približno 80.000 riječi i ako je ravnomjerno podijeljen u poglavlja od prosječno 10.000 riječi, onda to znači da radnja treba sadržavati otprilike osam poglavlja. Format od osam poglavlja po 10.000 riječi vrlo je moćan. On može biti koristan kao snažan kriterij prema kojem biste trebali mjeriti svaku drukčiju strukturu poglavlja. S osam poglavlja pregled sadržaja vaše radnje lako će zadovoljiti kriterij "sedam je magičan broj". Vaši čitatelji mogu cijeli niz držati u središtu pozornosti, kao i vi. No ako radnja ima više od deset ili jedanaest poglavlja, nećete je moći držati u središtu pozornosti, odnosno imati je pred očima kao cjelinu, pa možete reagirati tako da slučajno "zaboravite" poglavlja ili da smetnete s uma slijed. Nadalje, ono što vrijedi za vas kao autora, vrijedit će i za čitatelje. Dajte im da drže u glavi 14 poglavlja i možete biti gotovo sigurni da će ukupni okvir vaše argumentacije postati manje vidljiv i da će ga teže slijediti.

Ljudi često smatraju da je norma od osam poglavlja po 10.000 riječi previše restriktivna te da u svojoj radnji mogu baratati s mnogo više poglavlja, i to tako da je podijele u dijelove, pri čemu je svaki dio skup povezanih poglavlja. Primjerice, radnja od petnaest poglavlja može biti previše složena da se jasno ima pred očima, no ideja je u tome da bi se s njom moglo lakše izaći na kraj kad bismo je podijelili na tri dijela od po pet poglavlja. Tu bi upotrebu dijelova, samo zato da bi se izašlo na kraj s inflacijom broja poglavlja, uvijek

trebalo izbjegavati. U svakom slučaju, vaši organizacijski problemi tada neće nestati, budući da će pojedina poglavlja postati prekratka i fragmentirana. Upadljivo kratka poglavlja čitatelji će izgledati rascjepkano i beznačajno bez obzira na to jesu li povezana u dijelove ili nisu.

Dvoslojna struktura – dijelovi nadređeni poglavljima – može izgledati privlačna i kao način da se čitateljima signalizira kako među poglavljima postoji važan kontinuitet. Primjerice, moguće je da se poglavlja 1-4 bave različitim oblicima jedne metateme, dok se poglavlja 5-8 bave drugom metatomom, tako da će podjela na dva dijela čitateljima istaknuti tu "metastrukturu". Slično, različiti dijelovi mogu rabiti različitu metodologiju ili se usredotočiti na različite razine ili oblike (primjerice, nacionalne procese nasuprot lokalnim procesima). Struktura po dijelovima tu je opravdanija i u nekim okolnostima možda postoji nešto što joj ide u prilog. No ta dvoslojna struktura ipak zahtijeva pomnu primjenu. Za nove autore ona je komplikacija s kojom se često pokušava izaći na kraj na pogrešan način, pa ju je stoga, ako je moguće, najbolje izbjeći. Primjerice, kontinuitet između skupine poglavlja često možete jednostavnije pokazati tako da na veze među njima uputite u naslovima. Dakle, u idealnom slučaju u svojem glavnom tekstu trebali biste slijediti pravilnu i nekomplikiranu strukturu od osam poglavlja po 10.000 riječi bez ikakvih drugih organizacijskih pomagala iznad razine poglavlja.

Toliko, dakle, o organizaciji cjeline. No ovaj se odjeljak bavi i *jezgrom* vaše radnje, koja se može jednostavno odrediti kao svi oni odjeljci koji imaju visoku znanstvenu dodanu vrijednost. Jezgra pridonosi izvornosti bilo "otkrivanjem novih činjenica", bilo "prikazivanjem neovisne kritičke sposobnosti". Taj skup poglavlja sadržava sve, u najvažnijem smislu, nove ili drukčije dijelove vašeg istraživanja, one koji određuju hoćete li steći doktorat ili ne. U opsežnoj radnji ne mogu se svi dijelovi doktorata pribrojiti jezgri, a to nije ni potrebno. U njoj će se nalaziti i određena nesvodiva količina grade koja ne pripada jezgri, koja se sastoji od:

- uvodne grade koja čitatelje upoznaje sa središnjom gradom tako da ona bude razumljiva i pristupačna. Katkad s omalovažavanjem nazivani materijalom za "pročišćavanje grla", uvodni odjeljci ili poglavlja uvijek zahtijevaju pomnu obradu. Ipak, oni su studentima često važniji zbog duljine i vremena koje je potrebno za njihovo pisanje i preuređivanje nego što je to opravdano njihovom konačnom ulogom u gotovoj radnji. Čitatelji često na brzinu prelistaju uvodnu grad, uglavnom tražeći "pravo meso" koje se može naći kasnije u središnjim odjeljcima;
- zaključne grade, koja u velikim radnjama ima ulogu "zatvaranja" tako što osigurava integrirajući sažetak ili preformulaciju rezultata te njihovo stavljanje u širi kontekst.

Kad razmišljate o tome kako organizirati ta tri tipa grade (uvod, jezgru i zaključak), od ključne je važnosti da oni, koliko je to moguće, čine različite blokove složene redoslijedom koji je prikazan na Slici 3.1. Ne smijete ih razdvojiti i raspršiti po radnji u malim dijelovima. Čitatelji moraju biti sposobni jasno identificirati jezgru kao skup odvojenih poglavlja s visokom dodanom vrijednošću. Oni nikad ne bi smjeli dospjeti u situaciju da moraju tražiti manje nakupine izvornosti raspršene po miješanim poglavljima koja sadržavaju i drugu vrstu grade. Smisao uvodne grade jednostavno je u tome da oblikuje jezgru, istakne je i vodi do nje. Posebice, ona bi trebala osigurati da čitatelji mogu shvatiti izvornost i korist onoga što ste učinili u svojim središnjim znanstvenim aktivnostima.

Slika 3.1. Medusobni odnos cjeline i jezgre

Uvodna građa (najviše dva poglavlja)
Jezgra (pet osmina ukupnog broja riječi i pet poglavlja)
Zaključna građa (jedno ili dva poglavlja)

Za stjecanje doktorata (i, šire govoreći, za sastavljanje dobre radnje) veličina jezgre vrlo je važna. Morate se pobrinuti da središnjih poglavlja ima dovoljno i da su ona dovoljno velika u odnosu prema ukupnom broju riječi u radnji, kako biste cijeloj radnji dali ton izvornog djela. Praktično pravilo što ga predlažem za opsežne radnje glasi da 50.000 od 80.000 riječi glavnog teksta mora biti jezgra. Drugim riječima, znatno više od polovine teksta trebalo bi uključivati neku vrstu izvornosti, izvještavati o primarnom istraživanju što ste ga poduzeli ili iznositi nove i važne argumente za koje možete uvjerljivo tvrditi da ste ih stvorili ili razvili. To je vrlo zahtjevan ali i terapijski standard. On snažno ističe potrebu da se usredotočite na elemente dodane vrijednosti. Ako pišete disertaciju po modelu članaka, onda će, iako će ukupan broj riječi biti manji, udjel središnje grade biti umnogome veći. Svaki od četiri ili pet "članaka" koji će biti poglavlja vaše disertacije treba sadržavati otprilike 75 posto izvornog materijala koji se računa pogodnim za objavljivanje, što je čak i zahtjevniji standard.

Nemojte sve gurnuti na kraj radnje i sve dobre dijelove stisnuti u posljednju trećinu ili četvrtinu teksta, kao što čini većina studenata. Trajni je problem u većini disciplina humanističkih i društvenih znanosti to što studenti ulažu mnogo vremena i napora u pisanje uvodne grade tako da sastave dug i dosadan niz poglavlja niske vrijednosti prije nego što čitatelji naidu na ista izvorno. Kako biste provjerili svoj plan, izbrojite poglavlja i stranice kroz koje čitatelji moraju proći prije nego što dođu do jezgre. Također, preveliko širenje uvodnog materijala oduzet će vrijeme potrebno za središnje istraživanje i njegovo propisno izlaganje. Duga poglavlja koja se odnose na vašu intelektualnu baštinu (i koja se često sastoje od prikaza literature ili opisa metoda koje ste usvojili na prvoj ili drugoj godini studija) također ograničavaju prostor koji vam je na raspolaganju da jezgru temeljito prikazete.

Izbjeći pisanje radnje u kojoj je sve nagurano na kraj teže je nego što izgleda. Kad studenti početnici planiraju svoj tekst, često umnažaju uvodne prikaze literature ili umeću nepotrebna teorijska, pripremna ili metodoška poglavlja. Čovjek lako počne vjerovati da mora objasniti sve što se tiče njegova projekta prije nego što s njim uopće i započne. Kako biste obuzdali tu sklonost, pokušajte kao maksimalnu granicu za iznošenje uvodne grade odrediti dva poglavlja. Očito je da svaka opsežna radnja treba barem jedno uvodno i jedno zaključno poglavlje, a to su najčešće prvo odnosno zadnje poglavlje. Ako ukupno imate samo osam poglavlja, a minimalna veličina za jezgru vam je pet poglavlja, ostaje vam samo jedno poglavlje viška u koje možete smjestiti dodatnu uvodnu gradu, kao što je deskriptivna početna grada ili prikaz metoda. U rijetkim bi slučajevima to poglavlje viška moglo biti drugo zaključno poglavlje, primjerice onda kada su rezultati vaših istraživanja vrlo bogati i zahtijevaju mnogo naknadne analize. Ako za uvodnu gradu predvidite tri poglavlja, onda imajte na umu da morate prikaz jezgre srezati na pola disertacije ili još manje (što može biti opasno za ispunjavanje uvjeta na doktorskoj razini), ili ostati bez prostora za primjereno zaključno poglavlje, ili početi napuhivati broj poglavlja iznad onoga što bi bilo idealno. Imajte na umu štetan učinak što ga na akademske čitatelje može imati potreba da pročitaju cijela tri poglavlja sporednog blebetanja prije nego što dođu do ikakvih elemenata dodane vrijednosti. Ako iznadete da početni plan vaše radnje ima četiri ili više poglavlja uvodne grade, savjetujem vam da tu shemu odmah prekrizite i da iznova razmislite o pristupu.

Jasno identificiranje jezgre vaše radnje može biti psihološki teška odluka. Možete biti skloni tome da od samog sebe sakrijete da neka poglavlja zapravo nisu dio jezgre. Ili pak možete svoju jezgru lažno uvećati tako da uključite gradu niske dodane vrijednosti i tako dobijete četiri ili pet poglavlja koja naizgled zadovoljavaju uvjete. Trebate se čuvati tih sklonosti, zato što iskrenost prema sebi može biti ključna za planiranje istraživanja. Primjerice, što će se dogoditi ako u planu radnje od osam poglavlja možete identificirati

samo tri za koja se uistinu čini da čine dodanu vrijednost? Trebat ćete se vratiti temeljnoj skici svojeg projekta i vidjeti kako možete sastaviti još jedno ili dva poglavlja koja sadržavaju jezgru. Primjerice, ako ste prethodno planirali poduzeti dvije studije slučajeva ili podrobnju analizu, možete li umjesto toga poduzeti tri ili četiri studije slučajeva? Ili, ako ste prethodno rabili samo jednu metodu dolaženja do rezultata, možete li razmisliti o upotrebi i druge metode potvrđivanja?

Za efektno organiziranje radnje ključna je i iskrenost kad je posrijedi jezgra. Kad ste jednom oštro fokusirali jezgru, trebate je jasno obilježiti i utisnuti joj vlastiti pečat. Naslov radnje, sažetak, naslovi poglavlja i pregled sadržaja, predgovor i uvodno poglavlje – sve te ključne načine organiziranja treba mobilizirati kako bi se u radnji istaknula, izložila i oblikovala grada koja čini jezgru. I tu bi od velike važnosti trebao biti kriterij onoga što bi čitatelji trebali znati. Od svojega uvodnog poglavlja zahtijevajte slijedeće: “Što bi čitatelji *trebali znati* kako bi mogli shvatiti elemente dodane vrijednosti koji se nalaze u središnjim poglavljima?” Na početku doktorskog studija jasno obilježavanje jezgre i davanje vlastitog pečata teško je jer u tom trenutku još niste započeli ključne faze istraživanja. No oni moraju biti uključeni čak i na ranom stupnju planiranja.

Ključno orijentacijsko sredstvo pritom je inicijalni sinopsis radnje od tri ili četiri stranice. Taj dokument služi samo za vašu upotrebu i za vaše mentore. On proširuje pregled sadržaja tako što za svako poglavlje navodi jedan ulomak o tome o čemu će u tom poglavlju biti riječi. Sinopsis izražava i glavnu “priču” vaše radnje. Svoj prvi sinopsis trebali biste napisati što prije tijekom prve godine studija. Ključno je da ga potom stalno revidirate tako da uvijek bude ažuriran te da uvijek zahvaća vaše trenutačne misli. Cijeli je smisao inicijalnog sinopsisa da nikad ne pišete ili radite u vakuumu. Tijekom rada na jednom poglavlju uvijek trebate imati jedan ili više ulomaka o tome što će sadržavati buduća, još nenapisana poglavlja, kao i pristupačan sažetak ključnih stvari koje ste tvrdili u napisanim poglavljima. Taj inicijalni sinopsis uvijek se treba usredotočiti na sažimanje vaših osnovnih argumenata i zaključaka – onoga što ste tvrdili, onoga što ste otkrili i onoga za što se nadate da ćete otkriti.

Fokusiranje ili otvaranje

■ Mišljenje je borba za red i istodobno za obuhvatnost.
C. Wright Mills⁶¹

■ Mišljenje je razgovor sa zamišljenom publikom.
Randall Collins⁶²

Postoje tri osnovna načina nizanja poglavlja u doktoratu, koja se mogu označiti kao model “fokusiranja”, model “otvaranja” i “kompromisni” model.

Model fokusiranja

Najprošireniji i najgori način nizanja bilježi četverogodišnji ili petogodišnji rad, više-manje onim redom kojim se odvijao. Pregled sadržaja najčešće pokazuje dva, tri, pa i četiri (katkad i više) poglavlja s prikazom literature; potom slijedi prilično dosadno, odnosno predvidljivo poglavlje o metodama; nakon toga samo tri ili četiri poglavlja podrobnoga sadržajnog, primijenjenog ili empirijskog rada; na koncu je vrlo kratko zaključno poglavlje. Prilično grub sažetak “podtekstualne” poruke koju ovaj obrazac prenosi čitateljima izgledao bi ovako:

Bok. Ovo je priča o onome što sam radio tijekom svoga doktora. Kad sam počeo, bio sam malo zbunjen u pogledu toga koju temu da izaberem. Stoga sam se prihvatio uistinu velikoga, golemog prikazivanja literature kako bih sebe i svoga mentora približio mogućem području teme. To sam napisao u obliku dugog poglavlja kako bih na kraju prve godine prošao ocjenjivanje na odsjeku. Nakon toga sam prilično suzio temu te napravio iscrpan prikaz literature na jednom dijelu područja za koje sam mislio da bih o njemu mogao napisati nešto bolje od prethodnih autora. Potom sam mnogo radio na metodologiji svog istraživanja (odnosno svakome “osjetljivom” dijelu što ga uključuje istraživanje; primjerice, pretraživao sam arhivsku građu / skupio sam mnoštvo podataka / preveo sam dug tekst / smislio sam okvir za izradu analize sadržaja / itd.).

⁶¹ Mills, C. Wright (1959). *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press, str. 245.

⁶² Collins, Randal (1999). *The Sociology of Philosophies: A Global Theory of Intellectual Change*. Cambridge, MA: Belknap I Harvard, str. 52.

Naposljetku, na sredini druge ili tijekom treće godine studija izašao sam na teren i zaprljao ruke provodeći empirijsko istraživanje (ili, alternativno, otišao sam na godinu dana sjediti u strane knjižnice ili arhiv / neprestano sam analizirao svoje brojčane podatke / intervjuirao sam mnoštvo ljudi / provodio sam eksperimente u laboratorijima). Na tom sam stupnju otkrio da su stvari u vanjskom svijetu (ili arhivski dokumenti / knjižna grada / snimke intervjua / računalne baze podataka / epruvete) prilično zbunjujuće i da ih je teško razumjeti. Rezultati koje sam dobio zapravo nisu potvrđivali ono što sam očekivao da ću pronaći (zapravo, katkad uopće nisu pokazivali neki prepoznatljiv obrazac). Budući da sam bio zbunjen, dijelom i u neprilici, napisao sam nekoliko dugih poglavlja u kojima sam ugrubo izložio većinu onoga što sam zapravo otkrio te sam pokušao doći do nekoga preliminarnog razumijevanja tih nalaza.

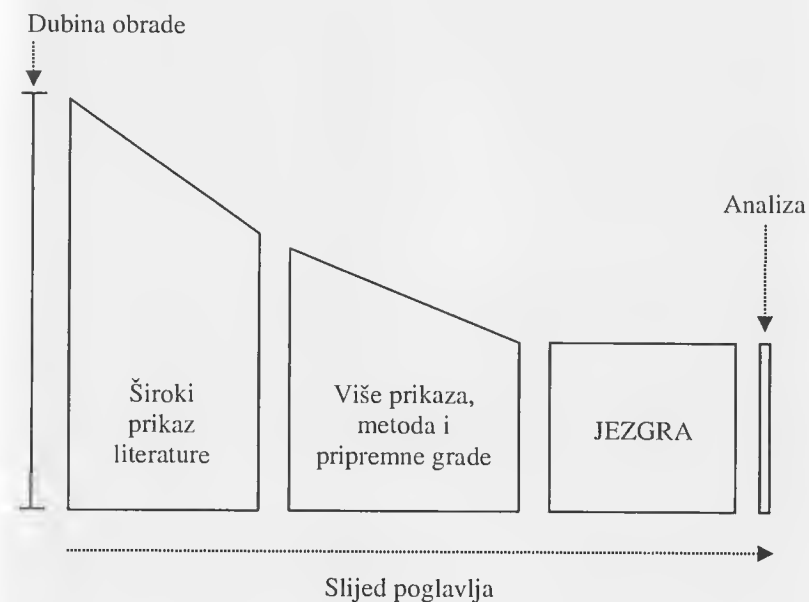
Dotad sam već dosegnuo granicu maksimalnog broja riječi, novca za studij bilo je sve manje i postajao sam nervozan bojeći se da nikad neću dospjeti na akademsko tržište rada. Stoga sam stvari malo pogurnuo kako bih ih na neki način dovršio. Posljednje poglavlje sadržava nešto *post hoc* racionalizacije mojih rezultata (ili ponovno promišljanje moje uvodne perspektive) koju sam uspio skucati u vremenskoj stisci pišući konačnu verziju.

Brojni su razlozi zbog kojih je ova vrsta razočaravajuće priče tako česta i predvidljiva kod doktorata. Jedan je od najvažnijih razloga to što mnogo ljudi u humanističkim i društvenim znanostima smatra da je model strukturiranja doktorata po načelu "fokusiranja" prirodan, poželjan ili neizbježan. Slika 3.2 pokazuje način nizanja što ga je prihvatilo devet od deset doktoranata koji rade opsežne radnje u tim disciplinama u Europi, i kojega njihovi mentori često zahtijevaju. Poredak građe prikazan je na vodoravnoj osi slijeva nadesno, a vodoravna širina svakog okvira prikazuje broj riječi posvećen tom dijelu radnje. Okomita veličina svakog okvira prikazuje opseg građe ili teme (širinu obrade) koja se razmatra na dotičnom stupnju.

Model fokusiranja počinje vrlo širokim prikazom literature koji se sve više filtrira. Na početku se postavi skup povezanih velikih tema, koje se površno razmotre, a potom često jedna za drugom stave na stranu ili odbace kao nesavladive. Postupno se dolazi do fokusiranja na nešto što nalikuje na mnogo užu konačnu temu. Na tom stupnju često dolazi do intervala metodološkog pročišćivanja grla ili poglavlja koje raspravlja o nekoj guštari ili nekoj drugoj "zamršenijoj" temi. Čitači su dotad često već odmaknuli u čitanju radnje, možda tri, četiri ili pet poglavlja. Naposljetku autor prelazi na prikaz srži vlastitog istraživanja, koje se najčešće odnosi samo na mali dio teme koja je na početku skicirana. Odjeljci koji sadržavaju rezultate koji se odnose na jez-

gru dolaze kasno u tekstu. Nakon središnjih poglavlja autori često imaju malo prostora ili vremena kako bi učinili nešto više od sastavljanja kratkoga analitičkog poglavlja. U svakom slučaju, većina mogućih teorijskih interpretacija koje su relevantne za rezultate već su iscrpno razmotrene negdje u zoni opsežnog prikazivanja literature na početku radnje. Stoga je završno poglavlje najčešće oskudno i samo kratko upućuje na vezu između autorovih vlastitih rezultata ili bitnog doprinosa i uvodne rasprave o makrotemama.

Slika 3.2. Model fokusiranja

Štetne učinke što ga model fokusiranja ima po autore radnje teško je precijeniti. Doktorandi često provode previše vremena na početnim prikazima ili pregledima literature, pretražujući prethodne radove i često su zaokupljeni prikupljanjem malih argumentacijskih sastavnica ili opsežnim navođenjem literature. Mogu potrošiti vrlo mnogo vremena na prikupljanje i razumijevanje informacija o podtemama koje kasnije izbacuju iz jezgre svojeg doktorata ili na shvaćanje prijedora i gledišta za koje se potom pokaže da su sporedni za njihovo konačno istraživačko pitanje. U klasičnome doktorskom modelu, s opsežnom radnjom kao krajnjim proizvodom, učinkovitost vašega istraživač-

kog napora može se mjeriti razmjerom vašega ukupnog rada koji se u nekom obliku očituje u dovršenoj radnji. Model fokusiranja čini uobičajeni problem "vrha ledenog brijega" mnogo gorim, često do te mjere da se potpuno mora otpisati veliki dio napora uloženog tijekom godine dana ili, u krajnjim slučajevima, čak 18 mjeseci.

Dakako, često postoji neka vrsta pedagoškog ili socijalizacijskog opravdanja što se studente početnike navodi na to da "ispeku zanat" na prikazivanju literature. No inzistiranje na strukturi fokusiranja češće izražava imperative mentora ili odsjeka. Mentori su skloni tom pristupu zato što im omogućuje da se postupnije upoznaju s novom i drukčijom temom svojih studenata. Taj način rada privlačan je i zbog birokratskih razloga, jer se drži pravila "sigurnost na prvom mjestu". Studenti koje se navodi na to da na svojoj prvoj godini sastavljaju velike prikaze literature gotovo uvijek napišu ohrabrujuću količinu teksta koja dokazuje njihovo zalaganje i naporan rad. Sastavljanje prikaza literature jest i vježba u pisanju, i onda kada napisani tekst ima (može imati) malo izvornog sadržaja. Time se, dakako, odsjecima olakšava ocjenjivanje napretka studenata početnika, jer slijede maksimu: "Ne brini za sadržaj, drži se širine teksta".

U klasičnom modelu doktorata, gdje je bilo malo ili uopće nije bilo formalnoga istraživačkog obrazovanja kroz rad u kolegiju, prikazi literature historijski su pomogli da se novi istraživači socijaliziraju u disciplinu. Ta povijesna funkcija danas sve više nestaje, budući da praktički svi doktorandi imaju magisterij, a na većini doktorskih programa snažan je rad u kolegijima. No ono što su mentori radili u svojoj mladosti još utječe na njihova sadašnja očekivanja. Danas je od studenata prikladno zahtijevati i da sastave prikaz literature dok zbog novih zahtjeva rada u kolegiju moraju boraviti na sveučilištu.

No ako dopustite da to razdoblje vašeg istraživanja znatno premaši prvih četiri ili pet mjeseci studija, rezultat će najčešće biti slab u odnosu prema uloženom trudu. Studenti često postanu previše zaokupljeni usavršavanjem plitke drugorazredne kritike postojećih radova. Taj sport možda ima malu znanstvenu vrijednost, no ljudi se uvuku u nj zato što još nisu započeli temeljno ili terensko istraživanje, pa stoga još potpuno ne razumiju praktične poteškoće povezane s tim. Poglavlja s prikazima literature studenti često pišu na perfekcionistački način, držeći se poput terijera majušnih nedostataka prethodnih djela i ne uviđajući koliko je vjerojatno da će se slične poteškoće pojaviti i u njihovu istraživanju.

Druga je mogućnost da zbog toga – uludo potraćenog – napora, nakon što se utroši dragocjeno istraživačko vrijeme na sporedne elemente, nećete možda biti voljni izbaciti tu građu. Umjesto toga pokušat ćete je negdje ugrati u završni oblik radnje. Razumljivo je što studenti nisu voljni otpisivati

dovršena poglavlja, čak i kad su izgubila vezu s njihovim trenutačnim istraživačkim interesima ili središnjim pitanjem. Umjesto toga, smatraju da trebaju više vremena posvetiti integriranju ranih poglavlja u završni oblik radnje, čak i kad je ta veza fiktivna, kad kod čitatelja stvara pogrešna očekivanja ili ugrožava intelektualnu koherentnost doktorata. Dugi rani odjeljci, napisani u početnim godinama studija, često su ispunjeni dijelovima koji kasnije stvaraju nevolju, a koji su bili sračunati na to da odvrte ispitivače. Neuredni kritički sudovi ili površne obrade u tim poglavljima često se kasnije više ne podvrgavaju ponovnoj procjeni, dijelom zato što studentovo akumulirano istraživačko iskustvo i stručnost možda više nisu s njima usko povezani.

Implikacije za čitatelje jednako su neželjene. Iskusni doktorski ispitivači naviknuti su na radnje koje započinju polagano. Oni će najčešće prilično brzo proći kroz uvodna poglavlja s prikazom literature, ne očekujući da naidu na mnogo onoga što nije posve poznato. No ako prođu 80, 100 ili 150 stranica radnje (u nekim slučajevima i 200), a da se uopće ne susretu ni s kakvom građom dodane vrijednosti, njihovo će strpljenje najčešće početi splasnjavati. Možda će početi dovoditi u pitanje izvornost radnje koja sadržava toliko sporedne analize te se pitati zadovoljava li ona uistinu standard doktorata. Studenti često misle da će čitatelji pomno razmotriti njihove male kritičke napomene i rasprave u ranim poglavljima te im pripisati mnogo veću važnost nego što će uistinu biti tako. Da biste na to gledali realnije, razmislite o tome kako pristupate knjigama u vlastitom području. Većina nas je vrlo cinična i kritična prema novim materijalima i spremna je "rastrančirati" knjige da bi došli do pravih elemenata dodane vrijednosti. Isto tako, u početku smo prilično skeptični u pogledu prihvaćanja sudova autora *sve dok* oni ne potvrde svoju vjerodostojnost kao izvorni istraživači. Ništa drukčije nije s čitateljima doktorata. Sve dok niste potvrdili svoju vjerodostojnost kao izvorni istraživač, oni će biti skloni tome da vašu sekundarnu analizu komentiranja djela drugih shvate kao nešto što nema osobitu težinu i što je nebitno. U ranoj fazi radnje oni još neće imati nikakva razloga da vas uzimaju ozbiljno ili da smatraju da se vaše kritike zasnivaju na upoznatosti sa znanstvenom zbiljom.

Kad u modelu fokusiranja čitatelji na kraju dođu do autorove vlastite znanstvene građe, njezina uskoća ili podrobnost može izgledati prilično razočaravajuća nakon što se na početku raspravljalo o širokom domašaju djela i raskošnijim intelektualnim temama. A brzo sažeto zaključivanje radnje, neprikladno povezano s uvodnim temama, može čitatelje navesti da se upitaju "Pa što?", te da s naporom moraju dokučiti što su doznali iz radnje kao cje-

line. Cjelokupni učinak može biti takav da radnja završava “ne praskom, nego cviležem”.⁶³

Model otvaranja

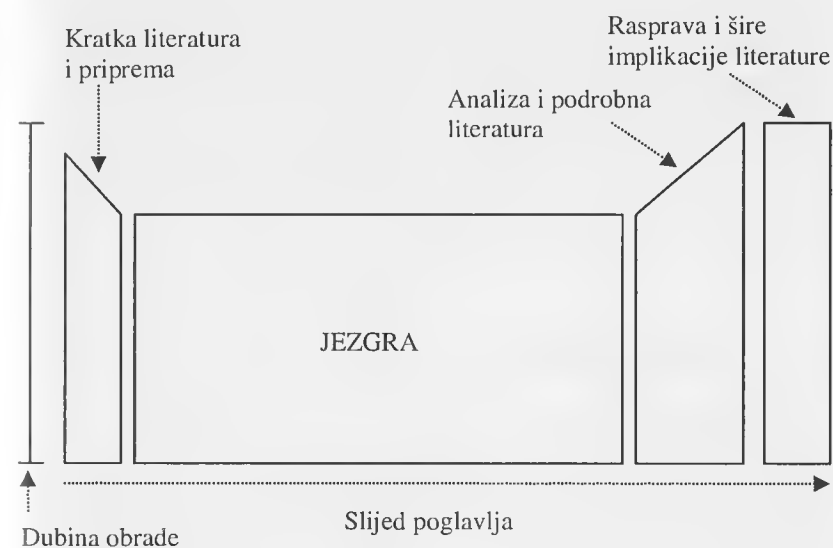
Postoje bolji načini nizanja građe u dugom tekstu. U fizikalnim znanostima uobičajen je model “otvaranja” prikazan na Slici 3.3, koji se odvija gotovo obratno. Prvi element u nizanju namjerno je kratka i sažeta specifikacija istraživačkog pitanja. Ona se čvrsto usredotočuje na neposredno pitanje koje će se obradivati i prikazuje ukratko raspravu o najnovijoj relevantnoj literaturi, uz vrlo ograničen broj bitnih pripremnih informacija. Drugi element, koji započinje unutar (recimo) 30 stranica, prikazuje ključne nalaze i rezultate autorova istraživanja. Potom slijedi odjeljak primijenjene analize koji uzduž i poprijeko slijedi ono što je u istraživanju pronadeno i to prodobno povezuje s prethodnim istraživanjem i literaturom. Na koncu, nakon što je autor uvjerljivo potvrdio svoju istraživačku vjerodostojnost, radnja se “otvara” u raspravu o širim temama ili teorijskim implikacijama koje proizlaze iz istraživanja te raspravlja o mogućim putovima za novu fazu rada u dotičnom području.

Model otvaranja ima brojne prednosti. Čitatelji dolaze u dodir s vašim izvornim radom mnogo brže nego u pristupu koji se zasniva na fokusiranju. Najčešće dobivaju mnogo više analize rezultata i bolji uvid u to kako se rezultati nadovezuju na neposredno relevantno prethodno istraživanje. Također, na vaša mišljenja o tuđim djelima čitatelji nailaze nakon što ste se potvrdili kao ozbiljan istraživač, a ne prije toga. Kao rezultat, vaše kritike i prijedlozi bit će dočekani kao mnogo utemeljeniji i autoritativniji nego u modelu fokusiranja.

Model otvaranja i za autore ima brojne bitne prednosti. Ako uobičajeno dugo razdoblje uvoda i prilagodivanja možete skratiti na početak radnje i što prije prijeći na ključne istraživačke zadaće, imat ćete više vremena da kasnije temeljito shvatite svoje nalaze. Za analiziranje i zapisivanje rezultata istraživanja, počevši od vrlo detaljne, često neorganizirane građe ili kompleksnih ishoda, do primjereno strukturiranih i dobro prikazanih nalaza, potrebno je iznenađujuće mnogo vremena i intelektualnog napora. To nije lako ubrzati. Model otvaranja nudi bolje izgleda da razvijete nove interpretacije i da omogućite shvaćanje implikacija vaših rezultata.

⁶³ Eliot, T. S. (1974). “The Hollow Men”, u njegovim *Collected Papers, 1909-1962* London: Faber, str. 89-92, navod sa str. 92; izvorno objavljeno 1925.

Slika 3.3. Model otvaranja

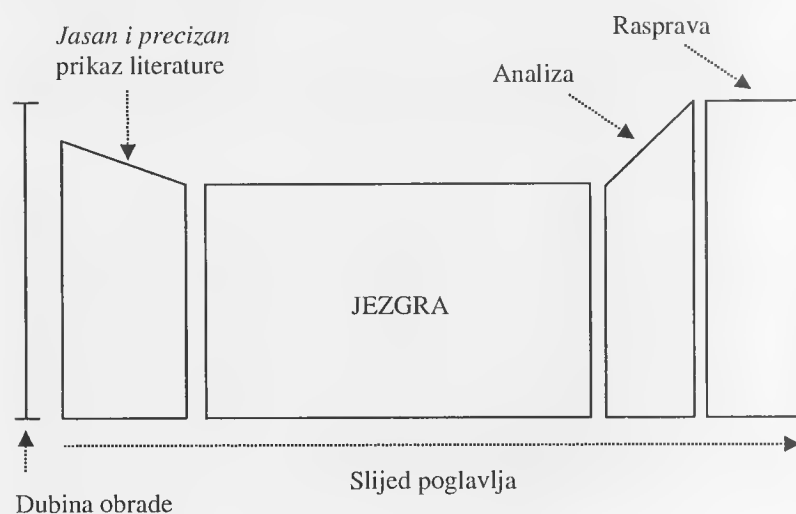
Međutim, model otvaranja vrlo se rijetko koristi u društvenim i humanističkim znanostima. Kad se s njim suoče po prvi put, mnogi ga doktorandi smatraju prezahtjevnim, nečim što se previše radikalno kosi s onim za što su im njihovi mentori ili savjetnici kazali da se očekuje ili da predstavlja normu. Nijedan od tih prigovora u praksi zapravo ne isključuje taj pristup. Uvijek biste trebali izabrati isplaniranu konačnu strukturu za svoju radnju umjesto da dopustite da nizanje poglavlja bude previše uvjetovano redom kojim ste se u istraživačkom razdoblju prihvaćali svojih zadaća.

Kompromisni model

Treći je mogući pristup nizanju poglavlja kompromis između dvaju prethodnih modela, prikazan na Slici 3.4. Taj se pristup uspješno primjenjuje u humanističkim i društvenim znanostima. Najprije trebate slijediti prethodni savjet da uvodnu građu držite u okviru maksimuma od dvaju poglavlja. To znači da biste prikaz izvorne literature trebali svesti na jedno jedino poglavlje, u najboljem slučaju na ono koje je pomno uokvireno oko početnoga središnjeg istraživačkog pitanja. Nemojte iznositi mnogo širih pitanja o kojima kasnije nećete raspravljati, odnosno kojima možete pridonijeti malo ili ništa dodane vrijednosti. Umjesto toga, pokušajte se usredotočiti na građu koju či-

tatelji trebaju znati kako bi mogli shvatiti doprinos vašeg istraživanja, i ništa više. Nadalje, svu pripremnu gradnju, kao i onu koja se odnosi na pozadinu radnje ili njezine metode, nastojte svesti samo na još jedno poglavlje, ponovno slijedeći točnu procjenu o tome što čitatelji trebaju znati i izbjegavajući duge digresije u opisu. Trebali biste pomno razmotriti je li uopće potrebno da u glavnom redoslijedu argumenata uključite zasebno poglavlje o metodologiji. Često je najbolje napisati poseban "Dodatak o istraživačkim metodama" i staviti ga *nakon* glavnog skupa poglavlja. On može biti napisan kao prilog s referentnom građom, koji vam omogućuje da ispitivačima i drugim istraživačima pružite vrlo detaljne informacije bez narušavanja razvoja glavnog argumenta.

Slika 3.4. Kompromisni model

Poduzimanje tih koraka trebalo bi osigurati da čitatelji dodu u dodir s izvornom istraživačkom građom unutar, recimo, 50 ili 60 stranica od početka radnje. Pruženo im je primjereno razdoblje da se "zagriju" za vaše teme i pitanja, kao i vrlo sinoptička obrada sve pozadinske ili pripremne građe kojom zapravo trebaju ovladati. No čitatelji više ne trebaju prolaziti svežnjeve ispunjavajuće građe prije nego što počnu shvaćati vaš istraživački doprinos. Stoga se jezgra radnje pojavljuje mnogo prije, čime vam se na kraju radnje otvara više prostora za dva poglavlja ili za jedno pristojno, dugo poglavlje o

analizi. Prvi dio te zaključne građe mogao bi se usredotočiti na povezivanje i integriranje zaključaka središnjih poglavlja, od kojih bi svako trebalo obuhvaćati drugu komponentu vašeg istraživanja. Drugi dio te zaključne građe tada može napraviti manji iskorak od rezultata analize na širu literaturu. S obzirom na to što ćete većinu rasprave o teoriji i literaturi obrađivati na kraju svoje argumentacije, moći ćete sastaviti snažno teorijsko poglavlje ili poglavlje sa širom perspektivom. Tako svoju radnju možete zaključiti u energičnijem, pouzdanijem i profesionalnom tonu.

Četiri obrasca objašnjenja

Još nisam vidio nijedan problem, koliko god složen, koji, kad ga promotrite na pravi način, nije postao još složenijim.

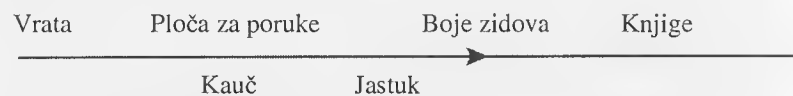
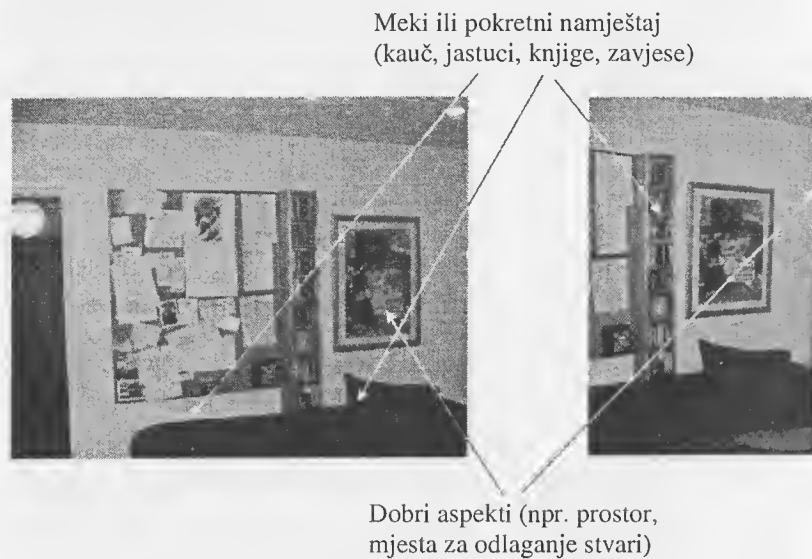
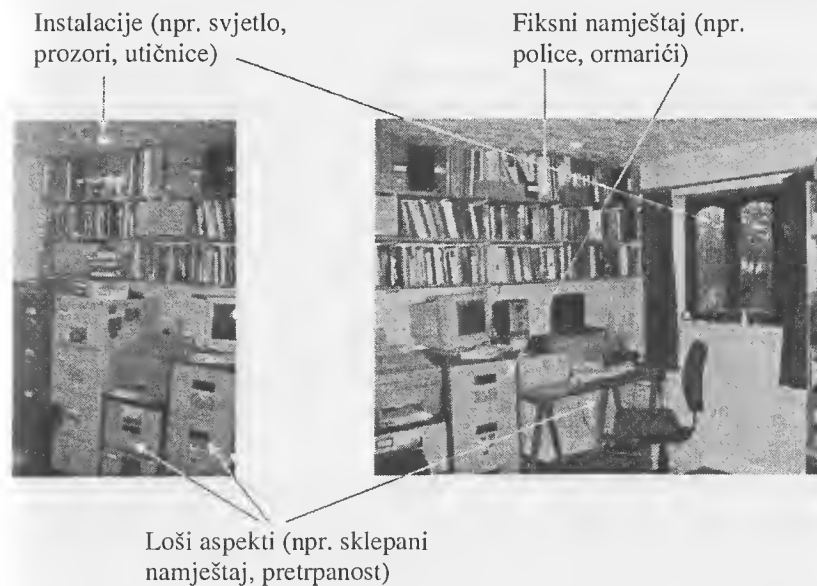
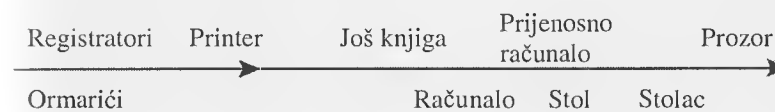
*Poul Anderson*⁶⁴

Ograničen je broj načina na koji nekome možete prenijeti skup povezanih informacija. Ako se način koji ste odabrali kosi s očekivanjima druge osobe, u komunikaciji može doći do kratkog spoja. Taj je problem i veći kad vaša publika ne sluša koncentrirano svaku pojedinost vašeg prikaza. Primjerice, poznato je da su ljudi različita roda skloni odabrati nespojive načine komuniciranja. Većina žena voli davati i primati procesno organizirana objašnjenja, često prelazeći kroz povijest nekog događaja ili interakcije od početka do kraja narativnim slijedom. No većina muškaraca sklonija je tome da najprije primi ključne informacije. Oni od početka žele znati što je poanta priče i tek će tada biti spremni selektivnije slušati pojedinosti o tome kako je priča završila onako kako je završila. Stoga se muškarci često izviviraju onim što nazivaju ženskim "brbljanjem". Isto tako, ženama su često odbojna pretjerano sažeta i nepristupačna objašnjenja složenih pojava što ih daju muškarci. Varijanta te suprotnosti u načinima komuniciranja (serijsko nasuprot holističkom) provlači se dvama alternativnim obrascima o kojima se ovdje raspravlja. Moja teza glasi da u humanističkim i društvenim znanostima postoje samo četiri osnovna načina izlaganja na kraj s dugim tekstualnim objašnjenjima, koja ću redom razmotriti. Ti organizirajući obrasci su: deskriptivni, analitički, argumentacijski i matrični obrazac, koji kombinira elemente bilo koja dva od tri ostala pristupa.⁶⁵

⁶⁴ Pisac znanstvene fantastike Poul Anderson, citiran u: Koestler, Arthur (1967). *The Ghost in the Machine*. London: Hutchinson. Vidi i <http://www.quotationspage.com/quotes/poul>

⁶⁵ Distinkcija između deskriptivnog, analitičkog, argumentacijskog i matričnog obrasca prvi je put povučena u: Dunleavy, P. (1987). *Studying for a Degree in the Humanities and Social Sciences*. Basingstoke: Macmillan, danas Palgrave Macmillan, str. 86-97.

Slika 3.5. Tri načina promatranja moje radne sobe

(a) **Deskriptivni pristup** (npr. počni od vrata i idi u smjeru kazaljke na satu)(b) **Analitički pristup**(c) **Argumentacijski pristup**

Deskriptivna objašnjenja

Pretpostavimo da trebam opisati sobu u kojoj sjedim i pišem ove riječi, a koja je ujedno radna soba. Slika 3.5 prikazuje glavna obilježja sobe, koja su razmjerno složena. Deskriptivni način objašnjenja nečega sastoji se u tome da preuzmem način na koji su stvari izvanjski ili egzogeno organizirane te da se potom koristim tim obrascem kako bih strukturirao redoslijed onoga što govorim. Primjerice, u opisivanju svoje sobe mogao bih započeti nekim određenim mjestom, kao što su vrata, potom odlučiti da prelazim rukom po sobi određenim smjerom (u ovom slučaju smjerom kazaljke na satu), popisujući pritom sve što mi je u vidokrugu, kao što je prikazano na Slici 3.5a. Mogao bih reći: "Tu se najprije nalaze bijela vrata, a nakon toga u smjeru kazaljke na satu nalazi se zeleno obojeni zid te siva otrcana sofa, a iznad nje ploča za poruke s pribodenim papirićima, polica za CD-ove, potom niz dugih polica za knjige ispod kojih se nalaze ormarići s četiri ladice, nakon toga printer, staro stolno računalo te novo prijenosno računalo na stolu okruženo papirima, potom prozor s trima okvirima..." itd.

Već i taj opis, koji se sastoji od popisivanja, ilustrira neke očite nedostatke deskriptivnog načina objašnjavanja. Redoslijed imenovanih predmeta spojen je na samo jedan način, naime na temelju njihove blizine u sobi. Stvari što ih popisujem nalaze se jedna uz drugu. No na svaki drugi način različiti predmeti koji su zajedno opisani nasumce su i nepredvidljivo ispremiješani. Popis može biti koristan kad čitatelji mogu vidjeti Sliku 3.5 (čemu se iskreno nadam). No bez te vizualne potpore popis bi moglo biti vrlo teško shvatiti i vizualizirati. Isto tako, navedeni opis moje radne sobe lako bi mogao postati vrlo zamoran te bi ga bilo teško mentalno organizirati. Ti bi vas problemi možda mogli navesti na to da pomislite kako ovdje rješavam prividan problem koji sam namjerno stvorio te da bi u praksi naprednih istraživanja u humanističkim i društvenim znanostima bilo vrlo teško naći ljude koji se koriste tom vrstom obrasca objašnjavanja.

Razmislite ponovno. Većina radnji u tim disciplinama još slijedi deskriptivni pristup u definiranom smislu, u tom smislu da je temeljna organizacija autoru radnje izvanjska, određena načinom na koji su stvari uredene u "zbijskom svijetu". Ključni oblici deskriptivnog pristupa jesu:

- Narativne radnje, koje slijede obrazac priče koji je odredilo neko vanjsko djelo ili neki drugi autor, primjerice kritičko izlaganje koje raspravlja o prvom činu nekog komada, za kojim slijedi drugi čin, potom treći čin itd. Taj je obrazac popularan u književnim studijama.
- Kronološke radnje, čijom strukturom zapravo upravlja povijesni slijed, koji počinje s početkom i teče dok ne dođe do kraja. Taj obrazac prevladava u povijesnim studijama i srodnim područjima.

- Institucionalne radnje, odnosno one koje imaju strukturu "vodiča", koje repliciraju obrazac organizacijskog prikaza, ili odnose među različitim institucijama, ili strukturu nekoga zakonodavnog akta, ili skup propisa, kako bi do najmanje pojedinosti utvrdile njihovo funkcioniranje. Taj je obrazac popularan u pravu, javnoj upravi, socijalnoj politici i tako dalje.

Mogu se zamisliti i drugi deskriptivni obrasci, primjerice, u geografskim studijama prostorno organizirano djelo. Na razini cijele radnje rjeđe nailazimo na deskriptivni obrazac koji je najpopularniji na razini magisterija ili prijediplomskih eseja, naime "nasumično nizanje autora". U tom su obrascu redoslijed kojim se raspravlja o izvorima i njihova relativna težina u eseju određeni time koji su izvori studentima taj tjedan, u vremenu koje im je bilo na raspolaganju, bili dostupni u knjižnici. Stoga se mnogo toga napiše o izvorima koji su prvi konzultirani, mnogo manje o izvorima za koje je student imao malo vremena da ih apsorbira, a najmanje se kaže o izvorima za koje se student samo pretvara da ih je čitao. No čak se i obrazac "nasumičnog nizanja autora" često pojavljuje u odjeljcima unutar radnje.

Na nižim razinama sveučilišnog studija u kojima su glavna metoda ocjenjivanja ispiti, pa i za nastavni model doktorskog studija, prihvaćanje deskriptivnog pristupa organiziranju ideja i nizanju poglavlja u djelu popularna je, ali vrlo štetna navika. Ona prevladava zato što se čini da je lagodan način pisanja. Jednostavno izaberete već "danu" ili možda "očitu" strukturu koja postoji "tamo vani" te svoje djelo organizirate oko nje. Ona je štetna zato što je za dobro funkcioniranje deskriptivnog pristupa potrebno gomilanje mnoštva činjenica ili druge grade, koje je autorima često teško kontrolirati, pa na koncu izgleda vrlo neorganizirano. Upravo kao što stvari koje se nalaze jedna uz drugu u mojoj radnoj sobi čine eklektičan popis, koji je čitateljima teško pratiti ili razumjeti, tako stvari koje se u povijesnom vremenu ili institucionalnom prostoru nalaze jedna pokraj druge mogu biti tematski ili analitički ispremiježane.

No u opsežnim radnjama te su poteškoće umnogome smanjene. Na doktorskoj razini, prostorna i vremenska ograničenja koja su prisutna na nižim razinama sveučilišnog studija nisu toliko snažna; zapravo, moguće je da za studente početnike ona uopće ne postoje. Na doktorskoj razini deskriptivna objašnjenja mogu bolje funkcionirati, budući da možete prikupiti golemu količinu činjenica i dokaznog materijala koji su vam potrebni kako biste pristup učinili takvim da izgleda opsežan i da ne izgleda naivan. Osim toga, neke vrste deskriptivnog (izvanjski strukturiranog) objašnjenja očito su popularne i razumljive mnoštvu čitatelja, osobito povijesni i narativni spisi. Od svih priča koje idu od A do Ž najbolje su kronološke biografije, koje se vrlo dobro prodaju.

Ipak, da bi deskriptivna struktura funkcionirala u većini humanističkih i "mekih" društvenih znanosti potrebna je vrlo visoka razina autorskog umijeća. Najprije trebate vrlo suptilno artikulirati ili analitičke pojmove, ili argumentacijske teme te ih potom na metarazini utkati u deskriptivni opis. To tematiziranje onoga za što se čini da su samo priče, kronologije ili "vodiči" jest umijeće koje je teže nego što izgleda. Ako niste dosegli tu visoku razinu umijećnosti, uvijek biste trebali pomno ispitati tri slijedeća alternativna pristupa prije nego što zaključite da možete biti uspješni u nastojanju da svoju radnju deskriptivno strukturirate. Opasno je kad argumentacija u radnji neorganizirano lebdi, čineći zbrku zamršenih dijelova u kojima se jednom ne osobito važnom obilježju (kao što je u povijesnim opisima vremenska bliskost ili u argumentima u obliku vodiča institucionalna povezanost) daje prednost u odnosu prema svemu ostalom. Te radnje često mogu izgledati kao da su strukturirane bez ikakva jasnoga unutarnjeg ili intelektualnoga organizacijskog obrasca.

Analitička objašnjenja

Neki složeni opis nije teško rastaviti i reorganizirati u više analitičkih rubrika. Ključni je korak to što se rabe organizacijske kategorije koje ste sami smislili, a ne niz ideja koji vam je dan izvana. Primjerice, analitički pristup opisivanju moje radne sobe prikazan je na Slici 3.5b, a u njemu svoj opis mogu strukturirati oko ovih rubrika:

- fizička veličina, oblik i obilježja sobe (u osnovi pravokutan, s malim dodanim erkerom);
- instalacije u sobi (stakla, ventilacija, svjetla, centralno grijanje, utičnice itd.);
- čvrst ili fiksni namještaj (stalaže, police za knjige, nepokretni teški ormarici itd.);
- meki ili pokretni namještaj (zavjese, tepisi, pokretno pokućstvo, računala i elektronička oprema, knjige, CD-ovi itd.).

Te različite kategorije ne nalaze se tamo u "zbiljskom svijetu" kako bih ih izabrao gotove za upotrebu; naprotiv, to su mentalne kategorije koje sam sâm stvorio. No, s druge strane, one nisu nekakva visoka nauka i nisu potrebne godine da bih ih smislio. Nadam se da tim distinkcijama nije potrebno mnogo objašnjenja kako bi ih većina čitatelja prihvatila kao korisne i razmjerno poznate. No ako sada preletim pogledom po svojoj radnoj sobi koristeći se tim rubrikama, prilično sam siguran da će većina ljudi taj opis smatrati mnogo jasnijim i bolje organiziranim nego što je gotovo nasumično nizanje

što ga nalazimo u deskriptivnom pristupu. Osim što nude ključna načela za objašnjenje zašto se skupovi stvari tretiraju zajedno, spomenute rubrike jasno zahvaćaju i onaj dio mog doprinosa koji predstavlja dodanu vrijednost i tako pomažu personaliziranju mog opisa.

U radnjama iz humanističkih i društvenih znanosti koriste se tri glavna tipa analitičkih struktura:

- Periodizirani povijesni ili narativni opisi otrgnu se od kronologije koja teče od početka do kraja i, umjesto toga, priča se rastavlja na mnoštvo jasno određenih razdoblja. Karakteristika svakog razdoblja potom se može preglednije obraditi. Ključni su prijelazi od jednog razdoblja na drugo. Oni su izdvojeni kako bi bili predmetom detaljne obrade, dok se na kratkotrajnije pojave manje važnih događaja unutar dotičnog razdoblja stavlja manji naglasak.
- Sustavni opisi rastavljaju složene procese u njihove sastavne dijelove, kao što je slučaj u mojem primjeru. Sveukupni skup pojava (kao što je proces neke promjene ili neki intelektualni problem) cijepa se u različite sastavnice te se svaki oblik obrađuje koristeći odgovarajuće pojmove, teorije, metode i dokaze za tu kategoriju. Primjerice, povijesne procese možete razdvojiti u zasebne ekonomske, političke, kulturne i društvene promjene te razviti različite modele za svaku od tih promjena i opis njihove međusobne povezanosti. Ili, pak, neki roman ili komad možete analizirati s obzirom na likove i njihove međusobne odnose, ili identificirati različite elemente, mitove ili motive utkane u priču.
- Uzročne analize nadilaze jednostavno obrađivanje različitih oblika pod različitim kategorijama. One nastoje rekonstruirati složene višezročne procese tako što stupnjavaju i ispituju načine na koje su njihovi utjecaji oblikovani, međusobno odvajaju uzroke, razlikuju dugoročne i kratkoročne ili nužne i dovoljne uzroke. Vrlo sofisticirani pristupi pritom mogu dovesti do potpunog algoritma, analitičkog modela proučavanih procesa.

Analitička struktura ima brojne prednosti, sve dok je skup organizacijskih kategorija koje se rabe jednostavan i robusan te na vrlo jasno određene načine izdvaja vidljivo razlučive skupove pojava. Kako biste organizirali cijelu radnju, potrebna vam je prilično ograničena struktura velikih, širokih pojmova. Suptilne distinkcije za koje su potrebne godine da ih se objasni nisu prikladne za zadaću organiziranja najviše razine, odnosno za osiguranje unutarnje strukture poglavlja (v. pogl. 4). Isto tako, robusne organizacijske kategorije trebale bi biti prepoznatljive ideje s kojima se čitatelji mogu lako suživjeti. Može se činiti da oba ta zahtjeva ograničavaju domet u kojem možete personalizirati organizaciju svoje radnje. Novim autorima koji su uvjereni u jedinstvenost svojeg pristupa oni često izgledaju restriktivnima. No posve je

moguće stvoriti jasne predodžbe o planu poglavlja, a da ne zastranite u idiosinkratičnost ili nedokučive distinkcije.

Jednom kad imate analitičku strukturu poglavlja, važno je i to da *ne* nastavljate do kraja bezuvjetno s novim analitičkim načinom cijepanja građe unutar svakog poglavlja. Nemojte pretjerivati s analizom. U svojoj krajnosti ultraanalitička radnja može sličiti prilično jedinstvenom (i groznom) primjerku britanske kuhinje, konzerviranome "voćnom koktelu". To se jelo sastoji od različitih vrsta voća iz konzerve (npr. breskve, marelice, kruške, jabuke, grožđa, trešanja i tako dalje) narezanog na kockice i pomiješanog, a potom preliivenog šećernim sirupom. Kad pojedete zalogaj konzerviranoga voćnog koktela, možda razumski znate da konzumirate različite vrste voća, no okusi su tako djelotvorno homogenizirani da ćete teško identificirati od čega se pojedina kockica sastoji. Analogna opasnost u akademskom životu jest to da povezane pojave razdvojite tako podrobno da vaši čitatelji više ne shvaćaju kako su dijelovi povezani kao cjelina. Primjerice, ako neki kronološki proces raščlanite na zasebne analitičke komponente, a potom svaku od njih rastavite na podkomponente, čitatelji mogu izgubiti osjećaj za to kako su se opisani procesi odvijali u vremenu te stoga možda uopće neće uočiti nikakvu jasnu narativnu strukturu. Također, pretjerivanje s analitičkim elementima može stvoriti i vrlo formalizirane obrasce organiziranja građe, u kojima se izlažu višeslojne tipologije ili skupovi kategorija vrlo udaljeni od načina promatranja problema koji se zasnivaju na "običnom znanju". U nekim tehničkim ili visoko teorijskim područjima vrlo formalizirane obrade mogu biti prihvatljive, pa i očekivane, osobito u nekim dijelovima društvenih znanosti i filozofije. No izvan tih područja one lako mogu izgledati odbojnim ili nedokučivim, osobito tamo gdje se autor koristi nepoznatim organizacijskim pojmovima.

Argumentacijska objašnjenja

Organiziranje prikaza na argumentacijski način također je lako. Najprije prikupite sve momente koji bi se mogli iznijeti u jednoj interpretaciji ili intelektualnoj poziciji te ih izrazite na koherentan način. Potom sastavite alternativnu ili suprotstavljenu interpretaciju koja potječe s drukčije intelektualne pozicije i koja nastoji bolje objasniti pojave na koje ste se usredotočili. Nizanje građe u tom slučaju postaje nizanje najprije argumenata "za", a potom argumenata "protiv", teze i antiteze (a možda i sinteze). Slika 3.5c prikazuje kako bih to mogao učiniti u opisivanju svoje radne sobe. Mogao bih izdvojiti sve one aspekte koji mi se u mojoj radnoj sobi sviđaju, možda ih i poredati prema važnosti koju im pridajem u prosudivanju sobe. Moja radna soba sviđa mi se zato što je prostrana, zgodno oblikovana, s mnoštvom zidova priklad-

nih za odlaganje stvari, novouređena, namještena tako da umiruje, dobro osvijetljena, mirna, pomalo izdvojena od ostatka kuće i tako dalje. Potom bih mogao razmotriti sve probleme koje ipak imam s radnom sobom, kao što je količina nereda što sam ga već uspio u njoj napraviti, moja nesposobnost da je održavam uredno organiziranom ili dojam sklepanosti. (Radna soba nije namještena odjednom, kao što je to slučaj s "pravim" uredima. Umjesto toga, njezino sadašnje stanje slojevita je akumulacija različitih komada opreme koju sam si mogao priuštiti na različitim stupnjevima karijere i za koje nikad nisam imao srca ili novaca da ih bacim i da počnem iz početka.)

Argumentacijski pristup najčešće će čitateljima izgledati dobro organiziranim sve dok razlikujete jasne intelektualne pozicije, odnosno strane u sporu, koristeći se priznatim nazivima i školama mišljenja. Argumentacijski pristup definicijski se usredotočuje na neki spor ili neslaganje i najčešće u žarište stavlja vašu dodanu vrijednost. Isto tako, on će najčešće izgledati personalizirano, osobito kad ste se pobrinuli da središnje pitanje svoje radnje uobličite ili konfigurirate na način ili iz kuta koji je specifičan za vaš rad. Usto, taj će pristup eksplicitno obrađivati višestruke teorijske pozicije, odnosno argumente koji se na njih odnose, što je često važno obilježje istraživanja u humanističkim ili društvenim znanostima.

Argumentacijski pristup na doktorskoj razini ima i neke nedostatke. Argumenti za i protiv, suprotnosti teze i antiteze, najčešće su parovi a samo rijetko trojke. Stoga argumentacijske kategorije možda neće biti dovoljne da organiziraju osam poglavlja. Na tu poteškoću ljudi katkad reagiraju tako što pokušavaju istodobno obraditi mnogo više interpretacija. Neki studenti, osobito oni koji su se previše posvetili istraživanju literature, nekako dođu na pogrešnu pomisao da na doktorskoj razini moraju obuhvatiti sve moguće interpretativne pozicije, pa i kad su one vrlo brojne. U argumentacijskom pristupu ta opcija zapravo nije ni izvediva ni poželjna. Doktorat je u osnovi monografija u kojoj se intenzivno obrađuje jedan predmet. Ona nije priručnik, a još manje referentno djelo. Pokušaj da se pokaže kako bi četiri ili pet perspektiva obradilo pojedini problem ili interpretiralo isti skup pojava brzo će postati vrlo monoton. Izveden na nekoj pristojnoj razini, takav pothvat ujedno može progutati velik dio vašega ograničenog prostora. Pitanje u radnji trebate konfigurirati, a svaki uvodni prikaz literature u koji se upuštate urediti tako da svoje djelo možete primjereno ograničiti na razmatranje samo dvaju ili najviše triju glavnih pravaca argumentacije.

Drugi je problem argumentacijskog pristupa to što se on možda ne uklapa zgodno u discipline koje prihvaćaju pristup "normalne znanosti", one s vladajućim "srednjestrujaškim" gledištem izgrađenim na temelju brižljivog gomilanja rada unutar jedne, prihvaćene paradigme. Argumentacijski strukturirane radnje mogu biti neprivlačne studentima koji dolaze iz više konsenzus-

nih društava (kao što je Japan), gdje pretjerana neslaganja mogu izgledati ponešto vulgarna ili bezumna. A s obzirom na to da su znanstvenici često skloni svrstavanju u skupine istomišljenika, katkad će biti teško braniti i tretirati vjerodostojnim gledište koje je prema ortodoksnom stajalištu vašega lokalnog odsjeka "devijantno", a možda predstavlja i anatemu. Konačno, na ranom stupnju istraživanja može biti teško identificirati i razviti djelotvoran argumentacijski pristup koji će dobro pristajati pitanju radnje. Na početku rada možda ćete biti skloni tome da se usredotočite na sporove koji su skicirani preširoko ili koji su specificirani previše konvencionalno, što je također pretjerivanje onda kada studenti pišu duge uvodne prikaze literature umjesto elegantnih i fokusiranih.

Matrični obrasci

Kako biste dobili bolje artikulirane organizacijske strukture za uredno organiziranje osam ili više poglavlja, možete kombinirati svaki od triju pristupa. Postoje četiri para mogućih kombinacija:

- analitički plus argumentacijski
- analitički plus deskriptivni
- argumentacijski plus analitički
- argumentacijski plus deskriptivni.

U svakome od tih parova prvi navedeni pristup jest primarno organizacijsko načelo, odnosno ono koje se nalazi na vrhu, na temelju kojeg se povezuje skup poglavlja. Drugi član para je pomoćno ili drugostupanjno organizacijsko načelo, koje objašnjava redoslijed poglavlja unutar svake vrhovne skupine. Slika 3.6 prikazuje tu razliku u obliku dijagrama za dva matrična obrasca koji kombiniraju analitički i argumentacijski pristup. Ako je analitička dimenzija primarna, onda se argumenti i interpretacije rabe u parovima poglavlja povezanim sustavnim, uzročnim ili funkcionalnim kriterijima. Ako je primarna argumentacijska dimenzija, onda se zasebno razmatra svako od suprotstavljenih širokih gledišta, rastavljeno u svoje sastavne oblike.

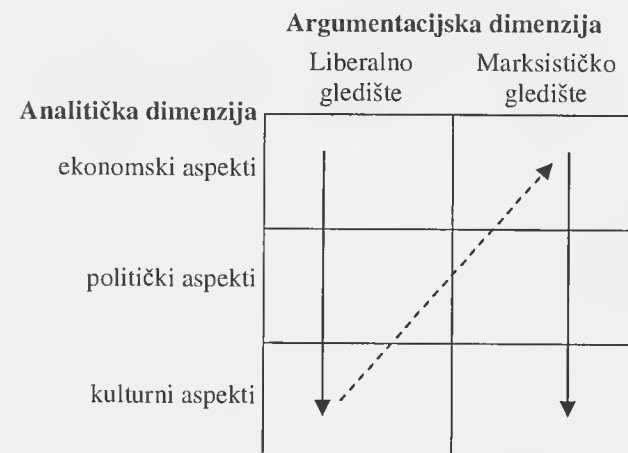
Matrični obrasci u kojima je deskriptivna organizacija poglavlja sekundarna vrlo su česti u doktorskim radnjama. Autori shvaćaju da ne mogu jednostavno odabrati neki izvanjski obrazac pojava iz "zbijskog svijeta" i koristiti se njime za strukturiranje svoje radnje bez rizika da se pojavi popis stavki bez ikakvog reda. Stoga se za primarnu strukturu radnje koriste analitičke kategorije ili razmatranje različitih argumentacijskih pozicija. No potom se unutar skupina poglavlja slijedi narativni, povijesni obrazac ili obrazac

vodiča. (Po mojem iskustvu, deskriptivni se pristup u matričnom pristupu kao primarna organizacijska dimenzija rijetko ili nikada ne rabi. Studenti koji vole rabiti izvanjski dane strukture skloni su jednostavno tome da u cijelosti sastave deskriptivnu radnju.)

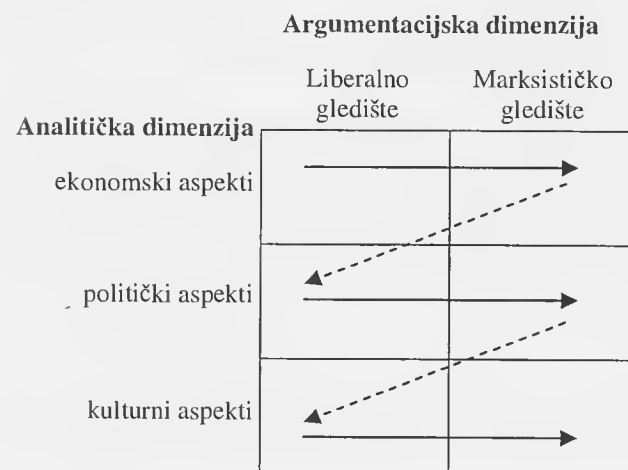
Slika 3.6. Primjeri matrične strukture:

- (a) primarna je argumentacijska dimenzija
(b) primarna je analitička dimenzija

(a)

(b)

Matrični pristup nudi doktorandima brojne prednosti. On gotovo uvijek stvara dovoljno kategorija u koje možete uklopiti poglavlja. Slika 3.6a prikazuje obrazac od šest okvira koji kombinira primarnu argumentacijsku dimenziju (u ovom slučaju liberalno gledište nasuprot marksističkoj interpretaciji) i sekundarnu analitičku dimenziju (u ovom slučaju razvrstavanje svakog pristupa u ekonomske, političke i kulturne okvire). Upotreba tog sredstva grafičkog planiranja korisna je zato što će vas upozoriti na alternativni redoslijed prikazan na slici 3.6b, gdje najprije prelazite redovima a potom se spuštate po stupcima. Tu je primarna dimenzija analitička, dok je argumentacijska dimenzija sekundarna. Korištenje dvodimenzionalnog prostora prazne matrice poput ove znači da ćete često moći staviti jedno uz drugo više tokova mišljenja nego što se može smjestiti u uobičajenijem, linearnom pristupu. U svakom slučaju, Slika 3.6 stvorit će dostatan okvir da se poglavlja radnje u kojima se iznosi jezgra urede u snažan i robusan obrazac. Dodajte uvodno poglavlje na početak i zaključno poglavlje na kraj te jezgre i imat ćete efektan doktorat od osam poglavlja.

Zaključci

Svaki od tih triju pristupa makrostrukтури radnje vrlo je važan. Njihovo spajanje često povlači za sobom donošenje prilično složenih sudova koji mogu biti teško rješivi. Nikad ne postoji samo "jedan najbolji način" organiziranja dugog teksta. Jedan vas razlog može povući u jednom pravcu, a drugi prema drukčijoj metodi. Kad se ipak odlučite za jedan obrazac, *uvijek* će postojati barem još jedna održiva alternativa koju možete rabiti, te ćete se sami sa sobom sporiti o tome trebate li prijeći na nju. Pa dobro došli u svijet stalnih dilema autorskog rada, od kojih je ova tek prva. Neka ista pitanja ponovno se pojavljuju na mikrorazini organiziranja pojedinih poglavlja ili članaka, iako ih je u tom slučaju lakše riješiti.

4. ORGANIZIRANJE POGLAVLJA ILI ČLANKA: MIKROSTRUKTURA

George je kazao: "Znaš da smo na posve krivom tragu. Ne smijemo razmišljati o stvarima s kojima možemo, nego samo o stvarima bez kojih ne možemo."

Lik u djelu Jeromea K. Jeromea Trojica u čamcu⁶⁶

Cigle dovršene radnje zapravo su poglavlja. No da bi se te opeke držale zajedno, one i same moraju u sebi biti praktično strukturirane, tako da mogu podnijeti teret i ne raspasti se pod pritiskom. Dakle, prvi je korak dijeljenje poglavlja. Uz to, često se pogrešno pristupa dvama elementima oblikovanja unutarnje strukture: smišljanju naslova kako bi se istaknuo organizacijski obrazac te pisanju početka i kraja poglavlja, kao i njegovih glavnih odjeljaka. Redom razmatram ta tri pitanja.

Podjela poglavlja u odjeljke

Čovjekov um sposoban je upiti samo nekoliko stvari istodobno.

*Stanislaw Lem*⁶⁷

Ništa nije posebno teško ako ga podijelite u male dijelove.

*Henry Ford*⁶⁸

Nemoguće je da kao autor držite u glavi poglavlje od 10.000 riječi ako ga ne razdvojite u manje sastavne dijelove povezane nekom zajedničkom temom. Slično tome, čitateljima je teško slijediti vašu argumentaciju bez kratkih uputa koje pružaju "organizatori", napose odjeljci poglavlja opremljeni naslovima, koji bi ukratko trebali iznositi smisao argumenta. Utvrđivanje odjeljaka u nekom poglavlju uglavnom je jednostavna zadaća, s obzirom na

⁶⁶ Jerome, Jerome K. *Three Men in a Boat*. Pogl. 3.

⁶⁷ Lem, Stanislaw (1970). *Solaris*. London: Faber, str. 120.

⁶⁸ Ford, Henry, citat nepoznatog izvora iz "misaone piramide" u uredu prodavača Forda koji mi je u lipnju 2002. u Milton Keynesu prodao Ford Mondeo.

to da su poglavlja mnogo kraća i jednostavnija od radnji. No shema za koju ste se odlučili ne bi smjela funkcionirati samo za jedno poglavlje nego bi, na prepoznatljiv način, trebala funkcionirati u svim poglavljima, kako čitatelji ne bi trebali iznova odgonetati novu shemu organizatorâ u svakome novom poglavlju.

Osnovno je načelo u svakom rastavljanju teksta to da se pokušate pobrnuti da odjeljci koje stvarate budu približno jednake veličine. Što ravnomjernija razdioba teksta kod čitatelja stvara konzistentna, stoga i točnija očekivanja u pogledu duljine svakog odjeljka. Kao što bi poglavlja radnje trebala imati otprilike 10.000 riječi (plus ili minus 2.000 riječi), tako bi odjeljci unutar poglavlja trebali biti približno jednaki i biti jednako važni za argumentaciju. Koliko je odjeljaka potrebno, to ovisi o točnoj duljini poglavlja, no grubo praktično pravilo glasi da ćete glavnim naslovom tekst trebati rastavljati svakih 2.000 do 2.500 riječi, odnosno svakih sedam do osam stranica formata A4 s dvostrukim proredom. I vi kao autor i čitatelji moći ćete tako u središtu pozornosti odjednom držati toliko informacija, koje ćete, ako odjeljci postanu dulji, brzo zaboraviti. A uz samo četiri ili najviše pet glavnih naslova koje trebaju držati na umu u svakom poglavlju, čitatelji bi trebali imati jasnu ideju o njegovoj unutarnjoj strukturi. Ako imate više od, recimo, sedam odjeljaka, čitateljima će svakako biti teže predložiti kako je strukturirano cijelo poglavlje. S druge strane, glavni odjeljci koji su kraći od, otprilike, 2.000 riječi često izgledaju rascjepkano ili nevažno.

Dakle, ako je poglavlje uobičajene duljine od 10.000 riječi, potrebna su vam četiri glavna odjeljka. Naslovi tih odjeljaka nazivaju se naslovima "prvog reda" zato što su to glavni organizatori, oni koji unutar pojedinog poglavlja obuhvaćaju najviše teksta. Njihovu važnost čitateljima možete grafički prikazati na tri načina: tako da ih numerirate (primjerice, 3.1, 3.2 i tako dalje), tako da upotrijebite veći font i format koji ih jasno ističu u odnosu prema ostalom tekstu i tako da ih izdvojite, primjerice u vlastiti redak i na sredinu stranice. Za manje pododjeljke unutar svakoga glavnog dijela poglavlja također će vam biti potreban skup naslova "drugog reda". Možete naznačiti da su oni manje važni od naslova prvog reda, ali da su važniji od običnog teksta, i to: tako da upotrijebite font srednje veličine, tako da upotrijebite manje istaknut format fonta, tako da ih smjestite na manje istaknut način (primjerice u vlastiti redak, ali uz lijevi rub) i tako da izostavite numeriranje. U nekim će vam slučajevima možda biti potrebni i naslovi "trećeg reda", koji su zapravo samo način grupiranja odlomaka. Obilježavaju se: tako da se upotrijebe manje istaknut font i naglasak nego kod naslovâ drugog reda, da se, dakako, ne numeriraju i da ih se smjesti tako da budu manje istaknuti (primjerice, uz lijevi rub, ali tako da odlomak glavnog teksta počinje u istom retku). Uglavnom, veličina, naglasak i smještaj naslovâ trebali bi biti najistaknutiji kod naslova prvog reda (koji su jedini numerirani), manji za naslove

drugog reda i još manji za naslove trećeg reda (kada ih ima). Dakako, svi naslovi trebaju biti uočljiviji od ostalog teksta. Tako se čitateljima jasno vizualno naznačuje gdje je mjesto svakog odjeljka u ukupnoj argumentacijskoj strukturi poglavlja.

Po pravilu bi valjalo pokušati izbjegavati upotrebu četiri reda naslova jer bi to čitatelji teško pratili, a vi biste to teško kontrolirali. Također, najbolje je da naslovi izražavaju hijerarhiju vaših ideja umjesto da se to čini čestim uvlačenjem teksta s lijevog ruba, kao što rutinski čine neki programi za obradu teksta. Svaki novi ulomak koji slijedi neposredno nakon naslova započnite na lijevom rubu i nakon toga rabite uvlake kako biste istaknuli početke ulomaka. Kratki uvučeni odsječci teksta rabe se za popise glavnih naglasaka, a ispred njih su točke ili povlake. Oni vam katkad mogu pomoći da izbjegnute uvođenje naslova četvrtog reda tamo gdje je to prikladno. Pritom možete fleksibilno *ad hoc* grupirati skupove ulomaka u uvučene odsječke, ne opterećujući pritom čitatelja daljnjim razrađivanjem sustava naslovâ. (Jedini dodatni razlog za uvlačenje odsječaka teksta trebalo bi biti citiranje više od 30 riječi. Kraće citate u tekstu stavljajte u navodnike, "ovako".)

Osim glavnih sastavnih odjeljaka, svako poglavlje treba imati relativno kratak, nenaslovljen ulomak uvodnog teksta na početku i kratak odjeljak zaključnog teksta pod naslovom "Zaključci" na kraju. Svaki od tih manjih odjeljaka trebao bi imati od 200 do, otprilike, 1.000 riječi. Općenito, čitatelji očekuju da je tekst smješten na samom početku svakog poglavlja uvodna građa, tako da ga ne trebate naslovljavati kao "Uvod". (Upotreba toga suvišnog naslova često može odmah dovesti do toga da opća shema naslova počne loše funkcionirati: vidi dolje.) No zaključna građa uvijek treba imati naslov kako bi se istaknula, po mogućnosti naslov drugog reda, tako da čitatelj ne očekuje odjeljak dulji od onoga koji zapravo dobiva. Dakle, skica potpune sheme odjeljaka za neko poglavlje (recimo pogl. 3) što je preporučujem izgleda ovako:

Uvodni tekst 200 do 1.000 riječi	[bez naslova]
3.1 Prvi glavni odjeljak 2.000 do 2.500 riječi	[naslov prvog reda]
3.2 Drugi glavni odjeljak 2.000 do 2.500 riječi	[naslov prvog reda]
3.3 Treći glavni odjeljak 2.000 do 2.500 riječi	[naslov prvog reda]
3.4 Četvrti glavni odjeljak 2.000 do 2.500 riječi	[naslov prvog reda]
Zaključci 200 do 1.000 riječi	[naslov drugog reda]

Budući da taj obrazac izgleda jednostavno, možda iznenaduje što autori uopće imaju poteškoća s razdiobom poglavlja. Zapravo su uobičajene tri pogreške: preslaba organizacija poglavlja, pretjerana organizacija poglavlja i organiziranje različitih poglavlja na različite načine.

(i) Najjednostavniji način pogrešnog organiziranja poglavlja jest njegovo *preslabo organiziranje*, koje možda sadržava naslove, ali samo one lažne, koji ne služe ničemu. To se događa zato što autori često stvaraju neke odjeljke koji su mnogo dulji ili kraći od ostalih, te potom tim različitim tekstovima dodjeljuju isti red naslovâ i tako čitateljima daju pogrešne znakove i stvaraju neprimjerena očekivanja. Upotreba naslovâ prvog reda za uvodnu i zaključnu građu praktički jamči taj ishod. Vrlo se često može naći poglavlje (recimo pogl. 4) organizirano ovako:

4.1 Uvod 300 riječi	[naslov prvog reda]
4.2 Prvi glavni odjeljak 1.500 riječi	[naslov prvog reda]
4.3 Drugi glavni odjeljak 12.000 riječi	[naslov prvog reda]
Zaključci 500 riječi	[naslov prvog reda]

Tu je nekoliko stvari pošlo krivo. Ako se uvodna i zaključna građa naslovi tako da čini glavne odjeljke, čitatelji očekuju da ta građa budu važni dijelovi teksta, iako oni to nisu. Srednja dva glavna odjeljka su pravi, ali su posve neujednačeni. Odjeljak 4.3 osam je puta dulji od odjeljka 4.2 (te 40 puta dulji od odjeljka 4.1 i 24 puta dulji od odjeljka 4.4). Dakle, kad čitatelji naidu na naslov prvog reda, ne znaju što mogu očekivati. Mogu očekivati kratak odjeljak od 300 riječi ili dug odjeljak od 12.000 riječi. Ti će naslovi izgledati dobro razrađeni u pregledu sadržaja, no oni uopće nisu učinkovit način razdiobe ili organizacije poglavlja. Praktički je cijeli tekst (85 posto) zapravo u odjeljku 4.3, a zbog duljine ga čitatelji neće moći pratiti, odnosno autor ga neće moći učinkovito organizirati.

(ii) Poglavlje je moguće i *pretjerano organizirati* kad mu se dodijeli *previše* razina naslovâ, a ti naslovi budu previše slični po veličini fonta, izgledu i smještaju, a potom i pretjerano numerirani. Primjerice, ako poglavlje od 10.000 riječi rastavite u 12 odjeljaka, i ako u svakom odjeljku imate tri ili četiri naslova drugog reda, a tu i tamo i naslove trećeg reda, to znači da će se čitatelji susresti s ukupno 40 naslova, praktički jednim na svakih 250 riječi,

odnosno dva po stranici. Ako naslovi izgledaju slično (ako se rabi sličan font i ako zauzimaju isti položaj na stranici), zbrka je zajamčena.

Uz tekst koji je na taj način pretjerano fragmentiran često ide i složeni sustav numeriranja koji bi čitateljima trebao biti svojevrsan vodič. Svi suvremeni programi za obradu teksta mogu stvarati višerazinske natuknice što vam omogućuje da automatski stvorite numeriran skup ulomaka u mnogo različitih formata, često uz raznolike razine uvlaka. Ta su obilježja uglavnom namijenjena upotrebi u kratkim izvješćima. Mogućnost stvaranja višerazinskih natuknica može biti korisna i za izradu uobičajenih bilježaka dok se probijate kroz neki vrlo hijerarhijski organiziran priručnik ili sličan izvor. Nakon što su se koristili tom mogućnošću u te svrhe u najranijem razdoblju svoga studija, mnogo doktoranata prihvaća je i u autorskom radu na vrlo opsežnom tekstu. No primijenjen u dugom tekstu kao što je doktorat, takav pristup često može biti kontraproduktivan i izgledati kao pretjerivanje.

U mnogim tehničkim ili više matematičkim disciplinama najčešći brojčani niz mogao bi izgledati ovako:

5.1 Naslov prvog reda

5.1.1 Naslov drugog reda

5.1.2 Drugi naslov drugog reda

5.1.2.1. Naslov trećeg reda

5.1.2.2 Drugi naslov trećeg reda

S druge strane, u humanističkim predmetima isti se dojam često postiže tako da se međusobno izmiješaju nizovi različitih slova i brojaka kao što je ovaj:

5.A Naslov prvog reda

5.A.i Naslov drugog reda

5.A.ii Drugi naslov drugog reda

5.A.ii.a Naslov trećeg reda

5.A.ii.b Drugi naslov trećeg reda

U oba primjera brojčani je niz prerazrađen te izgleda nezgrapno i teško ga je pratiti. Ako se proširi na naslove četvrtog reda, to iziskuje upotrebu pet ili više brojki (npr. 5.1.2.1.3, što se ponegdje može i naći): taj korak čitateljima šalje vrlo jasan signal da jako malo vodite računa o razumljivosti teksta ili da uopće ne vodite računa o tome. Čitateljima je teško razaznati gdje se u toj previše složenoj hijerarhiji naslova nalaze, osobito kad naslovi na različiti-

tim razinama izgledaju vrlo slično (kao u mojim prethodnim primjerima). Ako se prihvati takva shema, argument ne djeluje povezano i postaje previše fragmentiran. K tome, ako autor svoje ideje nije dovoljno objasnio da bi svoj tekst organizirao na promišljeniji način, takva shema ne može dovesti do istinskog reda i hijerarhije.

Možda su autori koji prihvaćaju složene sheme numeriranja potaknuti dostupnošću tog sredstva kako bi svoj argument rastavili u još manje djeliće. U tipičnom slučaju oni mogu pretjerati u razvijanju "analitičkog" argumenta i stvoriti efekt "voćnog koktela", o kojem smo raspravljali. Toliko se oslanjaju na nizanje brojki ili simbola na početku svakog pododjeljka da se njihov osnovni intelektualni pristup mijenja. Počinju cjepidlačiti, izvoditi previše distinkcija. Zato sam studentima uvijek savjetovao da numeriraju samo glavne odjeljke poglavlja (npr. 3.1 ili 3.2) te da izbjegavaju upotrebu naslova koji sadržavaju više brojki (kao što je 3.1.2 ili, što je još gore, 3.1.2.1). Čini se da je upotreba numeriranih naslova samo za glavne odjeljke poglavlja, ali ne i za manje pododjeljke, najbolja za veliku većinu doktorskih radnji iz humanističkih i društvenih znanosti.

No tome praktičnom pravilu treba pristupiti fleksibilno. Osobito će studenti u humanističkim znanostima, ako drugi stručni spisi u njihovoj disciplini izgledaju jako literarno ili suzdržano, možda htjeti pokušati pisati bez *ikakvih* numeriranih odjeljaka. Kako biste čitateljima jasno predložili hijerarhiju naslovâ, u tom se slučaju možete oslanjati samo na različite veličine fonta, naglasak i položaj različitih razina naslovâ. U drugoj krajnosti, ako vaša disciplina ima snažan "tehnički" stil, kakav imaju neka područja društvenih znanosti, za pododjeljke unutar glavnih odjeljaka u poglavlju možete se poželjeti koristiti numeriranim naslovima drugog reda (to jest, brojkama poput 3.2.2). No mudro je tu stati i ne uvoditi naslove od četiri ili pet brojaka (poput 3.1.2.3 ili 3.2.3.2.3) za manje pododjeljke, što vas može potaknuti na to da se koristite pretjerano fragmentiranim načinima izlaganja. Valja imati na umu i to da će u većini disciplina građu iz vaše radnje biti mnogo lakše objaviti kao članak u časopisu (ili čak kao knjigu) što ona manje ona sličí izvješću i što tekst izgleda razumljiviji. Pretvaranje pretjerano numeriranog poglavlja u članak nije trivijalna zadaća. Ako ste se oslanjali na numeričku shemu kako biste poglavlje učinili koherentnim, onda ćete, želite li da ono funkcionira kao članak, možda trebati ponovno urediti sve poveznice između odjeljaka, a većinu unutarnjih putokaza u poglavlju napisati iznova.

(iii) Posljednji čest problem s naslovima pojavljuje se kad se autori ne koriste istim sustavom naslova u svim poglavljima, nego na različitim mjestima rabe različite sustave. Većina problema s nekonzistentnošću nastaje zato što studenti pišu jedno po jedno poglavlje, često započinjući s uobičajenim prikazom literature koji postaje predug i kojega postaje teško organizirati.

Kako pišu kasnija poglavlja, tako mijenjaju svoje ideje u pogledu odjeljaka i naslovâ i počinju se koristiti drukčijim shemama, ne vraćajući se na ono što su prije napravili i ne preuređujući naslove u novi format. Koju god shemu naslovâ izabrali, ona se mora primijeniti tako da u cijeloj radnji bude jednaka.

Taj je zahtjev posve sukladan potrebi da shema koju ste prihvatili bude fleksibilna, na način koji odgovara prirodi svakoga različitog poglavlja i odjeljka, a ne da bude mehanički i automatski primijenjena. Sustav naslovâ ostaje isti u cijelom tekstu, no u nekim se poglavljima možda ne morate koristiti svim elementima sheme. Primjerice, u kraćim poglavljima, s manjim odjeljcima, možda ćete se koristiti samo naslovima prvog i drugog reda. No u većim poglavljima, koji imaju dulje odjeljke ili koji obrađuju složeniju građu, možete uvesti naslove trećeg reda.

Kao što je stalno ažurirani inicijalni sinopsis korisno sredstvo za planiranje i revidiranja, pomoću kojega održavate dodir s onim o čemu je zapravo riječ u središnjem argumentu vašeg istraživanja, tako može biti vrlo korisno održavati "prošireni pregled sadržaja" koji pokazuje trenutni redoslijed građe u radnji. Taj pregled sadržaja ne mora biti uključen u završnom obliku radnje, odnosno njime se ne mora koristiti nitko drugi osim vas. Njegova je uloga u tome da vam pomogne u planiranju i orijentiranju tako što daje preglednu sliku načina na koji je vaša radnja organizirana, sve do najnižeg reda naslovâ i odjeljaka. Neki autori smatraju korisnim to da njihov prošireni pregled sadržaja uključuje sve naslove i sve upotrijebljeno numeriranje, u istom fontu i rasporedu kao i u poglavljima, čime se taj prošireni pregled sadržaja može proširiti i na nekoliko stranica formata A4. Drugi su skloniji tome da u proširenom pregledu sadržaja upotrijebe sažetiji format, u kojem se pokazuju razlike u naglasku, ali na koncizniji način. Zadržavajući taj prošireni pregled sadržaja na najviše dvije stranice, taj pristup može ponuditi lakši pregled strukture vaše građe.

Smišljanje naslovâ

Najbolji način da informirate svoje čitatelje jest da im kažete ono što vjerojatno žele znati – ni više ni manje.

Robert J. Sternberg⁶⁹

Dobri naslovi trebali bi točno karakterizirati vaš tekst. Oni bi u samo nekoliko riječi čitateljima trebali dati korisnu prethodnu ideju o tome što sli-

⁶⁹ Sternberg, Robert J. (1988). *The Psychologist's Companion: A Guide to Scientific Writing for Students and Researchers*. Cambridge: Cambridge University Press i British Psychological Society, str. 58.

jedi u svakom odjeljku ili pododjeljku i, gdje je moguće, što je zapravo vaš argument. Smišljanje efektnih naslova teško je umijeće koje zahtijeva trajnu pozornost autorâ. Možete reći da je ta zadaća složena zato što u poslovnom svijetu postoje dobro plaćeni profesionalci koji ne rade ništa drugo, ljudi kao što su autori reklamnih slogana, pomoćni urednici u novinama ili magazijnima te dizajneri web stranica. Intelektualci su skloni ismijavati mnoge od tih skupina i njihove rezultate smatrati neozbiljnima. No njihov posao nije lagan kao što izgleda.

Razmotrite sljedeći problem. Godina je 1989. i Komunistička partija Čehoslovačke odrekla se svoje prethodne "vodeće uloge u državnim tijelima", okončavši više od 40 godina jednopartijske vladavine i državnog socijalizma te otvarajući put za demokratizaciju i prijelaz u kapitalističku ekonomiju. Zaposleni ste kao pomoćni urednik desničarskoga britanskog tabloida *Sun*, čije je svakodnevno čitateljstvo od 4,3 milijuna ljudi uglavnom zaokupljeno zvijezdama sapunica, nogometašima i *pin-up* djevojkama na trećoj stranici. Ipak, vaš je urednik odlučio popratiti povijesnu čehoslovačku priču kako bi udovoljio svojem desničarskom vlasniku. Dobili ste zadaću da smislite naslov za prvu stranicu, da on zauzima dvije trećine stranice, ali da se ne sastoji od više od tri riječi i četiri sloga (imajući na umu ograničenu sposobnost koncentracije i jezičnu kompetentnost *Sunovih* čitatelja). Kako ćete u tim granicama uspeti zahvatiti bit priče? To je ozbiljno pitanje, i pozivam vas da sada uzmete olovku i papir i pokušate doći do vlastitog odgovora. U bilješkama uz ovo poglavlje donosim sjajno *Sunovo* rješenje.⁷⁰

Novinarsko postignuće u ovom slučaju bilo je u tome što je bit cijele priče iznesena u naslovu. Dakako, tabloidi se moraju više mučiti da privuku pozornost čitatelja nego većina pisaca doktorata. Kao autor doktorske radnje možete si u naslovu dopustiti nešto više riječi i mnogo više slogova nego *Sun*. No osnovni cilj, oglašavanje poruke, jednako je primjeren i za doktorski rad. U svojoj krajnosti, jedan pristup koji se mnogo koristi u prilično kratkim poslovnim i vladinim izvješćima jest to da se upotrijebe narativni naslovi koji kratko sažimlju ono što obuhvaća svaki odjeljak ili pododjeljak. Taj stil ima mnogo prednosti. No on se u doktorskim disertacijama rijetko rabi, uglavnom zato što može postati vrlo dosadan ako se ponavlja u duljem tekstu. Naslovi u doktoratima, kao i u časopisima i knjigama, često su mnogo kraći i sežu od, najmanje, jedne ili dviju do, najviše, sedam ili osam riječi. Naslovi glavnih odjeljaka mogu biti malo dulji samo ako imaju dva dijela odvojena dvotočkom. No naslovi pododjeljaka uvijek bi trebali biti jezgroviti (u jednom retku, bez dijelova). Nijedno od tih ograničenja nije u neskladu s pokušajem da se što veći dio glavne poruke teksta stavi u naslov.

⁷⁰ Sažetak tihe revolucije u Čehoslovačkoj u *Sunovu* naslovu glasio je "Commies Czech Out".

Postoje četiri proširene opće pogreške u načinu na koji doktorski i drugi akademski autori naslovljavaju svoja poglavlja i odjeljke:

(i) *Nesadržajni naslovi* čitateljima naznačuju malo ili ništa o pravcu argumentacije. Autori često izabiru naslove koji se sastoje samo od praznih riječi ili su vrlo formalistični. Neki su usmjereni na postupak ili upućuju samo na metodološke operacije koje ste proveli, a ne na rezultate. Neki su posve nejasni. Drugi pak čitateljima kažu doduše nešto o tome koja je tema obuhvaćena, ali ne daju nikakvu naznaku o tome što autor želi reći o toj temi, koje stajalište zauzima ili koja je ključna misao ili zaključak argumenta. Taj je problem nesumnjivo glavni nedostatak kad je posrijedi naslov u akademskim radnjama i publikacijama, osobito kad se autori koriste analitičkim obrascem objašnjavanja. Loši naslovi kod čitatelja često pothranjuju pogrešna očekivanja, zato što autori izabiru vrlo široke ili obuhvatne naslove za opisivanje malih pododjeljaka stvarajući kod čitatelja osjećaj razočaranja. Da biste otkrili takve slučajeve u vlastitu djelu, pregledajte svoj prošireni pregled sadržaja i svaki naslov usporedite sa stvarnim sadržajem. One koji su formalistički ili usmjereni na postupak zamijenite nečim određenijim i sadržajnijim.

(ii) *Naslovi u obliku pitanja* sastoje se isključivo od pitanja i završavaju upitnikom. Neki vrlo dobro organizirani studenti na prilično kasnom stupnju svog studija pokazali su mi skice svojih doktorata koje se sastoje isključivo od naslova u obliku pitanja, katkad i 15 njih po poglavlju, s navodnim "planom" radnje kao cjeline definiranim uz pomoć čak 150 pitanja. Na stupnju planiranja taj pristup često izgleda precizno i informativno jer izražava autorovu upućenost u temu. No naslovi u obliku pitanja stvaraju samo iluziju stručnosti, i to zbog jednog razloga. Pitanja nisu odgovori. Uvijek je mnogo lakše formulirati skup zanimljivih pitanja o nekoj temi nego iznijeti valjano dokazane, koherentne i uvjerljivo argumentirane odgovore na njih. Većina stručnih čitatelja već je potpuno upoznata s vrstama pitanja koja se mogu postaviti o temi vaše radnje. Oni vaše djelo čitaju ponajprije zato da bi doznali vaša rješenja. A niz naslova u obliku pitanja zamagluje stvari, kao i isprazni naslovi, i može biti jednako formalističan. Ponovno provjerite svoj prošireni pregled sadržaja i ako nadete naslove u obliku pitanja (koji završavaju upitnikom), sve ih zamijenite naslovima u obliku odgovora koji iznose vaš temeljni argument.

(iii) *Netočni naslovi*, koji čitatelje pogrešno informiraju o sadržaju odjeljaka na koje se odnose, vrlo su česti. Oni su temeljni propust u pogledu ključne autorske uloge, djelotvornog nošenja s očekivanjima čitatelja. Naslov kaže da će poglavlje ili odjeljak učiniti A, no umjesto toga dogodi se nešto drugo, možda nešto blisko autorovim namjerama, poput C ili D, a možda i nešto mnogo udaljenije, poput M ili N. Taj se problem može pojaviti na mnogo načina. Autori često počnu nešto raditi s podrobnim planom, no po-

kaže se da njihov tekst ima zapravo vlastiti unutarnji pravac te im je potom teško priznati te činjenice. Autori možda obećaju čitateljima da će procijeniti neku odluku, no na kraju umjesto toga učine nešto skromnije, primjerice opišu proces kojim se dolazi do te odluke. Možda se u početku nadaju da će ostvariti neku vrstu intelektualnog proboja, a završe s nečim prizemnijim. Autorovi početni naslovi često su tako slabo ili labavo povezani s onim što je uistinu ostvareno u nekom tekstu da on ne vidi da je odjeljak posve pogrešno opisan, da čitatelj od naslova očekuje jedno, a od samog teksta dobiva nešto drugo.

Borba s većinom tih uobičajenih problema u završnom tekstu dijelom je povezana s opsegom u kojem preuređujete, revidirate i iznova planirate svoj tekst, o čemu se detaljno raspravlja u šestom poglavlju. No u fazi planiranja (prije nego što zapišete svoje zamisli) također je važno osigurati da naslovi koji opisuju odjeljke i poglavlja budu što točniji. Pogledajte svoj prošireni pregled sadržaja i provjerite podudaraju li se naslovi s onim što planirate za svako poglavlje. Naslovi bi trebali zahvaćati srž vašega osnovnog argumenta, ali bez pretjerivanja ili preuveličavanja. Trebala bi postojati ravnoteža između naslova i planiranog teksta; naslov bi trebao stvarati samo ona očekivanja koja će vaš tekst uistinu ispuniti.

(iv) *Naslovi koji se ponavljaju* pojavljuju se kad uznemireni studenti u naslovima poglavlja i odjeljaka doslovno ponavljaju riječi iz naslova doktora. I to brzo uzrokuje zbrku i pogrešno informiranje čitatelja, budući da se različiti naslovi mogu utopiti jedan u drugoga pa poglavlja i odjeljci mogu izgubiti svoj ton ili identitet. Svakako treba izbjegavati ponovnu uporabu teorijskih ili tematskih pojmova iz naslova radnje u naslovima različitih poglavlja ili odjeljaka. Povezanost nećete ostvariti stalnim ponavljanjem riječi manje, nego kovanjem usko povezanoga funkcionalnog argumenta, čiji se razvoj može shematski zamijetiti u naslovima.

Drugi primjeri ponavljanja možda neće zbuniti čitatelje, ali će, jednostavno, naslove učiniti duljima i dosadnijima nego što je potrebno. Primjerice, pretpostavite da naslov radnje daje do znanja da se autor usredotočuje na korejsku poslijeratnu glazbenu kulturu. Bilo bi posve beskorisno u naslovima poglavlja ili odjeljaka ponavljati da je zemlja o kojoj je riječ Koreja ili da je riječ o općemu poslijeratnom razdoblju. Slično, ako se radnja usredotočuje na pojedinog autora ili korpus djela, to nije potrebno ponavljati u naslovima poglavlja. Umjesto toga, ti bi naslovi trebali ići dalje, referentni okvir radnje uzeti kao dan, i dati više sadržaja o temi pojedinog poglavlja ili odjeljka. Lako je provjeriti prošireni pregled sadržaja i osigurati da naslovi poglavlja i odjeljaka djelotvorno nadopunjuju naslov same radnje, a ne da je ponavljaju.

Naslovi koji se ponavljaju ili koji su previše slični često se pojavljuju ponajprije zato što studenti svojim mentorima ili povjerenstvima predaju po-

glavlja kao zasebne cjeline, i to tijekom duljega razdoblja. Oni stoga možda podsvjesno pokušavaju u uvodni naslov poglavlja ugurati više samoopisa radnje nego što je potrebno. Kako biste izbjegli taj problem, naviknite se da trenutačni naslov cijele radnje i posljednju verziju kraćeg pregleda sadržaja uvijek priložite kao naslovnu stranicu svakog poglavlja koje predajete. Vaši mentori, savjetnici ili ocjenjivači na odsjeku bit će vam zahvalni što im nudite jasnu sliku o tome kako se vaš trenutačni rad uklapa u radnju kao cjelinu. Doktorandi često nesmotreno pretpostavljaju da njihovi mentori imaju bogomdanu sposobnost da iz prethodnih rasprava, koje su se najčešće vodile nekoliko tjedana prije, automatski zapamte jasnu sliku o arhitekturi cijele radnje. Mentori se zapravo inherentno usredotočuju na vašu radnju mnogo manje od vas. Oni moraju imati na umu druge projekte i druge studente. Stoga vašem djelu mogu posvetiti posvemašnju pozornost samo kad im predate nova poglavlja. Mentorima je često vrlo teško izlučiti slojeve različitih prijašnjih rasprava ili pratiti sve pojedinosti zamisli i promjena u planu vaše radnje. Stoga će uvijek cijeniti ako ih diskretno podsjetite na opći naslov i trenutačni plan poglavlja.

Pisanje početaka i završetaka

Djela stvorena po cijenu velikog rada moraju, unatoč istini, izgledati lagana i lišena napora (...) Veliko pravilo glasi: uložiti mnogo truda da se proizvedu stvari za koje se čini da ne koštaju ništa.

*Michelangelo Buonarroti*⁷¹

Ključna je zadaća svakog autora nošenje s očekivanjima čitatelja. No autori često nisu posve svjesni mnoštva različitih načina na koje oni kod svojih čitatelja pobuđuju različita očekivanja. Jednom kad ste napisali neki tekst i kad vam je poznata svaka njegova nijansa i neravnina, možda ćete pretpostaviti da će čitatelji u svojem pristupu biti jednako detaljni. Previše je lakomisljeno zamišljati čitatelje kako pomno pregledavaju vaš tekst točno onim redoslijedom kojim ste ga napisali, pronicavo pridajući težinu ovom čimbeniku ili onom argumentu i pomno stvarajući uravnoteženu sliku o onome što je rečeno. "Stvarni" čitatelji, oni koji nisu plod naše autorske mašte, ne postupaju tako. Umjesto toga, oni tekst tretiraju grubo, brzo prikupljaju prve dojmove na temelju očitih znakova i znamenja te potom ono što kasnije detaljno čitaju često dešifriraju tako da se uklopi u taj početni referentni okvir.

⁷¹ Michelangelo, nav. u: Sertillanges, A. D. (1978). *The Intellectual Life: Its Spirits, Conditions and Methods*. Dublin: Mercier Press, str. 222, prevela Mary Ryan.

Iako je poznato da se čitatelji razlikuju u svojim reakcijama, nije teško objasniti koji je glavni izvor njihovih prvih dojmova odnosno identificirati koji će elementi teksta proizvesti najviše očekivanja. Naslovi i raspored teksta po odjeljcima vrlo su važni, kao što je pokazano u prethodna dva odjeljka. Također, dobro organizirani autori signaliziraju čitateljima što će učiniti u pojedinom ulomku ili odjeljku. Oni daju obećanja: "Pokazat ću da...", "Analiza demonstrira da...". Jasno je da ta izričita obećanja zahtijevaju pomno formuliranje. Uz to, očekivanja ćete često pobuditi i na implicitniji način. Pretpostavimo da dvije trećine teksta jednog poglavlja posvetite aspektu P, jednu petinu aspektu Q, a jednu osminu aspektu R. Čitatelji će neizbježno zaključiti da je, prema vašem mišljenju, P važnije odnosno zanimljivije od Q, koje je pak važnije odnosno zanimljivije od R. A ako se u prikazu literature lirski razbacujete nedostacima prethodnih radova, čitatelji očekuju da će vaša analiza biti bolja, da će nadići ta prijašnja ograničenja. Ako pak u igru uvedete složeni teorijski aparat, skicirate tipologiju ili uvodite vlastite neologizme, čitatelji očekuju da ti elementi budu opravdani, da budu korisni ili da stvore nove uvide ili predviđanja kojih bez njih ne bi bilo. Kako se vaš tekst koristi terminologijom, pojmovi i rječnik koje razvija, te stilske poruke koje odašiljete kao autor – sve će to čitatelji koristiti kako bi pokušali klasificirati vas i vaš tekst, razumjeti odakle dolazite, kakve su vaše znanstvene plemenske privrženosti. Ako se te naznake ne poklapaju s vašom samoklasifikacijom na profesionalnoj sceni ili s onim što kasnije kažete i činite, čitatelji će primiti nespojive poruke i dešifrirati ih kao zbrkane autorske nakane. Dijagrami, grafikoni i tablice također su ključni elementi koji izazivaju pozornost. Uz naslove, to su stvari koje čitatelji najbrže identificiraju kad prvi put pregledavaju neki tekst. Poput naslova, te bi točke pozornosti u idealnom slučaju trebale biti samostalno razumljive, budući da će čitatelji dok prvi put prelistavaju tekst najčešće pokušati razumjeti što kažu, ne kopajući po prapratnom tekstu (v. pogl. 7).

Nerealno je ako autor na to odgovara žaleći se na lijenost čitatelja, njihov nedostatak marljivosti ili neurednost, njihovu nesposobnost da tekst razmotaju istim redom kojim ste ga i napisali. Također, naivno je očekivati da će se ispitivači, koliko god bili savjesni, ponašati na radikalno drukčiji način. Nitko od nas ne čita akademsko djelo poput dobrog romana, probijajući se ravnom crtom od A do Ž. Obrazovani, stručni čitatelji ne suzdržavaju se od sumnje. Od samog početka, od prvog susreta s vašim argumentima, akademski čitatelji kritizirat će i kategorizirati vaš tekst, pokušavajući vas smjestiti kao autora, pokušavajući pronaći prečace za odgonetanje vaše namjere, odlučni u tome da ekonomično upotrijebe vrijeme provedeno u hrvanju s vašim mislima. Imaju pravo što to čine, jer to je racionalan pristup raspodjeli oskudnih izvora vremena i pozornosti.

Dijelovi poglavlja koji su najvažniji za pobuđivanje očekivanja kod čitatelja, za usmjeravanje njihova raspoloženja, za njihovo startanje na pravu ili krivu nogu, jesu počeci i završeci poglavlja i odjeljaka. Dakako, te je dijelove teksta ujedno i najteže napisati. Stoga svoje poteškoće u vezi s njima možete umnogome olakšati ako imate dobro definiran popis ili repertoar stvari koje možete uključiti i strategija koje možete iskušati. Dajem pregled ključnih elemenata za započinjanje poglavlja, započinjanje i završavanje odjeljka i zaključivanje poglavlja kao cjeline.

Započinjanje poglavlja

Pisanje prvih nekoliko stranica poglavlja može oduzeti mnogo više vremena od sastavljanja znatno duljih odjeljaka glavnog teksta. Dijelom je to uobičajeni zastrašujući učinak prazne stranice ili praznog ekrana, problem koji je ugrađen u cjelokupni proces pisanja (v. pogl. 6). Taj je problem još veći zato što svi autori implicitno osjećaju da su počeci važni kako u određivanju načina na koji čitatelji promatraju njihovo djelo, tako i u utjecanju na daljnji tijek pisanja i točan smjer kojim će krenuti jednom kad su se upustili u proizvodnju teksta. Zapčinjanje poglavlja na zadovoljavajući način često je dvostupanjski proces. Na samom početku trebate brzo napisati "radni" početak, jednostavno manji dio uvodnog teksta, na temelju kojeg idete dalje i koji vam pomaže da započnete zapisivati svoje ideje. Kasnije, nakon što sastavite cjelokupni tekst ili većinu teksta, vjerojatno ćete se trebati vratiti i brižljivo preoblikovati taj početak kako biste kontekstualizirali ono što ste zapravo učinili.

No na svakom od tih stupnjeva uvijek trebate uključiti četiri elementa, i to sljedećim redom:

- naslov poglavlja;
- nekakav upečatljiv početak, namijenjen tome da posebno zaokupi pozornost čitatelja;
- referentni okvir kojim se od početnog elementa prelazi na neke diskurzivne napomene o glavnim temama poglavlja;
- skup putokaza što ih dajete čitateljima o redoslijedu i temi glavnih odjeljaka poglavlja (to jest, onih dijelova koji imaju naslove prvog reda).

Zbog posebne važnosti početaka u određivanju očekivanja čitatelja i autora kasnijeg napretka, detaljno analiziram svaki od tih zahtjeva.

Naslov poglavlja može izgledati kao nešto razumljivo samo po sebi, no zapravo se često događa da doktorandi predaju svojim mentorima poglavlja

bez ikakvog naslova. Time mentorima otežavaju davanje korisne povratne informacije. Isto tako, to znači da je autor cijelo poglavlje pisao bez jasnoga fokusirajućeg elementa. Naslove poglavlja treba pomno izabrati, no to nije razlog da se njihov izbor odgodi dok se poglavlje ne dovrši. Izaberite neki radni naslov na početku, a kasnije, kad budete gotovi, možete o njemu ponovno razmišljati. Naslovi poglavlja mogu biti malo dulji od naslova koji se rabe za odjeljke unutar poglavlja. Primjerice, prihvatljiv je naslov od dva dijela s dvotočkom u sredini, kakve sam upotrijebio u nekim poglavljima ove knjige. Zapamtite da naslovi poglavlja funkcioniraju unutar naslova cijele radnje, tako da oni ne smiju izravno ponavljati njegove elemente.

Upečatljiv početak služi tome da privuče pozornost čitatelja, da ih odmah zaokupi novim poglavljem. On bi vaš novi dio teksta trebao izdvojiti od onoga što je bilo prije i otpočeka mu dati osebujan "ton" i karakter. U opsežnoj je radnji vrlo važno da svako poglavlje ima posebnu zadaću koja je čitateljima jasno naznačena i koja ga razlikuje od susjednih. Poglavlja se u radnji grade kumulativno, dodavanjem novih elemenata analize. Čitateljima ne smiju izgledati kao da se ponavljaju, kao da se vrte u krug ili kao da bez nekoga očitog obrasca lutaju cijelim tematskim sklopom.

Uvodni ulomci moraju biti zamišljeni, napisani i, po pravilu, preuređeni posebno pomno. Uvodni element (rečenica, skup rečenica ili cijeli ulomak) treba se usredotočiti na neki zanimljiv opći aspekt ili problem kojem je poglavlje u specifičnom smislu posvećeno. Kasniji elementi (ponovno rečenice ili ulomci) mogu biti običniji i ispunjavati kostur teksta koji je specifičan po tome što naznačuje o čemu je u poglavlju riječ. Međutim, zahtjevi da se bude zanimljiv i da se piše osobito pomno vode u različitim pravcima. Većina doktoranata pišu radnje previše defenzivno te stoga na koncu imaju *sigurne*, ali ne osobito upečatljive početke. Tri najčešća pogrešna početka jesu:

I	"U prethodnom poglavlju tvrdila sam da X, Y i Z. (Autor to može proširiti u nekoliko rečenica, pa i cijeli ulomak.) No postoje i druga pitanja, A ili B, koja ću ovdje dotaknuti..."
II	"U ovom poglavlju raspravljat ću o (opširnije se ponovi naslov poglavlja), osobito o pitanjima A i B."
III	"Pojam A (riječ spomenuta u naslovu poglavlja) Jones (1989) je definirao kao 'xxx', a Smith (1998) kao 'yyy'..."

U svim tim slučajevima velika slova u kurzivu, kao što su A ili X, označuju posebne pojmove ili argumente u radnji. Pogrešan početak I vrlo je problematičan jer čitatelje navodi na to da se usredotoče na prethodno, a ne na novo poglavlje. To varljivo signaliziranje gotovo će ih sigurno navesti na

pomisao da ovo poglavlje samo ponavlja ili na neki beznačajan način proširuje ono o čemu se prije govorilo, što je, naravno, vrlo demotivirajući početak. U novom poglavlju uvijek počnite iznova. Nemojte nikada započeti poglavlje pogledom unatrag, pokušajem retrospektivnog povezivanja poglavlja. Poglavlja treba povezivati tako da se na kraju zaključaka prethodnog poglavlja najavljuju teme novog. Pogrešan početak II zapravo ne daje varljive signale o temi novog poglavlja. No budući da samo razrađuje i ponavlja naslov poglavlja, on će čitateljima izgledati dosadan i neupečatljiv. Ako se doslovno ponavljaju ključne riječi iz naslova poglavlja, i to često u prvih nekoliko rečenica, i taj će početak izgledati loše. Pogrešan početak III također je neupečatljiv: odmah prelazi na definicije, što je stručnim čitateljima, koji su taj pojam vidjeli mnogo puta, vrlo dosadno. Dakako, vezanjem tih definicija uz druge autore početak čini da vaše djelo od početka izgleda drugorazrednim i neizvornim.

Glavni putovi do boljeg i uistinu upečatljivog početka vrlo se razlikuju, ovisno o disciplini i tipu radnje. Tri uobičajena načina započinjanja jesu: citiranje, navođenje nekoga snažnog primjera ili druge dojmive empirijske informacije i iznošenje nekog paradoksa ili intelektualne zagonetke.

Snažni, lako pamtljivi *citati* često vam mogu koristiti u svladavanju prepreka prazne stranice. Goetheovim riječima: "Jer, gdje sam pojam ne možeš dokučiti, riječ će nadoknaditi pojam sam".⁷² Citat možete integrirati u uvodnu rečenicu poglavlja. Ili pak citat u obliku cijele rečenice možete otisnuti kao epigraf, kao na početku poglavlja i odjeljaka u ovoj knjizi. (Epigraf je poput *mota* ili podnaslova, smješten odmah nakon naslova a iznad glavnog teksta.) Ako se citat nalazi u prvom retku ili prvoj rečenici glavnog teksta, onda ćete odmah trebati raspraviti o temi ili pitanju koje on postavlja. No ako je citat napisan u obliku epigrafa, onda on implicitno karakterizira cijelo poglavlje (ili odjeljak) i o njemu ne treba odmah raspravljati.

Kao građu za epigrafe ili uvodnu rečenicu nemojte odabrati dosadne, obične ili isprazne citate, napose one suvremenih autora koji rade u istom području kao i vi. Korisni početni citati trebaju zapravo biti nešto poput epigrama (duhovitih ili dojmljivih, domišljato izraženih kratkih misli) ili razmišljanja o vašim temama koja su osobito provokativna ili važna (ako odaberete dulji citat). Početni citat nekoga suvremenog znanstvenika koji radi upravo u vašem području može učiniti da vaše djelo izgleda drugorazredno. Stoga po-

⁷² Goethe, Johann Wolfgang von, nav. u: Andrews, R. (1987). *The Routledge Dictionary of Quotations*. London: Routledge, str. 292. Isti citat iz *Fausta* preveden je i kao: "When ideas fail, words come in very handy", u: Eigen L. D. i Siegel, J. P. (1994). *Dictionary of Political Quotations*. London: Robert Hale, str. 466. (Citat u tekstu naveden je prema Goethe, J. W. *Faust*. Split: Marjan knjiga, 2000, str. 128, preveo Tito Strozzi.)

kušajte izbjegavati citiranje tih autora. Umjesto toga, odaberite mnogo općenitije citate. Dobra su opcija klasični, kanonski ili odavno mrtvi autori iz vašeg područja (koje slobodno možete citirati a da se ne doimate drugorazredno). Dobar dojam ostavljaju suvremeni neakademijski autori (romanopisci, dramatičari, novinari), a u nekim su disciplinama primjereni i drugi moderni izvori (magazini, novine, glazbeni CD-ovi ili televizijske emisije kao što su *Simpsoni*). Možete se koristiti i suvremenim znanstvenicima koji rade u posve drukčijim područjima od vašeg, ali koji iznose misli relevantne za vaše djelo. Potraga za općenitijim citatima može vas dovesti u opasnost da zapadnete u klišeje vrlo dosadnih, poznatih aforizama (poput onih u većini rječnika citatâ). Razmjerno načitaniji čitatelji takve citate lako mogu shvatiti kao rutinerstvo: oni vam nisu ni od kakve pomoći. Izvori za sve prigode (Shakespeare, Biblija, veliki filozofi i tako dalje) korisni su samo ako su citati koje ste upotrijebili podesni i neobični. Mislite li da vam citati mogu dobro doći, dok čitate pozorno bilježite zanimljiva zapažanja (kako u općoj literaturi, tako i u stručnim izvorima) i zabilježite svaki citat za koji mislite da dolazi u obzir. Tako možete birati iz velikog broja odabranih citata, pa je vjerojatnije da ćete pronaći citat koji je uistinu efektan i primjeren danom kontekstu.

Upadljiv primjer, slučaj, događaj, stjecaj okolnosti, priča ili neka druga empirijska informacija također može poslužiti za efektan početak, kristalizirajući, a možda i dramatizirajući, temu koju će poglavlje objasniti ili šire razviti. Prikazujući vrlo konkretno žarište svog poglavlja, ili element koji vodi do njega, takvim početkom možete postići ono što suhoparnim nabranjem teorija ili ideja nikada ne biste postigli. Primjerice, uvodne stranice filozofskog djela Michela Foucaulta *Nadzor i kazna* započinju detaljnim opisom stravične logistike javnog pogubljenja u devetnaestom stoljeću.⁷³ Sličan se učinak može izazvati upotrebom ključnih sažetih statistika ili podataka kao elementa privlačenja, osobito kad se te informacije mogu prikazati na dramatičan ili nov način. Trik je u tome da u tekstu (ne u tablici) spomenete nekoliko ključnih brojkâ, usredotočite se na one posebno slikovite i oslobodite se svih nepotrebnih pojedinosti u citiranim podacima (u pogl. 7. v. način prikazivanja brojčanih informacija u tekstu). Korisno je ako je smisao tih podataka da uputi na jasan kontrast ili nedovoljno poznati aspekt teme poglavlja.

Posljednji je način stvaranja upečatljivog početka usredotočavanje na neki problem ili paradoks, zagonetku za koju ne postoji očito objašnjenje, a koja se često postiže tako da se propozicija A i propozicija B stave u konjunkciju te se izloži napetost među njima. Efektan početak poglavlja u tom obliku funkcionirat će poput glavnog pitanja cjelokupne radnje (o čemu smo ra-

⁷³ Foucault, Michel (1979). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Harmondsworth: Penguin, preveo Alan Sheridan. (*Nadzor i kazna*, Zagreb: Informator, 1994., prev. Divina Marion.)

spravljali u pogl. 1.), samo što će sada definirati središnje žarište poglavlja. Kasniji glavni odjeljci poglavlja moraju ponuditi uvjerljiv odgovor na problem ili rješenje paradoksa.

Nakon upečatljivog početka slijedi tekst koji uspostavlja referentni okvir, uvodi red i uspostavlja veze i prijelaze od privlačne početne građe na prozaičnije odnosno glavne teme poglavlja. Svrha je tog teksta da "zagrije" čitatelje za temu poglavlja, recimo tako da uputi na prethodne škole mišljenja koje su se njome bavile ili na interpretaciju koju su ponudile prethodne studije. Isto tako, referentni okvir može obraditi svaku "uvodnu" građu s kojom se čitatelji moraju sresti prije nego što započnu glavni odjeljci, iako bi ona trebala ostati što je moguće kraća. On mora obuhvaćati najmanje jedan odlomak, no ne bi smio biti veći od triju ili možda četiriju stranica. Ako imate opsežan uvodni materijal (primjerice, opsežnu povijesnu ili zemljopisnu građu za studiju slučajeva), stavite je u prvi glavni odjeljak poglavlja. Sva referentna građa trebala bi sadržavati i istaknuti opravdanje za glavne odjeljke poglavlja. Ne biste se smjeli nenajavljeno pojaviti s temeljnim izlaganjem. Referentni okvir trebao bi voditi do putokaza koji zaključuju (nenaslovljeni) uvod.

Putokazi daju minimalnu naznaku o redoslijedu glavnih odjeljaka u poglavlju. Kad se vozite autocestom, na putokazima piše "London" ili "New York" kako bi vam pokazali kamo idete. No oni vam ne mogu unaprijed detaljno predočiti što možete naći na tim mjestima. Putokaz nije vodič. Zbog istog razloga, putokazi u vašem tekstu trebaju biti prilično kratki i pod nadzorom. Čitateljima mora biti jasna ideja o tome koliko u poglavlju ima odjeljaka i kojim se redoslijedom pojavljuju. Možete upotrijebiti jedan ili dva izraza, možda i cijelu rečenicu, kako biste vrlo kratko okarakterizirali podteme koje se razmatraju u pojedinom odjeljku. No ne smijete izlanuti što ćete reći u kasnijim odjeljcima ili dati kratak sažetak argumenta koji će se nalaziti u poglavlju. Ako pokleknete pred izazovom da napišete minivodič za buduće odjeljke, vjerojatno ćete svoj argument iskazati pregrubo i nedotjerano te kod čitatelja kasnije izazvati dojam da se ponavljate.

Putokazi se mogu ugraditi na eksplicitniji ili latentniji način. Poželjno je da eksplicitni putokazi rabe tekstualne načine iskazivanja redoslijeda ("Prvo, razmatram...", "Drugo, ispitujem..."). Najbolje je izbjegavati izravno upućivanje na brojčane oznake odjeljaka ("Odjeljak 3.1 raspravlja o..."), jer taj pristup može učiniti vaše putokaze previše mehaničkim. U tom slučaju čitateljima može izgledati kao da jednostavno udvostručujete naslove. Latentniji načini stavljanja putokaza su kraći i jednostavno naznačuju redoslijed predmeta koji se obrađuju u poglavlju, ne povezujući ih precizno s pojedinim numeriranim odjeljcima.

Započinjanje i završavanje odjeljka

Početak svakog glavnog odjeljka poglavlja također treba pažljivo napisati. Glavne bi odjeljke općenito trebalo numerirati (2.1, 2.2 i tako dalje) te bi im trebalo dati kratak naslov, otprilike četiri do osam riječi. Naslovi odjeljaka trebali bi biti kratki i dojmljivi. (Jedina iznimka je strategija "narrativnih naslova", u kojoj su naslovi opisi koji se sastoje od pune rečenice i koji sažimlju sadržaj odlomka.) Nemojte se u naslovima pododjeljaka koristiti dvotočkama ili drugim znakovima odvajanja, jer će ih to učiniti previše nezgrapnima. Važno je ne ponavljati ni naslov radnje ni naslov poglavlja, jer i jedno i drugo automatski pokrivaju temu odjeljka. Nadalje, najbolje je izbjegavati naslove u obliku pitanja. Umjesto toga pokušajte u naslov svakog odjeljka staviti nešto od svoje priče ili temeljnog argumenta.

Nakon toga neće vam trebati više od jednog ili dvaju ulomaka uvodne građe. U najboljem bi slučaju njihov početak trebao biti ponešto upečatljiviji od običnog teksta. Ponovno se može upotrijebiti neki citat, vrlo kratak empirijski primjer ili kakva manja intelektualna zagonetka (ona koju ćete u cijelosti riješiti u tom odjeljku). No početak odjeljka uvijek morate završiti brže i jednostavnije nego početak cijelog poglavlja. U duljim ili složenijim odjeljcima možda ćete uvodni ulomak morati završiti nekim diskretnim putokazima koji upućuju na grubi redoslijed tema koje se obrađuju (samo unutar toga odjeljka). Putokazi unutar odjeljka uvijek bi trebali biti kraći i neformalniji od putokaza za cijelo poglavlje. U suprotnome, postoji opasnost da se čitatelji zbune, osobito na početku poglavlja gdje će, na kraju uvoda, naići na putokaze poglavlja za glavne odjeljke, a potom će, i to možda samo jedan ili dva ulomka kasnije, sresti putokaze unutar odjeljka za prvi odjeljak. Važno je osigurati da čitatelji ne naiđu na različite popise tipa "prvo, drugo, treće" koji se nalaze jedan blizu drugoga, što bi moglo djelovati zbunjujuće.

Zaključivanje odjeljka također je teško i valja mu oprezno pristupiti. Svaki bi odjeljak trebao imati posljednji ulomak koji ga zaključuje tako da izgleda logično, dobro organizirano i kumulativno. Najbolje je izbjegavati mehaničko ponavljanje onoga što je već rečeno. Umjesto toga, sažimajući ulomak trebao bi vam omogućiti da napravite mali odinak i izdvojite kratku osnovnu poruku cijeloga tog odjeljka. To bi mogao biti privremeni zaključak ili sažetak onoga što je rečeno u odjeljku, ali možda promotreno iz drugog kuta. Važno je da se zaključni ulomak odjeljka drži isključivo onoga što je učinjeno u tom odjeljku i ne raspravlja ni o čemu drugom. Ipak, u svojim završnim rečenicama zaključni ulomak može uputiti na sljedeći odjeljak, tako da i on može imati početak koji je dobro isplaniran i upečatljiv.

Završavanje poglavlja

Kraj poglavlja trebate obilježiti odjeljkom Zaključci od makar dva ulomka. On bi trebao imati naslov napisan fontom koji jasno daje do znanja da nije riječ o odjeljku prvog reda. Prvi ulomak (ili dio) Zaključaka trebao bi sabrati ključne točke koje su prethodno izvučene u svakome završnom ulomku pojedinih odjeljaka te ih ponovno prikazati tako da povežu završetke svih odjeljaka. Uvodnu rečenicu Zaključaka valja napisati pažljivo, ako je moguće tako općenito da je ona jasno otrgnuta od završetka posljednjeg odjeljka i umjesto toga potiče čitatelje da se osvrnu na cijelo poglavlje i ocijene ono što su doznali.

Drugi ulomak (ili drugi dio) Zaključaka trebao bi se "razvezati" tako da kratko razmotri jedno ili dva šira pitanja razmotrena u poglavlju. On bi uvijek trebao završiti nekom uputom na sljedeće poglavlje. Ako je redoslijed poglavlja deskriptivan, to je obično lako – primjerice, u povijesnom ili narativnom redoslijedu uputi se na ono što se potom dogodilo. A u modelu "vođiča", uputi se na ono što povezuje A i B. Tamo gdje poglavlja raspravljaju o redoslijedu analitičkih ili argumentacijskih tema, to bi upućivanje moglo primiti oblik ukazivanja na neka otvorena pitanja postavljena u ovom poglavlju, od kojih će se jedno razmatrati u sljedećem poglavlju. Katkad su prijelazi zamršeniji, primjerice kad niz povezanih poglavlja završi i trebate uputiti na novu skupinu poglavlja. U tim slučajevima možete ostaviti dva prazna reda kako biste naznačili da ste dovršili zaključke samo za to poglavlje te da slijede neke općenitije napomene. Nakon toga napišite jedan ili dva zasebna ulomka povezujućeg teksta obuhvaćajući povezana poglavlja, a možda i upućujući na uvodni plan poglavlja i tamo skicirani redoslijed.

Zaključci

U teškom i dugačkom vozačkom ispitu u UK postoji element kojeg se svi boje, a koji se zove "hitno zaustavljanje". Na početku ispita ispitivačica vam kaže da će u jednom trenutku kucnuti fasciklom o kontrolnu ploču automobila signalizirajući vam da morate zaustaviti automobil što brže možete, kontrolirano i sigurno. Potom ispit počne, krenete te pod pritiscima i napetostima koje u vama izaziva promet često sve to brzo zaboravite. Kasnije, dok vozite nekim manje prometnim dijelom ceste, iznenada uočite da vaša ispitivačica izgleda ljutito i žestoko udara po kontrolnoj ploči svojim fasciklom. Kad se u vama probudi zakašnjelo prepoznavanje, odgovarate tako što uz cviljenje kočnica zaustavljate auto uz oblak prašine oko usijanih guma na kotačima. Bilo bi dobro kad bi autori doktorskih radnji (ali i drugih stručnih djela) razmislili o analognom testu.

Pretpostavite da u nekom proizvoljnom, nenajavljenom trenutku uzmem tekst od nekoga tko čita poglavlje vaše radnje. Zamolim ga da objasni (a da ne pogleda ponovno u njega) gdje se nalazi u poglavlju i o čemu se u njemu radi. Ako je tekst primjereno organiziran, čitatelj bi trebao biti sposoban odgovoriti:

U poglavlju se radi o četiri teme – W, X, Y i Z – i sastoji se od tri odjeljka. Prvi odjeljak bavi se W (osobito podtemama w_1 , w_2 i w_3). U trenutku kad mi je tekst oduzet bila sam na sredini drugog odjeljka, koji se bavi X, i već sam prošla podteme x_1 i x_2 . Vjerujem da će se tri slijedeće podteme x_3 , x_4 i x_5 obraditi kasnije u tom odjeljku. Imam jasnu, ali općenitu ideju o temama o kojima će se raspravljati u dijelu poglavlja koje još nisam pročitala, naime da će taj treći odjeljak obuhvatiti Y i Z zajedno, i to na kraći način nego što je obradio W i X.

Ako naš izmišljeni čitatelj ne može odgovoriti tako precizno, onda je poglavlje preslabo strukturirano. Najgori je rezultat preslabo organiziranog poglavlja to što čitatelj na test hitnog zaustavljanja odgovori ovako:

Zapravo, nemam nikakvu ideju o tome o čemu je riječ u poglavlju kao cjelini, budući da je naslov vrlo nejasan, odnosno formalističan. Možda se iz onoga što autor kaže na početku dade zaključiti da su u žarištu, na neki način, neke teme X i W. Poglavlje se upravo otisnulo na nekakvo magično misteriozno putovanje, i sadržava toliko mnogo (ili toliko malo) naslova da zapravo ne mogu kazati kako je podijeljeno. Mogu vam samo ugrubo kazati dokle sam došla u trenutku kad mi je tekst oduzet. Nisam sigurna u to što slijedi u ostatku odjeljka nakon mjesta gdje sam stala i uopće nemam ideju o čemu će se raspravljati u kasnijim odjeljcima. Svaka nova stranica nepredvidljivo izbacuje neki novi element ili pravac.

Iako je uvijek važno tekst organizirati na odgovarajući način, način na koji ćete podijeliti poglavlja umnogome mora ovisiti i o građi koju obrađujete. Savjet što ga dajem u ovom poglavlju ne smijete čitati kao niz pomagala koja treba mehanički primijeniti kako bi se sastavila poglavlja koja su sva jednaka. Iako bi poglavlja općenito, u prosjeku, trebala imati 10.000 riječi, a svaki glavni odjeljak 2.500 riječi, to ne znači da bi svako poglavlje trebalo imati ista četiri glavna odjeljka. Važno je da strukturu poglavlja prilagodite osjećaju za građu koju obrađujete, a ne da stvorite djelo koje izgleda poput robota. Pretjerano mehanička primjena tih (ili bilo kojih drugih) pravila mogla bi značiti da tekst dijelite i obilježavate putokazima više nego što je potrebno, te tako stvarate umjetnu diobu i tekst koji je čitateljima vrlo dosadan.

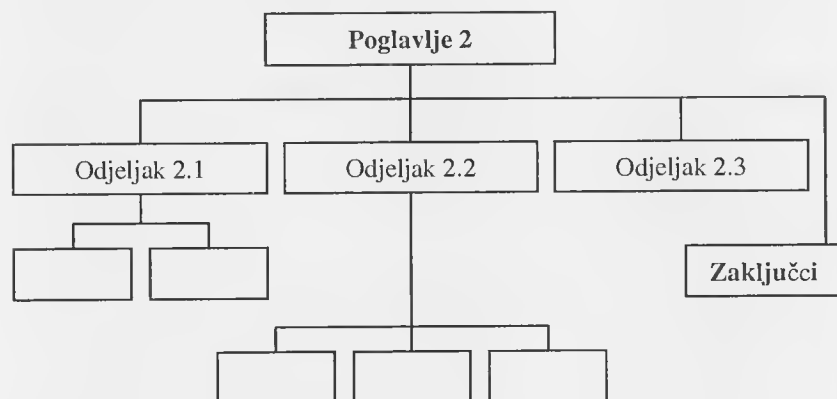
Stoga morate biti fleksibilni te izložena načela podešavati i prilagođavati kako bi odgovarala poglavljima i odjeljcima različite duljine te različitim vrstama građe koja se u njima nalazi. Poglavlja manja od 10.000 riječi možda bi trebala imati samo dva ili tri odjeljka, dok bi dulja poglavlja možda trebala imati pet ili najviše šest odjeljaka (ali ne više od toga). Glavne odjeljke u dugim poglavljima možda bi trebalo dobro organizirati u pododjeljke koji su eksplicitno obilježeni putokazima, te tako stvoriti ukupno dvanaestak ili više naslova prvog i drugog reda.

2. POGLAVLJE: NASLOV	
Uvodni ulomci – od 1 do 5 Posljednji ulomak daje putokaz za strukturu odjeljka	
2.1 NASLOV ODJELJKA 1 ili 2 uvodna ulomka daju putokaze za pododjeljke <i>Naslov pododjeljka</i> Uvodni ulomak, glavni tekst, zaključni ulomak <i>Naslov pododjeljka</i> Uvodni ulomak, glavni tekst, zaključni ulomak	1. reda 2. reda 2. reda
2.2 NASLOV ODJELJKA Uvodni ulomci daju putokaze za skupine ulomaka <i>Naslov skupine ulomaka</i> uvodi u tekst, sa zaključnim ulomkom na kraju <i>Naslov skupine ulomaka</i> uvodi u tekst, sa zaključnim ulomkom na kraju <i>Naslov skupine ulomaka</i> uvodi u tekst, sa zaključnim ulomkom na kraju	1. reda 3. reda 3. reda 3. reda
2.3 NASLOV ODJELJKA Uvodni ulomak, glavni tekst, zaključni ulomak	1. reda
ZAKLJUČCI Prvi ulomak (ili dio) daje sažetak odjeljaka Zaključni ulomak (ili dio) upućuje na sljedeće poglavlje	2. reda

Gornja tablica prikazuje fleksibilno primijenjenu strukturu za poglavlje srednje veličine (recimo, pogl. 2.), pri čemu je svaki naslov prikazan u odgovarajućem fontu, izgledu i položaju. Postoje tri glavna odjeljka, uz kratak (nenaslovljen) uvod i kratak zaključak. Tablica bilježi i mjesta na kojima po-

četni i završni elementi trebaju biti pažljivije napisani. U tom planu odjeljak 2.1 ima dva pododjeljka (svaki s naslovima drugog reda), no odjeljak 2.3 je kraći i nema pododjeljke. Iako je veći tekst u odjeljku 2.2 podijeljen, on se drukčije obrađuje zbog prirode građe o kojoj se u njemu raspravlja, tako da u njemu nalazimo tri neobvezatnije skupine ulomaka označenih samo naslovima trećeg reda. Slika 4.1 prikazuje istu strukturnu informaciju kao i gornja tablica, no više u obliku dijagrama. Ona ilustrira opću zamisao da je jasno prepoznatljiv i standardan skup naslova u cijeloj radnji posve spojiv s takvom organizacijom strukture poglavlja koja se fleksibilno prilagodava zahtjevima organiziranja različitih vrsta teksta.

Slika 4.1. Hijerarhijska struktura poglavlja

Primjena učinkovite strukture poglavlja općenito je usko povezana s pisanjem i stvaranjem teksta. Kad započinjete proces pisanja, vrlo je korisno da imate jasnu ideju o tome što činite, kao i neka praktična pravila koja smo izložili. To bi trebalo stvoriti više početnih ideja koje možete iskušati. U sljedećem poglavlju raspravu prenosim na još detaljniju razinu i razmatram dva pitanja koja su za doktorande često izvor neprilike – dobar stil i jednostavno i učinkovito navođenje znanstvene literature.

5. PISATI JASNO: PITANJA STILA I UPUĆIVANJA NA LITERATURU

Lošiji pisci imaju manje čitatelja.

Robert J. Sternberg⁷⁴

Autor s dobro organiziranim tekstom pred sobom ima još dvije prepreke koje mora prijeći prije nego što stekne vjerodostojnost i postane prihvaćenim u akademskim krugovima. Prva je prepreka test stila. Piše li autor tečno, uvjerljivo i privlačno, na stručan način koji je primjeren njegovoj disciplini? O čemu točno ovisi uspjeh ili neuspjeh teško je općenito specificirati. Kao što je poznato, procjene dobrog ili lošeg stila pisanja subjektivne su. Mnogo je tinte potrošeno na pitanje što je dobar stil za romanopisce i kreativne pisce (v. u *Dodatnoj literaturi* neke priručnike o stilu). No ta je literatura od slabe pomoći za autore doktorskih radnji ili drugih većih stručnih tekstova, kao što su znanstvene knjige. Ipak, moguće je prikupiti neke opće korisne savjete o suprotstavljenim stilskim zahtjevima, te neke razborite načine napredovanja na razini pojedinog ulomka ili pojedine rečenice, što ću pokušati učiniti u prvom dijelu ovog poglavlja.

Druga je prepreka test znanstvenosti, koji je u doktorskoj radnji možda važniji nego u bilo kojemu drugom znanstvenom spisu. Priznaje li autor izvore svojih argumenata i dokaza? Prikazuje li intelektualne utjecaje na sebe obuhvatno i u prikladnom formatu? Nametljivo navođenje literature često je jedno od najočitijih obilježja znanstvenog teksta, nešto što ga izdvaja od svega drugog. Posljedično, doktorandi često pretjeruju u navođenju literature te mogu upasti u zamku usvajanja previše razrađenih sustava navođenja bibliografskih jedinica ili njegova mistificiranja. No u oštroj razlici spram stilističkih pitanja, praksa dobrog upućivanja na literaturu može se jasno i objektivno definirati na temelju nekih ključnih načela. U drugom dijelu ovog poglavlja

⁷⁴ Sternberg, Robert (1988). *The Psychologist's Companion: A Guide to Scientific Writing for Students and Researchers*. Cambridge: Cambridge University Press i British Psychological Society, str. 3.

pokazujem kako dva jednostavna ključna sustava upućivanja na literaturu zadovoljavaju te potrebe.

Elementi dobrog znanstvenog stila

Ispod razine poglavlja i odjeljka ulazimo u područje novih i manjih organizacijskih entiteta, ulomka i rečenice. Odlika dobrog stila jest povezivanje tih sličnih elemenata u lance koji se najvećem broju drugih ljudi, vašim čitateljima, doimlju logičnima, smislenima, razumljivima i uvjerljivima. No mudro je na početku priznati da ne postoji jedinstvena formula dobrog stila. Sudovi o tome što je dobar stil pojedinačni su i razlikuju se ovisno o prirodi građe, čitateljstvu i nakanama autora. Bilo bi jednostavno kazati da je "dobar stil" nešto subjektivno te prihvatiti filozofiju "svatko prema svom ukusu". No mislim, zapravo, da su ispod tog privida nepomirljive raznolikosti neke dublje autorske dvojbe u stručnom pisanju. Započinjem istražujući te raznolike stilske zahtjeve u doktorskom radu. Nastavljam s nekim popisima pitanja u vezi sa stilom, koja su osobito relevantna u pisanju disertacija, na razini ulomaka, potom rečenica i konačno rječnika.

Suprotstavljeni stilski zahtjevi

Stilsko teško djelo suočava nas s izborom: hoćemo li autora smatrati nedoraslim zato što nije jasan ili sebe same glupima zato što ne shvaćamo o čemu je riječ(...) Jednostavnost u pisanju zahtijeva hrabrost, jer postoji opasnost da će nas previdjeti, odbaciti kao prostodušne oni koji tvrdoglavo vjeruju da je neprohodna proza pitanje inteligencije.

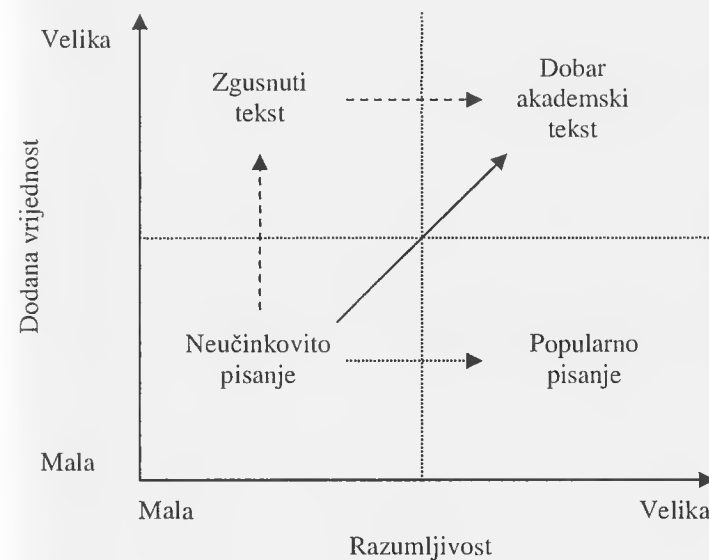
Alain de Botton⁷⁵

Približan, ali koristan pregled osnovne napetosti u stručnom i znanstvenom pisanju prikazan je na Slici 5.1. Faktor razumljivosti (prikazan na vodoravnoj osi) ide u pravcu jasnijeg i pristupačnijeg pisanja. Prikazan pod pravim kutom u odnosu prema faktoru "dodane vrijednosti" (prikazan na okomitom osi), koji tekst obično čini sadržajnijim. (Taj oblik dijagrama grafički je previše pojednostavljen. Faktor razumljivosti i faktor dodane vrijednosti sigurno vuku u različitim pravcima, no sporno je vuku li u tako oštro suprotstavljenim smjerovima.) Pisanje koje nije ni razumljivo ni sadržajno jednostavno je pravcima, i to je često mjesto od kojeg doktorandi započinju. Malo doktoranata kreće se prema desno duž vodoravne osi, slijedeći iscrtkanu stre-

licu prema popularnom načinu pisanja (koji je vrlo razumljiv, ali s malo sadržaja). Međutim, svake godine nađe se određeni broj rječitih i kompetentnih pisaca koji podbace u pogledu doktorskih standarda koji se postavljaju pred sadržaj.

Umjesto toga, većina autora doktorskih disertacija slijede iscrtkane strelice na Slici 5.1: povećavaju sadržaj svojeg djela kako njihovo istraživanje napreduje, ali do sredine svojeg studija često stvaraju vrlo složen, zgusnut i nedovoljno organiziran tekst. Jednom kad izađu na kraj s problemom dodane vrijednosti, uz veliki napor mogu ostvariti napredak u pokušaju da svoj tekst učine razumljivijim te se tijekom pisanja završne verzije približe dobrom akademskom tekstu. No taj neizravan napredak često je dugotrajan i praćen poteškoćama. Cilj savjeta što ga dajem jest da vam pomogne da, umjesto toga, slijedite punu dijagonalnu strelicu na Slici 5.1 te da se izravnije približavate i zadovoljavanju standarda koji se postavljaju pred sadržaj doktorske disertacije, i stvaranju teksta koji će biti zanimljiv čitateljima.

Slika 5.1. Kako se pisanje doktoranata može razvijati

⁷⁵ De Botton, Alain, (2000). *The Consolations of Philosophy*. London: Penguin, str. 158-159.

Poruku sadržanu u Slici 5.1 možemo učiniti malo suptilnijom uočimo li da su doktorski autori (poput znanstvenikâ općenito) strukovni saopćavatelji koji funkcioniraju u specijaliziranoj okolini. Ne postoji jasan konsenzus o tome što čini dobar stil, a nije zamisliv ni u budućnosti, s obzirom na *višestruke* suprotstavljene stilske zahtjeve koji djeluju na doktorande. Točna mješavina tih utjecaja umnogome varira od discipline do discipline, kadšto od vremena do vremena i od sveučilišta do sveučilišta. No nikad nije moguće neko jedinstveno rješenje, nešto o čemu će se svi suglasiti. Ne postoji “najbolji način” koji negdje čeka da ga otkrijemo; moguće je samo uravnotežiti jedan tekst, a potom se latiti sljedećega.

U stvaranju teksta koji će biti lako razumljiv na vas će nedvosmisleno utjecati četiri glavna zahtjeva; prikazani su u lijevom stupcu Tablice 5.1. Što su naglašeniji, to će vaš tekst biti razumljiviji:

- *Strukturni čimbenici*, kao što su oni razmotreni u trećem i četvrtom poglavlju, nagone vas na pisanje uz dostatan broj organizacijskih elemenata, koji funkcioniraju unutar dobro razvijenoga sveukupnog okvira, kako zbog vas samih kao autora, tako i zbog čitatelja.
- *Logički i razvojni zahtjevi* funkcioniraju na brojne druge načine i nagone vas da povežete svoj tekst na vrlo ujednačen način koji čitatelji mogu pratiti dok prolaze kroza nj. Ulomci artikuliraju argument kao niz sastavnica koje čine “misaone jedinice” (više o tom pitanju v. u donjem popisu). Moraju postojati jasne poveznice između ulomaka rečenica, tako da se argument gradi na koherentan način.
- Zahtjevi *čitljivosti* za jasno napisan tekst sastoje se u uporabi razumljivog jezika i jasnih gramatičkih oblika, o kojima se također raspravlja u nastavku.
- *Nošenje s očekivanjima čitatelja* je čimbenik koji vas potiče na to da tijekom pisanja stalno postavljate pitanje “Što bi čitatelj trebao znati na ovom mjestu?”, te da potom kažete upravo to, ni više ni manje. Svi će ti zahtjevi vaš stil učiniti razumljivijim.

Tablica 5.1. Kako različiti stilski zahtjevi poboljšavaju ili smanjuju razumljivost teksta

Čimbenici koji općenito povećavaju razumljivost vašeg teksta	Čimbenici koji u početku poboljšavaju vaš tekst, ali mogu biti prepreka razumljivosti ako se s njima pretjeruje	Čimbenici koji općenito smanjuju razumljivost vašeg teksta
• Strukturni čimbenici • Logički i razvojni zahtjevi • Čitljivost • Nošenje s očekivanjima čitatelja	• Nastojanje da se bude škrt u izričaju • “Kaži to jednom, ali kako treba” • Povećanje izvornosti	• Profesionalna vjerodostojnost • Reproduciranje tona izvornog teksta • Gomilanje bitnog sadržaja

Međutim, u znanstvenom radu postoje i tri opća zahtjeva koji vas uvijek nagone na smanjivanje razumljivosti teksta. Kao što pokazuje desni stupac u Tablici 5.1, što su ti čimbenici naglašeniji, to će vaš tekst izgledati teži i manje razumljiv:

- *Profesionalna vjerodostojnost* često se shvaća (osobito od strane mlađih znanstvenika) kao ovladavanje specijaliziranim žargonom, učenjima i uporabom “alkemijske” terminologije ograničene na upućene i, stoga, nerazumljive neupućenima. Poput svih specijaliziranih rječnika, često postoje razlozi za uporabu stručnog žargona tamo gdje je on precizniji, prilagođen i gdje pomaže izbjegavanju višeznačnosti te normativnih ili vrijednosnih konotacija koje su česte u ekvivalentnim izrazima običnog jezika. No studenti često gube iz vida to opravdanje koje se nalazi iza obilne uporabe složenog rječnika i gramatičkih konstrukcija, smišljenih samo zato da bi demonstrirali kvalifikacije pisca kao člana “upućenih”.
- *Reproduciranje tona izvornog teksta* (odnosno studije slučajeva, iskustava s terenu ili skupa podataka) ima otprilike sličan učinak. Stil analitičareva pisanja ovdje je usmjeravan ka predmeta kojim se bavi. Primjerice, onaj tko izlaže nekog filozofa može na koncu oponašati mudračev pompozan stil. Ili, pak, komentator nekoga književnog teksta može u vlastitom pristupu, možda nesvjesno, početi oponašati njegov manirizam. Slično tome, istraživač koji analizira neku birokraciju ili organizaciju često može nesvjesno oponašati službenike pretjeranom upotrebom organizacijskih kratica te korištenjem birokratski izvještačenog i pasivnog izričaja.

- *Gomilanje bitnog sadržaja* posljednje je u ovom skupu utjecaja. Akademski autori često pokušavaju iznijeti mnogo pojedinosti o svojim argumentacijskim metodama i istraživačkim tehnikama, a rezultat je tekst prepun građe i neprohodan za čitanje. Svi ti imitativni utjecaji mogu vaš tekst učiniti ezoteričnijim, polisilabičnijim i specijaliziranijim. Postoje neka proširena mjerila čitljivosti, kao što je "jedinica maglovitosti", koja se povećava s duljinom prosječne rečenice i količinom višesložnih riječi po rečenici. Brojne će radnje premašiti gornju granicu jedinice maglovitosti.

Treći skup stilskih zahtjeva ima drukčiji tip učinka. Kao što pokazuje središnji stupac Slike 5.2, naglašavanje tih čimbenika do određene mjere poboljšavati vaš stil i dovodi do čitkijeg i razumljivijeg teksta. No nastavljanje preko toga, prenaplašavanje tih čimbenika iznad optimalne granice, učinit će vaš tekst sve težim za čitanje.

- *Nastojanje da se bude škrt u izričaju*, stil koji uklanja sav zalihostan tekst, slijedi politiku "manje je više". Taj stav može djelovati pozitivno ili negativno, ovisno o okolnostima. U slabo povezanom tekstu, punom "lupetanja", ogoljivanje argumenta dovest će do važnih poboljšanja u stilu i čitljivosti. Često će ukloniti besmislena, neznatno dotjerana proširenja glavnog argumenta te pomoći da se kod čitatelja izoštri obris auto-rove misli.

Nepotrebna riječ ne obavlja nikakav posao. Ona ne unapređuje argument, ne iznosi nikakvo važno ograničenje i ne dodaje nikakvu uvjerljivu pojedinost. (Shvaćas?)
Howard Becker⁷⁶

No, ako je tekst već potkresan i dobro organiziran, isto stajalište može imati drukčije učinke. Izbacite sve nepotrebne riječi, ostavite samo ono što je u strogom smislu bitno (nikakve digresije, nikakvi "primjerice", nikakvi začini), i možda ćete na kraju dobiti tekst koji je za mnoge čitatelje prezgusnut ili preformalan da bi se u njega moglo prodrijeti. Urednici časopisa i recenzenti često naglašavaju prednosti te vrste podrezivanja pažljivo napisanog teksta. No ona može dovesti do pretjerano krutih, hladnih, nedovoljno objašnjenih i nepotrebno teških tekstova. Kao što u epigrafu uz ovaj odjeljak De Botton uočava, ako čitateljima otežate život, to može izazvati dvije vrste reakcija, od kojih nijedna nije povoljna za recepciju vašeg teksta. Ako čitatelji krive vas kao autora zbog toga što ste nejasni, onda je to izravna prijetnja vašem polaganju završnog ispita bez dodatnih izmjena. Ako čitatelji krive sebe

⁷⁶ Becker, Howard S. (1986). *Writing for Social Scientists*. Chicago: University of Chicago Press, str. 81.

zato što se ne mogu nositi s vašim tekstom, to se može vratiti kao nesklonost prema vašem djelu. Izazivanje onoga što bismo svi voljeli izbjeći nije način da se postane naširoko čitan.

- Pristup "*kaži to jednom, ali kako treba*" navodi vas na to da argumentacijski učinak nekoga povezanog skupa tvrdnji o X ne zamaglite tako da ih rasipate u mrvice, jednu ovdje, drugu ondje, a treću na neko treće mjesto. Umjesto toga, trebali biste sve povezane malene "x"-ove skupiti u jedan veliki argument X. U slabo organiziranom tekstu ta zamisao također može imati pozitivan učinak. U neorganiziranom tekstu ništa ne može tako nagristi povjerenje čitatelja u autora koliko osjećaj da ponovno nailaze na građu koja je već opisana ili da se u samo neznatno izmijenjenom obliku susreću s tvrdnjama koje su već iznesene, možda treći, četvrti ili peti put. No neki stupanj uspostavljanja veza unatrag i unaprijed u tekstu neizbježan je i potreban. Primjerice, unakrsno upućivanje i kratki ulomci koji služe kao podsjetnici često mogu biti opravdani na temelju kriterija onoga "što bi čitatelji trebali znati". Radikalno pretjerivanje s logikom "kaži to jednom, ali kako treba" katkad može dobro strukturiran tekst učiniti nerazumljivim i uskratiti čitateljima veze "zagrijavanja" koje su im potrebne kako bi shvatili širi argumentacijski obrazac.
- *Nastojanje da se poveća izvornost* teksta pozitivan je poticaj sve dok je dobro zasnovano i dok su vaši naponi usredotočeni na razjašnjavanje i uobličavanje elemenata dodane vrijednosti djela. Učinite li te sastavnice očitijima i osigurajte li da njihovu važnost prepoznate vi kao autor i potom je priopćite čitateljima, to će povećati razumljivost. No ako vaša izvornost prestane biti dobro utemeljena u vašem istraživanju i ako, umjesto toga, pokušate takoreći "umjetno" ubrizgati dodanu vrijednost, u tom biste nastojanju mogli početi pretjerivati. Kovati nove pojmove ili terminologiju koji zapravo nisu potrebni, ili nisu odviše djelotvorni, ili pak pisati pretjerano zgusnut ili eliptičan tekst koji teško mogu pratiti čak i stručni čitatelji ne znači biti u pravom smislu izvoran. U društvu je znanostima katkad moguće analogno pretjerivanje, recimo tako da se prihvati vrlo formaliziran ili algebarski način izražavanja argumenata tamo gdje to, strogo gledajući, nije potrebno ili oštromno. Pisanje u obliku jednadžbi, a ne u obliku riječi uvijek će, ako se ne pruži nikakav alternativan, neformalan opis argumentacije, smanjiti broj čitatelja, i to drastično. Stoga formalizaciju rabite samo kad ona nosi jasne intelektualne ili analitičke dobiti. Čak i u tom slučaju pokušajte usporedo ponuditi najbolje moguće intuitivno objašnjenje operacija provedenih u formalnoj analizi i njihovih rezultata.

Ako shvatite da postoje višestruki zahtjevi koji djeluju na vaš stil te da oni vode u različitim pravcima, to vam može pomoći da uvidite u kojoj mjeri svaki stručan tekst zahtijeva pronalaženje ravnoteže. Svih deset utjecaja što smo ih već razmotrili posve su valjani i legitimni i treba ih uzeti u obzir prilikom odabira odgovarajućeg stila pisanja. Nijedan od njih ne može se jednostavno zanemariti. Sve ćete ih trebati slijediti na ograničavajući način i ići što jednodimenzionalnije a da ne oštetite izgled teksta u drugoj dimenziji. A ako vam tekst na neki način izgleda neprikladan, potrebno rješenje gotovo uvijek podrazumijeva da ga trebate malo podesiti kako biste ponovno naglasili čimbenik koji je zanemaren. Ono najčešće podrazumijeva potpuno odbacivanje načina na koji pišete ili pokušaj da počnete posve ispočetka nekim potpuno nevjerodostojnim načinom izražavanja. "Ako vam lice nije čisto, operite ga," kazao je George Bernard Shaw, "nemojte si odrubiti glavu."⁷⁷ Rješenja problema stila najbolje je tražiti u uravnoteženju, a ne u revolucionarnim zahvatima.

Sastavljanje ulomaka

Ulomak je velika umjetnička forma. Ulomci me vrlo zanimaju i pišem ih vrlo, vrlo pažljivo.

*Iris Murdoch*⁷⁸

Zakuplja nas samo jedna misao: ne možemo misliti o dvjema stvarima istodobno.

*Blaise Pascal*⁷⁹

Ulomak je misaona jedinica. U pisanju na engleskom, mnogo više nego u mnogim drugim jezicima, organizacija ulomaka ključan je element u pokušaju da argument izgleda koherentno i dobro organizirano. Općenito, ulomak bi trebao iznositi jednu misao ili dio šire misli. Tamo gdje ulomak, umjesto toga, obrađuje raznolike nepovezane misli, što je katkad nužno da bi se zaključio argument, tu bi ulogu čitateljima trebalo eksplicitno naznačiti, budući da je ne očekuju. Čitatelji obično očekuju da ulomak bude usredotočen na jednu stvar i da ima jednu ulogu. Predugački ulomci, koji se sastoje od previše rečenica, imaju brojne nedostatke. Tekst postaje preslabo organiziran i teško ga je pratiti. Uz to, unutarnje žarište ulomka postaje zamagljenim, s previše različitih elemenata naguranih u prenatrpanu vreću.

⁷⁷ Nav. u: Andrews, R. (1987). *The Routledge Dictionary of Quotations*. London: Routledge, str. 250.

⁷⁸ Nav. u: *The Observer, More Sayings of the Week* (1983). London: The Observer, str. 60.

⁷⁹ Pascal, Blaise (1932). *Pensées*. London: Dent, str. 45, misao br. 145.

No ulomci ne smiju biti ni prekratki. Ulomak nije rečenica. On je skupina rečenica, način da se rečenice razdijele u povezane skupove tako da se raznovrsnost misli razdijeli do stupnja na kojem se njome može baratati. Ako se ulomci svedu na samo jednu ili dvije rečenice, gube to organizacijsko opravdanje i postaju heteronomnim kotačićima, koji se okreću kako vaš argument napreduje, ali bez velike koristi. Kad je riječ o engleskim čitateljima, kratki ulomci u akademskom radu dovest će i do toga da vaše djelo izgleda raskomadano, fragmentirano i nepouzđano. Izgledat će kao da lutate okolo tražeći što da kažete, kao da ste počeli iznositi neke tvrdnje, ali ih potom niste na pravi način uspjeli razviti.

Optimalna duljina ulomaka jako varira ovisno o vrsti spisa. U novinarstvu su ulomci kratki, često, otprilike, 50 riječi, a nikada više od 100 riječi, budući da su novine i magazini prelomljeni u uske stupce. Uzmete li u ruke bilo koju zbirku napisa novinara pretisnutu u obliku knjige, uočićete da tako kratki ulomci na većim stranicama uopće ne funkcioniraju dobro. Naprotiv, novinarov tekst izgleda previše raskomadanim sa šest ili sedam ulomaka po stranici, odnosno otprilike dvanaest po dvostrukoj stranici. Stručno akademsko djelo uvijek je oblikovano za tisak, u obliku knjige ili članka u časopisu. Tiskana stranica najčešće ima približno 500 riječi. Najbolja duljina ulomaka bila bi da se svaka stranica podijeli nekoliko puta, ali ne pretjerano. Dakle, dobra ciljna točka je, otprilike, 150 riječi (polovica stranice formata A4 s dvostrukim proredom). No posve su prihvatljivi ulomci od 100 do 200 riječi (trećina do dvije trećine stranice formata A4).

Dobar način da ne smetnete s uma duljinu ulomka jest da pazite da svaki ulomak možete u cijelosti vidjeti na zaslonu svojeg računala (koristeći se srednjim ili dvostrukim proredom kako bi se tekst lakše čitao). Ako je ulomak osjetno dulji od onoga što možete vidjeti na zaslonu, razmislite o tome da ga razdijelite. Ako pak ulomak zauzima samo mali dio zaslona, razmislite o tome da ga spojite s prethodnim ili slijedećim ulomkom. Nikad ne ostavljajte vrlo kratke ulomke (od jedne ili dviju rečenica) da se vrte po tekstu, jer prekidaju ukupni tijek, nego ih uvijek integrirajte s nekim susjednim ulomkom.

Nizanje građe unutar ulomaka općenito treba slijediti obrazac "uvod, glavni dio, zaključak". Prva, uvodna rečenica upućuje na ono o čemu se u ulomku govori, na što se on usredotočuje. Slijedi glavni dio ulomka, u kojem se rasuđuje, opravdava, razrađuje, analizira ili dokazuje. Zaključna rečenica obznanjuje središnju poruku ulomka, zaključak do kojeg se došlo. Čitatelji će uvijek posvetiti pozornost uvodnoj rečenici ulomka, kako bi što ekonomičnije doznali o čemu je riječ. Isto tako, više će se usredotočiti na posljednju, zaključnu rečenicu, pokušavajući proniknuti u srž argumenta a da podrobno ne čitaju cijeli ulomak. Mnogi će čitatelji, možda, samo kratko pogledati glavni dio teksta ili ga preletjeti prije podrobnog čitanja, odlučujući zapravo o tome

hoće li ga čitati i koliko intenzivno. Ti će se čitatelji možda malo više zadržati na uvodnoj i zaključnoj rečenici, pa ih stoga treba napisati osobito pomno.

Neki doktorandi zanemaruju ovaj savjet tvrdeći da ne bi bilo dobro kad bi svoje pisanje prilagođavali "lijenim" ili neozbiljnim čitateljima. No autorova je zadaća da poveća broj svojih čitatelja i da informacije prenosi na razumljiv način. Pametno je imati na umu da čitatelji imaju raznolike potrebe, koje se tiču njih samih i koje autori ne mogu potpuno anticipirati. Primjerice, letimično čitanje posve je racionalna strategija koju čitatelji mogu usvojiti u nekom trenutku, koliko god im namjere bile ozbiljne i koliko god bili predani vašoj temi. Autorova je zadaća upravo to da privuče i zadrži površnog čitatelja te da ga tekstom koji je što razumljiviji i zanimljiviji preobradi u studioznog čitatelja. Dakle, kao i u poglavljima i odjeljcima, ključni su početni i završni dijelovi ulomaka.

Osobito je važno da svaka tematska rečenica točno karakterizira ulomak i da čitateljima, kad s prethodnog prelaze na taj ulomak, pruži osjećaj napredovanja. Čest je problem to što autori pogrešno smjeste zaključnu rečenicu, tako da ona varljivo izgleda kao uvodna rečenica sljedećeg ulomka. U tom se slučaju autor koristi prvom rečenicom ulomka Y kako bi sažeo prethodni ulomak X ili kako bi uputio na njega, umjesto da započne ulomak Y nekom njegovom tvrdnjom. Učinak toga čitateljima može biti odbojan i zvesti ih na krivi trag, budući da sugerira kako je u žarištu ulomka Y ista tema kao i u X, umjesto da argumentacija napreduje.

Drugi, vrlo uobičajen loš početak ulomka jest to da se kao prva riječ stavi ime nekoga drugog autora, tako da uvod izgleda ovako: "Smith (1997, str. 56) tvrdi...". Katkad će i obrazovani autori sastaviti cijeli niz ulomaka služeći se "nasumičnim popisom autora", pri čemu svaka uvodna rečenica započinje tako upadljivo i naporno. Time ne šaljete čitateljima poruku da ste pročitali literaturu, nego da su ti ulomci potpuno derivirani, da im nedostaje izvornosti, odnosno element dodane vrijednosti i da samo sažimlju tude djelo. Početke ulomka koji izgledaju derivirano trebali biste ukloniti svugdje gdje se pojave. Zamijenite ih uvodnim rečenicama koje se usredotočuju na neku bitnu tvrdnju dotičnog ulomka. Tekst će vam izgledati organiziraniji i ako, umjesto da izvješćujete o gledištima pojedinih autora, (točno) ih kategorizirate u odgovarajuće škole mišljenja. Ulomak potom može iznijeti što ta škola mišljenja ili intelektualno stajalište zastupa, a relevantne autore navesti samo kao potporu toj karakterizaciji. Kad je upućivanje na literaturu potrebno, uvijek ga pokušajte staviti na sam kraj rečenice, po mogućnosti u harvardskom formatu ili upotrebom krajnjih bilježaka (v. sljedeći odjeljak). Imena škola ili autora možda katkad treba navesti u glavnom tekstu, izvan uputa na literaturu, no pritom budite umjereni.

Zaključne rečenice na kraju ulomaka često je lakše napisati nego početak, budući da već imate tekst ulomka na koji se možete osloniti. No zaključne rečenice ne smiju jednostavno ponavljati ono što ste već rekli. Čitatelji nisu zlatne ribice. Oni će se točno sjećati onoga što ste napisali, osobito ako ulomci nisu previše nezgrapni ili predugi. Umjesto toga, zaključna bi rečenica trebala zaključiti ulomak kao misaonu jedinicu, te uglaviti ili osnažiti glavnu tvrdnju u njemu. Ona treba imati barem malo vlastite dodane vrijednosti. Posljednja rečenica dobro je mjesto da se dade izričiti sud ili da se procijeni značenje onoga što je u ulomku ustanovljeno. Za pametnog autora to bi mogla biti prigoda da poveže pojave obuhvaćene u cijelom ulomku (da ustukne i uoči šumu oko sebe), a ne da samo nabraja pojedinosti (da izbliza pregleda svako stablo).

Pisanje rečenica

Različito rasporedene riječi imaju različito značenje, a različito rasporedena značenja imaju različite učinke.

Blaise Pascal⁸⁰

Jezgra engleske rečenice je subjekt povezan s glagolom koji je povezan s objektom: subjekt – glagol – objekt. Različiti jezici imaju različite konvencije. No želite li pisati jasne i razumljive engleske rečenice, te tri sastavnice trebaju biti međusobno usko povezane. To znači da se stvarni subjekt, glavni glagol i stvarni objekt uvijek mogu jasno identificirati. Ne smije biti dvoznačnosti o tome tko je ili što subjekt rečenice. Lažni ili skriveni subjekti mogu se pojaviti na nekoliko načina. Neki autori odabiru pasivne konstrukcije i anonimne subjekte, omiljene kod državne birokracije ili pravnikâ: "Smatra se da...", "Odlučeno je da...". Drugi verbalnim sredstvima stvaraju implicitne subjekte, primjerice upotrebom zamjenice "to" bez popratne imenice kao subjekta: "To povlači...". Sve takve upotrebe treba ukloniti. Ne smije biti nikakve dvoznačnosti ni o tome što je glavni glagol. On treba biti istaknut u rečeničnoj strukturi i jasno nadmoćan u odnosu prema svim sekundarnim glagolskim oblicima u rečenici. Nemaju sve rečenice objekt, ali većina ga ima, pa iste upute treba slijediti i kad je posrijedi objekt. Nemojte umetati nikakav drugi element između subjekta, glagola i objekta. Ništa ne smije oslabiti njihovu dvostranu vezu ili razbiti jezgru rečenice. To pravilo znači da je kvalificirajuće ili ovisne dijelove rečenice uvijek najbolje staviti na početak ili na kraj rečenice, nikad u sredinu, koja bi trebala biti rezervirana za jezgru. Također, druge riječi ili izraze u rečenici, kao što su pridjevi,

⁸⁰ Pascal, Blaise (1932). *Pensées*. London: Dent, str. 7, misao br. 23.

kvalifikatori ili deskriptivne riječi, općenito treba staviti prije ili poslije strukture subjekt/glagol/objekt.

Kako bi jezgra subjekt/glagol/objekt bila jasna, rečenice ne smiju biti preduge i trebaju biti što jednostavnije gramatički konstruirane. Izgleda da mnogi doktorandi smatraju da pisanje teksta koji izgleda stručno zahtijeva konstruiranje dugih, razvučenih rečenica. Ton njihova pisanja vrlo se razlikuje od pristupa što ga zauzimaju u razgovoru. On postaje prepun ovisnih ili kvalificirajućih dijelova rečenice, tako da njihove rečenice zahtijevaju složene gramatičke konstrukcije koje ih drže zajedno. Svi glavni programi za obradu teksta imaju alate pomoću kojih ćete identificirati prosječan broj riječi po rečenici u svakom dijelu teksta, a često i maksimalnu duljinu rečenice. (Potražite naredbu "Word Count" ["Brojanje riječi"] pod "Tools" ["Alati"] u Microsoftovu Wordu i pod "Document Information" u Wordperfectu.) Praktično pravilo što ga predlažem jest da nikad ne pišete rečenicu dulju od 40 riječi i da težite idealnoj duljini rečenice od, otprilike, 20 riječi. Kad god je rečenica dulja od 40 riječi, trebate je rastaviti u dvije ili tri rečenice. Kad ima od 20 do 40 riječi, trebali biste razmisliti o tome da je podijelite u dvije rečenice. Problemi s dugim rečenicama često pokazuju da autor piše nevjerodostojno pompoznom stilom ili pak da pokušava reći previše toga u jednoj jedinici rečenici, najčešće tako što je natrpava kvalificirajućim dijelovima koji počinju s "iako", "međutim" i tako dalje. Rečenica treba izražavati jednu misao ili tvrdnju, a ne više njih.

Svaka je rečenica važna i kao temeljni gradivni element cijele radnje. Nove biste rečenice, jednu za drugom, trebali rutinski provjeravati kako biste osigurali kontrolu kvalitete. Osnovni je etos da rečenice mogu činiti samo jednu od triju stvari: graditi, zamagljivati ili nagrizati. One mogu graditi radnju, prirastajući uz središnji argument poput nakupina koraljnog grebena. Ili, pak, mogu zamagliti radnju stvarajući tekstovne zakrpe (poput ponavljanja) koje možda neće aktivno štetiti, ali koje neće ni unaprijediti argument. Ili, pak, mogu nagristi vaš argument, pogrešno iskazati tvrdnje i djelatno oslabiti vaše izgleda da steknete doktorat. Ako rečenica ne gradi vašu radnju, najbolje je da je izbacite. Nemilosrdno uklonite sve koje nagrizaju radnju i koje su, ako se ostave, teret. Možda treba zadržati nekoliko zamagljujućih rečenica s malo novog sadržaja kako bi pomogle stvaranju kontinuiteta ili kako bi na određenim mjestima bile retoričke poveznice.

Svaki autor ima neki smisao o kojemu se svi protuslovni ulomci slažu, ili nema uopće nikakav smisao.
Blaise Pascal⁸¹

⁸¹ Pascal, Blaise (1932). *Pensées*, London: Dent, str. 45, misao br. 145.

Prilikom provjere korisno je imati na umu još tri pitanja:

- Je li rečenica *ispravna*? Je li argumentacijski sadržajna i logički postavljena? Je li činjenično točna? Pridonose li svi dijelovi rečenice zajednički tome da se prođu testovi?
- Je li rečenica *prinijerena* radu na doktorskoj razini? Neke su propozicije možda činjenično istinite ili argumentacijski valjane, ali jednostavno nisu ono što bismo očekivali da ljudi kažu ili da o tome raspravljaju na doktorskoj razini. Primjerice, od dizajnera automobilskeg motora ne bismo očekivali da nam kaže: "Motori s unutarnjim izgaranjem idu, znate, brmm, brmm", iako je to posve točno.
- Kaže li rečenica *upravo ono što želite*? Pročitajte je naglas. Ako vam nešto smeta, ako imate neku neodređenu sumnju u pogledu rečenice, uvijek je iznova napišite.

Odabir rječnika

Mislimo samo posredstvom riječi.
Abbé Etienne de Condillac⁸²

Način na koji izabirete riječi važan je za način na koji funkcioniraju rečenice. Doktorandi su poznati po pretjeranoj upotrebi žargona i pisanju pompozne proze, što je možda pogrešno, ali svakako nije bez razloga. U humanističkim i društvenim znanostima mnogi rutinski stavljaju dulje imeničke oblike riječi tamo gdje bi se mogli koristiti kratkim glagolskim oblicima, pa kažu "konfiguracija" umjesto "konfigurira" samo kako bi dobili slog viška. Ili pak bez pravog razloga odabiru složene oblike riječi koji zvuče nerazumljivije. Primjerice, "metodologija" znači znanost ili proučavanje metoda, no mnogi društveni znanstvenici koriste se tom riječju jednostavno zato da bi zamijenili riječ "metoda", jer im se čini da time dobivaju "stručniji" ton.

U svojoj disciplini ne možete izbjeći nužni žargon niti biste to trebali pokušavati. Akademski žargon često ima specijalističku ulogu, ima preciznija značenja i omogućuje da izlaganja ili razgovori brzo dosegnu ciljane predmete koje bi na druge načine bilo teško dosegnuti ili definirati. No stalno trebate provjeravati shvaćate li potpuno značenja riječi koje rabite. Nemojte riječi običnog jezika bez smisla zamjenjivati pompoznom rječnikom tamo gdje to ne daje dodanu vrijednost. Općenito, pokušajte pisati onako kako biste go-

⁸² Nav. u: Lavoisier, Antoine Laurent (1789) u njegovu Predgovoru uz *The Elements of Chemistry*, ponovno objavljeno u: Bolles, E. Blair (prir.) (2000). *Galileo's Commandment: An Anthology of Great Science Writing*. London: Abacus, str. 379-388, nav. na str. 380.

vorili kad biste nekom iz svoje discipline davali pažljivo, gramatički ispravno, usmeno objašnjenje svog djela. Nastojanje oko stručnog "tona" koji je usiljeniji ili pompozniiji od onoga koji rabite u takvom razgovoru neće dovesti do toga da vaše djelo izgleda više doktorsko. Dovest će do toga da izgleda nevjerodostojno, pa i neutemeljeno, budući da je u tom slučaju vjerojatnije da ćete činiti pogreške u vezi sa značenjem riječi.

Nijedan mudar čovjek neće htjeti da na svijet donese još du-
gačkih riječi.

G. K. Chesterton⁸³

Dobro baratanje glagolskim oblicima i vremenima može imati važne posljedice za vaš tekst. Upotreba aktivnih glagolskih oblika sa stvarnim subjektima učinit će vaš tekst puno življim i dobro se uklopiti u prethodno razmotrenu strukturu subjekt/glagol/objekt. Svakako biste trebali izbjegavati pasivne glagolske oblike jer oni mogu uzrokovati višeznačnosti koje biste inače mogli izbjeći. Rabite li Microsoft Word, alat za provjeru pravopisa automatski će istaknuti sve pasivne rečenice u tekstu te ponuditi aktivniji način da kažete isto: pazite da na tim mjestima ne pritisnete jednostavno znak "Ignore" ("Zanemari"). Ako je vaš doktorat iz povijesti ili bilo koje društvene znanosti, možete uštedjeti mnogo vremena ako pišete uglavnom u prošlom vremenu. Ako ikoji ulomak o događajima ili situacijama u stvarnom svijetu napišete u sadašnjem vremenu, vjerojatno je da će događaji koji će uslijediti učiniti ono što kažete anakronim ili netočnim unutar razdoblja vašeg istraživanja. Dok se vaša radnja nalazi na policama u knjižnicama u neobjavljenom ili objavljenom obliku, ta se opasnost bjelodano povećava. Ako napišete "U jesen 2001. američko javno mnijenje poduprla je vojnu intervenciju u Afganistanu", vaš iskaz neće zastarjeti. Ali ako napišete "Britanska javnost podupire ograničenu vojnu intervenciju u Iraku" (što je bilo točno početkom 2002), taj iskaz postaje krivotvoren kad većina ljudi više ne odobrava tu strategiju. Nikada nemojte rabiti pluskvamperfekt i izbjegavajte futur koji biografi obožavaju: "U maloj je kolibi zaplakalo djetesce koje će za manje od dva desetljeća postati zbiljskim čimbenikom u svjetskoj povijesti." U drugim humanističkim disciplinama, kao što su književnost ili kulturalni studiji, ta pravila možda neće vrijediti univerzalno. No možda se ipak isplati biti oprezan i pisati u prezentu.

Intelektualci su skloni određenim stilskim pogreškama, koje se katkad mogu pretvoriti u ozbiljne nedostatke u rasuđivanju. Ljudi koji rabe razine teoretičnosti i apstraktnosti više od normalnih kadšto mogu počinuti dvije klasične pogreške. "Reifikacija" znači da neku apstrakciju pretvarate u "stvar", kojoj potom pripisujete djelatnost, moć da djeluje, kao u: "Društvo može odrediti cijenu nekonformizmu". Odatle je kratak korak do "antropomorfizma",

gdje neljudskim entitetima pripisujete ljudske sposobnosti ili attribute, kao u: "Obrazovna institucija uvijek se želi brinuti za sebe". Ako to dvoje spojite, onda najprije možete apstrakciju pretvoriti u stvar, a potom toga umjetnog djelatnika obdariti čovjekolikim odlikama, kao u: "Šteta učinjena društvu uzrokom je što ono traži naknadu". Svaka od tih pojmovnih omaški utire put pisanju besmislenih iskaza.

Problem koji je s tim usko povezan tiče se tretiranja kolektiva. Znanstvenici ne bi smjeli upotrebljavati poopćujuće stereotipe. No, zapravo, raspravljajući o ponašanju skupina ljudi, često pišu stilom koji se koristi "arhetipskim singularom". Riječ je o tome da se iznosi neki iskaz o ponašanju nekoga mitskog arhetipa koji na neki način označuje sve ljude koji imaju određenu ulogu ili određena obilježja. Primjerice: "Birokrata zanima ponajprije ostvarenje mirnog života i ugodne sinekure, dok političar samo želi biti ponovno izabran". Ili: "Piščeva je sudbina nesretna". Problem je u tome što je svaki iskaz koji se koristi arhetipskim singularom istinit samo ako se svi u toj ulozi ili s tim obilježjem ponašaju na navedeni način, što je gotovo uvijek pogrešno, a usto se nikad ne može dokazati. Sigurno je da neke birokrate zanima ljenčarenje, no nikad ne bismo mogli dokazati da to vrijedi za sve, kao što će neki pisci biti sretni, a drugi nesretni. Svaki autor koji se koristi arhetipskim singularom, gotovo u svakom kontekstu, odmah će degradirati svoje intelektualno razumijevanje bilo čega o čemu raspravlja, svoje rasuđivanje spustiti na ispodznanstvenu razinu i štetno djelovati na točnost svojeg teksta. Kad raspravljate o kolektivnim entitetima, koristite se množinom, primjerice: "Političare zanima samo ponovni izbor." Velika je prednost množine u tome što čim pročitate tu rečenicu, upitat ćete se: mislim li na sve političare, većinu političara, neke političare ili normalne političare? I potom možete pitati: koji dokaz ili drugu vrstu argumentacije mogu ponuditi kako bih potkrijepila svoju tvrdnju? Tako možete dobiti vrijedne empirijske iskaze koji na pozitivan način grade vaš doktorat, dok svaka rečenica koja sadržava arhetipski singular može biti samo nagrizajući teret.

O različitim drugim, manjim ali proširenim, pogreškama u radnjama raspravlja se u popisu vodiča za stil koji se nalazi u *Dodatnoj literaturi*. Budite pažljivi prilikom upotrebe drugih poznatih vodiča za stil koji su danas prilično zastarjeli: oni su često tolerantniji prema složenim gramatičkim oblicima i predugim rečenicama nego što su trenutačni stručni standardi. Osim toga, oni često miješaju savjete za pisce književnih djela sa savjetima za autore znanstvenih radova. Izvore koje preporučujem vrijedi konzultirati, no imajte na umu i upozorenja koja dajem o svakoj knjizi, kao i opću potrebu da u potrazi za poboljšanjima stila ne pretjerate. Zaključit ću tako što ću na brzinu izvući samo jedan primjer tih detaljnih savjeta, onaj koji se tiče pisanja riječi velikim slovima i kratica. Upotrebu velikih slova u tekstu najbolje je smanjiti na najmanju mjeru, i to zbog dva razloga. Velika slova mogu tekst učiniti

⁸³ Chesterton, G. K. (1925). *The Everlasting Man*. London: Hodder and Stoughton, str. 161.

manje čitljivim, osobito kad se rabe u naslovima odjeljaka ili za tablice, grafike i dijagrame. Pokušajte sve te elemente pisati malim slovima nakon početnog velikog slova, osim u slučaju vlastitih imena. Osim toga, većina izdavača časopisa i knjiga provodi politiku izbjegavanja pisanja velikih slova, tako da ćete, ako taj obrazac u svom tekstu od početka slijedite, smanjiti kasnije izmjene priligodom uređivanja. Budite pažljivi i s upotrebom kratica. Stranica s mnogo kratica, to jest mnogo organizacija ili pojmova svedenih na početna slova, bit će nečitljivija od običnog teksta. Kratice rabite samo za specijalizirane pojmove koji se često pojavljuju (barem tri ili četiri puta) i izaberite najjednostavniji mogući oblik kratice (primjerice Nato ili NATO, ali ne N.A.T.O.). Svaku kraticu treba pažljivo objasniti kad je prvi put upotrijebite, pa i kad je počnete ponovno upotrebljavati nakon što je neko vrijeme niste upotrebljavali. Razmislite o tome da katkad umjesto kratice na stranici gdje se ona često pojavljuje upotrijebite zamjenske riječi ili opise – to će vaš tekst učiniti lakšim za čitanje. Isto tako, na početku radnje stavite obuhvatan popis kratica i skraćenica i smjestite ga odmah nakon pregleda sadržaja i popisa tablica i slika, tako da se zbunjene čitatelji mogu podsjetiti na što upućujete.

Učinkovito upućivanje na literaturu

Kad je nešto rečeno, i kad je dobro rečeno, ne oklijevajte.

Uzmite i prepisite to.

Anatole France⁸⁴

S pravom ili ne, doktorati su ozloglašeni po tome što sadržavaju previše referenci o literaturi. Taj vid autorskog rada doktoranata često iziskuje nerazmjernu količinu vremena i pozornosti, napose u humanističkim i društvenim znanostima. Nema razloga za to. Ispitujem načela na kojima upućivanje na literaturu treba biti sazdan, način na koji valja izabrati prikladan sustav te dva standardna sustava koja pojednostavnjuju posao upućivanja na literaturu: harvardski sustav i sustav krajnjih bilježaka.

Načela upućivanja na literaturu

Kriterij onoga što bi čitatelji trebali znati najbolje je opravdanje za ono za što treba navesti izvor, i koliko detaljno. Dva, tri ili četiri čitatelja, ispitivači, imaju zadaću da štite doktorat od optužbi da je neispravno napisano ili

⁸⁴ Anatole France (1844-1924), nav. u: Andrews, *The Routledge Dictionary of Quotations*, str. 218. Dakako, kad kaže "prepisi to", France misli "citirajte i priznajte to", a ne "plagirajte".

ukradeno djelo. Zadovoljavanje njihovih potreba uistinu nameće mnogo viši standard upućivanja na literaturu od onoga koji je proširen u akademskim knjigama, pa i u većini članaka u časopisima. Primjerice, u tim izvorima autori često upućuju na cijelu knjigu, to jest knjigu označuju kao izvor, ne specificirajući gdje unutar nje treba tražiti, npr. (Foucault, 1995). Doktorandi bi trebali strogo izbjegavati taj pristup, jer bi ispitivači teorijski trebali biti sposobni provjeriti svaki navedeni izvor. Jasno je da bi im oduzelo mnogo vremena kad bi trebali pročitati cijelu Foucaultovu knjigu kako bi pronašli tvrdnju za koju kažete da se tamo nalazi. Stoga upućivanje na literaturu u radnji uvijek mora biti potpuno precizno i, u najboljem slučaju, kao izvore treba navoditi pojedine stranice: primjerice, Foucault, 1995, str. 56-59 ili, u najgorem, naznačivati određeno poglavlje, primjerice, Foucault, 1995, pogl. 4. Ispitivači će u praksi vrlo rijetko provjeravati upućivanje na literaturu, osim ako posumnjaju da ste pogrešno citirali drugog znanstvenika ili da u vašem tekstu možda postoji "nepriznati citat" (plagijat), a to je brz način da odmah padnete na doktoratu. No s pravom će postati pomalo sumnjičavi prema vašim znanstvenim kvalitetama ako vide da ne dajete potpune i precizne pojedinosti za svaki citat i navod.

Vaš sustav upućivanja na literaturu također treba izražavati općenitije načelo dobrog autorskog rada, naime da on treba omogućiti da se sve može naći na jednom mjestu. Čitatelji bi trebali tražiti samo jedno mjesto kako bi pronašli izvore svih navoda i citata. Nikad nemojte od njih zahtijevati da traže na dvama ili više mjesta kako bi pronašli izvor na koji se upućuje. Primjerice, još se često mogu naći knjige gdje se autor koristi fusnotama ili krajnjim bilješkama u glavnom tekstu, no kad pogledate u bilješku, tamo se koristi harvardski sustav upućivanja na literaturu, koji pokazuje samo Smith (2001). To znači da trebate dalje tražiti u bibliografiji na kraju radnje kako biste pronašli taj izvor. Drugi primjer dvostrukog traženja često se pojavljuje u humanističkim disciplinama (poput povijesti), gdje mnogi autori još rabe besmislene i anakrone latinske kratice. Ovdje u krajnjoj bilješci ili fusnoti možete pronaći upućivanje kao što je "White, *op. cit.*" ili "White, *loc. cit.*", pri čemu latinski znači "isto djelo kao i kad je White posljednji put citiran". Tada biste se trebali otisnuti na misteriozno putovanje osvrtnja na desetke prethodnih bilješki pokušavajući pronaći kad je White posljednji put citiran. Najnemarniji i najneosjetljiviji autori koristit će tu *op. cit.* logiku u nekoliko poglavlja i tražiti od vas da temeljito pretražite možda i stotine bilješki kako biste pronašli kad se posljednji put upućivalo na Whitea. Bilo bi vrlo nesmotreno kad biste taj pristup usvojili pred ispitivačima ili ocjenjivačima doktora. Oba ova primjera ilustriraju opasnosti kojima ste kao autor izloženi ne koristite li se sustavom "sve na jednom mjestu". Ako čitatelji trebaju prekapiti po nekoliko različitih mjesta kako bi pronašli odakle ste uzeli neku tvrd-

nju, oni će izgraditi lošije mišljenje o vašem tekstu i o vašoj kompetentnosti kao autora u usporedbi sa slučajem u kojem ste im zadaću učinili jednostavnom.

U okviru dvaju načela zadovoljavanja potrebe ispitivača da znaju točne izvore za sve što ste naveli ili citirali, te omogućujući da se sve može naći na jednom mjestu, pokušajte se čuvati sklonosti pretjeranog upućivanja na literaturu. Klasični simptom "disertacijske paranoje" jest ubacivanje literature za potvrdu svake tvrdnje, pa i onih tvrdnji koje nitko pri zdravoj pameti ne bi pobijao, odnosno o kojima nije potrebna dodatna literatura, kao što je: "Ujedinjeno Kraljevstvo je zemlja s dugom i živom poviješću (Davies, 1999; Trevelyan, 1966; Chesterton, 1923)". Ako u svom tekstu naidete na taj problem, provjerite da li općenito previše citirate. Isto tako, pretjeran i preoprezan pristup upućivanja na literaturu urednicima i recenzentima časopisa, kao i izdavačima knjiga, odmah signalizira: "doktorska disertacija". U tom slučaju objavljivanje vašeg djela može biti teže nego što bi to inače bilo. I pojedini uz upućivanje na literaturu općenito su neprivlačne, pa ako s njima pretjerujete, mogu prilično naškoditi "izgledu i tonu" vašeg teksta.

Odabiranje sustava upućivanja na literaturu

Ako propisi vezani uz izradu doktorata na vašem sveučilištu specificiraju format koji vaša radnja jednostavno mora slijediti, onda ne treba odabirati sustav upućivanja na literaturu. Međutim, pravila vezana uz izradu doktorske radnje najčešće nisu posve jasna i zahtijevaju samo cjelovito upućivanje na literaturu, i to u nekom određenom priznatom i konzistentnom formatu ili u jednome od nekoliko uobičajenih formata. Ovdje još možete odabrati sustav. Postoji mnoštvo knjiga posvećenih detaljnom informiranju o mnoštvu različitih formata upućivanja na literaturu koji postoje, od kojih se svaki pojavljuje u suptilno kompliciranim varijantama. Osim toga, mnoge utjecajne stručne udruge objavljuju vodiče za stil u njihovu području, od kojih su neki korisni, kao što je vodič Udruge za moderne jezike.⁸⁵ Ako propisi na vašem sveučilištu ne specificiraju neki određeni sustav, provjerite preporučuje li stručna udruga za vašu disciplinu i vašu zemlju neki format.

Pa i ako studirate izvan SAD-a, ipak biste trebali pomno proučiti preferira li odgovarajuća američka udruga neki format, budući da njega najčešće koriste mnogi časopisi u vašem području. Američki sustav upućivanja na literaturu ima neka osnovna obilježja koja bi ljudi iz manjih zemalja možda trebali uzeti u obzir. Praktički sve američke upute na literaturu sadržavaju prvo ime autora i početno slovo drugog imena, te prezime, primjerice: Alvin B.

⁸⁵ Gubaldi, Joseph (1998). *MLA Style Manual and Guide to Scholarly Publishing*. New York: Modern Languages Association, 2. izd.

Stiegler. U zemlji koja ima više od 260 milijuna stanovnika navođenje treba biti mnogo određenije nego u manjim zemljama, gdje popisi literature najčešće uključuju početno slovo samo jednog imena. Pojava World Wide Weba znači da su pretrage bibliografskih jedinica po svojem dosegu sada često globalne, i ako upišete samo prezime i početno slovo jednog imena, dobit ćete tisuće bibliografskih jedinica koje će vas zbuniti. Stoga je američka konvencija danas jedina moguća i trebalo bi je univerzalno prihvatiti. Upute možete kasnije skratiti na jedno ili dva početna slova ako je to ono što zahtijeva određeni časopis. No pronalaženje prvih imena autora kako biste ispunili desetke bibliografskih jedinica kad imate samo početna slova dobar su primjer "vremenske bombe" koja vam kasnije može eksplodirati u lice. Osim toga, većina američkih časopisa zahtijeva pojedinosti i o svesku i broju časopisa, dok se u Europi obično navodi samo svezak. Jedino sigurno pravilo opet se sastoji u tome da od početka prikupite najpotpunije pojedinosti.

Prihvatanje određenog sustava upućivanja na literaturu nekoć je bila teška odluka. Ako ste "pogriješili", mogli ste doći u situaciju da morate obaviti mnogo dodatnog posla svaki put kad ste htjeli nešto objaviti, prebacujući svoj sustav upućivanja na literaturu na format što ga zahtijeva časopis u kojem ste nastojali objaviti. Izgledi da ćete odabrati optimalni format uvijek su prilično loši, budući da su akademski časopisi ostali vrlo tvrdoglavo diferencirani u pogledu načina upućivanja na literaturu, ovisno o zemlji i disciplini. U nekom trenutku prije objavljivanja nužno morate zbog nekog razloga preurediti svoj način upućivanja na literaturu.

Taj je problem danas preinačen uz pomoć mnogo jeftinijeg i jednostavnijeg računalnog softwera za spremanje bilješki i upućivanje na literaturu. Što prije tijekom dokorskog studija trebali biste, kao osnovu za pisanje svih bibliografskih jedinica, razmotriti prihvaćanje dobro poznatog paketa za obradu bibliografskih jedinica kao što je *Endnote*.⁸⁶ U najboljem slučaju, vaše će sveučilište osigurati jedan od tih paketa kao dio svoje glavne informatičke opreme i pružiti vam slobodni pristup tijekom rada u kampusu. No većina doktoranata danas mnogo radi i na kućnom računalu, tako da ćete trebati i kopiju tog softwera za kućnu ili osobnu upotrebu, a informatička služba na vašem sveučilištu trebala bi vam je osigurati po jako sniženoj cijeni. Ako si to možete priuštiti, ta početna investicija sigurno će vam se višestruko isplatiti. Taj će paket pohraniti sve vaše bibliografske jedinice u jedinstvenu bazu podataka. Potpuno pojedini unosite samo jednom, a paket potom može iznijeti bibliografske jedinice u mnogo različitih alternativnih formata i tako zadovoljiti i časopise s najezoteričnijim zahtjevima. To je golema ušteda u ponovnom tipkanju ili prepisivanju bibliografskih jedinica iz različitih doku-

⁸⁶ Za *endnote* vidi <http://www.endnote.com>.

menata. Uz središnju bazu podataka, bibliografske jedinice koje su vam potrebne za bilo koje poglavlje, priopćenje sa znanstvenog skupa ili članak možete pronaći pritiskom na tipku. Isto tako, danas na mnogim sveučilištima pojedinosti o knjizi ili članku možete preuzeti s glavnoga knjižničnog kataloga ili internetskih bibliografskih sustava izravno u bazu podataka s bibliografskim jedinicama, bez ikakvog pretipkavanja ili uređivanja. Osim dodatnog troška, jedini nedostatak takvih paketa jesu troškovi učenja ovladavanja novim paketom i njegovim prilagođavanjem da radi s manje uobičajenim programima za obradu teksta (kao što su Linux ili Apple). No za većinu tih programa koji se zasnivaju na PC-ima poteškoće s integriranjem danas su riješene. Vaša bi vam sveučilišna knjižnica ili informatička služba trebala osigurati besplatne tečajeve iz korištenja njihovih paketa za obradu bibliografskih jedinica, koje vrijedi pohađati.

Alternativno, možete odabrati da ne rabite neki specijalizirani paket, nego da pokušate sa stvaranjem velike središnje bibliografske datoteke u programu kojim se koristite (kao što su Word ili Wordperfect). Nekoliko je načina da se to učini, a najgori je taj da napravite običnu tekstualnu datoteku. Umjesto toga, pokušajte iznaći kako možete stvoriti pretraživu tablicu ili bazu podataka u paketu koji će zadovoljiti vaše potrebe. Word i Wordperfect imaju vrlo sofisticirane alate koji vam pritom mogu pomoći. Primjerice, oba programa imaju moćne alate za automatsko pretvaranje fusnota u krajnje bilješke, odnosno za pretvaranje krajnjih bilježaka u fusnote. Također, možete rabiti bazu podataka koja je dio standardnoga uredskog paketa (kao što je Access kod Microsoft Officea), iz koje se građa može lako prebaciti u program za obradu teksta. Te opcije vrijedi istražiti, osobito zato što se većina nas koristi samo dijelom alata iznimno moćnog *softwarea* za obradu teksta. Ako se prije niste koristili relevantnom ponudom ili operacijom, pokušajte pretražiti *on-line* stranice za pomoć, pogledajte u priručnik koji se nalazi uz paket (ako ga imate) ili konzultirajte jedan od mnogih korisnih vodiča za te pakete koje su napisali samostalni autori i koje možete pronaći u knjižarama. Najbolje bi bilo da se raspitate među kolegama tko se koristi tim alatima i zamolite ih da vam pokažu kako rade. Što god učinili u pogledu bibliografskih jedinica, pobrinite se da rad na njima započnete vrlo rano na doktorskom studiju; da to radite na računalu (bacite taj popis na karticama ako ga još imate!); da je vaš pristup sustavan i da dovodi do središnje pohrane bibliografskih jedinica; i da uvijek redovito ažurirate svoju središnju datoteku (te je nekoliko puta kopirate) tijekom svojeg rada.

Harvardski sustav upućivanja na literaturu

Ovaj je pristup jedan od dvaju široko rabljenih sustava upućivanja na literaturu koji ovdje detaljno prikazujem zato što zadovoljava načela potpunog upućivanja na literaturu i sustava "sve na jednom mjestu". (Alternativa su krajnje bilješke, o kojima će još biti riječi.) Harvardski sustav upućivanja na literaturu možda je najprošireniji pristup u akademskom životu. Kod mnogih časopisa i izdavača knjiga postoji dugotrajan trend prelaženja na nj, uglavnom zato što štedi na prostoru i dovodi do jasnijeg i jednostavnijeg teksta nego što to čini bilo koja vrsta bilježaka. Taj sustav zahtijeva samo dva elementa: unutartekstualnu uputu i jedinstvenu, integriranu bibliografiju na kraju radnje, knjige ili članka.

- *Unutartekstualna uputa* sadržava samo prezime autora i godinu objavljivanja publikacije, te oznaku stranice, sve u zagradama. Primjerice: (Jones, 1999, str. 14; Jones i Crank, 1997, str. 86-87).

Alternativni način navođenja oznaka stranica ispušta "str." i jednostavno stavlja dvotočku nakon oznake godine, za kojom slijedi paginacija, primjerice: (Jones, 1999: 14-17). Na poglavlja se može upućivati pomoću "Pogl.". Upućivanja na cijele knjige mogu se navesti samo pomoću autorova prezimena i oznake godine. Ako autor u bibliografiji ima nekoliko publikacija objavljenih iste godine, uz godinu treba dodati slovo kako bi ih se moglo razlikovati, primjerice: 1999a.

- U bibliografiji se navode svi izvori citirani u djelu, složeni po abecednom redu po prezimenu autora, a potom po godini objavljivanja, primjerice:

Jones, Terence B. (1999) "Academic time-wasting in universities", *American Journal of Scholasticism*, sv. 12, br. 4, str. 12-71.

Jones, Terence B. i Crank, Arthur (1997) *One Book Academics: What Goes Wrong?* (London: Futuristic Press). Drugo izdanje.

Jones, Terence B. i Winge, Steven A. (2001) "Deconstructing post-modern writers' angst", *Times Literary Supplement*, 26. rujna, str. 70-71.

Uočite da djela koja je autor napisao sam dolaze ispred djela koja je napisao s drugima, te da djela dvoje autora dolaze ispred djela troje autora i tako dalje. Ako prvi autor ima nekoliko djela napisanih zajedno s istim brojem ljudi, koristite se abecednim redom prezimena drugog koautora (tako Jones i Crank u gornjem okviru dolaze ispred Jonesa i Wingea).

- Što se tiče članaka u časopisima, bibliografski podaci moraju sadržavati redom: prezime autora, puno ime, početno slovo drugog imena, oznaku godine, naslov članka, naslov časopisa, oznaku sveska, oznaku broja i

oznaku stranica. U navedenom sam primjeru upotrijebio kratice sv. i br. zato što ih neki časopisi i izdavači zahtijevaju. Drugi će tražiti oznaku sveska i oznaku broja bez tih kratica, odvojenih dvotočkom, primjerice 4: iii. No brisanje ili zamjenjivanje elemenata koje ste već uključili u svoje upute mnogo je lakše uz uporabu alata "find and replace" ("pronađi i zamijeni") u programu za obradu teksta nego što je to njihovo umetanje od početka.

- Kad je riječ o člancima iz magazina ili novina, koristite se istim redoslijedom kao i kod članaka iz časopisa, ali oznaku sveska i broja zamijenite oznakom dana i mjeseca objavljivanja.
- Kad su posrijedi knjige, bibliografski podaci moraju sadržavati redom: prezime autora, puno ime, početno slovo drugog imena, oznaku godine, naslov knjige (i podnaslov, ako ga ima), mjesto objavljivanja i izdavača. Dodajte svaku bitnu informaciju o izdanju ili prijevodu koju bi čitatelji trebali znati. Za ponovno objavljeno kasnije izdanje nekog djela na kraju bibliografske jedinice navedite godinu prvog objavljivanja, primjerice: "Izvorno objavljeno 1847".

Velika je prednost harvardskog sustava upućivanja na literaturu to što tekst izgleda čisto i daje neposredne informacije stručnom čitatelju (koji često iz same unutartekstualne upute zna koji se izvor navodi). On omogućuje i jednostavan pristup detaljnijim informacijama. Druga je velika prednost to što svaka radnja ionako treba imati opsežnu, upravo tako organiziranu bibliografiju. Stoga u svakom sustavu bilježaka, za svaki izvor, treba barem dvaput navesti bibliografske jedinice, jednom u bibliografiji, a onda i u bilješkama; uz to, u bilješkama treba ponoviti podatke o istom izvoru. Harvardski sustav uklanja sav taj dvostruki posao, a zajedno s njime i teške probleme "kontrole verzije" koji se pojavljuju uvijek kad postoje dva različita navoda istog izvora. Ako utvrdite da ste pogrešno naveli izvor, onda u harvardskom sustavu bibliografske podatke trebate mijenjati samo na jednom mjestu (iako ćete unutartekstualne upute trebati ažurirati ako je promijenjeno ime autora ili podatak o godini). Istodobno, u harvardskom sustavu nema bilježaka koje oduzimaju vrijedan prostor kojim raspolazete s obzirom na ograničen broj riječi u doktoratu.

Napokon, harvardski sustav upućivanja na literaturu ima velike prednosti zato što autore odvraća od umnožavanja i širenja "podtekstova" u fusnotama ili krajnjim bilješkama. U svakom sustavu koji se temelji na bilješkama autori se često ne mogu oduprijeti izazovu da pišu učene podtekstove. Množe se kritičke napomene i autorske digresije, zajedno s opaskama o metodi, podacima niže razine, raspravama sa suparnicima i sličnom građom. Tamo gdje se autori oslanjaju na bilješke, može izgledati da je glavni tekst okružen šumom

pomoćnih komentara, napose u akademskim knjigama ili člancima s dugačkim fusnotama na dnu stranice, koje katkad glavni tekst stiskaju na manje od pola stranice. Harvardski sustav upućivanja na literaturu to bi trebao potpuno spriječiti, no ipak je još moguće ubaciti posebne krajnje bilješke kako bi se uključile neke šire, ali neophodne pomoćne informacije. Harvardski sustav upućivanja na literaturu privlačan je izdavačima i časopisima upravo zato što odvraća od pisanja podtekstova i prisiljava vas da odlučite što je u vašim izvorima ključno a što nije. Ako ste primorani da u svojem tekstu slijedite jedan jedini argument, to može poboljšati jasnoću vašeg pisanja i vaše misli.

Mnogi studenti koji su naviknuti na sustave koji se temelje na bilješkama predviđaju da će, ako prijeđu na harvardski način upućivanja na literaturu, imati četiri glavne poteškoće. Svi ti često navođeni "problemi" zapravo su dobro poznati i za njih postoje jednostavna rješenja.

- Ako u tekstu trebate na jednom mjestu uputiti na brojnu literaturu, na više od tri ili četiri djela, dopušteno je (ali samo u tom slučaju) dodati bilješku na kraju u koju ćete smjestiti te upute. Ta iznimka narušava pravilo "sve na jednom mjestu", no može joj se dati prednost pred ružnom nakupinom uputa na literaturu koja razbija glavni tekst. Ako uočite da je to čest problem u vašem djelu, provjerite upućujete li možda previše na literaturu.
- Primarni tekstovi i starija djela mogu zahtijevati da na njih upućujete na nekonvencionalan način, koji se razlikuje od onoga koji je prikazan. Primjerice, u izvorima kao što su *Biblija* ili djela starijih filozofa možda ćete upućivati na knjige, poglavlja i stihove, ili, u slučaju kazališnih komada, na činove, prizore i retke. Taj se problem pojavljuje zato što je neizbježno da oznake stranica za neko klasično djelo ili drugi specijalizirani tekst variraju od jednog izdanja do drugog. No vi želite upućivati tako da odjeljak što ga citirate drugi ljudi mogu pronaći bez obzira na izdanje djela kojim se koriste. Upućivanje na pravne slučajeve također ima vlastite oblike. Navodi iz dokumenata u povijesnim arhivima također trebaju slijediti konvencije upućivanja i numeriranja, koje su često specifične za taj arhiv. U svim tim slučajevima bilo bi dobro da za harvardsko unutartekstualno upućivanje rabite konvenciju koja je već uvriježena u vašoj disciplini, te da je objasnite kad je prvi put upotrijebite. Ideja je da se drugim stručnjacima što više olakša nalaženje i provjera dokumenata ili druge građe koju navodite. Ako za vaš izvor ne postoji nikakva konvencija, onda u prvoj upotrebi jasno utvrdite vlastito pravilo i, ako je potrebno, čitatelje na nj kratko podsjetite kasnije. Primarne izvore na koje se stalno upućuje moguće je pisati i u obliku kratica, pod uvjetom da skraćeni oblik koji rabite čitateljima objasnite kad ga prvi put upotrijebite te ga uključite u popis kratica. Primjerice, upućivanje na Lockeovu *Treatise*

on *Civil Government*, knjiga 4, poglavlje 3, odjeljak 6 može izgledati ovako: (Locke, *TCG*, IV.3.vi). Ta se vrsta skraćenog upućivanja lako može rabiti mnogo puta u tekstu, a i dovoljno je razumljiva jednom kad ste objasnili konvenciju kojom se koristite. Kad se vaša radnja u osnovi vrti oko upotrebe skupa primarnih izvora, često je korisno da o njima raspravite u Dodatku o istraživačkim metodama, a to je i dobro mjesto da objasnite konvencije upućivanja na literaturu koje ste slijedili.

- Neobjavljeni i nepopisani izvori, kao što su dokumenti smješteni u spremištu koje nije dobro organiziran povijesni ili drukčije sređeni arhiv, mogu se na sličan način uklopiti u harvardski sustav unutartekstualnog upućivanja na literaturu. Utvrdite i objasnite vlastitu konvenciju upućivanja na literaturu ili nazivanja, kao i za primarne izvore. Uključite skup prikladnih kratica, najbolje kratica koje će biti intuitivno razumljive (kao što je slučaj s upućivanjem na Lockeja).
- Unutartekstualne upute za građu nastalu na temelju intervjua također se ponekad navode kao problem za harvardski sustav upućivanja na literaturu, no njih je zapravo jednostavno riješiti. "*On-the-record*" intervjue treba navoditi slično kao i primarne izvore, držeći se konvencije koja uključuje prezime intervjuirane osobe, činjenicu da je posrijedi bio intervju, kao i datum intervjua, primjerice: (Smithers, intervju, 26. listopada 2000). U Dodatak o istraživačkim metodama potom treba staviti sve pojedinosti o tome tko su osobe koje ste intervjuirali, gdje ste i kada s njima razgovarali, kako su intervjui bili vođeni (primjerice, licem u lice, telefonom, pomoću upitnika ili dijalogom itd.) te kako ste materijal zabilježili (primjerice, jeste li ga snimali ili zapisivali). Želite li citirati dokaze iz "neslužbenih" intervjua, problemi upućivanja uopće se ne pojavljuju, budući da određene tvrdnje ne možete povezati ni s kojim određenim sugovornikom. Umjesto toga, trebate pronaći način da u svoj glavni tekst unesete izraze koji daju što više korisnih kontekstualnih informacija o vašem informatoru ili izvoru, istodobno čuvajući njegovu anonimnost. Materijali iz "*off-the-record*" intervjua ne mogu se navoditi niti se na njih uopće može upućivati a da se ne prekrši uobičajena etika znanstvenog istraživanja. (Pobrinite se da u fazi ispita sa svojim savjetnikom temeljito raspravite sve moguće probleme s upućivanjem na različite vrste materijala iz intervjua.) U sva tri posljednja pogleda nema veće razlike između toga što je teško ili lako u navođenja izvora po harvardskom sustavu upućivanja i upotrebi alternativnih sustava kao što su krajnje bilješke ili fusnote.

Posljednje što treba primijetiti u vezi s bibliografijama odnosi se na segmentaciju. Jedinstvena bibliografija uređena strogim i predvidljivim abecednim redom najbolja je za svu tekstualnu građu. U nekim starijim djelima, kao

i u propisima za izradu doktorata na nekolicini staromodnijih sveučilišta, još je moguće pronaći bibliografije razbijene na primarne izvore (kao što su neobjavljeni dokumenti) i sekundarne ili objavljene izvore, pa i zasebne popise knjiga i članaka. Svi ti sustavi krše načelo "sve na jednom mjestu", jer iz same unutartekstualne upute čitatelji često ne mogu razabrati na koju ih se vrstu izvora usmjeruje. Kod bilo koje vrste segmentirane bibliografije možda će trebati tražiti na nekoliko mjesta kako bi pronašli bibliografsku jedinicu koja im je potrebna.

Krajnje bilješke

Glavni alternativni sustav upućivanja na literaturu, konzistentan, s potpunim navođenjem i sustavom "sve na jednom mjestu" jesu krajnje bilješke.

- *Unutartekstualna uputa* svedena je na malenu brojku napisanu superskriptom, kao što je.⁸ U svakome novom poglavlju brojevi trebaju ponovno započinjati s 1. Kad stvarate krajnju bilješku, broj u vaš tekst automatski unosi program za obradu teksta. Brojevi koji upućuju na bilješke uvijek trebaju biti smješteni na kraju rečenica, a ne usred njih. Treba izbjegavati i višestruke brojeve koji upućuju na bilješke na različitim mjestima unutar ili na kraju iste rečenice.
- *Sama bilješka* kod prvog navođenja izvora mora sadržavati sve pojedinosti i iste elemente koje zahtijevaju bibliografije unutar harvardskog sustava, no sastavni bi elementi pritom trebali biti napisani drugim redom, primjerice:

8. Terence B. Jones i Arthur Crank, *One Book Academics: What Goes Wrong?* (London: Futuristic Press, 1997), drugo izdanje. Terence B. Jones i Steven A. Winge, "Deconstructing post-modern writers' angst", *Times Literary Supplement*, 26. rujna 2000, str. 70-71.
9. Terence B. Jones, "Academic time-wasting in universities", *American Journal of Scholasticism* (1999) sv. 12, br. 4, str. 12-71.

Glavne izmjene u odnosu prema bibliografskom formatu jesu: autorovo prvo ime i početno slovo drugog imena sada dolaze prije (a ne nakon) prezimena; oznaka godine objavljivanja prebacuje se iz prvog dijela bibliografske jedinice odmah ispred oznake sveska (u slučaju članaka iz časopisa) i odmah iza naziva izdavača (u slučaju knjiga). U svakom obliku sustava koji se temelji na bilješkama bibliografiju u velikoj mjeri udvos-tručavate. Ipak, kod drugog ili kasnijeg navođenja istog izvora u krajnjim bilješkama može se smanjiti razina detaljnosti, sve dok se izvor može nedvosmisleno identificirati. U tom slučaju možete zadržati samo prezime autora te skraćeni oblik naslova knjige ili članka, primjerice:

10. Jones i Crank, *One Book Academics*, str. 87.

11. Jones, "Academic time-wasting in universities", str. 15-16.

Upotreba sustava krajnjih bilježaka čitateljima stvara neke neprilike. Moraju skakati s brojke koja upućuje na bilješku na samu bilješku, koja je smještena na kraju poglavlja ili radnje. Opsežne radnje u rukopisu i uvezane u jedan svezak prilično su velike. Stoga bi čitateljima moglo biti lakše služiti se bilješkama smještenim na posljednjim stranicama svakog poglavlja, umjesto na kraju cijele radnje. No ako se vaša radnja objavi u obliku knjige, čitatelji neće biti suočeni s dodatnom poteškoćom ako su sve bilješke smještene na kraju. Velika je prednost bilježaka, čak i u odnosu prema harvardskom sustavu, to što stvara glavni tekst koji izgleda čisto, s brojkama unutar teksta koje upućuju samo na relativno neupadljive bilješke, i kojih, u idealnom slučaju, ne bi smjelo biti previše.

Fusnote slijede isti format što se tiče punih pojedinosti i dodatnih upućivanja kao i u dva navedena primjera krajnjih bilješki. No te pojedinosti navode se na dnu iste stranice na kojoj se nalazi i brojka koja upućuje na bilješku. Fusnote maksimiziraju sustav "sve na jednom mjestu". Nema sumnje da su krajnje bilješke nepraktičnije za čitatelje nego fusnote. Ipak, fusnote su spretniji sustav za upotrebu u pisanju radnje, pa i uz brza poboljšanja u modernim programima za obradu teksta. Ponešto ih je teže držati pod kontrolom i ažurirane kad kratite i umećete tekst, a to treba činiti često. Katkad bi moglo biti i većih poteškoća u održavanju kontrole verzije između fusnota i bibliografije u usporedbi s bilješkama na kraju, gdje su sva upućivanja koja se odnose na poglavlje u najmanju ruku skupljena i otisnuta na jednom mjestu. Uz to, problemi s repaginiranjem kod fusnota mogu se povećati. Nadalje, fusnote uvećavaju prenatrpanost upućivanjem na literaturu što ga čitatelji vide. One često, osobito u doktorskim disertacijama, završnim otisnutim stranicama daju isprekidan i neravnomjeran izgled, jer se čini kao da bilješke "istiskuju" glavni tekst. Zbog tih i drugih problema časopisi, a gotovo i svi izdavači knjiga, napustili su fusnote. Primjerice, ako čitatelji pregledavaju časopise *online* (što je sve češće), onda im je često teško čitati dva fonta različite veličine na istoj stranici. Ili se vidi glavni tekst, a fusnote su premale; ili su fusnote vidljive, ali je glavni tekst prevelik.

Za objavljivanje često treba preurediti i fusnote i bilješke na kraju. To je za vaš program za obradu teksta jednostavna zadaća ako krajnje bilješke može prebacivati u fusnote ili obratno. No prebacivanje sa sustava bilješki na harvardski sustav upućivanja na literaturu jednostavan je samo ako se služite paketom za obradu bibliografskih jedinica kao što je *Endnote*. Prerađivanje je najteže ako ponovno radite bilješke za časopis ili knjigu služeći se harvardskim sustavom upućivanja na literaturu i ako trebate ukloniti podtekstove. Upotreba fusnota tu će najvjerojatnije pokazati svoj štetan utjecaj na

autorove intelektualne navike, potičući vas na to da stvarate podtekstove i da tamo nastavite s intenzivnim digresijama. Krajnje bilješke imaju manji utjecaj na autore, budući da su mnogo manje vidljive.

Na kraju ću, zbog potpunosti, spomenuti jedan novi pristup upućivanju na literaturu koji je čak i manje nametljiv od krajnjih bilježaka. Taj stil slijede pisci iz "popularne znanosti", dijelom u nadi da će postati privlačniji čitateljima, osobito onima izvan akademske zajednice. Oni na kraju knjige navode cjelovit popis bibliografskih jedinica, ali nema brojki koje upućuju na bilješke niti harvardskih uputa u tekstu koje se na njih odnose. Umjesto toga, u tom popisu bibliografskih jedinica navode se oznaka stranice, možda i oznaka retka ili ulomka, te prvih nekoliko riječi citata ili drugog izraza na toj stranici. To vodi do potpuno relevantnog navođenja u obliku krajnje bilješke. Taj će pristup možda u budućnosti postati popularnijim kod akademskih knjiga u "mekim" disciplinama, gdje autori streme boljemu literarnom tonu. No danas bi u doktoratima to još uvijek bio nekonvencionalan postupak upućivanja na literaturu.

Zaključci

Sastavljanje jasnog teksta i kompetentno upućivanje na literaturu mali je ali važan dio postizanja uvjerljivog pristupa stručnom pisanju. Nema razloga da previše brinete o bilo kojem od tih aspekata. Nemojte pokušavati postići savršen stil tako što ćete svoj tekst beskonačno dotjerivati ili krpiti. I nemojte se osjećati sputanim ili postati obuzetim problemima upućivanja na literaturu. Kad dosegnete određenu razinu, vaši će glavni argumenti i kvaliteta vašeg istraživanja biti odlučni u oblikovanju reakcija čitatelja. Stoga te bitne stvari uvijek trebaju zaokupljati najviše vaše pozornosti. Ispravan pristup stilu i onim aspektima vašeg pisanja koji se odnose na upućivanje na literaturu jednostavno pomažu čitateljima da se usredotoče na bit vaše argumentacije i kvalitetu vašeg istraživanja, umjesto da ih nedostaci u prezentaciji smetu, zbune i uzrujaju. Također, stvaranje čistog teksta s preglednim upućivanjem na literaturu pomoći će održanju vaše vjere u sebe kao autora. Ako se vaš tekst dobro čita, bit ćete motiviraniji da pišete više i imat ćete jasniju sliku o tome u kojem se pravcu krećete. To bi vam trebalo pružiti sigurnost da se prihvatite nekih neizbježnih većih poteškoća u procesu pisanja i revidiranja te da ih prevladate; tome se okrećem u sljedećem poglavlju.

6. RAZVIJANJE TEKSTA I UPRAVLJANJE PROCESOM PISANJA

Nikad nemoj zanemariti, nikad nemoj odbiti shvatiti što se može misliti protiv tvoje misli.

*Friedrich Nietzsche*⁸⁷

U kreativnome znanstvenom pisanju u središtu je procesa autorskog rada osoba koja sjedi za stolom, okružena informacijama, bilješkama, črkarijama i izvorima, ili na drugi način zakrčena idejama, koja se trudi organizirati svoje misli na praznom ekranu ili papiru. Ta slika dominira našim razmišljanjem o autorskom radu zato što je u tom trenutku strašno tegobno izaći sa svim tim na kraj, kao što je teško kasnije shvatiti što ste radili i stresno, odnosno iscrpljujuće razmišljati o tome u svakom trenutku. U drugom području, području pisanja romana, kolektivna opsesija tjeskobom autora koji izmišlja nešto iz ničega, a kojom su obuzeti oni koji se u to upuštaju, otišla je i dalje, kao što je ironično primijetio John Fowles:

Ozbiljna moderna fikcija ima samo jedan predmet, tegobnost pisanja ozbiljne moderne fikcije (...) Prirodna je posljedica to da je pisanje o fikciji postalo mnogo važnije od pisanja same fikcije. To je jedan od najboljih načina na koji danas možete prepoznati pravog romanopisca. On neće gubiti vrijeme prljavim mehaničkim poslom stavljanja priča i likova na papir (...) Istina, u nekom trenutku on mora nešto napisati, tek da bi pokazao kako je samo pisanje nerelevantan i nepotreban dio toga. No to je sve.⁸⁸

Dakako, Fowles ističe da je taj stupanj zaokupljenosti samim sobom duboko nezdrav i da u njegovu području djeluje i onespособljavajuće. Srećom, stvaralačko znanstveno pisanje mnogo je prozaičnije područje od pisanja romana, područje u kojem je najistaknutijim autorima pisanje općenito lakše

⁸⁷ Nisam mogao pronaći izvor ovog citata. Općenito o Nietzscheu v. Gane, Laurence i Chan, Kitty (1999). *Introducing Nietzsche*. Cambridge: Icon Books.

⁸⁸ Fowles, John (1984). *Mantissa*. London: Triad/Panther, str. 117.

(više rutinsko). No većina nas nailazi na slične probleme u suočavanju sa samim sobom, a što je dio autorskog rada. Teško izlazimo na kraj s vlastitim ograničenim idejama i doprinosom i teško se nosimo s neizbježnim razilaženjem između djela što smo ga planirali i onoga koje se zapravo materijalizira na ekranu ili papiru.

Tri ključne strategije mogu pomoći da se ublaže mitovi i poteškoće koje okružuju proces pisanja. Jedan je korak u tome da o procesu pisanja iznova razmislimo ne kao o jednom stvaralačkom činu, nego, umjesto toga, kao o procesu koji se sastoji od više stupnjeva, u kojem je za napredak važan svaki stupanj. Autorski rad ne uključuje samo pisanje prve verzije. On se odnosi i na način na koji razmišljate o onome što ste učinili, isprobavate argumente na drugim ljudima, ponovno razrađujete tekst u svjetlu komentara i unosite prepravke. Potom, u slučaju da ono što ste napisali u trenutačnom obliku nije valjano, korisno je u pričuvi imati neku specifičnu i pouzdanu metodu radikalnog preuređivanja problematičnog teksta. Treća je strategija u tome da brižljivo planirate razdoblja pisanja te da razmotrite neke detaljne prijedloge koji vam mogu pomoći da održite napredak i da izbjegnute potencijalne blokade.

Skiciranje, poboljšavanje i izlaženje u javnost

Sve se odvija onako kao što sam predvidio.
*Imperator u Povratku Jedija*⁸⁹

Pretvaranje plana poglavlja u prvu zaokruženu verziju teksta izazvat će doslovce desetke promjena u odnosu prema onome što ste očekivali da ćete učiniti. Sve će te promjene biti razočaravajuće. Ono što je u vašem planu izgledalo izvedivo, kratko, koherentno ili izvorno pokazat će se slabijim, opširnijim, nerazumljivijim ili u stvarnosti poznatijim. Howard Becker primjećuje da mnogi doktorandi zamišljaju da postoji neki "najbolji način" autorskog rada na bilo kojem tekstu, koji je negdje u zoni mogućnosti i samo čeka da ga netko otkrije.⁹⁰ Pišćeva je zadaća potom da sve prekopa kako bi našao taj optimalni put. Prihvatite li to gledište, usred pisanja možete lako osjetiti da ste potpuno griješili u pogledu toga gdje se taj najbolji način nalazi te da ste ga sada posve izgubili. Suprotstavljanje tim osjećajima neuspjeha povlači za sobom zauzimanje šireg gledišta, ponajprije o cijelom nizu stupnjeva uključue-

⁸⁹ Imperator u filmu Georgea Lucasa *Povratak Jedija*. Knjiga snimanja je na <http://corky.net/scripts/returnOfTheJedi.html>

⁹⁰ Becker, Howard S. (1986). *Writing for Social Scientists*. Chicago: University of Chicago Press, pogl. 3.

nih u stvaranje stručnog teksta, a potom i o procesu njegova izlaganja razmatranju i pretresanju od strane drugih.

Stupnjevi u procesu pisanja

Ostavi se razmišljanja, prihvati se pisanja.

James Thurber⁹¹

Skice mogu pomoći, ali ne ako počnete s njima. Ako, umjesto toga, počnete tako da sve zapišete, tako da svoje zamisli izbacujete onoliko brzo koliko možete tipkati, otkrit ćete (...) fragmente na kojima trebate raditi.

Howard Becker⁹²

Glavni je mit procesa autorskog rada presudan karakter krčenja novih putova, ispunjavanja praznog ekrana ili prazne stranice *de novo*. Bitna protumjera jest spoznaja da je to samo prvi stupanj autorskog rada, a ne nužno stupanj koji je ključan za razvoj argumenata. Autorski je rad proces od više stupnjeva i, kao što jasno pokazuje citat Jamesa Thurbera, ti različiti stupnjevi popraćeni su zasebnim načelima. Logika je prve verzije da se stvori tekst ondje gdje ga nije bilo, da se nešto napiše, da elemente kojima baratate više ili manje definirate, makar samo na prethodan način, a često i krivim redom. Kako se vaš tekst povećava, nužno je i da izgubite nešto nadzora nad njim. U trenutku kad je poglavlje dugo 30 ili 40 stranica više ne možete u glavi držati cijeli njegov argument. Ne možete ni potpuno razumjeti što ste napisali ili zašto je argument ispaao takav kakav jest. Ponovno zadobivanje te sposobnosti ključan je element na drugom stupnju procesa pisanja, na kojem možete slijediti logiku organiziranja teksta na koherentan način. Gradnja šireg teksta nužno će promijeniti vaše mišljenje. Ona će pojasniti one aspekte vaših gledišta koje niste mogli znati unaprijed te vam omogućiti da procijenite, provjerite i preispitate razne razine svoje obvezanosti na različite iskaze. Netko je romanopiscu E. M. Forsteru citirao maksimu: "Nikad ne započni rečenicu dok ne znaš kako ćeš je završiti." On je odgovorio: "Kako mogu znati što mislim dok ne vidim što kažem?"⁹³

⁹¹ James Thurber, nav. u: Minkin, Lewis (1997). *Exits and Entrances: Political Research as a Creative Art*. Sheffield: Sheffield Hallam University Press, str. 100.

⁹² Becker, *Writing for Social Scientists*, str. 60.

⁹³ Eco, Umberto (1997). *Kant and the Platypus: Essays on Language and Cognition*. London: Verso, str. 4, preveo Alastair McEwan.

Druga bitna filozofska promjena gledišta povezana s ovim pristupom jest uvid da ne postoji "najbolji način" da se nešto kaže. Ne postoji nikakav savršen platonovski oblik koji se negdje nalazi i čeka da ga neki osobito oštrouman, unaprijed smišljen plan osvijetli ili koji, nakon što je identificiran, može netaknut zapisati neki ustrajni ili darovitiji autor. Naprotiv, sve što možete kazati izumljeno je, stvoreno, a ne pronadeno ili otkriveno kao spremno za upotrebu. Poteškoće se pojavljuju zato što smo u procesu autorskog rada često suočeni s dvojama, mjestima izbora u stvaralačkom procesu na kojima nas dvije ili više opcija vode dalje, no jedan od ciljeva ili svrha koje cijenimo možemo maksimirati samo po cijenu drugoga. Možda u takvim dvojama nema "pravog" izbora. Često nemamo nekoga općeg kriterija prema kojemu možemo mjeriti različite vrste troškova svake opcije koje vode dalje. Stoga možemo donijeti samo uvjetovane izbore da slijedimo jedan put a ne drugi i da vidimo što će se dogoditi. No kasnije, u ponovnom prosuđivanju onoga što smo učinili, bit će korisno podsjetiti na te prethodne odluke. Možda bi alternativni izbor ipak mogao biti bolji.

Da bi se napredovalo od nezadovoljavajuće verzije do radikalno poboljšanog i održivog teksta potrebni su vrijeme, odmak, alternativne perspektive i zajednički napor oko preuređivanja. Pisanje je čin predanosti. Stoga se nitko ne može konstruktivno odreći teksta što ga je upravo stvorio, to jest vidjeti što u njemu ne valja, odnosno što bi se moglo promijeniti kako bi se nedostaci uklonili. U novorodenom tekstu možete samo obnoviti i ponoviti svoju predanost (možda ga zakrpati uz pomoć perfekcionistačkog uljepšavanja) ili ga pak nekonstruktivno odbaciti ("Sve je to smeće – gubim vrijeme!"). Kako biste počeli stvari promatrati na drukčiji način, potrebno je da prode barem nekoliko dana, da se u međuvremenu posvetite drugim stvarima i drugim mislima, te da drugi ljudi pročitaju što ste napisali. A kad započnete revidirati i ponovno planirati, bit će korisno da taj stupanj unaprijed ugradite u svoje mišljenje i svoj raspored te da u pogledu njega gajite odgovarajuća očekivanja.

U svakom tekstu gotovo uvijek treba izvršiti pet operacija: printanje, uređivanje, revidiranje, poboljšavanje i prerađivanje.

- *Isprintajte* gradu kako bi vam se perspektiva pomaknula s ekrana računala. Ako tekst uređujete samo na ekranu, izmjene će biti ograničene na male ispravke i izmjene na verbalnoj razini. Rad na papiru pomoći će vam da vidite koliko je još temeljitih preinaka moguće unijeti, kao što je premještanje velikih dijelova teksta za nekoliko stranica.
- *Uređivanje* se odnosi na uređivanje grubog teksta na verbalnoj razini kako bi se uklonile pravopisne i gramatičke pogreške, dosadna ponavljanja iste riječi ili fraze i druge nezgrapnosti. Nastojte da ti problemi ne ostanu u tekstu. Sve dok te pogreške ne ispravite, njihova vam prisutnost

može zamagliti druge nedostatke. Čist tekst omogućuje vam da vidite iza tog nereda, sve do dubljih intelektualnih problema.

- *Revidiranje* obuhvaća ponovno razmišljanje o tome kako je na razini ulomka jedna ideja vezana uz drugu. Ono se usredotočuje na poboljšavanje teksta pomoću malih preinaka u redoslijedu rečenica ili ulomaka. Ono može obuhvatiti i bitnije promjene, osobito na početku i kraju ulomka (sjetite se niza “uvod, glavni dio, zaključak”).
- U *poboljšavanju* se s teksta vraćate na izvornu gradnju i razmatrate možete li argumente nekako pojačati. Možete li jače znanstveno potkrijepiti iznesene tvrdnje? Možete li dodati još empirijskih dokaza? Možete li ponovno analizirati svoje podatke kako biste izbacili moguće suparničke interpretacije? Možete li ključne elemente proširiti ili ih razviti na formalniji ili sustavniji način? Mora vam biti jasno kad je vašem pristupu potrebno više potpore i pojačanja. No nemojte zapasti u “disertacijsku paranoju” i tvrdnje koje nisu sporne popratiti pretjeranim argumentiranjem ili navođenjem literature.
- *Preuređivanje* znači mnogo radikalnije restrukturiranje poglavlja ili članka, koje često zahtijeva posve specifičnu metodu, koju opisujem u sljedećem pododjeljku. Tekst koji je već u zadovoljavajućem stanju možda neće trebati šire preuređivati. No često treba izvršiti radikalne promjene u barem jednom ili dvama od osam poglavlja, osim ako niste vrlo discipliniran i dosljedan pisac.

Sastavljanje teksta u obliku “prve skice” zahtijeva kako vaš osobni napor da izradite grubi tekst i poboljšate ga, tako i traženje tuda komentara i savjeta. Cijeli se taj proces može prikazati kao nešto što se sastoji od četiri faze, od one krajnje osobne i privatne do posve javne. Izlaženje u javnost s tekstom koji kristalizira vašu misao i privremeno je fiksira u jednu konfiguraciju posebno je osjetljiv stupanj s kojim treba biti pažljiv.

U prvoj fazi ispisujete argument u približnoj duljini poglavlja u koje ste se upustili. Taj stupanj dovodi do grubog teksta, do riječi na ekranu ili rukopisa na papiru, do dovršenih argumenata ili samo do argumentacijskih pokušaja, do postrojenih činjenica, povučenih veza, izloženih stajališta. No ništa od toga nije izloženo u zadovoljavajuće povezanom obliku.

U drugoj fazi neko vrijeme pohranjujete i procjenjujete tekst tražeći načine da ga poboljšate i uobličite. Nakon što ste načinili kratku stanku (jer vam je potrebno nešto vremena i odmaka), možete pregledati što imate i potražiti propuste ili nedosljednosti te pokušati pratiti razvoj argumenta i prepoznati mjesta na kojima premještanje teksta može dovesti do poboljšanja. Tijekom toga oblikovnog stupnja može biti korisno i to da dijelove teksta pokažete

prijateljski raspoloženim čitateljima, to jest ljudima koji su vam bliski, kao što su drugi doktorandi, prijatelji, rodaci, drage osobe ili partner odnosno partnerica. Korisni mogu biti čak i ljudi koji nisu upućeni u vašu temu, nakanoni čitatelji koji vaš tekst mogu promatrati nepristrano i reći vam koliko im se čini razumljivim ili dobro napisanim. Povjerljiv, inteligentan ali nestručan slušatelj također vam može pomoći da provjerite ključne argumente tako što će dati da mu ih kažete naglas i na razumljiviji način. Ako imate dosta sreće i ako ste u doista dobrim odnosima s jednim ili više vaših mentora, možda možete i njih uključiti u taj oblikovni stupanj. U drugoj fazi možda ćete provoditi višestruke male revizije tijekom pisanja. No ta faza često završava prvim sustavnim prolaženjem kroz tekst, unošenjem dodatne grade, vezivanjem labavih uputa na literaturu, prebacivanjem i ponovnim vezanjem teksta u poboljšani okvir te konsolidiranjem mnoštva sitnih poboljšanja u revidirani oblik.

U trećoj fazi izlazite sa svojim tekstom u javnost, prikupljate komentare te ih ugradujete u temeljitiju reviziju ili preuređivanje. U stručnim je kontekstima samostalno napredovanje moguće samo neko vrijeme, nakon čega su vam, kako biste napredovali, potrebna neka radikalno drukčija gledišta o onome što kažete. Prvu postaju ovdje čine vaši mentori ili savjetnici. Jedna od njihovih primarnih uloga jest da gledaju i komentiraju vaš propisno uobličen tekst. Trebate se pobrinuti da vam daju korisnu povratnu informaciju o vašem djelu. Savjetnici su, po pravilu, ohrabreni, pa i zahvalni, kad im date poglavlja da ih pogledaju. Njima nije jednostavno da u tudoj istraživačkoj temi djeluju isključivo na usmenoj razini. Kako bi mogli ponuditi koristan savjet i komentar, potrebna im je vaša pomoć, koju im možete pružiti tako da im redovito predajete poglavlja koja ste napisali. No mentori se ujedno i vrlo razlikuju u onome što kažu, i to zbog različitih razloga. Za neke je poznato da su nepovjerljive ili teške osobe, poput jednoga oksfordskog filozofa čiji je pisani komentar dug četiri riječi na poglavlje od 12.000 riječi što ga je student s mukom sastavio glasio: “Pretpostavljam da je tako”. Različiti mentori slijede različite strategije. Neki će podrobno komentirati rane verzije, dok će drugi namjerno ustuknuti u strahu da ne budu prekritični prema vašim idejama u nastanku. Neki osobito dobro organizirani mentori vrlo rano ulažu napor u proces stvaranja vašeg teksta, zahtijevajući gotovo savršenu verziju poglavlja prije nego što prijedete na drugo poglavlje. Prema tom gledanju, kad jednom dosegnete pravu “doktorsku” razinu u jednom poglavlju, kasnije će vam biti lakše sljedeća poglavlja izraditi u istom standardu. Drugi savjetnici (poput mene) smatraju da je prije nego što krenete dalje važno samo to da dodete do, u širem smislu, prihvatljive verzije poglavlja, kako rani stupanj pisanja ne biste opteretili perfekcionistačkim brigama te nagrizli svoje kasnije istraživačko i spisateljsko vrijeme. Prema tom gledanju, prelazak od prve cjelovite skice radnje na konačnu verziju teksta po pravilu će dovesti do tolikih promjena da će preveliko posvećivanje

pozornosti ranim poglavljima prije nego što su napisana daljnja poglavlja previše često predstavljati uludo utrošen ili suvišan napor. Podrobne stilističke i argumentacijske odluke što ste ih donijeli tijekom prve dvije godine rada vjerojatno će biti znatno potisnute od strane zrelijih uvida i preinaka koje su sadržane u uobličavanju teze u integriranu cjelinu.

Međutim, izlaženje u javnost trebalo bi poprimiti i druge oblike osim samog pokazivanja građe vašem mentoru. Prezentiranje poglavlja u "prijateljskome" javnom forumu, kao što je poslijediplomski seminar na odsjeku, može biti vrlo korisno, čak i ako u publici nema mnogo onih koji su osobito upućeni u vašu temu. Smisao je tih vježbi u tome da promislite kako se vaš tekst može prezentirati i objasniti ljudima koji su upoznati s vašom disciplinom, ali ne i s vašom specifičnom temom. Promjene koje poduzimate kako biste priredili efektu prezentaciju i komentari koje dobivate često mogu pomoći da unaprijed osjetite kako će ljudi u vašoj disciplini općenito promatrati vaše djelo. Neki doktorandi negoduju kad njihov odsjek zahtijeva da jednom ili dvaput godišnje održe redovite prezentacije na takvim skupovima, smatrajući da im tako nestručna publika malo toga može reći o njihovu specijalističkom istraživanju. No na kraju doktorata druga opća publika u vašoj disciplini donijet će ključne odluke u pogledu vaše budućnosti kao znanstvenika, kao što je odluka da li vas zaposliti na sveučilištu ili da li vam dodijeliti poslijedoktorsku stipendiju. Mnogo je bolje ako rano doznate kako će vaša struka kao cjelina promatrati vaše djelo, tako da na vrijeme možete učiniti prepravke u orijentaciji ili prezentaciji svoga teksta kako biste poboljšali kasniju percepciju.

Govorenje je osnovno ljudsko umijeće. Pomoću njega svatko drugome priopćuje što zna i istodobno provocira protuslovljenja koja njegovu pozornost usmjeruju na ono što je previdio.

Bernard Lonergan⁹⁴

Razgovor čovjeka čini okretnim.

Francis Bacon⁹⁵

Nakon što su vaši mentori ili savjetnici iznijeli komentare na skicu vašeg teksta i nakon što ste možda prikupili neke "izvanjske" komentare, trebali biste brzo unijeti sve promjene koje vam se čine nužnima, dok su vam te kritike i reakcije još svježije. Ta druga runda preinaka konačni je element u dovršavanju radne verzije poglavlja. Prva verzija obično je daleko od izvornoga grubog teksta. To je verzija poglavlja koju možete slobodno odložiti, ostaviti

⁹⁴ Lonergan, Bernard (1978). *Insight*. London: Ward Lock, str. 174. Izvorno objavljeno 1958.

⁹⁵ Bacon, Francis, nav. u: Dimnet, E. (1929). *The Art of Thinking*. London: Cape, str. 108.

je kakva jest i ne prosuđivati je dok ne napišete radnu verziju cijele radnje i ne prijedete na konačnu verziju cjelokupnog teksta (v. pogl. 8). Za vaše kasnije samopouzdanje važno je da prije nego što "pohranite" poglavlje unesete neke korisne preinake kako biste udovoljili prijedlozima ili komentarima savjetnika i kritikama na seminarima.

To ne znači bacanje teksta i započinjanje iznova. Ne znači ni dizanje ruku i ispunjavanje postojeće verzije poglavlja mnoštvom uništavajućih komentara, vaših i tuđih. Umjesto toga, zadržite povjerenje u svoje poglavlje i u rad koji je u njemu utjelovljen, te pokušajte pronaći način da ono što kažete i kako to kažete uredite tako da odgovori na tvrdnje iznesene protiv vašeg argumenta ili pak prijede preko njih. Možda ne bi bilo dobro da brižljivo pokušate poglavlje preurediti u posve novi oblik, budući da bi kasnije promjene, kad s radne verzije prijedete na konačni tekst, mogle istisnuti svako veće restrukturiranje koje biste poduzeli. No kad "pohranite" radnu verziju svoga poglavlja i krenete na sljedeće, važno je da ono bude u razmjerno funkcionirajućem obliku, koji odgovara na kritike i inkorporira važne prijedloge. Tako ćete pohranjeno poglavlje shvaćati kao održivo, ažurirano, kao u pravom smislu riječi radnu verziju, a ne kao nešto nesavršeno, uvjetno, odnosno nešto čemu je potrebno znatno prepravljanje prije nego što stekne pravi status radne verzije.

Četvrta faza razvoja teksta je poželjna, ali je više stvar izbora: to je faza izlaženja u javnost u širem stručnom kontekstu, držanjem seminara na drugim sveučilištima odnosno priopćenjima na znanstvenim skupovima. Ne upuštajte se u tu fazu prije no što ste poglavlje ili članak dobro razradili, tako da steknete sigurnost kako biste mogli prihvatiti kritiku svojih ideja izvana. Ako zadovoljite taj test, držanje seminara na nekome drugom sveučilištu može biti koristan prvi korak. Druga su mogućnost sastanci užih specijalističkih skupina koji se redovito održavaju u okviru stručnih udruga. To mogu biti prigode da dobijete detaljnije kritike i prosudbe od ljudi koji rade upravo u vašem području. Svaka vanjska publika (osobito na znanstvenim skupovima) bit će heterogenija, manje vezana uz teorijske ideje ili istraživačke metode koje prevladavaju na vašem odsjeku ili sveučilištu. Ona će biti otvorenija u pogledu mogućih problema i radikalnija u osporavanju vaših ideja uz pomoć alternativnih pristupa. Višu razinu predstavlja priopćavanje na širem stručnom skupu na nacionalnoj razini. U kasnijoj fazi rada na doktoratu, kad budete imali razvijenu verziju poglavlja u obliku kratkog priopćenja sa znanstvenog skupa, možda bi bilo korisno prijaviti se i na kakav međunarodni skup. Kako se uspinjete tom ljestvicom, moguća publika vašeg rada se povećava. No vrijeme koje vam je na raspolaganju za izlaganje postaje sve kraće, od 30-40 minuta na sveučilišnom seminaru do možda samo 15-20 minuta na velikim znanstvenim skupovima.

Preuređivanje teksta

Čovjek mijenja ideje kao životinja dlaku – malo pomalo, a nikad odjednom preko noći.

*Umberto Eco*⁹⁶

Svi navedeni savjeti pretpostavljaju da vaš tekst već funkcionira prilično dobro, dovoljno dobro da možete upiti komentare i postupno se poboljšavati. No katkad biste, a u ranim fazama pisanja ili u slučaju više argumentacijskih ili teorijskih poglavlja možda i prilično često, mogli osjetiti da opći ton poglavlja nije dobar. U tom su slučaju možda potrebne temeljitije promjene. Preuređivanje teksta osobito je moćna tehnika u toj situaciji. Psihološki je teško koristiti se njome, budući da nitko ne voli priznati sebi da tekst koji je napisao zapravo nije dobar. Zamisao o počinjanju ispočetka može se činiti vrlo prijetećom i nekonstruktivnom ako nemate jasnu alternativnu ideju o tome kako dalje.

Preuređivanje je namijenjeno tome da izađete na kraj s činjenicom da uz uobičajenu duljinu poglavlja od 30-40 stranica svaki tekst postaje vrlo teško držati u glavi kao cjelinu. S time izlazimo na kraj tako što selektivno zaboravljamo dijelove teksta dok prolazimo kroz njega. Autori se koriste mnogim različitim veznicima, izrazima i rečenicama kako bi uvjerali čitatelje da jedan ulomak bez šavova vodi sljedećem. Sva ta pomagala mogu strukturu poglavlja sakriti i od samog autora. Čak i ako ste nekoliko puta prošli kroz dovršeno poglavlje unoseći poboljšanja i preinake, još su veliki izgledi da, u biti, nećete razumjeti što ste učinili.

Osnove preuređivanja čine tri koraka:

- Napišite pune naslove poglavlja, a nakon toga pune naslove svih odjeljaka kako se pojavljuju, i to istim fontom kojim ste se koristili u poglavlju. Najbolje je preuređivati na papiru, a ne na računalu. (Postoje dva specijalistička računalna paketa koja mogu pomoći autorima u opsežnijem preuređivanju, osobito onima koji su se u istraživanju koristili mnoštvom intervjua ili građom iz studija slučajeva.⁹⁷)
- Za svaki ulomak u poglavlju napišite sažetak od jednog retka o onome o čemu je tu riječ. Pokušajte izraziti argumentacijsku jezgru onoga što ulomak kaže. Budite hladnokrvno realistični ili, možda, bez okolišanja cinični ili skeptični. Primjerice, ako neki ulomak kaže samo nešto malo

⁹⁶ Eco, *Kant and the Platypus*, str. 4.

⁹⁷ Glavni primjer je *Nudist*, paket namijenjen sustavnoj analizi i obradi velike količine kvalitativnih podataka. On uključuje alate za uređivanje na razdvojenom ekranu, koje neki smatraju korisnima.

više o tvrdnji koju ste već iznijeli, iznesite taj sud u svojem sažetku. Važno je da ti sažeci ne budu veći od jednog retka.

- Sve sažetke ulomaka redom numerirajte od početka do kraja poglavlja.

Sad biste trebali imati drastično sažetu verziju onoga o čemu govorite u poglavlju, verziju koja na stranicu ili dvije bilježi sve ključne točke. Ta bi slika trebala biti mnogo pristupačnija i razumljivija od prethodnog dojma što ste ga imali o dotičnom poglavlju.

S dvjema stranicama koje prikazuju kostur ulomka ispred sebe, započnite s nizom osnovnih provjera:

- Je li struktura poglavlja jednostavna (dobra) ili složena (loša)?
- Je li argumentacijski obrazac jasan i logičan (dobar) ili nejasan (loš)?
- Dijele li postojeći odjeljci i pododjeljci tekst poglavlja ravnomjerno (dobro) ili ne (loše)? Ravnomjerna se podjela ističe zato što se svaki odjeljak ili pododjeljak sastoji od uglavnom jednakog broja ulomaka kao i drugi odjeljci ili pododjeljci iste razine.
- Izgleda li argumentacija u poglavlju kao nešto što ima razvijajuću ili kumulativnu strukturu (dobro) ili, suprotno tome, kao nešto rekurzivno i ponavljajuće (loše)? Trebate slijediti filozofiju “kaži to jednom, ali kako treba” i sabrati usko povezane elemente koji se punom snagom mogu obraditi na jednom mjestu, a ne raspršeni po različitim dijelovima teksta.
- Rabi li se u poglavlju analitički ili argumentacijski način izlaganja (koji je općenito bolji kad je posrijedi organiziranje i personaliziranje argumenta) ili se ono oslanja na deskriptivni pristup (koji je općenito gori u pogledu organiziranja i personaliziranja argumenta)?

Za poglavlje uobičajene duljine te će vam provjere oduzeti samo pet minuta, no odgovori koje ćete dobiti mogli bi vas iznenaditi. Možda ćete iznaći da se ono što ste napisali prilično razlikuje od onoga što ste planirali, ali i od onoga što ste mislili da radite tijekom stvaranja grubog teksta i svih kasnijih preinačivanja. Katkad se može činiti da tekst ima vlastiti život ili tendencije, a to može biti važna činjenica o kojoj treba razmisliti. Ako pronađete nepodudarnost između početnog plana poglavlja i njegove implementacije, nemojte odmah zaključiti da tekst morate natjerati u sklad s glavnim planom. Ako ste ga na koncu tako napisali, to je možda zato što ste tekst tako *trebali* napisati. A ako je vaša početna struktura bila drukčija, možda bi upravo nju trebalo promijeniti? Raspored odjeljaka, naslovi, putokazi i obećanja katkad izražavaju vaš izvorni plan, no glavni dio teksta koji ste napisali zapravo čini nešto drugo. Usklađivanje toga dvoga napuštanjem nerealnog plana vrlo jednostavno može izdvojiti probleme.

Knjige ne slušaju uvijek autorove zapovijedi, i ova je knjiga (...) brzo postala svojeeglava.
*Claire Tomalin*⁹⁸

Predstava ima vlastiti um i pogrešno je gurati je u pravcu u kojem ona ne želi ići.
*Neil Simon*⁹⁹

Sljedeći stupanj preuređivanja može biti psihološki neugodan kao i realistično sažimanje svakog ulomka. Ako tekst nije dobro napisan, morate pokušati stvoriti jednu alternativnu shemu poglavlja, novu strukturu koja se bitno razlikuje od postojeće. Na novom listu papira skicirajte alternativne naslove odjeljaka i pododjeljaka i ravnomjerno ih rasporedite od vrha do dna novog lista. Na površinu bi trebao izaći drukčiji način organiziranja stvari, drukčiji niz zamisli. Nakon što ste specificirali naslove odjeljaka i pododjeljaka, možete označiti vrstu osnovnog teksta koji će pripadati pojedinom odjeljku tako da brojeve ulomaka s postojećeg kostura teksta jednostavno umetnete u novi plan, grubim redom koji trebate, a koji se može prilično razlikovati od postojećeg redoslijeda.

Kako biste uistinu prosudili tu alternativnu shemu, morate je malo popuniti, što znači da se s olovke i papira morate vratiti računalu. Postojeći tekst pohranite dvaput, kao dvije različite datoteke, jednom pod uobičajenim imenom, a drugi put pod novim imenom (možda tako da ispred starog imena dodate oznaku "revidirano" ili "rv"). Nakon toga na vrh revidirane datoteke umetnite nove naslove odjeljaka i pododjeljaka. Potom izrežite i zalijepite numerirane ulomke s jednog mjesta i niza u alternativni. Taj stupanj operacije naziva se "izreži i zalijepi", zato što jednostavno izrezujete ulomke i ponovno ih stavljate, ali drukčijim redoslijedom. Još ne pišete početak ili kraj ulomaka kako biste ih uskladili, nego ih samo pregrupirate. Sljedeći je stupanj da preoblikovanu datoteku isprintate i pritom na svakom mjestu na kojem se novi redoslijed razlikuje od prethodnog ostavite dva prazna retka. Potom pročitajte tekst u novom redoslijedu i usput ga markirajte. Razmislite o tome kako biste cijeli niz mogli ponovno izgraditi u novom redoslijedu, od jednog ulomka do drugog i od jednog pododjeljka do drugog. Svoje zamisli bilježite olovkom na ispisu.

Nakon toga slijedi ključni sud. Što funkcionira bolje – novi redoslijed (koliko god još uvijek bio grubo istesan) ili stari? Smisao promatranja cijelog alternativnog pristupa jest usporedba sličnoga sa sličnim. Prepušteni sa-

⁹⁸ Citirano u: Minkin, *Exits and Entrances*, str. 313.

⁹⁹ Citirano u: Minkin, *Exits and Entrances*, str. 313.

mima sebi, većina nas prilično je konzervativna i nesklona riziku. Suočeni s izborom između nekog teksta koji izgleda dovršeno i još uvijek nespecificirane alternativne verzije bit ćemo skloni tvrdoglavo se držati onoga što imamo. No ako skiciramo novu strukturu i ako samima sebi pokažemo kako bi tekst izgledao kad bismo ga brzo preuredili, možda ćemo biti sposobni prevladati početnu privrženost staroj verziji. Uz grubo istesanu alternativu koja je fizički pred vama imate priliku da donesete mnogo informiraniju odluku. Prema mojem iskustvu, oni koji su dospjeli tako daleko s tehnikama preuređivanja teksta gotovo uvijek nastave s preoblikovanom verzijom, čak i ako su prije toga osjećali nezadovoljstvo svojim tekstom, ali su bili pesimistični u pogledu iznalaženja nekoga boljeg načina njegova organiziranja.

Nakon toga trebate obavljati samo ograničenu količinu posla kako biste dovršili preuređenu verziju teksta. Glavna je zadaća u tome da ponovno fokusirate početak i kraj odjeljaka i pododjeljaka, putokaza i obećanja što ste ih dali čitateljima. Uz to, trebat ćete ponovno stvoriti neke povezne točke između ulomaka na svim mjestima na kojima se redoslijed u novoj strukturi promijenio. No dotad biste već trebali imati jasan plan o tome što trebate učiniti, a gotovo cijeli tekst koji rabite u novoj verziji već je napisan. Uz te bi elemente stvaranje posve dotjeranoga i povezanoga novog teksta trebalo biti mnogo lakše nego što je bilo stvaranje izvorne verzije.

Preostalo je samo još nekoliko provjera koje trebate napraviti u vezi s preuređenim poglavljem:

- Pogledajte redom svaki naslov i postavite pitanje: je li to prava razina naslova i nalazi li se na pravom mjestu? Koliko ulomaka slijedi svaki naslov (to se lako daje provjeriti iz vašega novog plana)? Između naslova ne bi smio biti prevelik razmak, niti bi se oni smjeli pojavljivati previše često. Osobito je važno izbjegavati dva naslova jedan pokraj drugog bez teksta između njih. (Isto tako, potražite slučajeve u kojima u odjeljku postoji samo jedan naslov nižeg reda: stvaranje pododjeljaka je suvišno ako ne postoje barem dva naslova.) Dije li naslovi tekst što je moguće ravnomjernije? Jesu li naslovi efektni i informativni? Daju li čitateljima dobru naznaku o tome od čega se sastoji priča ili ključna misao? Može biti vrlo korisno naslove usporediti sa sažecima ulomaka za taj naslov i pogledati koliko se podudaraju.
- Provjerite svaku vezu između ulomaka u novom planu. Postoji li kakav dobar razlog zbog kojeg jedan ulomak slijedi za drugim? Ukazuju li prva i posljednja rečenica svakoga novog ulomka dobro na sadržaj i jesu li dobra verbalna veza jednog ulomka s drugim?
- Na novom tekstu vježbajte test "hitnog zaustavljanja". Pretpostavimo da iznenada stavim ruku na dno stranice na proizvoljno izabranom mjestu u

poglavlju te da tražim od čitatelja da objasne strukturu argumenta i dokle su s njim došli. Hoće li biti sposobni dati razmjerno jednostavan i siguran odgovor? Ako ne, pojačajte putokaze u tekstu, iznova pregledajte naslove i pokušajte učvrstiti strukturu kako bi čitateljima bila što jednostavnija i razumljivija.

Organiziranje procesa pisanja

Jalovo grickajući olovku, zamjerajući si zbog škripca u kojem sam se našao, "Budalo", kaže mi moja Muza, "pogledaj u svoje srce i piši".

*Sir Philip Sidney*¹⁰⁰

Pišem kad sam nadahnut, a nastojim biti nadahnut svako jutro u devet sati.

*Peter de Vries*¹⁰¹

Doživljaj procesa pisanja može vam postati nepotrebno odbojan ako mu ne pristupite na pravi način. Pisanje je teško, a većina nas sklona je odgađati teškoće što dulje. Često razmišljam o brojnim zadaćama koje moram obaviti prije nego što uopće pokušam izbacivati riječi na ekran ili papir. Možda ću započeti s onim što je trebalo biti pisanje, no potom pronađem neku zamjensku aktivnost, kao što je pretraga literature ili stilsko uređivanje onoga što sam napisao prošli tjedan, što mi omogućuje da se izvučem od pisanja novog teksta. Nakon nekoliko manje produktivnih pokušaja poput ovoga, možda ću na kraju morati naporno pisati kako bih ispoštovao rok, što je mnogo stresnije nego da sam započeo na vrijeme i pokušao konzistentno pisati. Ponovite to iskustvo deset puta i ono može postati navikom. Nećete napisati ništa korisno, osim kad je rok uistinu blizu. Stoga novi proces pisanja postaje u vašem umu nerazdruživo povezan s radom pod velikim pritiskom. To pak ponovno pojačava sklonost odgađanju započinjanja pisanja, kao što je odgađanje odlaska zubaru. Ne postoji magični lijek za te opće probleme. No korisno je razmotriti neka posve zdravorazumska pitanja u vezi s procesom pisanja te učiniti što se može kako bi se stvaranje novog teksta olakšalo i pojednostavnilo.

¹⁰⁰ Sir Philip Sidney (1554-1568), izvorno u: *Astrophe and Stella* (1519), sonet 1, a nav. u različitim oblicima u: *The Concise Oxford Dictionary of Quotations*. Oxford: Oxford University Press, 1981, str. 241 i u: Andrews, R. (1987). *The Routledge Book of Quotations*. London: Routledge, str. 292.

¹⁰¹ Citirano u: *The Observer, More Sayings of the Week*. London: The Observer, 1983, str. 60.

Prvi korak o kojem vrijedi razmisliti jest način na koji programirate svoj raspored pisanja.¹⁰² Ništa ne obeshrabruje više nego planirati da ćete u tom i tom tjednu ili mjesecu napisati toliko i toliko i onda otkriti da je vrijeme prošlo a da je vaš napredak bio premalen. Počnite tako da budete realni u pogledu svih konkurentskih zahtjeva s kojima se suočavate, a koji dolaze od obitelji, prijatelja i društvenog života, zaposlenja ili drugih načina uzdržavanja, vremena za putovanje, učenje, pohađanje tečajeva, predavanja, seminara i tako dalje. Morate u svakom tjednu izdvojiti odgovarajuće vrijeme i biti realni u pogledu onoga što je preostalo. Kad procjenjujete koliko možete napisati u jednom navratu, ugradite nešto dodatnog vremena i za uređivanje i nadoknađivanje. Možda će vam postati jasno da pisanju jednostavno trebate dati veći prioritet, da mu se morate posvetiti mnogo dulje i češće nego dosad.

Nadalje, vrijeme koje ste odvojili treba biti dobro iskorišteno. Sesije pisanja obično se ne mogu rasporediti u manja razdoblja – pola sata ovdje, pola sata ondje, kratko putovanje vlakom i maleni razmak između predavanja. Ta manja razdoblja mogu se produktivno iskoristiti za druge stvari povezane s pisanjem, kao što je bilježenje novih ideja, pregledavanje prethodnih zabilješki ili stilsko uređivanje grubog teksta. No pisanje grubog teksta od početka ili temeljito preuređivanje onoga što već imate općenito zahtijeva znatno vrijeme, za većinu možda minimalno tri do četiri sata. To vrijeme mora biti potpuno slobodno – ne smije biti prekidano telefonskim pozivima, u tom vremenu ne smijete pisati elektroničke poruke ili surfati *Webom*, a nipošto to ne smije biti vrijeme u kojem će članovi obitelji ili prijatelji nametati vašoj koncentraciji sasvim drukčije zahtjeve.

Na početku svake sesije pisanja treba vam pola sata kako biste se zagrijali u aktivnostima koje prethode pisanju, pregledavajući bilješke i organizirajući ideje prethodne sesije. Možda ćete trebati izgraditi svoje pouzdanje, vjeru u sebe i osjećaj jasnog pravca kako biste došli do točke na kojoj možete početi stavljati riječi na ekran ili papir. Može biti korisno bilješke i organizacijske ideje zapisivati u dokument na kojem radite, i to ispod kontinuiranog teksta, u približnom redoslijedu kojim želite da idu još nenapisani odjeljci. Nakon toga, kako zapisujete nove dijelove kontinuiranog teksta, odgovarajuće bilješke ili organizacijske zamisli možete brisati, što vam pruža osjećaj napretka te vas drži usredotočenim na ono što treba dovršiti.

Isto tako, na kraju dnevnog pisanja potrebno vam je otprilike pola sata kako biste ga na pravi način priveli kraju. Važno je završiti na kontroliran i

¹⁰² Sljedećih nekoliko ulomaka oslanjaju se na korisnu raspravu u: Zerubavel, Eviatar (1999). *The Clockwork Muse: A Practical Guide to Writing Theses, Dissertations and Books*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Zerubavel nudi detaljne upute o tome kako vremenski rasporediti sesije pisanja.

odabran način, a ne jednostavno tako da do kraja ispraznite svoju zalihu ideja, dokaza i argumenata te odete u nadi da će se nešto na vrijeme "pojaviti" za sljedeći put. Pokušajte sesije pisanja dovršiti sabiranjem građe koja vam može biti potrebna sutra, kao što su citati, upute na literaturu, podaci i slično, dijelovi argumenata ili osobito sadržajni i snažni izrazi koji su vam pali na pamet. Odgovarajuće bilješke unesite u svoju datoteku u računalu ili u moguću kostur novog odsječka teksta kako biste mogli brzo ponovno započeti uvijek kad je na rasporedu nova sesija pisanja. Neki drže korisnim te elemente isprintati i pričvrstiti ih na veliku ploču pokraj pisaćeg stola, budući da ih tamo mogu vidjeti te ih, ako je potrebno, pomicati i reorganizirati. Što su razmaci između pisanja dulji, to ćete se više brinuti oko toga preoblikovanja. Za održavanje osjećaja da napredujete vrlo je korisno i stalno printanje novih stranica i njihovo odlaganje u fascikl ili pak pričvršćivanje na ploču kako biste ih mogli uređivati izvan same sesije pisanja, tijekom nekoga kraćeg ili manje korisnoga razdoblja.

Za glavni dio svake sesije pisanja potrebno vam je dovoljno vremena (možda dva ili tri sata) kako biste napisali barem nekoliko stotina riječi, tako da će na kraju te sesije povećanje u novom tekstu biti očito. Kad vas pisanje zaokupi, dobro se što više isključiti i oduprijeti zavodljivoj zamisli da uzmete stanku i popijete kavu, budući da ćete se onda morati ponovno zagrijavati. No nije dobro da sesije pisanja budu preduge, budući da će, kao i kod svakoga drugog posla, nakon nekog vremena to imati negativne učinke. Trebate provjeriti koliko ste izdržljivi i u koje ste doba dana ili noći najproduktivniji. Vođenje dnevnika može vam pomoći da to doznate na jasniji način.

Koliko god bile duge vaše sesije pisanja, iznimno je važno sjetiti se da dok tipkate energično i redovito radite vježbe rukama i šakama (barem svakih 15 minuta). Ozljeda zbog ponavljajućeg naprezanja (*Repetitive strain injury*, RSI) danas je neka vrsta profesionalne bolesti doktoranata i znanstvenika. U vrlo ozbiljnim slučajevima to može uzrokovati visok stupanj onesposobljenja i onemogućiti vam rad na tipkovnici, pisanje, vožnju automobilom, pa i okretanje ključa u bravi. U akutnim slučajevima RSI može značiti mjesece nemogućnosti bavljenja znanstvenim radom. A kad se jednom pojave, značajni simptomi RSI-a nikad potpuno ne nestaju. Stoga je nevjerojatno glupo od svakoga tko želi biti znanstvenik ili istraživač da riskira i neprekidno tipka satima, osobito kad se približava rok. Osim redovitog vježbanja, od RSI-a se možete čuvati i tako da uvijek koristite "ergonomsku" tipkovnicu. Taj bi korak trebao biti obavezan ako se koristite *notebookom* ili prijenosnim računalom, jer sva takva računala imaju vrlo stisnute tipkovnice koje su osobito pogodne za izazivanje simptoma RSI-a. Općenito, pobrinite se da svakih pola sata ustanete, prošetate i možda se malo protegnete. Isto tako, upotreba ploče za organiziranje elemenata teksta ili kakvoga improviziranog stola (poput

vrha ormarića sa četiri ladice) za skiciranje mogu vam pomoći da budete pokretniji.

I moja noga je pisac.
Friedrich Nietzsche¹⁰³

Koliko vam je sesija pisanja potrebno da obavite fizički posao izbacivanja 80.000 riječi u koherentnoj cjelini? Različite perspektive sugeriraju raznolike odgovore. Ohrabrujući način gledanja na stvari shvaća radnju kao "planinu sa stepenicama", koju je moguće savladati malo po malo. Zerubavel ističe da, ako u jednoj sesiji pisanja možete napisati čak 500 riječi, trebat će vam samo 160 sesija da napišete 80.000 riječi.¹⁰⁴ Pa i ako svaku riječ trebate dvaput iznova napisati, opet će vam trebati samo 320 sesija. Ako se pisanje shvati kao postupan proces, čudno je što je najčešće potrebno tri ili četiri godine rada u punom radnom vremenu kako bi se našlo prostora za tih nekoliko stotina potrebnih sesija pisanja, ako se uzme da godina ima 200 radnih dana. Ako možete napisati tisuću riječi dnevno, što je posve izvedivo za svaki osim za najpomniji ili najsloženiji tekst, onda bi pisanje cijele radnje dvaput trebalo uzeti samo 160 dana. A s 2.000 riječi na dan, potrebno se vrijeme smanjuje na samo 80 dana.

No pogledate li koliko dnevno imate vremena, perspektiva nije tako dobra. Uzmite sedam i pol sati za spavanje, što je trenutačni prosjek u SAD-u, a što je otprilike jedan sat manje od onoga što je u medicinskom smislu najbolje. Ostaje nam ukupno 1.440 minuta dnevno u kojima smo budni, prema Jamesu Gleicku.¹⁰⁵ Recimo da nam praktično pravilo bude ideja da i najjednostavnije dnevne zadaće zahtijevaju malo manje od pet minuta (tuširanje, pranje zubi, kuhanje kave). Stoga u običnom danu svatko od nas može obaviti samo 300 stvari, što uključuje sve životne aktivnosti koje imamo. U četiri sata pisanja možete obaviti možda 50 stvari, poput uključivanja računala i čekanja da proradi, provjeravanja uputa na literaturu, pisanja nekoliko rečenica, uređivanja ulomka, pisanja jedne ili dvije bilješke (čime je 10 posto vremena već prošlo). No integriranje stručnog teksta zahtijeva upravo bezbroj takvih raznovrsnih aktivnosti.

Koliko ćete toga uspjati obaviti u nekoj sesiji pisanja ovisit će o mnogim različitim utjecajima. Tradicionalan način gledanja na znanstvene pothvate, koji se temelji na podjeli na duh i tijelo, zamišlja borbu između vašega intelektualnog napora da izvršite zadaće autorskog rada i fizičke neprirrodnosti u

¹⁰³ Nav. u: Sertillanges, A. D. (1978). *The Intellectual Life: Its Spirits, Conditions and Methods*. Dublin: Mercier Press, str. 220, prevela Mary Ryan.

¹⁰⁴ Zerubavel, *The Clockwork Muse*, pogl. 4-5.

¹⁰⁵ Gleick, James (2000). *Faster: The Acceleration of Just about Everything*. London: Abacus.

provođenju mnogo sati pred računalom ili sjedenja i pisanja (v. citat Akvinskoga). U toj perspektivi ima nečega, budući da je samostalno pisanje najčešće više sjedilačka aktivnost nego, recimo, rad u uredu, osobito ako ste zbog obiteljskih razloga prisiljeni zaključati se u radnu sobu kako biste išta napisali. Ipak, tim se tendencijama možete oduprijeti tako da se pobrinete da čak i onih dana kad naporno pišete nadete slobodnog vremena za šetnju, svjež zrak, odlazak u teretanu, na bazen ili ono što vam najbolje može pomoći da ostanete usredotočeni. Važno je imati na umu da autorski rad nije dokona aktivnost, nego rad. Kako biste se na valjan način upustili u stvaralački proces, trebate biti u dobroj kondiciji, isto kao i kod fizički zahtjevnijih poslova.

Duša ima poriv za znanjem, a tijelo sklonost da izbjegava napor koji je za to potreban.
Sv. Toma Akvinski¹⁰⁶

Sva čovjekova nesreća proizlazi iz jedne jedine stvari: odatle što ne može mirovati u sobi.
Blaise Pascal¹⁰⁷

Naš misleći subjekt nije tjelesan.
Immanuel Kant¹⁰⁸

Ipak, način gledanja na poteškoće kod pisanja koji se temelji na podjeli na duh i tijelo previše je grub. Problemi koncentracije i usredotočivanja, skupljanja snage i potom ustrajavanja u radu često nisu rezultat fizičkog opiranja sjedenju za tipkovnicom ili stolom, nego mentalnih kočnica. Vaš će napredak najviše ovisiti o intelektualnoj vjeri u sebe (koja je i sama točan odraz načina na koji posao napreduje) i o tome koliko vas ometaju druge brige i poslovi. To su utjecaji koji mogu dovesti do zamjenskog ponašanja umjesto pisanja (kao što je pretjerano usavršavanje prijašnjih dijelova teksta, ponovno ispunjavanje bilježaka i papira ili stanka za šalicu kave i neki opuštajući dnevni televizijski program). Uložiti napor da ustrajete u pisanju tijekom cijele sesije često je vrijedan odgovor na takve pritiske. Poduzimanje nekih malih koraka također može osnažiti vašu vjeru u sebe tako što će vam pružiti zamjetljive pokazatelje napretka i bolje poticaje da nastavite. Primjerice, utvrdite početni broj riječi u poglavlju (koristeći se naredbama "Tools/Word Count" ["Alati/Brojanje riječi"] u *Wordu* ili naredbom "document information" u *Wordperfectu*) te ih potom napišite na početak ili kraj datoteke. Potom na

¹⁰⁶ Sv. Toma Akvinski (1991). *Summa Theologica: A Concise Translation*. London: Methuen, str. 439. Priredio T. McDermott.

¹⁰⁷ Pascal, Blaise, nav. u: Sertillanges, *The Intellectual Life*, str. 216.

¹⁰⁸ Kant, Immanuel (1986). *The Critique of Pure Reason*. Basingstoke: Macmillan, str. 338.

kraju svake sesije ažurirajte podatak o broju riječi, a možete i voditi bilješke o broju napisanih riječi. Usporedba tog broja s onim što ste postavili kao cilj ujedno vas čuva od pretjerivanja u pisanju, koje je inače za ljude koji naporno rade važan izvor dodatnog kašnjenja.

Održavanje intelektualne vjere u sebe može biti vrlo teško kad se samostalno radi na poglavlju. Planiranje strukture novog teksta često je optimistična faza, budući da ste još zaštićeni od poteškoća implementacije. No pisanje prve verzije teksta po prvi put može biti doista obeshrabrujuće, osobito ako prihvatite mit "pisanje jednako jednokratno stvaranje" i stoga ne uzmete u obzir da autorski rad po svojoj prirodi ima više razina. Promatrajući grubi tekst iz prošle sesije pokušajte imati na umu koliko ćete biti sposobni urediti, revidirati, poboljšavati i preuređivati svoje djelo. Uvijek možete učiniti velike izmjene tako što ćete ukloniti nezgrapnosti, dodati osnažujuće dokazne materijale, razviti i proširiti argumente, formalizirati ili usustaviti okvire za analizu, otkriti nove odnose u svojim podacima, pojačati upućivanja na znanstvenu literaturu i tako dalje.

Rad stvara društvo.
Johann Wolfgang von Goethe¹⁰⁹

Kako bi ljudi bili sretni u svom poslu, potrebne su ove tri stvari:

moraju mu biti dorasli,
ne smiju se previše u njega upuštati i
moraju imati osjećaj za uspjeh u njemu
– ne neki dvojbeni osjećaj, takav kojemu je za potvrdu potrebno svjedočanstvo drugih, nego siguran osjećaj, točnije znanje o tome da je toliko posla učinjeno dobro i plodonosno, što god ljudi o tome mogli kazati i misliti.
W. H. Auden¹¹⁰

Tijekom pisanja novog teksta vjerojatno ćete biti pod snažnim, svjesnim ili podsvjesnim, utjecajem ideja o tome kako bi vaši čitatelji ili publika mogli reagirati na ono što kažete. Često su to konstruktivni utjecaji, primjerice ako ozbiljno razmišljate o tome kako da čitateljima prikazete svoje ideje ili ako se služite kriterijem onoga što bi čitatelji trebali znati kako biste uspostavili odgovarajuću razinu detaljnosti svoje argumentacije. Također, anticipiranje načina na koji će stručni čitatelji interpretirati vaš tekst važan je element u sa-

¹⁰⁹ Goethe, Johann Wolfgang von (1958). *Great Writings of Goethe*. New York: Meridian, str. 272. Priredio Stephen Spender.

¹¹⁰ W. H. Auden, nav. u: Baker, S. i K. (2000). *The Idiot's Guide to Project Management*. Indianapolis: Macmillan, str. 142, drugo izdanje.

stavljanju gruboga proznog teksta te potom njegova uređivanja u prihvatljiviji oblik. No u takvu se razmišljanju unaprijed može i pretjerati pa ono počinje onesposobljavati autore koji su pod velikim pritiskom zbog očekivanih reakcija čitatelja, tako da se u samom stvaranju teksta ili u pokazivanju svojeg teksta drugima stvori sindrom "autorske blokade". Dobra je vijest da je taj problem snažno povezan s prethodnim uspjehom ili zabrinutošću u pogledu ugleda. Stoga on možda češće muči etablirane autore srednje dobi koji pokušavaju ponoviti nekadašnji uspjeh nego mlade ljude koji tek započinju. No odbojan i opsesivan karakter doktorata općenito, osobito kad je riječ o opsežnoj tezi, vjerojatno poništava taj učinak dobne zaštićenosti.

Nevolja nije nužno povezana s malodušnošću – malodušnost ima vlastite korijene, koji se od nevolje razlikuju kao artritis od ukočenog zgloba.

*F. Scott Fitzgerald*¹¹¹

Neki ljudi pogrešno tumače autorsku blokadu. Pretpostavljaju da ne možete ni na što misliti. Nije točno. Možete misliti o stotinama stvari. Samo vam se nijedna ne sviđa.

*Neil Simon*¹¹²

Dio pomoći koja proizlazi iz izlaganja vašeg teksta prilično širokom spektru komentatora, od obitelji ili partnera do mentora, drugih studenata i šire publike na seminarima, jest u tome što ono može biti protutežu razvijanju onesposobljavajućih privatnih standarda kritike. Izlazak u stručni svijet na znanstvenim skupovima također je općeniti poticaj doktorandima, budući da im pokazuje kako su tamošnji standardi prilično široki. Doktorski istraživači obično se ne mogu mjeriti s dometima velikih znanstvenih projekata ili tematskim ambicijama važnih autora. No mnogi doktorandi mogu se mjeriti s mnogim konferencijskim priopćenjima znanstvenika, pa i nadmašiti ih, tako što mogu provesti dobro zasnovano i konzistentno istraživanje. Važno je imati realističnu sliku o vjerojatnoj stručnoj publici, sliku koja vas ohrabruje da, Nietzscheovim riječima (iz epigrafa ovom poglavlju), "vidite što se može misliti protiv vaše misli", a da vas to ne paralizira tako da ne možete sastavljati, razvijati i poboljšavati svoj tekst.

¹¹¹ Fitzgerald, F. Scott, nav. u: Baker i Baker, *The Idiot's Guide to Project Management*, str. 272.

¹¹² Simon, Neil, nav. u: Minkin, *Exits and Entrances*, str. 102.

Zaključci

Učiti iz iskustva znači povlačiti veze prema natrag i prema naprijed između onoga što mi činimo stvarima i onoga što, kao posljedica toga, stvari čine nama. U tim uvjetima činjenje postaje pokušavanje, eksperiment sa svijetom kako bi se iznašlo kakav je; podvrgavanje postaje pouka – otkriće vezâ među stvarima.

*John Dewey*¹¹³

S koje god ga razine promatramo, stvaranje efektnog teksta u velikoj je mjeri iskustvo ponavljanja. Jednom kad ste formulirali opću arhitekturu svoje radnje, važno je održavati je ažuriranom tijekom izvođenja planiranih istraživačkih aktivnosti. Na mikrorazini trebate razmotriti alternativne načine strukturiranja ili nizanja građe, uspoređujući svoj trenutačni raspored s održivom i dobro specificiranom alternativom. Na razini pojedine rečenice potreban vam je prostor i odmak kako biste mogli uočiti što se u vašem tekstu može poboljšati. Neka vam prilikom prolaženja kroz sve te aspekte nit vodi-lja bude briga o tome kako će se vaš tekst čitati. Kako će se dekonstruirati? Koje ćete namjeravane ili nenamjeravane poruke prenijeti? Gradi li ova rečenica/ovaj ulomak/ovo poglavlje u svojem sadašnjem obliku pozitivno radnju? Za vaše bi pouzdanje bilo dobro kad biste imali na umu da je stvaranje integriranoga stručnog teksta proces koji se sastoji od više stupnjeva i da će se mnogo toga promijeniti dok grubi tekst napreduje prema efektnome dovršenom obliku. Imajte na umu i to da je dovršavanje radnje kao cjeline daljnji ključni stupanj u poboljšavanju teksta, a o toj ću fazi podrobno raspravljati u osmom poglavlju. Prije toga, u sljedećem poglavlju, usredotočujem se na neke važne netekstualne elemente mnogih radnji – grafikone, tablice i dijagrame.

¹¹³ Dewey, John (1916). *Democracy and Education*. New York: Macmillan, str. 140.

7. POSTUPANJE S TOČKAMA POZORNOSTI: PODACI, DIJAGRAMI I GRAFIKONI

Standardi onoga što se računa kao dobra prezentacija u izvješćima nisu statični. Oni se tijekom vremena povisuju te odražavaju sposobnosti i prakse tehnologije razmjene informacija u drugim većim organizacijama. (...) Učinkoviti grafički prikazi i prezentacija podataka zahtijevaju pomnu pozornost i nultu toleranciju prema nedostacima.

*UK National Audit Office*¹¹⁴

Kad čitatelji prvi put budu pregledavali vaš tekst, nerazmjernu će pozornost posvetiti organizacijskim smjernicama i sažecima na koje naiđu, ali i vizualno naglašenim "točkama pozornosti" koji se ističu iz glavnog teksta – napose tablicama, grafikonima, dijagramima, mapama, fotografijama i tekstualnim okvirima. U toj fazi letimičnog čitanja čitatelji će često pokušati razumjeti svaku točku pozornosti zasebno, pomno ne čitajući popratni tekst, budući da pokušavaju odlučiti trebaju li se posvetiti ozbiljnom proučavanju teksta i gdje to učiniti. Ako je za vašu radnju važna prezentacija podataka ili ako drugi elementi imaju ključnu ulogu u izlaganju (primjerice dijagrami u teorijskoj argumentaciji ili fotografije u projektima), način na koji baratate tim točkama pozornosti snažno će utjecati na to kako će čitatelj gledati na stručnost vašeg pristupa. Čak i kad točaka pozornosti ima malo i kad su u tekstu međusobno prilično udaljene, povjerenstvo za ocjenu doktorata i kasniji čitatelji (kao što su urednici i recenzenti za časopise) očekuju da budu kompetentno prikazane. Kasnije ćete ići i na znanstvene skupove i imat ćete samo 15 ili 20 minuta za usmenu prezentaciju ili će vam u zbijenome konferencijskom prostoru možda biti osigurano samo izlaganje postera. U tim prigodama ljudi se vrlo pozorno usredotočuju na vašu prezentaciju slajdova ili drugih materijala koje izlažete. Ti će slajdovi najčešće biti verzije postojećih točaka pozornosti ili će biti izrađeni na sličnim načelima.

No uvriježeni akademski standardi baratanja točkama pozornosti (osobito brojčanim podacima i tablicama) često su vrlo niski i mogu biti zastrašujući te čitateljima i publici nepotrebno otežavati stvari. Rock grupa Radiohead, kao što je poznato, zazivala je "Karma policiju" da uhiti svakoga tko "govori matematički" i stoga "zuji poput frižidera...", poput raštimanog radija".¹¹⁵ A konferencijski je klišej da poslovni ljudi svoje govore uvijek ilustriraju dobro izrađenim, čitljivim i vizualno atraktivnim računalnim prezentacijama. S druge strane, govornici sa sveučilišta rutinski će iznijeti loše izrađene, tekstom prenatrpane projekcije, ispunjene nepristupačnim tekstom ili zasićene desecima složenih brojeva (kao što su regresijski koeficijenti na tri decimale), otisnute sitnim, gotovo nevidljivim fontom. Znanstvenik koji prezentira podatke katkad pokajnički kaže: "Ne znam može li itko otraga ovo pročitati, no ove brojke pokazuju ...", upućujući na mrlju koju čine slova mikroskopske veličine usred stupaca i redaka vizualno jednakih i potpuno nečitljivih mrlja. Časopisi iz područja društvenih znanosti često su ispunjeni tablicama koje su pune razbacanih, previše iscrpnih i uglavnom nerelevantnih podataka koje njihovi autori jedva da su i analizirali. Ti patološki loši oblici komuniciranja s jedne su strane zabavni, poput akademskih romana koji nemilosrdno seciraju suvremeni sveučilišni život. No ako se beskonačno ponavljaju, gotovo su destruktivni za vanjski ugled sveučilišta, budući da stalno učvršćuju sliku o znanstvenicima kao skupini koja nema ni osnovne pristojnosti da svoje ideje priopćuje na inteligentan i razumljiv način.

Budući da je loša prezentacija tako endemična pojava, razviti konzistentiji pristup baratanju točkama pozornosti znači uvjeriti ljude da postoje valjani intelektualni razlozi da se u to uloži više napora. Počinjem kratkim ekskursom te razmatram osnovna načela autorskog rada i način na koji se ona primjenjuju u ovom području. Nakon toga ispitujem redom neka ključna pitanja u baratanju tablicama, potom slikama ili grafikonima te, naposljetku, drugim oblicima točaka pozornosti kao što su dijagrami.

Na ovom bi mjestu dvije skupine čitatelja mogle razmišljati o tome da preskoče ovo i prijedu na sljedeće poglavlje; no možda bi trebali preispitati svoju odluku. Prva su skupina oni koji su sigurni da njihova radnja neće sadržavati nikakve točke pozornosti, budući da u njoj nema nikakvih podataka. Oni planiraju cijelu disertaciju napisati u čisto tekstualnom obliku, to jest stranicu za stranicom, riječ za riječju. Ako pripadate toj kategoriji, svakako biste trebali preskočiti drugi i treći odjeljak (koji se bavi tablicama i grafikonima). No možda bi bilo dobro da prodete kroz prvi i posljednji odjeljak ovog poglavlja, jer kad budete držali prezentacije na znanstvenim skupovima ili seminarima, često ćete morati veći tekst stisnuti na malo prostora. Možda

¹¹⁴ National Audit Office, *Presenting Data in Reports*. London: National Audit Office, 1998, str. 1.

¹¹⁵ Radiohead, "Karma Police", s njihova CD-a *OK Computer*, London: Parlophone, 1997.

planirate pročitati cjelokupni tekst svojeg izlaganja, što je tradicionalna praksa, pa i nešto što se očekuje u sveučilišnim seminarima među filozofima i nekim drugim skupinama. No u većini humanističkih i u svim društvenim disciplinama to bi se moglo shvatiti kao profesionalno neprihvatljivo ponašanje. K tome, na većini znanstvenih skupova vrijeme koje je govornicima na raspolaganju prekratko je da bi mogli pročitati cijelo izlaganje. Kako onda sažeti svoju poruku? I koje vizualne vodiče ponuditi publici da bi ostala usredotočena na vašu misao?

Druga skupina čitatelja koji smatraju da mogu preskočiti ovo poglavlje jesu oni koji rutinski barataju velikim brojem podataka i koji vjeruju da nemaju više što naučiti o tome kako analizirati ili prikazati brojke, grafikone itd. Ovo je poglavlje zapravo potpuno relevantno za vaše potrebe. Ono vam neće kazati ništa novo o generiranju podataka. Umjesto toga, ono se usredotočuje na *reduciranje* podataka i njihovo učinkovitije priopćivanje, a ne na davanje čitateljima neprocesuirane mase informacija. Tehnike o kojima se raspravlja jednostavno je i lako primijeniti. One nisu nipošto ezoterične. No podacima opsjednuti doktorandi i njihovi mentori vrlo ih često zanemaruju.

Načela dobrog prezentiranja podataka

Bitno načelo koje je ključno za odabir i efektno prezentiranje svih oblika detaljnih podataka jest kriterij onoga što bi čitatelji trebali znati. Najprije postavite pitanje: "Što bi moji čitatelji trebali vidjeti ili znati kako bi prihvatili zaključke moje analize?". Potom im pružite informacije koje zadovoljavaju upravo te potrebe, ni više ni manje od toga. Ako se potrebe različitih tipova čitatelja umnogome razlikuju, te zahtjeve treba segmentirati, pa zahtjeve jedne skupine rješavati na jednom mjestu, a zahtjeve druge na drugome. Primjerice, većina nespecijalista, koji žele samo brzo proći kroz tekst, možda bi se htjela upoznati samo sa strateški važnim informacijama iznesenima u glavnom tekstu. Istodobno, čitatelji koje posebno zanima stručna provjera ili prosudba vaše analize (kao što su članovi povjerenstva za disertaciju) možda bi htjeli vidjeti točne podatke koji podupiru ono što je izloženo u glavnom tekstu. Napose, još manja skupina čitatelja možda bi htjela detaljno ponoviti vašu analizu ili upotrijebiti neke od vaših osnovnih podataka u vlastitim analizama. Može biti primjereno da toj maloj skupini date punu dokumentaciju o svim podacima i izvorima.

U radnjama s mnoštvom podataka i brojčanih informacija, tako segmentirati čitatelje znači glavni tekst opremiti većim brojem razumljivih grafika i tablica te sažecima rezultata analize. U dodatku o istraživačkim metodama možete detaljno objasniti metode i tehnike kojima ste se koristili u svojim analizama, a prilog s podacima mogao bi uključiti potpune ispis rezultata.

Napokon, sve izvore podataka mogli biste pohraniti na CD-u koji ćete privrstiti na stražnje korice, za sve koji su zainteresirani za ponavljanje vaših analiza. U radnjama koje ne sadržavaju brojčane podatke, ali koje u pozadini glavnog teksta imaju mnoštvo analiza dokumentacije ili građe prikupljene intervjuima, mogao bi se primijeniti sličan pristup. Glavna poglavlja mogla bi uključiti ili mnogo kratkih navoda u obliku običnog teksta ili pak dulje izvatke u obliku uvučenih citata ili tekstualnih okvira. (Zbog sve boljih mogućnosti modernih programa za obradu teksta, okviri sve više postaju trend.) Te selektivne navode možete poduprijeti punim izvacima iz dokumenata ili transkriptata intervjua koje ćete uključiti u dodatke ili na popratni CD. Kriterij onoga što bi čitatelji trebali znati kaže što treba staviti u glavni tekst, što u priloge ili dodatke, a što se treba nalaziti samo na popratnom CD-u kao izvor. Za radnju je važno da neskladni elementi ne budu uključeni u glavni tekst, poput golemih tablica otisnutih "za informaciju" ili predugih navoda iz intervjua koji prekidaju tijek i razvoj argumentacije.

Kriterij onoga što bi čitatelji trebali znati trebao bi imati ključnu ulogu i time što će vam pomoći da odlučite koja je razina izvještavanja primjerena, koji je pravi stupanj detaljnosti. Pretpostavimo da na jednom mjestu želim navesti brojčani podatak o tržištu rada u Velikoj Britaniji te da službeni izvori kažu da je službeni broj nezaposlenih 1.215.689. U uobičajenom znanstvenom postupku jednostavno bi se naveo cijeli taj nimalo izmijenjeni broj. No sad se pojavljuje mnoštvo pitanja. Trebaju li čitatelji uistinu znati točan broj? Treba li im broj točan u osobu ili u deset osoba, stotinu ili tisuću? Hoće li oni, u sklopu vašeg argumenta, izgubiti kakvu važnu informaciju ako kažete da nezaposlenih ima 1,21 milijun ili čak 1,2 milijuna?

Neki će se znanstvenici odmah nakostriješiti na pomisao da bi oni kao autori trebali smanjiti razinu detaljnosti svojeg teksta. Oni, možda, smatraju da nije njihov posao da "ugađaju" lijenim čitateljima ili da olakšavaju stvari. Neki kritičari tvrde da mnogo društvenih znanstvenika boluje od "zavisti prema fizici", želje da u težnji za akademskim prestižom imitiraju postupke u fizikalnim znanostima. Bez obzira na istinitost takvih tvrdnji, sigurno je mnogo onih koji, kako se čini, navođenje složenih brojeva i višestrukih decimala smatraju bitnim talismanima sustavnoga znanstvenog pothvata. Njima nije važno stvoriti "lagani" tekst nego, umjesto toga, naglasiti preciznost u svakom izvještavanju. No razmotrimo nakratko "znanstvene" implikacije navođenja broja od 1.215.689 nezaposlenih. Ako u svoj tekst uključite tako precizan broj, to sugerira da vjerujete u to da je točnost sustava brojenja kojim se koristi vlada plus ili minus 1. Navođenje potpunog broja znači i da ste sigurni da točna brojka nije 1.215.685 ili 1.215.691, nego točno 1.215.689. No bilo bi posve nevjerojatno da je službena statistika toliko točna. Istinski znanstveni pristup bio bi takav da se informacija koja se sastoji od točnog broja znamenaka navede samo onda kad razložno vjerujemo podacima.

U brojnim doktorskim disertacijama pojavljuju se još gori primjeri posve lažnog "scijentizma" u postupanju s mnogim brojkama. Često vidimo da studenti čine elementarne pogreške. Pretpostavimo da je u nacionalnom istraživanju provedenom na 1.021 ispitanika 579 osoba kazalo da se okušalo u surfanju Internetom. Vrlo naivan analitičar računat će $(579 \times 100)/1021$ i izviještiti da se 56,71 posto ispitanika okušalo u surfanju Internetom. No u istraživanju tako malog uzorka na nacionalnoj razini standardna pogreška u uzorkovanju populacije obično iznosi + ili - 3 posto. Stoga bi izvješće da se 57 posto ispitanika okušalo u surfanju bilo razložno, ali bi značilo samo to da postoji 95 postotna vjerojatnost da je zbiljski udio onih koji surfaju u cijelom uzorku populacije između 54 i 60 posto. Onaj tko je u svoj tekst zapisao 56,71 posto time nije ništa znanstveniji. On samo otkriva da nema nikakvog pojma o razini točnosti osnovnih podataka kojima barata.

Kriterij onoga što bi čitatelji trebali znati može pomoći i da se odredi koje su vrste točaka pozornosti potrebne ili najprikladnije na određenim mjestima. Jednostavan i nenametljiv način da se drastično smanji složenost brojčanih podataka jest da ih se prikaže u grafikonima umjesto da ih se stavi u tablice. U prikladno skaliranom grafikonu koji pokazuje kako se tijekom vremena kretao broj nezaposlenih, izvorna brojka od 1.215.689 čitateljima se zapravo može pokazati kao "nešto više od milijuna". Ako je to primjerena razina informacije koju bi čitatelji trebali znati, onda mnogo više podataka možete, na znatno razumljiviji način, prikazati upotrebom grafikona. Slika tada svakako može vrijediti više nego tisuću brojeva u tablici.

Isto tako, što je možda manje očito, kriterij onoga što bi čitatelji trebali znati može vam pomoći i da izaberete hoćete li dati samo tekstualno objašnjenje nekoga teoretskog argumenta ili ćete neke od pojmovnih odnosa o kojima je riječ sažeti u dijagram. Upotreba dijagrama omogućuje vam da iskoristite dvodimenzionalni prostor na stranici kako biste prikazali međusobni odnos mnoštva različitih pojmova. Upotreba priznatog skupa konvencija u izradi dijagrama (kao što su kvadratni okviri, krugovi i strelice u dijagramima toka) omogućuje da pregledno prikazete različite odnose. Ako opisujete neki složeni obrazac uzrokovanja ili interakcije, dijagramski pogled omogućuje da većini ljudi stvari budu jasnije i razumljivije. Ipak, ne zaboravite da neki čitatelji mogu biti skloni tome da preskoče dijagrame, pa stoga uvijek dajte i intuitivno tekstualno objašnjenje. Tamo gdje je pojmova manje, a njihovi su međusobni odnosi jednostavniji, dijagrami mogu imati malu dodanu vrijednost, a ako se ipak uključe, čitatelji ih mogu smatrati razočaravajućim.

Kriterij onoga što bi čitatelji trebali znati podrazumijeva i da sve tablice, grafikoni i dijagrami budu što shvatljiviji sami po sebi, kako bi pomogli čitateljima da brzo donesu inteligentne sudove i kako bi olakšali posao čitateljima koji su na slike upućeni s drugog mjesta u tekstu. Osim toga:

- Sve slike treba popratiti jedinstvenim brojem koji se izvodi iz konzistentnog sustava koji uključuje najprije broj poglavlja, a potom broj niza. Uobičajeni je pristup da se tablice, grafikoni i fotografije numeriraju u zasebnim nizovima (primjerice, Tablica 4.1 i Slika 4.2), kao što sam to ovdje učinio. Neki autori preferiraju numeriranje i tablica i grafikona u jedinstvenom nizu kojim se numeriraju slike. Dijagrame treba s grafikonima uključiti u slijed koji označava slike. A ako su fotografije sastavni dio izlaganja u radnji, i njih treba inkorporirati. Ako rad sadržava malo tekstualnih okvira, oni ne moraju biti numerirani u vlastitom nizu. No ako ih je mnogo i ako se na njih često upućuje na različitim mjestima u tekstu ili pak ako imaju veliku ulogu u izlaganju, onda mogu biti numerirani u vlastitom nizu. U društvenim znanostima zasebno je numeriranje uobičajeno ako se u poglavlju rabi mnoštvo studija slučajeva ili primjera slučajeva.
- Osim numeracije, sve točke pozornosti trebaju imati jasan natpis ili naslov koji precizno opisuje upravo ono što je prikazano.
- Unutar slike potrebni su i puni pomoćni natpisi, primjerice natpisi za vodoravne i okomite osi u grafikonima, te jasni natpisi za sadržaj redaka, stupaca i ćelija u tablicama. Ti natpisi moraju precizno iskazivati što se prikazuje; primjerice, bez ikakve dvosmislenosti ili nejasnoće davati do znanja koje se mjerne jedinice koriste. Ako je moguće, treba izbjegavati kratice.
- Svi grafikoni trebaju imati ključeve koji pokazuju što znače različiti tipovi crta, osjenčenja ili boja. Ti se ključevi u tabličnim programima zovu "legende". Te legende trebaju, gdje je to prikladno, sadržavati i sve pojedinosti o upotrijebljenim mjernim jedinicama, kao i sve ostalo što bi čitatelji trebali znati.
- Obično su korisne vrlo kratke pojedinosti o izvorima podataka. One se navode u posebnoj bilješci neposredno ispod tablica i grafikona, zajedno s vrlo kratkim bilješkama o metodi koje bi čitatelju mogle pomoći u interpretaciji točaka pozornosti u cijelosti, primjerice, kratke bitne informacije o tome kako su definirane složene varijable ili o tome kako su izračunate vrijednosti. Nasuprot tome, čisto referentnu gradnju, sitne pojedinosti ili opsežnije opise metoda treba obraditi u bilješkama na kraju uz dotično poglavlje na uobičajen način gdje je to moguće, kako bi se izbjeglo natrpavanje prostora ispod tablica ili slika dugim neurednim dodacima.
- Brojna poslovna izvješća sadržavaju kratku napomenu na vrhu tablica ili grafikona. Ona može biti smještena odmah ispod naslova (često u kontrastnoj boji i manjim fontom) i trebala bi u redak ili dva sažeti ključnu poruku slike. Ta je praksa u akademskim krugovima još rijetka, ali vri-

jedi je oponašati, budući da može umnogome potpomoći čitateljevu interpretaciju onoga što je prikazano.

Pomoćno je načelo za efektne točke pozornosti potpuna kontrola kvalitete. Često postoje dobri razlozi da se, napose grafikoni, ali i tablice sastavljene u tabličnim programima, *ne* stavljaju u glavne tekstualne datoteke. Iako moderni programi za obradu teksta lako mogu smjestiti i te elemente, njihovo uključivanje može stvoriti velike datoteke koje je teže pohraniti na diskete i poslati elektroničkom poštom. Stoga, osobito u izradi ranijih verzija, većina autora te elemente drži u zasebnim datotekama. No ako točke pozornosti koje se drže u zasebnim datotekama nisu paralelno ažurirane, onda se kod preuređivanja i revidiranja teksta mogu pojaviti problemi "kontrole verzije". Važno je da glavni tekst uvijek pregledavate i revidirate zajedno s popratnim točkama pozornosti, tako da budu usklađeni i u sitnim pojedinostima. Primjerice, natpisi u grafikonu moraju se potpuno slagati s opisom grafikona u popratnom glavnom tekstu.

Potpuna kontrola kvalitete treba izražavati i promjenljiva očekivanja što ih ispitivači i drugi čitatelji danas imaju o tome kako treba izraditi tablice, grafikone i dijagrame. Kao i u drugim područjima, napredak u informatičkoj tehnologiji imao je dvoznačne učinke. S jedne strane, sada je uz prikladne softverske pakete – bilo sofisticirani program za obradu teksta, bilo tablični program, bilo program za prezentacije – slike jednostavnije obraditi na valjan način. Isto tako, danas se mnogo brže može proizvesti slika zadovoljavajućeg izgleda. S druge strane, budući da su ispitivači i čitatelji svjesni da je potrebno uložiti manji napor, njihovi standardi onoga što se računa kao stručno izrađena slika također su vremenom porasli.

Postupanje s tablicama

Statistike su plural od anegdote.

*Daniel P. Moynihan*¹¹⁶

Tablice čitateljima prenose precizne brojčane informacije. Obilno se koriste u svakom doktoratu koji sadržava opsežne brojčane podatke. Izrada djelotvornih tablica nije visoka nauka. No zbog krajnje trivijalnih i banalnih razloga često joj se pogrešno pristupa, zahvaljujući nizu sitnih nemarnosti autora prema potrebama čitatelja. Autori disertacija koje obiluju podacima žive sa svojim brojkama i podrobno ih poznaju. U prikazivanju podataka stoga često toleriraju onu razinu podrobnosti i zbrkanosti koju čitatelji ne

¹¹⁶ Nav. u: Eigen, L. D. i Siegel, J. P. (1994). *Dictionary of Political Quotations*. London: Robert Hale, str. 470.

moгу i neće podnositi. Pogledajte tablice 7.1 i 7.2, koje prikazuju istu tablicu prezentiranu u različitim formatima. Nadam se da vam je očito da je Tablica 7.2 mnogo bolje prezentirana. No možda nije tako jasno zašto je ona toliko čitkija. Evo glavnih razlika.

Naslovi i natpisi. Tablica 7.1 ima prekratke naslove koji kažu samo to koje se vrste organizacija uspoređuju, ali ne navode zemlju, razdoblje, ni ono što se mjeri. Naslov je u sadašnjem vremenu i zastarjet će. Prvi stupac uopće nema nikakav natpis, a u drugom stupcu rabi se besmislena kratica (kako bi se tekst ugurao u dostupan prostor) i ne navodi se nikakav nazivnik za populaciju. Čitatelji moraju pogledati u glavni tekst kako bi saznali što tablica prikazuje. Nijedan naslov niti natpis nije napisan u fontu koji se ističe u odnosu prema ostatku tablice. Neki natpisi u recima napisani su u dva reda, unatoč mnoštvu prostora (možda zato što ih je u taj oblik prenio tablični program), zbog čega brojke u recima izgledaju neravnomjerno. Nasuprot tome, Tablica 7.2 ima cjelovite i potpune natpise, napisane jasnim fontom, čime se navode sve informacije koje nedostaju, i izbjegavaju nepotrebne kratice. Čak su i nazivi redaka uređeni i uklonjeni su ružni znakovi (&), koji nisu potrebni, a svaki naziv otisnut je unutar jednog retka.

Tablica 7.1. Usporedba uprava za zdravstvo

	Stp opr/pop
Argyll & Clyde	33212,42
Ayrshire &	33200,32
Arran	
Border	72331,01 ¹
Dumfries &	31699,21
Galloway	
Fife	22876,55
Forth Valley	29748,33
Grampian	27681,49
Greater	31827,22 ²
Glasgow	
Highland	33855,18
Lanarkshire	23909,83
Lothian	31768,41
Orkney	21727,37
Shetland	28233,25
Tayside	50259,21
Western Isles	30840,19

¹ Uključuje Berwick samo 1997-1998.

² Samo procjene, zbog problema s podacima.

Tablica 7.2. Usporedba škotskih uprava za zdravstvo s obzirom na operacije mrene fiskalne 1998-1999. godine

Uprave za zdravstvo	Stopa operacija na 100.000 ljudi	
Border	723	gornja stršeća vrijednost
Tayside	503	
Highland	339	gornji kvartil
Ayrshire i Arran	332	
Argyll i Clyde	332	
Lothian	318	
Greater Glasgow	318	medijan
Dumfries i Galloway	317	
Western Isles	308	
Forth Valley	297	
Shetland	282	donji kvartil
Grampian	277	
Lanarkshire	239	
Fife	229	
Orkney	217	
Srednja stopa operacija	335	

Bilješke: Raspon je 506; raspon interkvartila (dQ) je 55. Dvije gornje stršeće vrijednosti, bez donjih stršećih vrijednosti.

Izvor: National Audit Office, 1999.¹¹⁷

Decimalni zarezi, indeksi i pojedinosti u brojkama. Tablica 7.1 ne kaže čitateljima točno koje se mjerne jedinice rabe: zapravo je riječ o operacijama očne mrene na tisuću stanovnika. To dovodi do velikih brojki, koje se protežu od 21.727 do 72.331. Brojke su slabo čitljive zato što nisu stavljeni nikakvi razmaci, a i zato što su brojke navedene s dvije decimale. Uzme li se u obzir raspon podataka u Tablici 7.1, navođenje brojki s dvije decimale smiješno je: nijedan čitatelj ne treba to znati, tako da su decimale jednostavno višak koji zamagluje poruku tablice, kakva god ona bila. Nasuprot tome, Tablica 7.2 ispušta sve decimale te ide i dalje i premješta bazu indeksnog broja na operacije mrene na 100.000 ljudi. Većini čitatelja teže je baratati velikim brojevima (iznad 1.000) i vrlo malim brojevima (kao što su vrijednosti manje od 1, poput 0,0032 ili 0,00156). Gdje god je moguće treba pokušati premjestiti bazu indeksnih brojeva tako da se kreću od 0 do 100, što je brojevni raspon s

¹¹⁷ National Audit Office, *Presenting Data in Reports*. London: NAO, 1999, str. 10.

kojim je svim čitateljima najzgodnije operirati. No takav bi pokušaj značio premještanje baze indeksnih brojeva na operacije mrene po 1,000.000 ljudi i povlačio bi za sobom dvije stvari. Prvo, u tom bi slučaju bili potrebni decimalni zarezi kako bi se jedna zapažanja diferencirala od drugih. Drugo, ta mjerna jedinica mogla bi biti prilično varljiva, jer bi čitateljima mogla sugerirati da obuhvaćene škotske uprave za zdravstvo zapravo *pokrivaju* milijune stanovnika, a nije tako. Stoga premještanje baze na operacije mrene na 100.000 stanovnika daje lako obradive brojeve od 217 do 723. Ono ujedno čini vidljivima razlike među zapažanjima, ne nagomilavajući decimalne zareze.

Ta se načela lako mogu proširiti na svaku vrstu brojčanih podataka. Vrlo velike brojke izražavajte u stotinama milijuna ili, ako je prikladno, u milijunima ili tisućama. K tome, vrlo male brojeve multiplicirajte kako biste se riješili vrijednosti manjih od 1 te potrebe za nekoliko decimalnih mjesta. Mnogo toga možete postići i ako brojeve zaokružite na gornju ili donju vrijednost (tako da, primjerice, 10,51 postaje 11, a 10,49 postaje 10). Ili, pak, brojeve možete jednostavno srezati tako da uklonite sve decimalne zareze (što bi značilo da će se i 10,51 i 10,49 izraziti kao 10). Neki smatraju korisnim izrađivati tablice tako da se kao praktično pravilo uzme to da u jednoj ćeliji nikada ne smije biti više od tri "značajne" znamenke, pa stoga od jedne ćelije do druge ne variraju više od tri broja. Prema tom pravilu, 1,215.689 možete u tablicu upisati ili kao 1,22 milijuna ili kao 1.220.000 (to jest tako da broj zaokružite na najbližih 10.000). Da ste išli na četiri značajne znamenke, isti bi broj bio 1,216.000 (jer biste ga zaokružili na najbližih 1.000). U svakoj tablici koja prikazuje tako velike brojeve zaokružene na najbližih 100 gotovo je uvijek smisleno zanemariti nepotrebne pojedinosti i zaokružiti na najbližih 1.000. To je posebno primjereno ondje gdje se brojevi analiziraju u tablicama u glavnom tekstu, ali su isti podaci uključeni i u prilogu s referencama ili CD-u s podacima. Nema nikakve potrebe da se tablice u glavnom tekstu preopterećuju kako bi se zapisao točan broj.

Numerička progresija. Redoslijed redaka u Tablici 7.1 dan je abecednim redom, tako da su podaci u drugom stupcu posve zbrkani i jedan broj slijedi za drugim na posve nepredvidljiv način. Čitateljima će biti vrlo teško pratiti tu tablicu te se moraju sami snaći kako bi pokušali doći do srednje razine podataka ili do toga kojoj upravi za zdravstvo ide dobro a kojoj loše. Nasuprot tome, u Tablici 7.2 reci su uređeni tako da se dobije jasna brojčana progresija odozgo prema dolje. Funkcioniranje uprava za zdravstvo odmah je vidljivo i one uprave koje dobro funkcioniraju stavljenе su na vrh tablice, a one koje slabo funkcioniraju na dno.

Podatke nikada nemojte uređivati prema abecednom poretку redaka ili pak u nekome drugom redoslijedu ako to numeričku progresiju u tablici čini nejasnom. Neki autori argumentiraju protiv tog savjeta zato što podatke o

slučajevima ili druge jedinice žele prikazati istim standardnim redoslijedom u svim tablicama. Ipak, ta strategija uglavnom pomaže autoru koji dobro poznaje kompleksnosti podataka, ali ona zapravo samo zbunjuje čitatelje jer stvara neuredan niz brojki u tablicama. Prije nego što prihvatite ikakvo odstupanje od numeričke progresije, uvijek strogo primijenite kriterij onoga što bi čitatelji trebali znati. Numerička je progresija poželjna u *svim* tablicama, uz samo dvije jasne iznimke: tablice koje prikazuju podatke iz različitih razdoblja i tablice koje pokrivaju određene podatke koji trebaju biti zadržani u nekom fiksnom poretku kako bi bili smisleni (primjerice, opcije poput "potpuno se slažem/djelomično se slažem/djelomično se ne slažem/uopće se ne slažem"). Druga odstupanja od numeričke progresije mogu se opravdati samo u krajnje iznimnim slučajevima. Mogli bi se pojaviti slučajevi u kojima čitatelji trebaju usporediti mali skup lako čitljivih tablica i u kojima bi im se moglo malo više pomoći tako što bi se u svim tim tablicama zadržao standardan niz redaka, umjesto da se podaci u svakoj tablici stavljaju u jasan obrazac.

U slučaju većih tablica s više stupaca, postizanje numeričke progresije malo je zamršenije. Trebate odrediti koji je stupac najvažniji te retke preurediti tako da dobijete numeričku progresiju prema tom stupcu. Pobrinite se da taj stupac bude vidljiv tako što ćete ga staviti na prvo mjesto (najbliže natpisa redaka) ili na posljednje (gdje će se isticati kao glavni stupac). Ako možete, pokušajte postići numeričku progresiju ne samo u recima nego i *kroz* stupce u tablici, bilo u obliku uspinjanja (najmanji brojevi su u prvom stupcu a najveći u posljednjem), bilo u obliku spuštanja (najveći su brojevi u prvom stupcu a najmanji u posljednjem). U tom slučaju preuređujete i redoslijed redaka i redoslijed stupaca kako biste povećali čitljivost tablice.¹¹⁸

Statistika središnje tendencije i disperzije. Tablica 7.1 čitateljima ne nudi nikakvu pomoć, no Tablica 7.2 navodi dva različita "prosjeaka", aritmetičku sredinu i medijan, a ta informacija navodi se u sredini, odnosno na polovici cijelog skupa podataka. Ona pokazuje i gornje i donje kvartile, gdje počinje gornja i donja četvrtina podataka. Čitatelji stoga mogu vidjeti poziciju srednje skupine, a srednjih 50 posto informacija nalazi se unutar dvaju kvartila. Prikazani podaci neravnomjerno su smješteni prema vrhu, što objašnjava zašto je sredina toliko viša nego medijan, budući da je iskrivljuju dvije najbolje vrijednosti. Bilješke ispod tablice navode raspon (razliku između najviše i najniže vrijednosti) i interkvartilni raspon (razliku između kvartila). One ujedno potvrđuju da su dvije informacije na vrhu gornje stršeće vrijednosti (to jest, one su od gornjeg kvartila udaljene više od 1,5 interkvartilnog raspona) te su stoga krajnje neobične.

¹¹⁸ Za brojne primjere v. Ehrenberg, A. S. C. (1982). *A Primer in Data Reduction*. Chichester: Wiley.

Izgled. Tablicu 7.1 teško je čitati jer je previše raširena po stranici. Mnogi studenti (kao i neki izdavači časopisa i knjiga) izgleda još misle da bi svaka tablica trebala zauzimati punu širinu stranice, bez obzira na to koliko ima stupaca. Učinak je uvijek to da su brojke u recima udaljenije od svojih natpisa nego što je to nužno, što pojačava i činjenica da se unutar tablice ne koriste nikakvi okviri ili sjenčanja te da su brojke u recima u drugom stupcu neravnomjerno smještene zato što su neki natpisi redaka izloženi u dva reda. Osim toga, u tablici se koristi manji font nego u okolnom tekstu, iako na stranici ima mnogo prostora. Unutar ćelija u tablici nalaze se male brojke napisane kao eksponenti koje upućuju na bilješke, a koje zamagljuju drugi stupac. K tome, niz brojaka koje upućuju na bilješke opterećuje dno tablice nepotrebnim pojedinostima. Tablica na dnu nema jasan završetak i nije naveden izvor. Nasuprot tome, Tablica 7.2 ima stupce minimalne širine bez pretjeranog razmaka, a brojke i natpisi u recima međusobno su vrlo blizu. Uvijek se, unutar prostora koji vam je dostupan, koristite najvećom mogućom veličinom fonta u tablicama, maksimalnom veličinom u kojoj je napisan i glavni tekst, kao ovdje. Kod velikih tablica koristite se cijelom stranicom prelomljenom u vodoravnom položaju kako bi font u tablici bio čitljiv. K tome, kao i ovdje, retke i stupce uokvirite (što najčešće pomaže čitateljima). Medijan i kvartili u Tablici 7.2 istaknuti su pomoću svjetlosivoga pozadinskog sjenčanja (imate li printer u boji, možete se koristiti i žutom ili svijetlim nijansama drugih boja). Izgled nije opterećen brojkama koje upućuju na bilješke niti drugim smetnjama. Ako je potrebno navesti neki oblik referenci koji nije bitan za razumijevanje tablice, najbolje je upotrijebiti bilješku na kraju u glavnom tekstu koji prati tablicu. U Tablici 7.2 koristi se crta ispod bilješki i izvora kako bi tablica imala jasan završetak.

Sve te razlike između Tablice 7.2 i Tablice 7.1 mogu se općenito primijeniti na svaku tablicu koju trebate izraditi. Da sažmemo, najvažnija su sljedeća načela:

- Uvijek imajte potpuno informativne naslove i natpise, uključujući sve pojedinosti koje se odnose na mjerne jedinice i na ono što prikazuje sadržaj ćelija.
- Kako biste izabrali primjerenu razinu detaljnosti kojom navodite brojčane podatke, upotrijebite kriterij onoga što bi čitatelji trebali znati. Izaberite najmanji potreban broj decimalnih mjesta. Koristite li se indeksima ili omjerima, izaberite razine koje čitateljima nude najrazumljivije brojke. Razmislite o tome koliko je potrebno "značajnih znamenaka", a brojke primjereno zaokružite ili pojednostavite.
- Sve tablice izradite tako da prikazuju numeričku progresiju (*osim* tablica koje prikazuju trendove u različitim razdobljima ili određene varijable koje imaju fiksni poredak).

Posljednja stvar koju trebamo razmotriti u pogledu tablica jest pitanje jesu li vam one uopće potrebne. Bi li bilo bolje umjesto tablica upotrijebiti grafikon? U većini bi slučajeva grafikonu bili bolji jer su jasniji i vizualniji. Tablice bi, u načelu, trebalo zadržati onda kada:

- treba prezentirati samo mali broj podataka, tako da je pojednostavnjujući grafikon nepotreban;
- čitatelje treba upoznati s brojčanim vrijednostima preciznije nego što bi to bilo prikazano na grafikonu, primjerice ako rezultati vrlo malo variraju.
- podaci koje treba prikazati poprilično variraju između najnižih i najviših vrijednosti, tako da bi bilo teško učinkovito prikazati raspon podataka na grafikonu. Primjerice, izolirane visoke vrijednosti za jednu ili nekoliko godina u grafikonu koji se odnosi na dulje razdoblje mogao bi zahtijevati ljestvicu koja bi značila da čitatelji u vrijednostima koje se odnose na druge godine ne mogu otkriti nikakve vidljive razlike, dok bi te razlike u tablici ipak bile vidljive;
- želite usporediti podatke izmjerene vrlo različitim vrstama jedinica ili indeksa, a njih nije lako smjestiti na jedan grafikon. Alternativno, mogli biste imati vrijednosti u različitim stupcima iste vrste, ali se veličinski toliko razlikuju da bi ih bilo teško dovesti u međusobni omjer na grafikonu. Tablice vam u tom slučaju mogu uštedjeti prostor, budući da bi vam inače za svaki stupac vrijednosti trebao niz različitih grafikona;
- želite prezentirati neke primarne vrijednosti, a potom prikazati izračune pomoću kojih su iz njih izvedeni indeksi, omjeri ili složena statistika;
- tablice se koriste kako bi se zabilježila referentna građa, primjerice u Prilozima ili Dodacima.

Izrada grafikonâ

Živimo u grafičkom dobu. Općenito, ako je podatke moguće prikazati u obliku grafikona umjesto u tablicama, onda je to poželjno učiniti, uz maločas nabrojane iznimke. Grafikonu automatski uklanjaju suvišne podatke. Autoru ih je lakše ispravno analizirati, a čitateljima ih je lakše interpretirati. Grafikonu su osobito važni jer pokazuju relativnu važnost različitih komponenti ili pojava; prikazuju trendove tijekom vremena i stupnjeve rasta; ilustriraju složenije obrasce u podacima nego što to čine samo linearni odnosi, kao što su odnosi prikazani krivuljama. Danas ima mnogo različitih tipova grafikona za prikazivanje jednostavnih podataka koji su dostupni u tabličnim programima (kao što su Excel ili Lotus) i u popularnim programima za analizu podataka

(kao što su *SPSS* ili *Stata*). I doktorandi i etablirani znanstvenici često griješe u izboru prave vrste grafike kako bi prikazali svoje podatke. Slika 7.1 prikazuje osam najčešće rabljenih grafikona i za svaki od njih ističe nekoliko upotreba za koje su prikladni ili neprikladni.

Kao i u slučaju tablica, može biti korisno ukratko usporediti loše izrađenu i dobro izrađenu verziju grafikona za iste tablice podataka o kojima smo raspravljali u prethodnom odjeljku. Slika 7.2 verzija je tablice u Tablici 7.1 u obliku stupčastog grafikona, a Slika 7.3 verzija je tablice u Tablici 7.2 u obliku položenoga stupčastog grafikona. Razlike u razumljivosti tih dvaju stupčastih grafikona upravo su onoliko zamjetljive koliko i razlike u čitljivosti tih dviju tablica, pa je opet korisno ukratko navesti zašto.

Natpisi. Slika 7.2 ima vrlo loše natpise i osi u usporedbi sa Slikom 7.3. Odabir stupčastog grafikona u Slici 7.2 znači da na vodoravnoj osi nema mjesta za nazive uprava za zdravstvo, tako da je potreban poseban ključ kako bi pokazao koja brojka označava koju upravu. Ako su natpisi za stupce široki, uvijek odaberite vodoravne stupce, kakvi su prikazani na Slici 7.3, gdje su i nazivi uprava za zdravstvo lako uklopljeni. Nastojte kad god je moguće navesti cijeli informativni natpis uz minimalnu upotrebu kratica. Taj pristup slijedi načelo "sve na jednom mjestu", o kojem smo raspravljali u vezi sa stavovima upućivanja na literaturu.

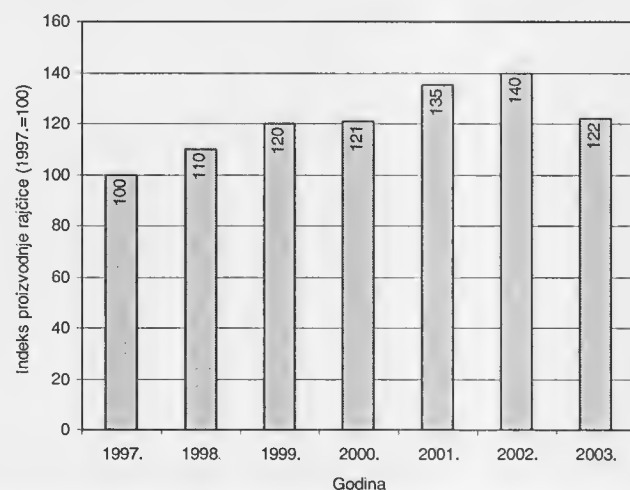
Numerička progresija. Na Slici 7.2 format stupčastog grafikona ispušta mnoštvo pojedinosti iz Tablice 7.1. No čak i tada, bez ikakvog uređenja stupaca, grafikon na Slici 7.2 predstavlja zbrku podataka. Nasuprot tome, Slika 7.3 preuređuje stupce u silazni niz, prikazujući potpuno jasne rezultate. Naznačeni su i stupci za medijan i dva kvartila, što ne bi bilo izvedivo bez numeričke progresije. U svim grafikonima (osim onih koji prikazuju obrasce u različitim razdobljima ili kategorije u kojima je niz vrijednosti fiksna), postizanje numeričke progresije ključno je kao i u slučaju tablica.

Prikazivanje specifičnih brojeva. Na Slici 7.2 odabir uskoga okomitog stupca i upotreba indeksa operacija mreže na tisuću stanovnika s vrlo velikim brojkama onemogućuju da se za stupce prikažu ikakve brojke. Upotrebom položenoga stupčastog grafikona, kao i indeksa koji prikazuje operacije mreže na 100.000 ljudi, što zahtijeva jednostavne brojke, Slika 7.3 može dati precizne brojke za sva zapažanja. Uočite da su te brojke uključene *unutar* stupaca. Izbjegavajte dodavanje brojki iznad stupaca kod stupčastih grafikona ili desno od stupaca u položenim stupčastim grafikonima, jer u oba slučaja brojka odvraća pozornost od prave vizualne skale stupaca. Iako Slika 7.3 ima odgovarajući broj crta rešetke i crtičnih oznaka kako bi čitatelji mogli skalirati stupce, uključivanje brojki uklanja svaku poteškoću koju bi čitatelji mogli imati u procjeni pojedinačnih rezultata.

Slika 7.1. Osam glavnih tipova grafikona (i kada ih upotrijebiti)

(a) Stupčasti grafikon

(Hipotetički) indeks proizvodnje rajčice u SAD-u, 1997-2003.

Stupčasti grafikon upotrebljavajte kad:

- imate jednostavne podatke koji se odnose na zasebna, a ne na kontinuirana razdoblja;
- imate druge odgovarajuće komparativne podatke, a natpisi za svaki stupac dovoljno su kratki da stanu ispod njega.

Stupčasti grafikon ne upotrebljavajte ako:

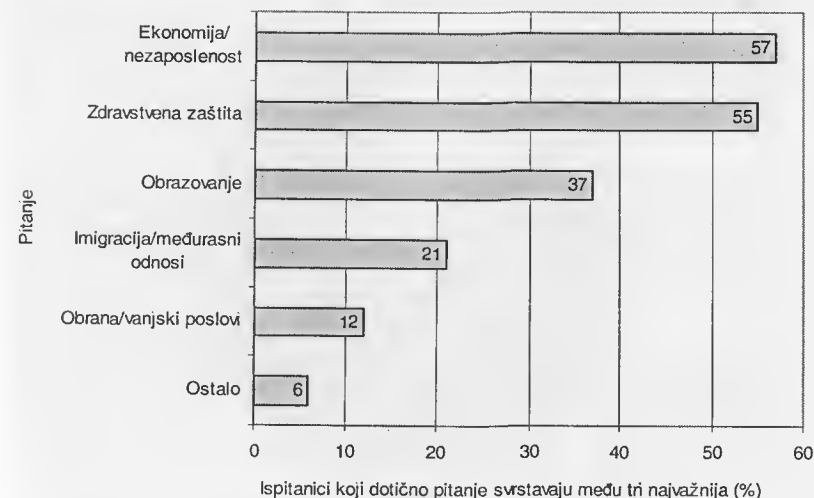
- stupci na grafikonu imaju duge natpise, pogotovo ako je potrebno upotrebljavati brojeve ili ključ kako bi natpisi odgovarali natpisima unutar stupaca.

Stvari na koje treba obratiti pozornost:

- brojke stavite unutar stupaca, a ne na vrh;
- ako podaci nisu poredani kronološki ili u kategorijama koje imaju fiksni poredak, pokušajte ostvariti numeričku progresiju.

(b) Položeni stupčasti grafikon

Stajalište britanskih glasača o najvažnijim političkim pitanjima, rujan 2001. (hipoteza)

Položeni stupčasti grafikon upotrebljavajte uvijek kad:

- imate komparativne podatke, a natpisi za svaki stupac predugi su da bi se jednostavno uklopili ispod stupaca.

Položeni stupčasti grafikon ne upotrebljavajte ako:

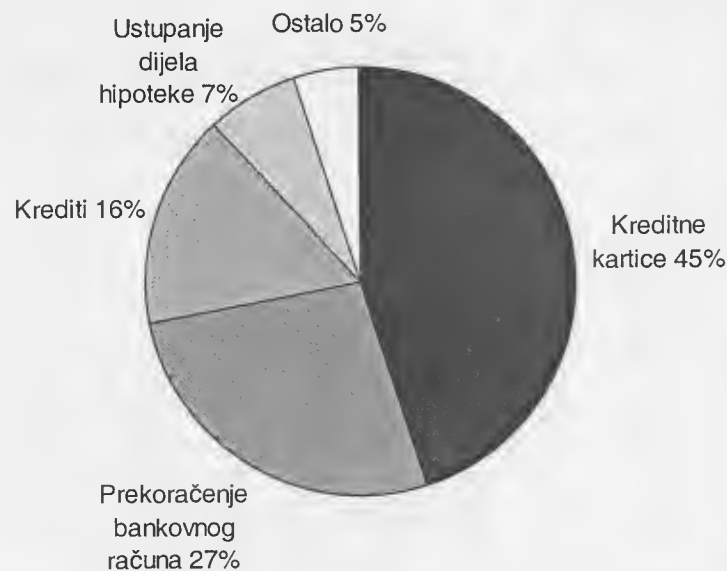
- čitatelji očekuju okomite stupce (primjerice, za podatke iz raznih razdoblja).

Stvari na koje treba obratiti pozornost:

- brojke stavite unutar stupaca, a ne izvan njihova desnog ruba;
- nastojte ostvariti numeričku progresiju u gotovo svim slučajevima (osim ako se podaci ne nalaze u kategorijama s fiksnim poretom ili su kronološki).

(c) Kružni grafikon

Glavni izvori financiranja za velike izdatke u Europi 2001. (hipoteza)

Kružni grafikon upotrebljavajte uvijek kad:

- želite pokazati udio ili postotak nečega.

Kružni grafikon nemojte upotrebljavati ako:

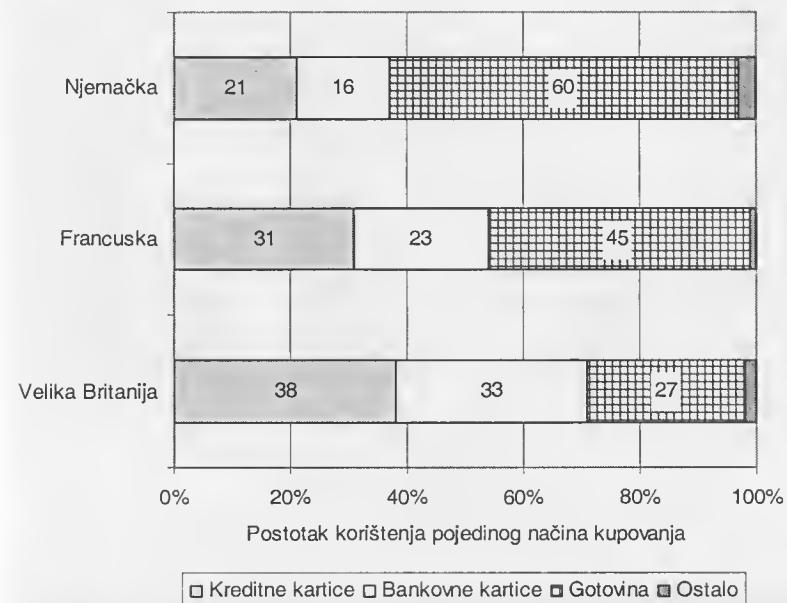
- podaci potječu iz različitih razdoblja ili su složeni.

Stvari na koje treba obratiti pozornost:

- kružne odsječke prikazite u silaznoj numeričkoj progresiji (osim ako se podaci ne nalaze u kategorijama s fiksnim poretom ili su kronološki);
- započnite s najvećim kružnim odsječkom na vrhu, a ostale odsječke uredite u opadajućem poretu u smjeru kazaljke na satu;
- svakom odsječku dajte natpis, a postotak prikazite kao broj unutar ili izvan odsječka.

(d) Grafikon postotnih udjela

Kako su potrošači u trima zemljama financirali velike izdatke 2001. (hipoteza)

Grafikon postotnih udjela upotrebljavajte uvijek kad:

- želite pokazati kako udio ili postotak nečega varira u različitim slučajevima ili područjima.

Grafikon postotnih udjela nemojte upotrebljavati ako:

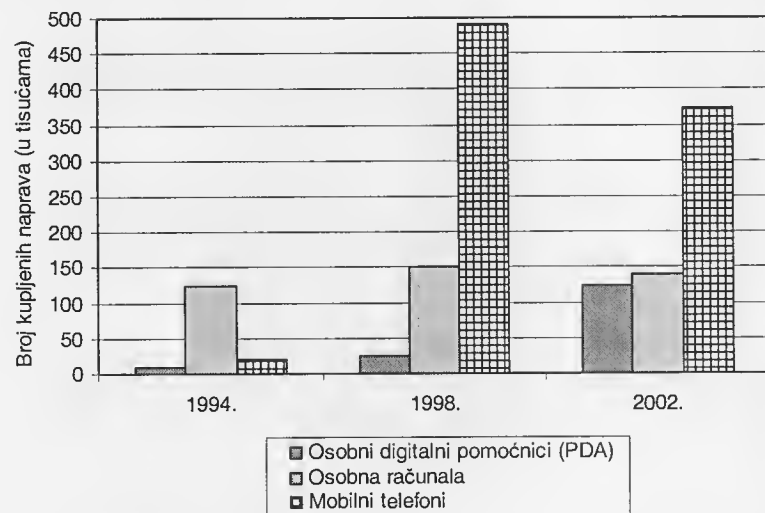
- su podaci iz različitih razdoblja ili su složeni;
- imate samo jedan slučaj (tada upotrijebite kružni grafikon).

Stvari na koje treba obratiti pozornost:

- stupce poredajte tako da pokazuju najjasniju moguću numeričku progresiju (osim ako se podaci ne nalaze u fiksnim kategorijama ili su kronološki);
- izbjegavajte poredak koji stvara neuredan izgled – ako obrazac nije vidljiv, nemojte upotrebljavati ovaj tip grafikona;
- postotak udjela prikazite kao broj unutar položenih stupaca (barem za veće udjele);
- upotrebljavajte jasna različita osjenčenja i natpise za udjele.

(e) Grupirani stupčasti grafikon

Promjena navika u kupnji elektroničkih naprava u Velikoj Britaniji od 1994. do 2002. (hipoteza)

Grupirani stupčasti grafikon upotrebljavajte uvijek kad:

- želite prikazati kako razine nekoliko indeksa variraju u različitim slučajevima, područjima ili razdobljima.

Grupirani stupčasti grafikon ne upotrebljavajte ako:

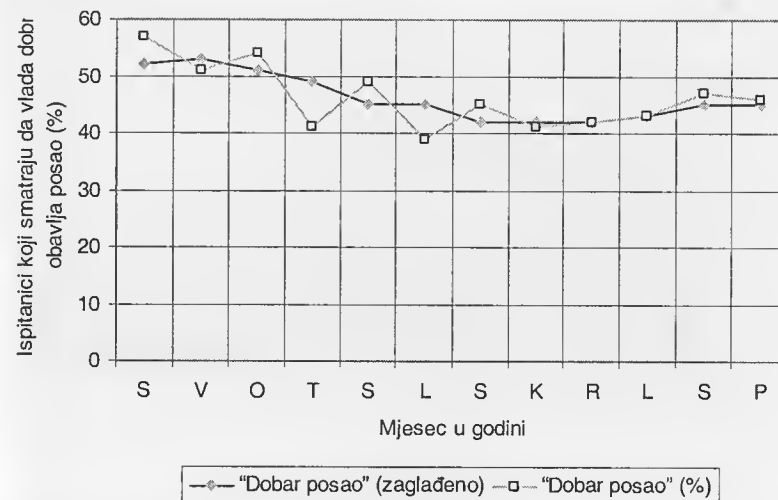
- podaci zapravo predstavljaju udjele nečega (u tom je slučaju, po pravilu, bolje upotrebljavati grafikon postotnih udjela).

Stvari na koje treba obratiti pozornost:

- stupce za svaku jedinicu poredajte tako da dobijete najjasniji obrazac za sve slučajeve (u idealnom slučaju numeričku progresiju unutar svakog slučaja);
- upotrebljavajte različita osjenčenja, a uz svaki stupac stavite natpis.

(f) Linijski grafikon

Postotak britanskih ispitanika koji smatraju da njihova vlada dobro obavlja svoj posao u 2001. (hipoteza)

Linijski grafikon upotrebljavajte uvijek kad:

- imate kontinuirane podatke iz različitih razdoblja.

Linijski grafikon nemojte upotrebljavati ako:

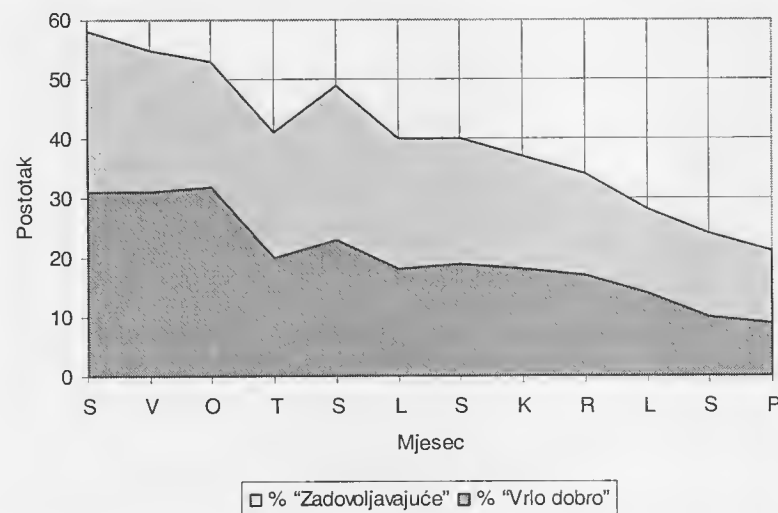
- se podaci odnose na različita razdoblja, ali zapravo nisu kontinuirani;
- imate vrlo malo zapažanja: u oba ova slučaja upotrijebite stupčasti grafikon.

Stvari na koje treba obratiti pozornost:

- ako imate više od jedne crte, pobrinite se da svaka bude vidljiva.

(g) Slojeviti grafikon

Postotak britanskih ispitanika koji funkcioniranje željeznice ocjenjuju kao "vrlo dobro" ili "zadovoljavajuće" 2001. (hipoteza)

Slojeviti grafikon upotrebljavajte uvijek kad:

- želite prikazati kako relativna veličina dviju pozitivno povezanih varijabli varira tijekom vremena.

Slojeviti grafikon nemojte upotrebljavati ako:

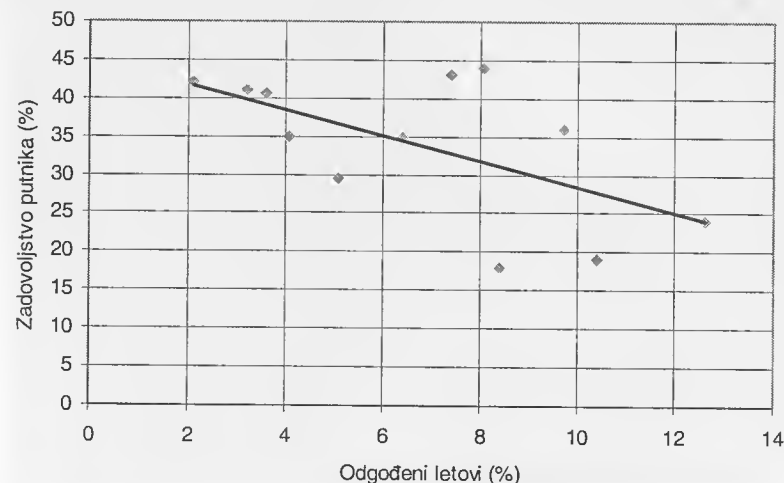
- vaše dvije varijable zapravo nisu povezane.

Stvari na koje treba obratiti pozornost:

- slojeve poredajte tako da dobijete najjasniji vidljivi obrazac, primjerice numeričku progresiju s najvećom površinom sloja na dnu, a slojevima s manjim površinama prema vrhu;
- ako se varijable trebaju nalaziti u fiksnom redosljedu, no rezultat toga je neuredan izgled, upotrijebite neki drugi tip grafikona.

(h) Raspršni ili "X i Y" grafikon

Odnos između odgode letova i razine zadovoljstva putnika, zračne luke u SAD-u 2000. (hipoteza)

"X i Y" ili raspršni grafikon upotrijebite uvijek kad:

- želite pokazati kako razina ovisne varijable (prikazane na okomitoj osi Y) varira ovisno o razini neovisne varijable (prikazane na vodoravnoj osi X).

"X i Y" grafikon nemojte upotrebljavati ako:

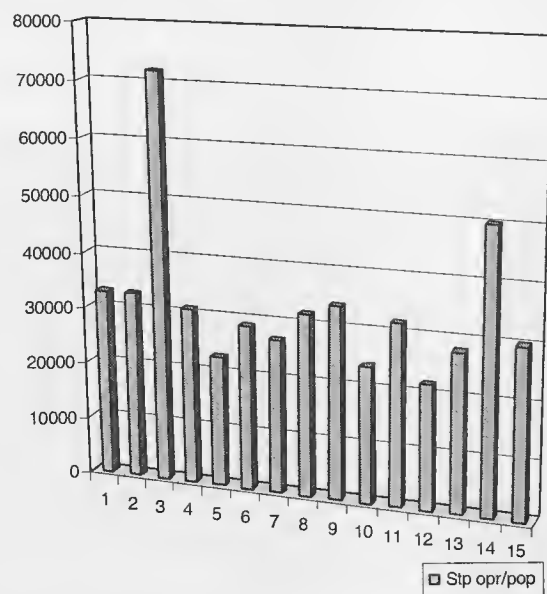
- dvije varijable nisu smisleno povezane ili ne uspostavljate nikakvu uzročnu vezu s varijable X na varijablu Y.

Stvari na koje treba obratiti pozornost:

- pobrinite se da varijable budu ispravno smještene: ovisna varijabla uvijek mora biti na osi Y, a uzrokujuća varijabla na osi X; u protivnom, čitatelji će biti jako zbunjeni;
- dodavanje crte regresije (ili crte "najboljeg poklapanja") pomoći će čitateljima da jasnije uvide prirodu veze. To je crta koja minimalizira okomite udaljenosti točaka iznad i ispod crte.

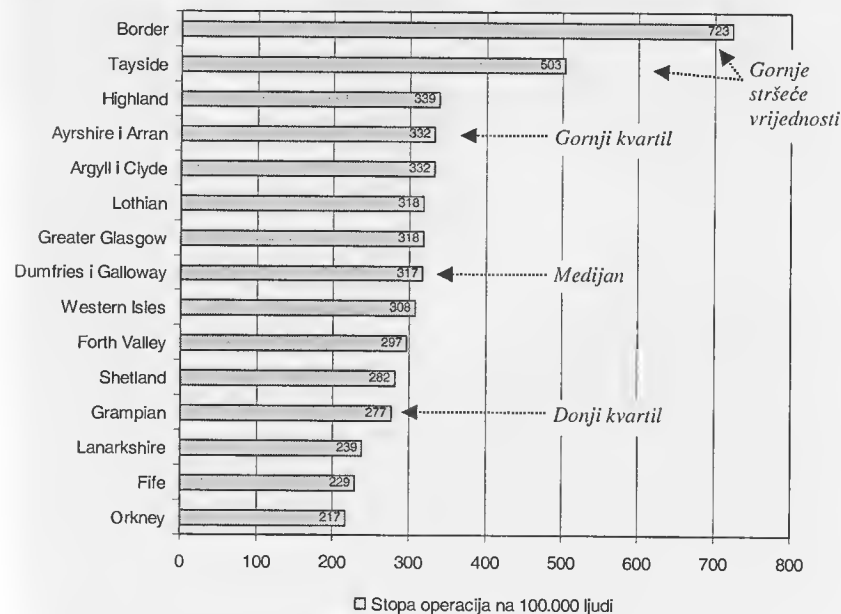
Odluke u vezi sa skaliranjem i crtama rešetke često su izvor zbrke. Obje su slike skalirane prilično dobro, no okomita skala na slici 7.2 mogla je biti veća kako bi omogućila da bude vidljivo više varijacija u malim vrijednostima. Uz ekstremnije raspone varijacije podataka često se mogu vidjeti grafikonu u kojima je okomitu skalu za stupce automatski postavio tablični program. To može naglasiti neuobičajeno visoka ili niska zapažanja, ali po cijenu da se obrasci u varijacijama većine drugih vrijednosti učine gotovo nevidljivima. Kao polazište skale u grafikonu pokušajte, gdje god je moguće, upotrijebiti nulu. Kada morate izabrati drugo polazište (to se naziva "izbacivanje nule"), uvijek naznačite da ste to učinili, obično umetanjem vijugave oznake na donjem kraju relevantne skalne crte ili bilješkom kojom čitatelje podsjećate na to. Isto tako, često se na okomitim ili vodoravnim skalama rabi previše crta rešetke i crtičnih oznaka, zbog čega grafikonu mogu izgledati prenatrpano.

Slika 7.2. Usporedba uprava za zdravstvo

Ključ: Uprave za zdravstvo su sljedeće: 1 Argyll & Clyde; 2 Ayrshire & Arran; 3 Border; 4 Dumfries & Galloway; 5 Fife; 6 Forth Valley; 7 Grampian; 8 Greater Glasgow; 9 Highland; 10 Lanarkshire; 11 Lothian; 12 Orkney; 13 Shetland; 14 Tayside; 15 Western Isles.

Slika 7.3. Usporedba škotskih uprava za zdravstvo s obzirom na operacije mrene fiskalne godine 1998-1999.

Dvodimenzionalni ili trodimenzionalni grafikonu. Sliku 7.2 teže je čitati jer je izabran trodimenzionalni format, pri čemu je os koja označuje dubinu dodao tablični program. Mnogi doktorandi izabiru trodimenzionalne grafikonu jer misle da oni izgledaju sofisticiranije, ali ne razmišljaju o tome koju dodanu vrijednost dobivaju tom trećom dimenzijom (u slučaju samo jednog niza podataka, kao ovdje, ona je vrlo mala). Ako se zajedno prikazuje nekoliko nizova podataka, dodavanje treće dimenzije potencijalno je korisnije, no ono će katkad zamagliti blokove podataka ako je nekoliko indeksa prikazano zajedno, osim ako oni nisu dobro izrađeni. Novi korisnici trodimenzionalnih grafikonu, uz to, možda ne shvaćaju da je u nizu od nekoliko trodimenzionalnih grafikonu često teško postići konzistentan kut, orijentaciju i izgled, što čitateljima otežava njihovo interpretiranje. To je ujedno i ključni razlog zbog kojeg izdavači časopisa i knjiga nisu njima oduševljeni. Nasuprot tome, Slika 7.3 rabi jednostavniji dvodimenzionalni format, koji je mnogo jednostavnije i brže izraditi i primijeniti na konzistentan način. Preferira ga većina izdavača časopisa i znanstvenih knjiga, a čitatelji ga lakše interpretiraju.

Sve razlike između Slike 7.2 i Slike 7.3 općenito se mogu primijeniti na svaki grafikon koji trebate izraditi. Najvažnija su načela sljedeća:

- Uvijek stavite potpuno informativne naslove i natpise, uključujući pojedinosti o mjernim jedinicama. Odgovarajući natpisi i skale moraju biti prikazani i za vodoravne i za okomite osi, a legenda je potrebna uvijek kad grafikon uključuje višestruki niz podataka (prikazanih u nekoliko crta, stupaca ili sjenčanja).
- Da biste odabrali odgovarajuću razinu podrobnosti u navođenju brojaka, upotrijebite kriterij onoga što bi čitatelji trebali znati tako da se grafikon može lako skalirati. Pobrinite se da grafikoni budu dovoljno veliki tako da jasno pokazuju sva važna obilježja spomenuta u popratnoj analizi.
- Grafikone skalirajte tako da varijacije budu vidljive i u srednjoj skupini podataka (srednjih 50 posto opservacija). Skalu nikada nemojte postaviti tako da obuhvati samo jedno ili dva ekstremna zapažanja, koja su netipična za ostale podatke. Pokušajte ne izbaciti nulu.
- Osi prikladno smjestite. Rabite položene stupčaste grafikone tamo gdje su potrebni dugi natpisi za stupce. Kod raspršnog grafikona vodoravnu (X) os uvijek dodijelite neovisnoj (uzrokujućoj) varijabli, a okomitu (Y) os ovisnoj varijabli.
- Sve crte i stupčaste grafikone izradite tako da je u njima sadržana numerička progresija, osim u dva posebna slučaja u kojima prikazujete (i) trendove u različitim razdobljima ili (ii) kategoričke podatke koje treba držati u fiksnom poretku kako bi bili smisleni. Kružni grafikoni također bi općenito trebali imati numeričku progresiju, pri čemu bi najveći dio trebao početi na gornjoj okomici, a odsječci bi trebali ići desno i prema dolje; za njim slijedi drugi najveći odsječak, potom treći najveći i tako dalje, sve u smjeru kazaljke na satu. Jedina je iznimka kružni grafikon koji prikazuje podatke koji pripadaju kategoriji s fiksnim poretkom. (Dakako, kružne grafikone nikad ne upotrebljavajte za prikazivanje podataka u različitim razdobljima.)

Općenito, najvažnije je da se pobrinete za to da svaki grafikon bude čitateljima samostalno razumljiv. Za razliku od vas, čitatelji nisu mjesecima ili godinama živjeli s podacima prikazanim na grafikonu. Pobrinite se i za to da s mijenjanjem glavnog teksta, revidirate i ažurirate i grafikone. Grafikone možete mnogo više no tablice držati u tabličnim programima i programima za prezentaciju odvojenima od glavnog teksta sastavljenog u programu za obradu teksta. Za to postoje dobri razlozi; primjerice, time izbjegavate stvaranje prevelikih datoteka koje ne možete pohraniti na disketama. No to znači da se, ako ne budete pažljivi te grafikone i popratni glavni tekst potpuno ne uskla-

dite, mogu pojaviti ozbiljniji problemi kontrole verzije. Svi grafikoni trebaju jasno prikazivati ono za što glavni tekst kaže da prikazuju.

Druge tehnike reduciranja podataka

Jedini je način da shvatite neki matematički pojam to da ga razmotrite u mnoštvu različitih sklopova, da razmislite o desecima specifičnih primjera te pronađete barem dvije ili tri metafore kako biste osnažili intuitivne spekulacije.

Greg Evans¹¹⁹

Kako biste podatke dobro prikazali, trebate ih uistinu razumjeti. A za to ih trebate dugo i temeljito razmatrati te postavljati niz dobro promišljenih pitanja o tome što prikazuju. No suvremena računala i softwari omogućuju nam da preradimo mnogo više brojeva nego što smo ih možda do kraja analizirali, te da ih potom podastremo čitateljima na neprobavljiv način. Reduciranje podataka znači pojednostavnjivanje brojeva s kojima radimo. Područje eksplorijske analize podataka nudi mnoge moćne tehnike za to, a u njemu postoji zanimljiva literatura koju ću samo ukratko dotaknuti.¹²⁰ Valjano istraživanje i reduciranje podataka važno je načelo napredovanja u razumijevanju svakog skupa brojeva što ga trebate analizirati, a kamoli u točnom prenošenju informacija čitateljima. Glavna su načela reduciranja podataka:

- Temeljito razmotrite primarne podatke. Nemojte se oslanjati na to da vam programi za analizu pruže intuitivnu sliku o tome čime se bavite ili da vam kažu koja pitanja da postavite. Programi za analizu mogu koristiti samo ako već znate koji model podataka imate. To je lako u nastavi, gdje ponavljate tuđu analizu, no često je vrlo teško za potpuno nove informacije koje ste upravo dobili istraživanjem.

¹¹⁹ Greg Evans u znanstvenofantastičnom romanu *Diaspora*, London: Orion Books, 1997, str. 36. Evansove su riječi izvorno napisane u prošlom vremenu, no preformulirao sam ih i stavio u sadašnje vrijeme. Citat opisuje kako virtualni entiteti koji se zovu "građani" u budućim elektroničkim zajednicama koje se zovu "polisi" (to jest, identiteti "rođeni" iz računalnih slika ljudskih originala) uče matematiku.

¹²⁰ Moji su omiljeni izvori danas zastarjela, ali još uvijek korisna djela, kao što su: Marsh, Catherine (1988). *Exploring Data: An Introduction to Data Analysis for Social Scientists*. Cambridge: Polity; Ehrenberg, A. *Primer in Data Reduction*; Erickson, B. H. i Nozanchuk, T. A. (1979). *Understanding Data: An Introduction to Exploratory and Confirmatory Data Analysis for Students in the Social Sciences*. Milton Keynes: Open University Press; Tukey, John W. (1977). *Exploratory Data Analysis*. Reading, MA: Addison-Wesley; Mosteller, Frederick i Tukey, John W. (1977). *Data Analysis and Regression: A Second Course in Statistics*. Reading, MA: Addison-Wesley.

- Podatke uvijek stavite u numeričku progresiju (što je lako učiniti u svakome tabličnom programu). Kad god je moguće, prikažite ih u obliku grafikona te potom temeljito razmotrite rezultate. Nikad se ne upuštajte u složenije oblike multivarijabilne analize, kao što je analiza korelacija ili regresijska analiza, ako niste razumjeli vizualni izgled primarnih podataka s kojima baratate.
- Dok pokušavate shvatiti obrazac u podacima, uklonite što više nereda. Primjerice, pokušavajte promatrati verziju u kojoj su izbačeni zbunjujući i nepotrebni decimalni zarezi ili u kojoj su brojkke zaokružene. Podatke transformirajte upotrebom indeksa ili omjera kako biste podatke stavili u brojčane raspone koji su najlakše razumljivi, u idealnom slučaju između 0 i 100. Operiranje s nepojednostavnjenim brojkama (osobito vrlo velikim ili vrlo malim) otežava pronalaženje nekog obrasca među njima.

Kako bih se konkretnije usredotočio na tehniku eksploracijske analize podataka, ukratko razmatram tri korisna pristupa: S-L analizu ("stem and leaf analysis", analiza "stabljika i list") (uključujući mjere središnje tendencije i disperzije), metodu "box-and-whisker" ("okvir i dlaka") i korigiranje podataka za grafikone koji se odnose na različita razdoblja.

S-L je jednostavna tehnika za temeljito razmatranje nekog skupa podataka. Pretpostavite da neki zbroj podataka za određenu varijablu daje sljedećih 27 brojeva (slučajnim redom kako se pojavljuju):

25	46	52	29	15
23	22	18	12	33
19	22	34	19	22
34	18	31	17	3
19	22	21	32	20
32	33			

Jedan način analize tih podataka mogao bi biti stupčasti grafikon ili izračun učestalosti. Mogli bismo uspostaviti neke kategorije i izračunati broj slučajeva u svakoj kategoriji, pri čemu bismo dobili ovakav rezultat:

Kategorija	Broj slučajeva
50+	1
40-49	1
30-39	7
20-29	9
10-19	8
0-9	1

Taj obrazac izgleda poput konvencionalnog obrasca s jednim vrhom (koji se pogrešno naziva "normalnom" distribucijom, popularno "zvonastom krivuljom"). No izgubili smo mnogo informacija o točnim brojkama u izvornim podacima, pa taj postupak stoga može biti neprimjeren.

S-L analiza ide malo dalje jer zadržava više informacija danih u izvornim brojkama. Svaka je brojka podijeljena u dva dijela, veći, "stabljiku", i manji, "list" ili jedinični dio. Što ćemo postaviti kao stabljiku, odabiremo ovisno o rasponu analiziranih podataka (varijacija od najvišeg do najnižeg rezultata). Stabljiku bismo mogli postaviti kao desetice, kao u donjoj tablici učestalosti. No budući da želimo podatke razmotriti temeljitije, stabljiku bismo, umjesto toga, mogli postaviti kao petice, pri čemu, primjerice, jedna stabljika ide od 20 do 24, a druga od 25 do 29. Na osnovi toga, prvi broj u skupu je 25, a on se može razdvojiti u stabljiku dvadeseticu i list 5. Sljedeći broj 46 može se razdvojiti u stabljiku četrdeseticu i list 6. Sljedeći broj 52 može se razdvojiti u stabljiku pedeseticu i list 2 i tako dalje. Prodemo li kroz cijeli skup gornjih brojeva, dobit ćemo ovakvu S-L analizu:

Stabljika (petice)	List (jedinice)
5	2
4	6
4	
3	
3	1 2 2 3 3 4 4
2	5 9
2	0 0 1 2 2 2 2 3
1	5 7 8 8 9 9 9
1	2
0	
0	3

gornja stršeća vrijednost

gornja stršeća vrijednost

gornji kvartil = 33

medijan = 22

donji kvartil = 19

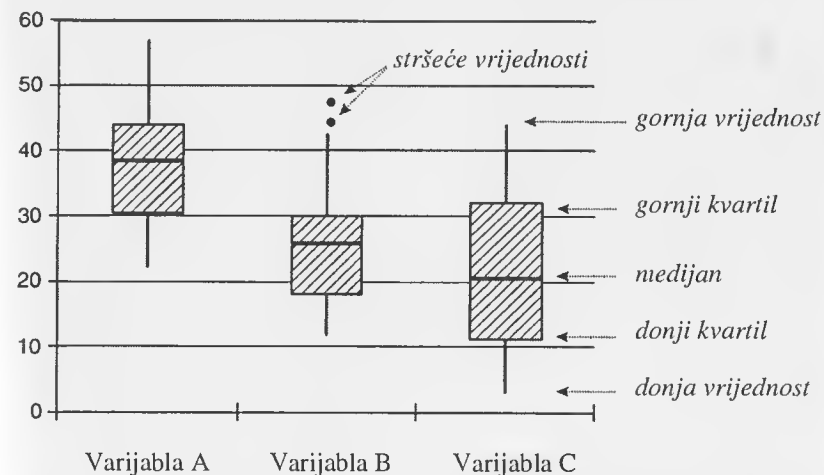
Jasno je da nemamo samo krivulju s jednim vrhom (zvonastu krivulju). Umjesto toga, imamo glavnu nakupinu opažaja koja se protežu od 15 do 23 (uključujući 13 vrijednosti), a potom manju nakupinu opažaja od 29 do 34 (uključujući 7 vrijednosti). Budući da postoji 27 opažaja, medijan možemo utvrditi tako da brojimo prema gore ili prema dolje dok ne dođemo do četrnaeste vrijednosti (gore je prikazana debelim slovima). Kvartile pak možemo pronaći na isti način, tako da opservacije iznad i ispod medijana prepolovimo (kvartili su prosjeci sedmog i osmog opažaja koji idu od vrha ili od dna). Iz S-L-a brzo možemo načiniti tablicu koja daje sažete indekse središnje tendencije i disperzije na sljedeći način:

Medijan = 52		
Vrh = 52		Dno = 3
Raspon = 49		
Gornji kvartil = 33		Donji kvartil = 19
Interkvartilni raspon = 14		

Ako je broj podataka mali, S-L tehnike lako se mogu primijeniti pomoću olovke i papira. Mnogo toga govori u prilog takve njihove upotrebe, budući da nas ona održava u bliskom dodiru s podacima (koji mogu biti rezultati drugih statističkih programa, kao što su izračuni frekvencija ili grafikoni). Ako dobijete veći broj vrijednosti (više od, otprilike, 30), možete se koristiti računalnim programom kako biste proveli sve navedene eksploracijske tehnike analize podataka; primjerice, SPSS ima S-L alate.

Metoda "box-and-whisker" način je da se prikažu statistički rezultati mnoštva S-L analiza. Ona je poput stupčastog grafikona, pri čemu okomita os prikazuje skalu. Razlika je u tome što okvir ucrtavate samo od gornjeg do donjeg kvartila te dodajete debelu crtu kako biste prikazali položaj medijana, kao što je vidljivo u desnom stupcu na Slici 7.4. Kako biste prikazali preostale vrijednosti, koje se protežu iznad i ispod srednje skupine, umetnite jednostavnu okomitu crtu ("whisker", "dlaku"). Što je zapažanje udaljenije od srednje skupine, to je ono neobičnije. Veći su izgledi da je riječ o slučajnostima ili lošim podacima, ili pak da je riječ o važnome ekstremnom slučaju koji zahtijeva detaljno objašnjenje. Stršeća zapažanja (ona koje se nalaze daleko od srednjeg okvira, konkretno više od 1, interkvartilnog raspona od gornjeg ili donjeg kvartila) prikazana su u obliku kuglica (v. srednji stupac na Slici 7.4). Stršećim vrijednostima često valja dati samostalne natpise, kako biste se podsjetili na to koja su zapažanja posebno neobična.

Slika 7.4. Primjer grafikona "box-and-whisker" koji uspoređuje varijable

Može biti korisno promatrati jednostavnu metodu "box-and-whisker" statistike u nekoj S-L analizi. No prava je vrijednost tih metoda u tome što vam omogućuju da usporedite varijacije u različitim skupovima vrijednosti, kao što je vidljivo na Slici 7.4. Na toj su slici odmah vidljive:

- varijacije u središnjoj razini triju različitih skupova zapažanja, što je vidljivo usporede li se okomiti položaj medijana i srednjih okvira i
- varijacije u disperziji podataka, što je vidljivo u okomitoj veličini osjenčanih srednjih okvira, okomitoj veličini okvira i "dlaka" te u prisutnosti ili odsutnosti stršećih vrijednosti.

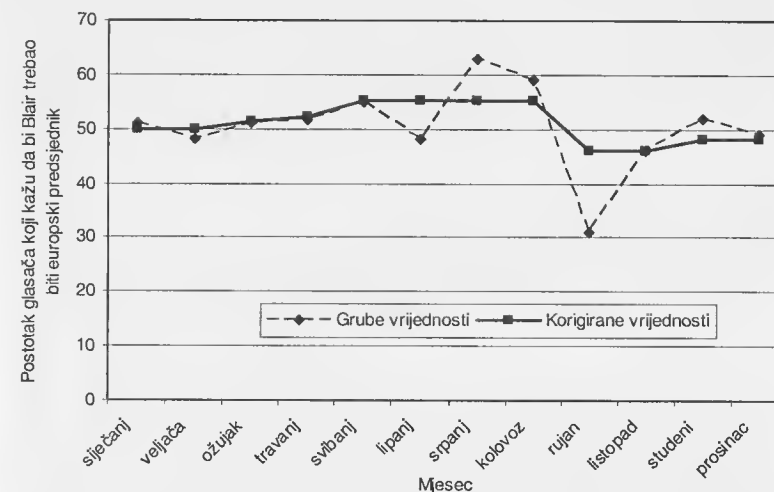
To je sofisticirana usporedba s više indikatora, no dobivena na vrlo intuitivan i razumljiv način. Ona vam može mnogo pomoći u razumijevanju podataka, a čitateljima može učinkovito prenijeti mnoštvo informacija.

Korigiranje podataka sljedeća je korisna tehnika reduciranja podataka u svakoj vrsti informacija koje se analiziraju upotrebom linijskih grafikona, osobito kretanja tijekom vremena i svake vrste indeksa. Postoji mnogo slučajeva u kojima dobivamo velik broj zapažanja u promjenljivim nizovima podataka, koji jako vijugaju gore i dolje, kao što su kretanja tržišta dionica ili roba, ili pak ispitivanja javnog mnijenja koja pokazuju popularnost vlade. Ključna je poteškoća pritom u tome da se besmislene ili privremene fluktuacije odvoje od temeljnih, dugoročnih promjena ili prijelaza koji se mogu po-

javiti u središnjoj razini niza podataka. To se može učiniti korigiranjem podataka. Stvarne brojeve koji se odnose na podatke što ih imate stavite u jedan stupac te pored njega načinite novi stupac s brojevima. U njemu svaki stvarni broj koji se odnosi na podatke zamijenite novim brojem koji predstavlja prosjek tog zapažanja i zapažanja neposredno ispred i iza njega. To možete lako učiniti na tabličnom programu tako da napišete formulu koja će biti sredina triju vrijednosti. Primjerice, ako imate niz brojeva kao što je 52, 56, 74, 60, 58, onda bi korigirani broj za 74 bio $56 + 74 + 60 = 210$ podijeljeno s 3, što je 63. Ta se tehnika naziva "korigiranje pomoću aritmetičke sredine" i ona će ukloniti "normalne" fluktuacije u nizu podataka. No ako imate neke vrlo neobične jednokratne vrijednosti (visoke ili niske), one mogu vrijednost dobivenu korigiranjem pomoću aritmetičke sredine ipak jako pomaknuti gore ili dolje. Primjerice, ako gornji niz brojeva preinačimo tako da 74 promijenimo u vrlo neobičan 124, dobivamo ovaj niz: 52, 56, 124, 60, 58. Vrijednost dobivena korigiranjem pomoću aritmetičke sredine za 124 bit će 80, a ona će jako stršiti iznad razine okolnih brojeva, unatoč tome što je to usamljeno neobično zapažanje.

Korigiranje pomoću medijana jednako funkcionira, no tu se zapažanje zamjenjuje *medijanom* tog zapažanja, jednim prije i jednim poslije. Uzmimo gornji niz 52, 56, 74, 60, 58. Vrijednost dobivena korigiranjem pomoću medijana za 74 jest srednja vrijednost u 56, 60 i 74, a to je 60. Ta je tehnika moćnija od uklanjanja jednokratnih, neobičnih zapažanja. Primjerice, ako 74 ponovno zamijenimo sa 124 kako bismo dobili niz 52, 56, 124, 60, 58, onda će vrijednost dobivena korigiranjem pomoću aritmetičke sredine za 124 i dalje biti 60, što znači da je neobično zapažanje posve odbačeno, te stoga nema nikakva utjecaja na vrijednosti dobivene korigiranjem pomoću medijana. Operaciju korigiranja pomoću medijana treba ponoviti još jednom, i to tako što se prve korigirane brojke ponovno korigiraju pomoću medijana u trećem stupcu. To je nužno kako bi se dobio potpuno stabilan korigiran niz, onaj koji prave trajne promjene smješta na pravo mjesto na liniji trenda. (Ako niz podataka korigirate pomoću medijana samo jednom, to može dovesti do pogrešnog smještanja stvarnih promjena za jednu vrijednost gore ili dolje, primjerice može sugerirati da se stvarna promjena koja se dogodila u svibnju dotične godine zapravo dogodila u lipnju. Ako korigiranje pomoću medijana provedete dvaput, promjena će se vratiti na svoje pravo vrijeme, u svibanj.)

Slika 7.5. Primjer korigiranja pomoću medijana – postotak britanskih glasača 2001. koji smatraju da bi Tony Blair trebao postati Predsjednik Europe (hipoteza)

Da biste vidjeli kako funkcionira korigiranje pomoću medijana i korigiranje pomoću aritmetičke sredine, pogledajte Sliku 7.5. Taj grafikon prikazuje neke rezultate ispitivanja javnog mnijenja koje sam izmislio, a koji bi trebali prikazivati omjer britanskih građana koji su 2001. smatrali da bi Tony Blair trebao postati Predsjednik Europe, pri čemu je primijenjeno korigiranje pomoću medijana. Korigirani niz prikazan je kao puna crta, zbiljska zapažanja kao tanja iscrtkana crta; to je tehnika koja čitateljima omogućuje da se najviše usredotoče na korigirani trend, ali da ipak vide kako su se zbiljski rezultati kretali tijekom vremena. Zapažanja za vrlo neobične mjesece prikazana su na vrlo istaknut način, kao velike divergencije između dviju crta, čime pozivaju da budu posebno objašnjena. (Mala digresija o metodama: trebat će vam podaci za nekoliko pojava prije i poslije razdoblja koje želite promatrati, kako bi korigirani podaci pokrivali cijelo razdoblje koje vas zanima. Postoje tehnike za pronalaženje početnih i završnih vrijednosti za korigirane nizove ako nemate te dodatne podatke.¹²¹)

Sve u svemu, za onoga tko je već ovladao elementarnim tehnikama analize podataka konzistentan razvoj i upotreba S-L analize, metode "box-and-whisker" i korigiranja podataka iziskivat će vrlo malo dodatnog vremena i

¹²¹ V. Tukey, *Exploratory Data Analysis*, str. 221-222.

muke. No upotreba tih tehnika umnogome će pridonijeti razjašnjenju vlastitog razmišljanja o tome što pokazuju prikupljeni podaci, osobito ako slijedite prethodne upute u pogledu svih tablica i grafikona. Ako pažljivo razmislite o tome što bi čitatelji trebali znati, to će uvelike utjecati na strogost i korisnost vašega vlastitog mišljenja. To će vas odvratiti od uporabe složenih brojeva koji nude privid stručne vjerodostojnosti i nagnati vas, umjesto toga, na istinski preglednu i razumljivu analizu onoga što prikazuju podaci. Valjano razumijevanje podataka znači njihovo reduciranje na ono što je bitno, sposobnost da odvojite žito od kukolja, a da pritom ne smetnete s uma važne pojedinosti.

Upotreba dijagrama i slika

■ Mišljenje nije samo primjena čistih pojmova koji proizlaze iz prethodne verbalizacije, ono je ujedno stvaranje dijagramske reprezentacije.

Umberto Eco¹²²

Neke točke pozornosti uopće nisu brojčane, nego jednostavno vizualne. One funkcioniraju tako da se dvodimenzionalni prostor prazne stranice iskoristi kako bi se prikazala složenija uređenja i reprezentacije odnosâ nego što je to moguće pomoću tekstualnih opisa. Tekst je u biti linearan. On stvari uređuje u jedan prevladavajući redoslijed, no što obrasci koji se opisuju postaju složeniji ili zavijeniji, čisto literarno objašnjenje može postati nejasnije i teže za praćenje. Dobar dijagram u tom slučaju može biti neprocjenjivo uporište za čitateljevo razumijevanje, omogućujući im da stvore središnju mentalnu sliku načina na koji pojmovi, događaji, uzroci ili institucije djeluju jedni na druge, koji se potom mogu uskladiti i razraditi pomoću tekstualnog opisa. Čitatelji posvećuju posebnu pozornost takvim dijagramima i od njih očekuju da obave koristan posao. Ako to ne čine, ako izgledaju kao suvišni ili nepotrebni elementi objašnjenja, čitatelji će se razočarati. Ako ulože napor u razumijevanje nekog dijagrama za koji se pokaže da ne daje nikakvo dodatno razjašnjenje ili da je možda konfuzniji i nejasniji od popratnog teksta, čitatelje bi to moglo razljutiti. Takva točka pozornosti samo odvraća od ukupnog dojma vaše argumentacije.

Dijagrame stoga treba vrlo pažljivo izrađivati i primjenjivati. Kao autor uvijek se trebete pitati što bi čitatelji trebali znati, koju dodanu vrijednost dijagram (ili skup dijagrama) donosi i na koji će im način biti razumljiv i pri-

¹²² Eco, Umberto (1997). *Kant and the Platypus: Essays on Language and Cognition*. London: Verso, str. 83, preveo Alastair McEwan.

stupačan. Ukratko, očekivanja čitatelja trebate ispuniti na vrlo aktivan način. Neka su od ključnih pravila sljedeća:

- Dijagrame uvijek izrađujte uz pomoć prikladnih programa, od kojih su najpoznatiji Microsoftov *Powerpoint* ili Lotusov *Freelance Graphics*. Jednostavnije ilustracije možete načiniti i u Wordu ili Wordperfectu. Ručno izrađeni dijagrami više nisu prihvatljivi u doktorskim radnjama. Također, nije dobro koristiti se nespecijalističkim *softwareom* (kao što su programski jezici ili opći računalni programi za crtanje) kako biste pokušali stvoriti dizajn koji izgleda profesionalno. Ako trebate veći broj dijagrama, ili namjeravate održati prezentacije na znanstvenom skupu ili seminaru, korisno je otići na odgovarajući tečaj kako biste se temeljito upoznali s prezentacijskim programom koji ste izabrali. Katkad iziskuje mnogo više vremena ako se pokuša ići prečacem, pomoću pokušaja i pogrešaka, ili oslanjanjem na *on-line* vodiče za te programe umjesto da odslušate nekoliko sati tečaja.
- Kad izrađujete dijagrame, uvijek slijedite dobro poznate konvencije za stvaranje organizacijskih grafikona, algoritama ili dijagrama toka. Konvencije ubrzavaju vašu komunikaciju s čitateljima jer oni brže prepoznaju ono što je prikazano i što pokušavate učiniti, te se ne trebaju oslanjati na popratni glavni tekst. One vam nameću i disciplinu i čuvaju vas od zapadanja u grafičke idiosinkrazije koje su čitateljima nedokučive. Primjerice, dijagrami toka skiciraju redoslijed operacija ili oslikavaju način na koji se neki skup slučajeva dijeli u nekoliko podskupova. U društvom se znanostima većina autora koristi pojednostavnjenim formatom koji se usredotočuje na procese prikazane u kvadratnim okvirima povezanima vodoravnim ili okomitim strelicama. Postoji i više "inženjerski" stil dijagrama toka, koji se koristi kvadratnim okvirima za naznačivanje procesa, rombima za naznačivanje mjesta odluke, te kružnim oblicima za naznačivanje i polazišta skupa operacija i ishoda.
- Dijagrame u radnji treba izraditi konzistentno, tako da nema velikih razlika u njihovu izgledu. Oni bi trebali izgledati što jednostavnije i ne bi smjeli biti pretrpani. Koristite li se okvirima, pokušajte im dati što standardniji oblik. Nemojte nasumce uređivati veličine okvira samo zato da biste smjestili natpise različite duljine. Pokušajte okvire poredati na stranici koristeći se jednostavnim obrascima redaka i stupaca (ili rešetaka), a nemojte ih smještati odoka. Izbjegavajte upotrebu više tipova oblika od onoga što je potrebno. Različiti oblici (primjerice, četverokuti ili kvadrati u odnosu prema kružnim ili ovalnim oblicima) uvijek bi trebali čitateljima signalizirati različite tipove sadržaja na koje se dijagram odnosi.

- Okvire u dijagramima povežite koristeći se minimalnim brojem ravnih okomitih i vodoravnih crta ili strelica. "Zapetljane" ili prekrizene crte ili strelice pokušajte posve izbjeći. Kad god je moguće, izbjegavajte dijagonalne crte ili strelice, budući da su njihovi nagibi često pod različitim kutovima. Dijagrami lako mogu izgledati pomalo neuredno i neprofesionalno kad su dijagonale povučene pod različitim kutovima. Uz pomoć primjerenog ključa i posve jasnog natpisa objasnite status svake crte ili strelice koja se rabi za povezivanje okvira. Čitatelje nikada ne smijete ostaviti u sumnji u pogledu toga što se prikazuje crtama ili strelicama. Crtu bez strelice čitateljima je općenito teže protumačiti, budući da ona ne sadržava nikakvu naznaku smjera. Tim se sredstvom koristite samo kako biste naznačili slučajeve u kojima se pojavljuju dvosmjerni tokovi ili veze posve iste vrste. Crte bez smjera mogu se upotrebljavati i u onim tipovima dijagrama u kojima uobičajene konvencije crtama daju razmjerno jasno značenje, kao što su organizacijski grafikoni (ili "organo-grami", kako se još nazivaju). Crte sa strelicama, općenito govoreći, korisnije su i informativnije čitateljima sve dok oni posve jasno znaju što označuje strelica koja povezuje A i B. Znači li ona da A *uzrokuje* B? Ili da A *komunicira* s B, primjerice prenosi B informacije ili im šalje račun ili proizvod, ili što? Možda, pak, A *kontrolira* ili *nadzire* B? Pokušavajte izbjegavati dvosmjerne strelice, koje čitatelje vrlo zbunjuju i često upućuju na to da ne znate o čemu se radi. Ako imate situaciju u kojoj A naređuje B, a potom B informacije vraća A, to biste trebali prikazati upotrebom dviju različitih vrsta jednosmjernih strelica: strelicu od A do B koja označava zapovijed i kontrolu, te strelicu od B do A, u različitoj boji ili formatu, koja označuje protok informacija.

Te preporuke mogu izgledati samorazumljivima. No velika većina doktoranata – a zapravo i mnogo starijih znanstvenika u objavljenim člancima i knjigama – u svojim točkama pozornosti ne slijede mnoge od tih prijedloga. Danas je većina stručnih čitatelja prilično skeptična u pogledu dijagrama i drugih slika koje ne slijede odgovarajuće konvencije i upute. Loše izrađene dijagrame, s loše postavljenim natpisima, protumačit će ili kao znak vašeg nemara, ili vaše intelektualne slabosti. Posve je neupotrebljiv dijagram s velikim brojem okvira, od kojih je svaki dvosmjernim strelicama povezan sa svim ostalim okvirima na slici. Ako ste napravili takvo što, onda biste morali znati da čitateljima šaljete podsvjesnu poruku: "Sve utječe na sve. No ne pitajte me kako, jer nemam pojma."

Zaključci

Dobre točke pozornosti mogu uvelike pojačati vaš tekst, no nisu samo zato važne. Što više budete napredovali u znanstvenoj i profesionalnoj karijeri, to je vjerojatnije da ćete trebati sažeti ili dramatizirati dugačke tirade teksta za nestrpljivu publiku. Počet ćete s prezentacijama na seminarima, nakon toga ćete prijeći na priopćenja na znanstvenim skupovima, pa možda na članke u časopisima te, ako postanete sveučilišni nastavnik, na predavanja za širu publiku. Rano učenje umijeća izrade efektnih točaka pozornosti uvijek se isplati. Osobito je u mnogim područjima u društvenim znanostima sve teže objaviti članke koji se sastoje samo od teksta, a članci koji sadržavaju i podatke te dobre grafikone i tablice urednicima i recenzentima općenito su privlačniji. Slične trendove nalazimo i u nekim humanističkim disciplinama, kao što je povijest. Dani kad su sveučilišni nastavnici predavali tako što su čitali svoja djela odavno su prošli. Umjesto toga, danas se snažan naglasak stavlja na izrađivanje i prezentiranje čak i primarne tekstualne građe na razumljiv i maštovit način. Ako se nakon doktorata posvetite drugim zvanjima, kao što je biznis, vrijednost grafičke komunikacije i jednostavnih, čitljivih tablica i grafikona mnogo je veća nego na sveučilištu. Stoga je dobro postupanje s točkama pozornosti ključno životno umijeće, a ne samo umijeće koje vam je potrebno u izradi disertacije. Na neki način, ono može biti važno gotovo onoliko koliko i sposobnost dovršavanja (i objavljivanja) teksta, čemu se sada posvećujem.

8. ZAVRŠNICA: DOVRŠAVANJE DOKTORATA

Napetost između poboljšavanja i dovršavanja pojavljuje se uvijek kad ljudi trebaju dovršiti neki posao ili izbaciti neki proizvod: računalo, ručak, seminarski rad, automobil, knjigu. Želimo da taj proizvod bude gotov i dostupan ljudima koji će ga rabiti, jesti, čitati. No nijedan predmet nikada potpuno ne utjelovljuje koncepciju svojih tvoraca o tome što je on mogao biti.

Howard Becker¹²³

Umijeće pisanja onih koji su ga dugo prakticirali uistinu stvara duhovne navike koje su nepovoljne za vođenje poslova. Ono ih podvrgava logici ideja (...) Daje im ukus za ono što je nježno, fino, domišljato i izvorno, dok svijetom vladaju krajnje svaki-dašnjosti.

Alexis de Tocqueville¹²⁴

Nepistrani su se promatrači stoljećima žalili da su intelektualci nepovjerljivi, neposlovni tipovi. Oni rado započinju projekte, ali oklijevaju ih dovršavati. Zainteresirani za knjige, ideje i mogućnosti, oni su perfekcionista koji ne mogu dovršiti posao, koji ne mogu reći "ovo je dovoljno dobro", koji ne mogu lako nešto prodati ili doći do kompromisa. To je dobro poznat i neugodan stereotip koji je, nažalost, velikim dijelom istinit (u mojem slučaju svakako). Ako je pisanje kao oblik predanosti psihološki teško, koliko je tek teže prestati raditi na nekom projektu, priznati da su njegove nesavršenosti i nedostaci (koje su autoru tako intimno poznate) nešto s čim jednostavno treba živjeti, što treba podnositi, što se možda nikad ne može ispraviti ili poboljšati?

¹²³ Becker, Howard S. (1986). *Writing for Social Scientists*. Chicago: University of Chicago Press, str. 122.

¹²⁴ De Tocqueville, Alexis, nav. u: Mayer, J. P. (1939). *Prophet of the Mass Age*. London: Dent, str. 123.

Pisanje doktorata prikladno je usporediti sa sudjelovanjem u produkciji nekoga kazališnog komada što ga izvodi amaterska dramska skupina. Na početku su tu naizgled beskonačni dogovori o podjeli uloga i ležerni orijentacijski sastanci. Glumci, redatelj, producent i umjetnički ravnatelj beskonačno razmjenjuju različite vizije mjesta i vremena radnje, njezina vizualnog "izgleda", motivacija likova i značenja različitih prizora i zapleta. Rane pokuse upropaštavaju sukobi osobnosti i napetosti oko toga tko je važniji od koga te koji bi opći emocionalni ili dramatski stil trebalo postići. No što se izvedba više približava, motivacija glumaca i redatelja iznenada, na čudesan način, postaje sve jačom. Glumca više brine hoće li zapamtiti svoj tekst i hoće li na pozornici izgledati glupo, hoće li sve dobro ispasti, a ne hoće li biti zvijezda predstave. Redatelj pak postaje susretljiviji, zadovoljan svakim prizorom ili probom koja je barem polovično profesionalna i ima nekog reda. Napokon, zavjesa se diže za izvedbu i svatko tko je u nju uključen zna koliko bi mu dobro došla još četiri tjedna pokusa, još jedan pokušaj u ovome ili onome. Samo, to ne bi tako brzo shvatio da se zavjesa nije digla. Kad bismo odgodili početak predstave, svaki bi se sudionik jednostavno prilagodio tako da postigne gotovo isti stupanj pripremljenosti/nepripremljenosti četiri tjedna kasnije umjesto sada.

Dolaženje do radne verzije cjelokupne radnje važna je prekretnica u vašem radu. Na toj se točki vaši prioriteti pomiču s istraživanja i dodavanja novih dijelova teksta na dovršavanje teksta, njegovo odlaganje, prelazak na drugu temu i druge projekte. To nije lagan prijelaz. U životu svake knjige ili radnje postoji mjesto na kojem čimbenik "straha i gnušanja" može nadvladati entuzijazam i izvornu motivaciju. To je nepogrešiv znak da je sada dosta i da je došlo vrijeme da se uđe u fazu dovršavanja. Međutim, dovršavanje nije jednostavno. Prvi će izazov često biti podizanje skrpanog teksta na razinu posve integrirane radnje, koju ujedinjuje jasan intelektualni smjer i koja izgleda poput proizvoda u skladu s "industrijskim standardom", s prisutnim i funkcionalnim svim nužnim dijelovima. Drugi je aspekt manje vidljiv ali ipak važan, i uključuje formalnu predaju radnje za ispit. Konačni je izazov vaša pripremljenost, u većini slučajeva, za "viva" odnosno usmeni ispit.

Od cjelovite radne verzije do konačnog teksta

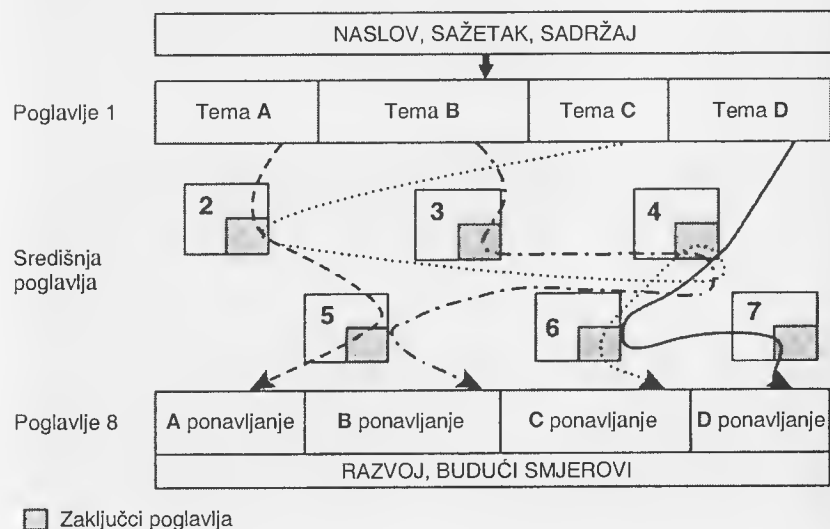
Posljednje što čovjek rješava u pisanju knjige jest to što staviti na početak.

Blaise Pascal¹²⁵

¹²⁵ Pascal, Blaise (1932). *Pensées*. London: Dent, str. 7, misao br. 19.

Proces stvaranja i pohranjivanja različitih skica poglavlja uvijek je pomalo nedovršen proces, budući da ono što stavljate u sljedeće poglavlje uvijek može imati implikacije za već uglavljeni tekst. Kasniji tekst možda ne ispunjava obećanja koja su ranije dana i zahtijeva važnu promjenu u intonaciji. Ili se, pak, kosi s temama i strukturom onoga što je već napisano, tako da stvara potrebu za revizijom i preraspodjelom građe između poglavlja. U najgorim slučajevima, kasniji tekst može protusloviti prethodnim poglavljima i ne pokazivati nikakav odnos prema njima tamo gdje se to očekuje; ili pak može sugerirati posve drukčiju priču ili interpretaciju. Upravo kao što sadašnji razvoj događaja često uzrokuje promjene načina na koji shvaćamo utvrđene povijesne događaje, tako nikad ne možete biti sigurni da već pohranjeno poglavlje neće, u kasnijoj fazi, zahtijevati radikalne preinake.

Slika 8.1. Integriranje tema

Stoga je magičan trenutak kad možete prvi put sva svoja poglavlja raširiti po podu te fizički držati i pregledavati sve elemente cijele radnje. Od tada bi vaša zadaća trebalo biti konsolidiranje a ne dodavanje novih elemenata slici. Samo će vas u vrlo nesretnim okolnostima pregledavanje radnih verzija poglavlja u cjelini navesti na zaključak da radnja zapravo nije potpuna te da se morate vratiti na primarno istraživanje kako biste ispunili neku veliku prazninu u analizi. Taj će se problem najvjerojatnije pojaviti ako ta verzija zna-

tno zaostaje za normom u pogledu broja riječi (80.000 riječi za "knjiški" tip radnje i, otprilike, 60.000 za disertaciju po modelu članaka). Inače, uistinu cjelovita radna verzija signalizira da su od tada elementi radnje prilično fiksirani.

Međutim, najbolja organizacija i prezentacija tih elemenata nije fiksirana. Naprotiv, nakon što ste došli do cjelovite radne verzije često je potrebno razdoblje od tri do šest mjeseci tijekom kojeg morate reorganizirati elemente koje imate kako biste stvorili mnogo snažniji i integriraniji konačni tekst. Glavno je žarište rada u toj fazi izvlačenje intelektualnih tema djela. Potrebne su vam konzistentne teme koje se protežu cijelom radnjom, koje sintetiziraju vaše argumente, postavljaju i uokviruju zaključke vašeg istraživanja te snažno ističu element dodane vrijednosti. Slika 8.1 pokazuje da to nije pitanje mehaničkog ponavljanja, nego fleksibilnog stvaranja i poboljšavanja veza između pet ključnih elemenata: naslova radnje, sažetka, prvog poglavlja (uz bilo koje drugo uvodno poglavlje), zaključnih odjeljaka središnjih poglavlja i završnog poglavlja.

Naslov radnje

Naslov radnje trebao bi upoznati čitatelje sa središnjim analitičkim pojmovima koji se u njoj rabe ili s glavnim argumentima koji se u njoj razvijaju. Naslovi radnje u sredini često imaju dvotočku, kojom se autori koriste kako bi razdvojili, s jedne strane, tematske, analitičke ili teorijske ambicije i, s druge strane, empirijska upućivanja ili ograničavajuća obilježja. Teorijski ambiciozni autori često će tematski ili analitički ključne riječi staviti zajedno prije dvotočke a potom, nakon dvotočke, naznačiti njihovu empirijsku referencu i bilo koja ograničenja njihove analize. Oni koji svoje djelo vide kao više empirijsko ili deskriptivno najčešće će formulaciju onoga o čemu je u njihovoj radnji riječ staviti prije dvotočke a potom, nakon dvotočke, naznačiti sekundarne analitičke ili teorijske teme.

<i>Primjer teorijske radnje</i>	Potiskivanje različitosti "Drugog": književna obrada slugu u engleskim i američkim romanima od Jane Austina do <i>Zameo ih vjetar</i> .
<i>Primjer empirijske radnje</i>	Propast europske vladavine u Središnjoj Africi, 1930-1958: Samoodređenje, demokratizacija i promišljanje rase.

Katkad se učinak dvotočke može postići i na druge načine, primjerice tako da se teorijska pitanja najprije postave u obliku općeg pitanja, a da se nakon toga navede empirijska specifikacija. Kad ste jednom u svoj naslov

stavili neku riječ, morate biti sigurni da je ona uistinu važna za analizu. Čitatelji sigurno očekuju da sve riječi iz naslova budu pažljivo definirane, da se često rabe te da u poglavljima glavnog teksta obavljaju velik analitički posao.

Birokracija koja prethodi doktorskom ispitu uvijek je mukotrpana, ali može biti i korisna. Mnoga sveučilišta zahtijevaju da zajedno s konačnim naslovom radnje, otprilike šest mjeseci prije nego što planirate predati konačnu radnju, pošaljete i popratni sažetak (od, otprilike, 300 riječi). Kad je naslov radnje jednom formalno zaprimljen i odobren kao zadovoljavajući, često ga je vrlo teško mijenjati. Na usmenom ćete ga ispitu (ako je predviđen) trebati obraniti. Uz to, ostatak karijere provest ćete s tim nazivom istraživanja napisanim u životopisu. Stoga definiranju konačnog naslova ne smijete pristupiti površno ili na brzinu. Trebate intenzivno i samokritično promatrati naslijeđene ideje kojima se koristite u opisivanju radnje, a koje često potječu još iz prve godine vašeg istraživanja:

- Zahvaća li sadašnji naslov uistinu ono što ste učinili u tekstu?
- Definira li on *točno* središnje istraživačko pitanje na koje ste odgovorili?
- Izbjegava li skretanje pozornosti na praznine ili nedostatke u vašem istraživanju?
- Izražavaju li riječi u naslovu glavne teorijske pojmove, inovacije ili teme koje se provlače kroz vaše istraživanje, koje se rabe u tekstu i tamo obavljaju neki važan posao? Signaliziraju li one, na razmjerno sadržajan način, pravac vaše argumentacije? Jesu li to riječi o kojima ćete htjeti govoriti i koje ćete htjeti šire objasniti na usmenom ispitu?
- Daje li naslov jasno do znanja ono na što se vaše istraživanje empirijski odnosi te nužna ograničenja što ste ih postavili njegovu doseg i pristupu?

Prije nego što na sva ta pitanja odgovorite: "Da, svakako", razmislite o tome kako će radnja zapravo izgledati čitateljima koji je vide prvi put i što je vaše istraživanje u biti postiglo. Odaberite naslov koji djelotvorno zahvaća te aspekte. Trebali biste i izričito postaviti pitanje kako su se vaš projekt, vaša disciplina i širi intelektualni svijet promijenili od vremena kad ste na prvoj godini smislili izvorni radni naslov. Hoće li sadašnji naslov imati iste pomoćne konotacije koje je imao tada? Hoće li se održati u budućnosti? Imajte na umu da će naslov biti važan element u prodaji vašeg rada potencijalnim poslodavcima na sveučilištu. Povjerenstva za zapošljavanje često izrađuju uži popis ljudi koje pozivaju na intervju na temelju prilično oskudnih informacija s papira koji se nalaze ispred njih. Stoga će tijekom ranih godina vaše karijere naslov koji ste odabrali za svoju radnju uvelike definirati to kakvom vas intelektualnom vrstom smatraju.

O tim pitanjima nije lako razmišljati samostalno. Može biti teško biti samokritičan prema naslijeđenom naslovu s kojim ste živjeli dulje vrijeme. No to je posljednje utočište i stoga trebate cijeli jedan sastanak sa svojim mentorom namijeniti zajedničkom razmišljanju o cijelom spektru mogućih naslova te načina na koje bi ih mogla interpretirati vanjska publika. Sastavite popis alternativa koji sadržava sve izvedive ključne termine i njihove kombinacije, posvećujući osobitu pozornost stavljanju građe ispred i iza dvotočke u naslovu. Naslov što ste ga uglavili nemojte jednostavno promatrati izolirano. Ako ono što već imate usporedite samo s praznom pločom, *status quo* uvijek će izgledati kao nešto čemu treba dati prednost. Umjesto toga, razmotrite njegove dobre i loše strane u usporedbi s velikim brojem mogućih alternativnih naslova (recimo deset ili dvanaest), od kojih svaki povlači za sobom različite kombinacije tematskih ili glavnih pojmova. Pa i kad ste zadovoljni ključnim elementima naslova, pokušajte se malo poigrati s njihovim kombinacijama.

Ako pišete radnju iz društvenih znanosti koja se odnosi na razmjerno nedavne događaje, morate donijeti eksplicitnu odluku o trenutku kada vaša priča završava i toga se držati, te cijelu radnju napisati u prošlom vremenu. Pokušaj da napišete radnju o događajima koji se još odvijaju ili koje još nije moguće prosuditi jest napor koji je osuđen na neuspjeh, prava "priča bez kraja". U svakome empirijskom istraživanju koje pokriva dulje razdoblje obično je dobro da se negdje u naslovu radnje naznače vremenske granice. Pokušajte za svoje istraživanje izabrati početne i završne datume koje možete analitički ili teorijski opravdati, kao kritične, važne ili "prirodne" prijelomnice.

Sažetak

Konačna verzija sažetka nalazi se odmah nakon naslovne stranice u uvezanoj verziji radnje. On se sastoji od vrlo kratkog prikaza, od otprilike 300 riječi, onoga o čemu je u radnji riječ. Sažetak vam je najbolja prigoda da čitateljima korisno izložite jezgru svojeg argumenta. Kasnije, kad se vaša radnja bude nalazila u sveučilišnoj knjižnici, naslov i sažetak bit će ujedno primarni elementi koji će vanjskom svijetu oglašivati njezin sadržaj, te jedina informacija sadržana u internetskim bibliografijama ili objavljenim popisima doktorskih radnji. Oni koji odlučuju hoće li pokušati nabaviti kopiju vaše radnje putem međuknjižnične posudbe snažno će se oslanjati na sažetak. Stoga vrijedi uložiti vremena i truda da ga napišete kako treba. U praksi, većina disertacijskih sažetaka vrlo je loše napisana. Autori često posvećuju više prostora sažimanju prethodnog stanja istraživanja ili rutinskih metoda kojima su se koristili nego objašnjavanju vlastitih osnovnih argumenata, ključnih rezultata ili novih prijedloga. Iako su sažeci vrhunac dugotrajnoga istraživač-

kog procesa, studenti ih često pišu tek u grozničavom naporu da dovrše posao. Neki ih tretiraju kao samo još jedan dosadni element sveučilišne birokracije kojeg se treba riješiti što bezbolnije. Drugi se pak u stvaranju toga kratkog komadića teksta muče te ga pišu na neuredan i ne osobito učinkovit način.

Dobro napisan sažetak trebao bi imati, otprilike, 300 riječi. Njegova bi struktura trebala točno slijediti slijedeći poredak:

- Započnite s jednom ili (najviše) dvjema rečenicama koje sažimlju stanje istraživanja kojemu vaša radnja pridonosi te ih sastavite tako da kontekstualizirate i istaknete dodanu vrijednost koju ste ostvarili svojim istraživanjem. No pazite da okarakterizirate postojeću literaturu u širokim potezima i obranjivo.
- Potom dodajte dvije ili tri rečenice koje karakteriziraju teorijski doprinos ostvaren vašim djelom. One bi trebale izdvojiti sve ključne inovacije do kojih ste došli, odnosno glavne tematske ili teorijske pojmove iz naslova. Jasno dajte do znanja što je središnji cilj vaše argumentacije. Na tom mjestu ne pišite o čisto formalističkim stvarima.
- Jednu rečenicu posvetite tome da što kraće iznesete metode koje ste slijedili. U sažetku ne treba opširno izlagati standardne metode. Nešto više o tome trebali biste reći samo ako ste izvorno najviše pridonijeli u metodologiji. Dosad ste trebali obuhvatiti svu građu sadržanu u uvodnom poglavlju (ili poglavljima) radnje i na tom mjestu u sažetku možete zaključiti prvi ulomak.
- Nakon toga prijedite kroz argumente svakoga osnovnog poglavlja (to su najčešće poglavlja 3-7 u radnji od osam poglavlja). Jednu rečenicu posvetite sažimanju ključnog doprinosa svakog poglavlja sveukupnom argumentu radnje. Nemojte pisati "U 4. poglavlju tvrdim da...", budući da je to mjesto na kojem sažimate cijeli argument, a nije vodič kroz strukturu poglavlja. Umjesto toga, svaka nova rečenica u sažetku neka se izravno odnosi na ono što pokazuje dotično poglavlje.
- Drugi ulomak sažetka završite dvjema rečenicama koje kristaliziraju glavne zaključke završnog poglavlja. Time trebate uputiti na glavne teorijske ili tematske pojmove koje ste rabili u naslovu radnje, a koji su obuhvaćeni i u prvom ulomku sažetka. No sad biste se trebali usredotočiti na prosudbu vrijednosti, odnosno primjenjivosti tih pojmova ili na to da pokažete koliko su vaše teorijske inovacije ili očekivanja poduprti empirijskim rezultatima ili primijenjenom analizom središnjih poglavlja.
- Provjerite rabite li u sažetku i naslovu radnje isti rječnik i slažu li se, odnosno poklapaju li se i sažetak i naslov s rječnikom što ga rabite u naslovima poglavlja. (Imajte na umu ono što je prethodno rečeno, da bi nas-

lovi poglavlja trebali funkcionirati unutar naslova radnje, a ne jednostavno doslovno preuzimati njegove elemente.) Znakovi opasnosti koje treba tražiti pojavljuju se tamo gdje se pojmovni ili tematski elementi istaknuti u naslovu radnje ne poklapaju s naslovima poglavlja. Ta tri elementa ne bi smjela sugerirati različitu intelektualnu problematiku ili različite načine gledanja na probleme.

Najbolje je da svoj sažetak pokušate definirati u ranoj fazi procesa ponovnog pisanja i revidiranja teksta. Sveučilišni propisi u Britaniji i Europi u tom su pogledu često koristan poticaj, budući da traže da ranu verziju sažetka predate istodobno s formalnom prijavom naslova radnje. Prva verzija nije obavezujuća i koristi se samo kako bi pomogla da fakultetska vijeća odluče tko će vašu radnju ocjenjivati.

Prvo poglavlje (uz bilo koje uvodno poglavlje)

Kao što pokazuje Slika 8.1, uvodno je poglavlje presudno važno u definiranju sveukupnoga teorijskog okvira doktorata. U njemu biste trebali izložiti nekolicinu intelektualnih tema koje proizlaze iz središnjeg pitanja radnje. Teme su vodeće ideje kojima ćete se vratiti. One se mogu sastojati od teorijskih stajališta, metodoloških inovacija ili rezultata empirijskog istraživanja, ovisno o vašim rezultatima. Općenito govoreći, više je nego dovoljno pokušati obraditi dvije, tri ili četiri teme. Ako uočite da je prisutno šest ili sedam tema, njihov broj trebate smanjiti. Razmotrite možete li neke od njih uklopiti u druge, tako da jedna vrhovna tema obuhvaća dvije ili više podtema. Svaku temu u uvodnim poglavljima treba obraditi uglavnom na okviran način, sažimajući što su o njima već rekli drugi autori i utvrđujući ili *anticipirajući* što bi se o njima moglo kasnije reći. No u uvodnom poglavlju nemojte dati gotovu verziju kasnijih argumenata, da ne biste grubo karikirali glavne stvari koje ćete kasnije tvrditi. Umjesto toga, ustanovite veze koje potom trebaju voditi do istraživanja u ostatku radnje.

Zaključni odjeljci središnjih poglavlja

Svako od glavnih poglavlja (to jest poglavlja 2 ili 3 do poglavlja 7 u doktoratu od osam poglavlja) treba biti fleksibilno povezano svojim zaključcima s temama iz uvodnih poglavlja. Zaključci (ne uvodni dijelovi poglavlja) trebaju izdvojiti barem jednu ili dvije teme razvijene u uvodnom poglavlju, ali na drukčiji način. Tema s kojom je svaki zaključak povezan trebala bi biti potpuno relevantna za specifičnu građu u dotičnom poglavlju te prilagođena ulozi koju to poglavlje ima u radnji kao cjelini. Ne pokušavajte *sve* teme radnje obuhvatiti u zaključcima uz *svako* poglavlje. Takav pristup lako može iz-

gledati mehanički i nevjerodostojan, kao da obavljate nekakvu operaciju intelektualnog knjigovodstva, a ne da se koristite uistinu relevantnim ključnim idejama za analizu onoga što je pokazano u poglavlju. Smisao je zaključnih odjeljaka u tome da se pozornost odvrti od pojedinosti istraživanja i da se ključni rezultati poglavlja istaknu kao nešto utvrđeno. Možete ustanoviti neke male postranične veze prema drugim središnjim poglavljima relevantnim za istu temu ili teme, osobito prema poglavljima koja neposredno prethode ili slijede. No to nije mjesto za iznošenje komparativnih napomena, kao ni za započinjanje neke sadržajne rasprave o građi iz drugih središnjih poglavlja.

Preusmjeravanje pozornosti na središnja poglavlja te pooštavanje njihovih zaključaka prigoda je da izvršite ključne provjere je li vaše djelo strukturno dobro zasnovano. Svako poglavlje trebalo bi obavljati neki zaseban i specifičan posao, dobro naznačen od samog njegova početka, i efektno graditi radnju. Ako postoje neka preklapanja u "jurisdikcijama" poglavlja, trenutak je da ih pojednostavite. Svakom poglavlju dodijelite jednu funkciju i pobrinite se da se njegova uloga ne poklapa s ulogom susjednih poglavlja. Razmislite o tome kako možete organizirati poglavlja na načelu "kaži to jednom, ali kako treba". Ako još uvijek imate poglavlje o metodama ugrađeno u glavni niz poglavlja, razmislite je li ono uistinu nužno ili bi se njegova građa djelomično ili potpuno mogla bolje obraditi u Dodatku o istraživačkim metodama. Pokušajte se pobrinuti da redosljed poglavlja bude smislen na planski način, a ne da jednostavno slijedi obrazac "Što sam učinio u svojem doktoratu". Pažljivo provjerite je li zadovoljen kriterij onoga što bi čitatelji trebali znati kad je riječ o poretku poglavlja, tako da kontekstualne informacije slijede u pravom nizu kako bi čitatelji na svim mjestima mogli pratiti analizu.

Završno poglavlje

Završetak radnje treba imati jasan karakter. U njemu ne možete jednostavno mehanički ponavljati već iznesene tvrdnje. Ponajprije, on mora ponoviti iste teme ili teorijske ideje korištene u strukturiranju prvog poglavlja (i bilo kojega drugog uvodnog poglavlja). No rasprava o svakoj temi mora biti sigurno zasnovana na iskustvu središnjih poglavlja. Žarište treba biti na jasnom utvrđivanju što je istraživanje pokazalo i kako je to relevantno za središnje pitanje radnje i teme izneseno na početku. Posljednje poglavlje trebalo bi odgovoriti na dva srodna pitanja: Što je istraživanjem ostvareno? Koliko je radnja unaprijedila stručnu raspravu? Rasprava u završnom poglavlju ne bi smjela opet zalaziti u detaljne opise iz središnjih poglavlja. Umjesto toga, ona bi trebala uspoređivati ta poglavlja, sabrati njihove teme i povezati njihove ključne poruke. Kako se približavate kraju, drugi dio završnog poglavlja iskoristite za grupiranje njegovih tema u šire okvire ili pitanja više razine.

Odatle možete ući u raspravu o relevantnim širim stručnim sporovima i preporukama. Često je korisno taj zaključni "debatni" odjeljak završiti razmatranjem nekih mogućih pravaca kojim bi moglo ići buduće istraživanje.

Na tom stupnju možete učiniti i nekoliko završnih provjera. Morate osigurati da glavni tekst i dalje bude odgovarajuće duljine, oko četiri petine formalne sveučilišne granice, to jest 80.000 riječi ako je granica 100.000 riječi. Ta formalna granica uključuje sve osim bibliografije, pa stoga bilješke, dodaci, predgovor, zahvale i slično moraju biti unutar preostale petine tog ograničenja. Onima koji misle da su dobrano unutar tog ograničenja često se dogodi da otkriju kako su premašili ne samo pravilo o četiri petine nego i formalno ograničenje, i to za 10 do 20 posto. Taj se problem često pojavljuje zato što na različitim mjestima u različitim poglavljima ponavljaju sličnu građu ili pak podižu razinu pojedinosti koje bi čitatelji trebali znati. Kad ste u stisci da dovršite radnju, ta bi spoznaja mogla biti deprimirajuća, jer bi to moglo značiti da ćete morati utrošiti nekoliko dodatnih tjedana ili čak mjeseci samo na izbacivanje teksta čije vam je pisanje oduzelo toliko vremena. No imajte na umu poznatu izreku Roberta Browninga "Manje je više".¹²⁶ Svaki se tekst može prilično bezbolno skratiti za, otprilike, 10 posto, a ta operacija gotovo uvijek poboljšava njegov opći izgled, katkad do neprepoznatljivosti. Shvati li se kao problem izbacivanja, recimo, 12.000 riječi iz cjelokupne radnje, taj način izbacivanja uvijek izgleda zastrašujuće. No pokušajte, umjesto toga, o tome razmišljati kao o izbacivanju 30 od 330 riječi na svakoj stranici rukopisa formata A4, što može biti lakši posao. Ako ste uvelike premašili granicu broja riječi, za više od 10 posto, gotovo će sigurno trebati opsežan rez tako što ćete izgubiti jedno od poglavlja, dodataka ili drugih odjeljaka. Ako možete, pokušajte više toga izbaciti u uvodnim poglavljima i sačuvati jezgru radnje. Ako ste premašili granicu, imajte na umu da vrlo jednostavno možete podatke ili drugu nezgrapnu građu staviti na CD pričvršćen uz korice radnje, umjesto da ih otisnete u obliku teksta. Većina sveučilišnih propisa o duljini rada još pretpostavlja samo radnje na papiru i ništa ne govori o CD-ovima.

Završni mjeseci i tjedni pisanja doktorske radnje obično su iznenađujuće važni. Možete se zateći kako građu koja se dvije ili tri godine nalazila na jednom mjestu premještate u radikalno drukčije konfiguracije. Pojmove koji su vam u istraživanju dugo bili važni možda ćete odbaciti u korist novih tema kojih ste, prije nego što ste pogledali cijelu radnu verziju, možda samo neja-

¹²⁶ Robert Browning, iz njegove pjesme "Andrea del Sarto (nazvan 'Pjesnik bez mane')", stih 78: "Manje je više, Lukrecijo, suđeno mi je". Za čitavu pjesmu v. <http://www.libraryutoronto.ca/intel/rp/poems/browning12.html>. Parolu "manje je više" preuzeo je Mies van der Rohe i učinio je poznatim sloganom modernističke arhitekture, v. *New York Herald Tribune*, 28. lipnja 1959. Kao što je poznato, arhitekt Robert Venturi uzvratilo je: "Manje je dosadno".

sno bili svjesni. Ta iznenadna pojava ponovnog promišljanja i preoblikovanja posve je uobičajena i predvidljiva. Ona ne pokazuje (čega se boje mnogi studenti) da je vaš istraživački plan od početka bio loše zamišljen ili da prije niste znali što radite. Naprotiv, ona izražava intelektualni razvoj i napredak koji se često postiže tek nakon što su postavljene sve gradivne opeke vaše radnje. Redefiniranje naslova radnje i sažetka u njihovu završnom obliku, kao i preuređivanje uvodnih i završnih poglavlja na integrirajući način – sve vam to pruža u ključnom smislu važnu prigodu da svoju intelektualnu pozornost prilagodite središnjem pitanju radnje. Čak i ako ste od prve godine svojeg doktorskog studija vjerno slijedili inicijalni sinopsis, postoje izgledi da ćete trebati mnogo toga nadoknaditi. U biti, prije i niste mogli uvidjeti što u radnji valja a što ne, te što ste postigli a što niste. A ako je od trenutka kad ste započeli rad na radnji teorijska literatura u vašem području znatno napredovala, možete očekivati da će trebati unijeti neke važne terminološke izmjene i odustatu od nekih intelektualnih sudova što ste ih prethodno donijeli. No u toj je fazi vrlo važno “zadržati vjeru” u ono što ste učinili. Nemojte postati pretjerano kritični žaleći nad onim što niste pokušali i što ste pokušali ali niste uspjeli.

Ne smijete ni postati žrtvom iluzije da bi se za još tri mjeseca forsiranja nekoga novog aspekta vaše teme nešto postiglo. Na posljednjem stupnju ne smijete pokušavati radnji dodati neku novu gradivnu opeku, osim ako vas mentor ili savjetnik ne upozori da bez nje disertacija nije održiva. Priznajte da je, bez obzira na sve, vaše djelo konačno oblikovano i da za to postoje dobri razlozi. Usredotočite se na prikladno definiranje granica svoje radnje, a nove istraživačke napore ograničite samo na bitne ispunjavajuće aktivnosti potrebne da se dođe do održive granice. U vašem će životu biti drugih spisa i drugih znanstvenih projekata, osobito ako postanete profesionalni znanstvenik. Možda se u budućnosti, nakon predaha, možete produktivno vratiti tim problemima i temama.

Predaja radnje i odabir ispitivača

Nekoć sam bio neodlučan, ali sada više nisam tako siguran.
*Boscoe Pertwee*¹²⁷

“Predati” doktorat znači započeti proces njegove konačne prosudbe. Taj je stupanj obilježen različitim sveučilišnim birokratskim procedurama, koje se razlikuju od jednog mjesta do drugog. Znatno prije nego što se približite završetku – u idealnom slučaju godinu dana prije nego što planirate predati

disertaciju – provjerite jeste li upoznati s onim što se od vas zahtijeva na vašem fakultetu i sveučilištu. Uz to, sa svojim mentorom trebali biste raspraviti o vremenu predaje, budući da proces same predaje može trajati prilično dugo. Uobičajena procedura predaje disertacije uključuje formalno upisivanje naslova radnje (najčešće popraćeno privremenim sažetkom), otprilike šest mjeseci prije nego što planirate izaći na ispit. Potom trebate cjeloviti tekst otisnuti u savršenom obliku i potpunoj suglasnosti sa svim sveučilišnim zahtjevima. Svi grafikoni i tablice moraju biti na pravom mjestu, tamo gdje se na njih upućuje, a ne na kraju poglavlja. Sva upućivanja na literaturu i bibliografija moraju biti potpuni, što vrijedi i za dodatke. Cijela radnja treba biti paginirana jedinstvenim sustavom od početka do kraja. Ako su zadovoljeni svi ti uvjeti, onda ste spremni radnju uvezati i dati je ispitivačima na čitanje. Neka sveučilišta na ispitnom stupnju dopuštaju upotrebu spiralnog uveza, dok tvrdo uvezanu verziju rezerviraju za kasnije, kad konačnu verziju radnje, koja sadržava sve izmjene koje su zahtijevali ispitivači, predajete u knjižnicu. Druga sveučilišta traže meko uvezanu verziju za ispitivače ili povjerenstvo za ocjenu disertacije, a ako ispitivači zaključe da su potrebne promjene, onda je treba rastaviti i ponovno uvezati u revidiranoj verziji. Osim cjelovitog teksta, sveučilišta često od vas i vaših mentora ili savjetnika zahtijevaju da se potpišete na mnoštvu formulara, kojima obično potvrđujete da je djelo izvorno, da se uklapa u tražena ograničenja te da su savjetnici odobrili njegovu predaju.

Dolaženje do stupnja ispitivanja na doktorskoj razini često traje vrlo dugo. Nakon što ispitivači dobiju kopiju radnje trebati će im šest tjedana do tri mjeseca da je pročitaju, a u tom će vremenu vaš mentor ili sveučilište utvrditi datum usmenog ispita (ako je predviđen). Trebate imati na umu i to da je u većini zemalja razdoblje za predaju radnje ograničeno u ljetnom semestru, odnosno u drugom semestru školske godine, budući da će vaši mentori i ispitivači tijekom dugih ljetnih praznika često biti na godišnjem odmoru, znanstvenim skupovima ili istraživačkim putovanjima. Vrijeme u kojem se najčešće ne održavaju doktorski ispiti u Britaniji traje od sredine lipnja do konca rujna, a u SAD-u od svibnja do konca kolovoza. Doktorska ispitna “godina” tako *de facto* traje samo osam mjeseci. Osim toga, očito je loša ideja planirati predati radnju posljednja dva mjeseca u “godini” ove sjeverne polutke (poslije Uskrsa). Ako pogriješite u rasporedu, možda rukopis nećete završiti dostatan rano da ispitivačima date dovoljno vremena za čitanje prije nego što nastupi dugi ljetni raspust.

Formalizam i, po pravilu, dugotrajnost procesa predaje i ispitivanja izražavaju njegovu važnost i neopozivost. Na mnogim sveučilištima možete samo dva puta pokušati dobiti doktorat. Ako jednom padnete, ispitivači vas šalju na drugi rok. Tada imate posljednju priliku da unesete izmjene te da unutar određenoga razdoblja (najčešće 18 mjeseci ili dvije godine) ponovno predate radnju. Ako padnete na drugom roku, onda je to kraj vaših nada u po-

¹²⁷ Boscoe Pertwee, nav. u: Eco, Umberto (1997). *Kant and the Platypus: Essays on Language and Cognition*. London: Verso, str. 2, preveo Alastair McEwan.

stizanje doktorata. Na drugim sveučilištima može postojati neka teorijska mogućnost da možete više od dva puta pokušati da vam radnja bude prihvaćena kao doktorat. No ispitivači će u praksi vrlo rijetko prihvatiti proces kojemu se ne vidi kraj, tako da je učinak isti. Kandidatima čiji rad jednostavno ne može zadovoljiti doktorski standard sveučilišta gdje mogu ponuditi "utješni" niži stupanj (koji se u Britaniji naziva M.Phil).

Budući da možete pokušati samo dva puta, vrlo je važno da radnju ne predajete prije nego što vam mentori kažu da imate dobre izgleda da prodete. Na nekim sveučilištima propisi dopuštaju pristupnicima da radnju predaju bez obzira na to smatraju li njihovi mentori da su spremni, no obično bi bilo glupo učiniti nešto takvo. Mentori vrlo rijetko mogu zbog nekog razloga zadržavati studenta da ne preda radnju koja je zapravo već obranjiva. To se događa samo kad su narušeni osobni odnosi između studenta i njegova mentora, pa uvijek trebate biti sposobni pronaći na svojem odsjeku alternativne izvore savjeta. Jednako rijedak problem može nastati ako vas mentor ili pročelnik odsjeka pokušaju natjerati da radnju predate prerano, prije nego što se osjećate spremnim. Neke državne financijske zaklade u svijetu zahtijevaju da doktorati koje financiraju budu predani unutar određenog vremena (obično četiri godine) te određuju kazne odsjecima koji se toga ne pridržavaju. Takva pravila (ili unutarnji sveučilišni pokazatelji učinkovitosti) teorijski mogu navesti odsjeke na to da vrše pritisak na studente da svoje radnje predaju prerano ili da okušaju sreću s radnjama koje su zapravo na granici prolaznosti. S druge strane, neki studenti padaju u zamku nerealističnog perfekcionizma, pretjeranog odgađanja predaje radnje. Optimalno je stajalište kojem treba težiti ono kojim ste zadovoljni i vi i vaši mentori.

U Sjedinjenim Državama i drugim zemljama u kojima postoji sustav mentorskog povjerenstva zapravo nema nekoga zasebnog stupnja ispita. Savjetnici i disertacijsko povjerenstvo ujedno su ispitivači koji trebaju potpisati da je doktorat vrijedan ulaska u žrvanj potvrđenoga znanstvenog istraživanja. Jedan ili više njih mogu imati poteškoće ili nedoumice u pogledu dovršavanja vašeg projekta. To može od vas zahtijevati da uže suradujete s onim članovima povjerenstva koji su vam najskloniji, da se pobrinete da na konstruktivan način odagnate bilo kakve sumnje ostalih članova. No sve osobe koje su uključene u taj proces vrlo su vam dobro poznate i trebali biste točno odrediti trenutak u kojem ćete im podastrijeti konačan tekst za razmatranje.

Međutim, u sveučilišnim sustavima britanskog i komonveltskog stila doktorski su ispitivači po definiciji starije osobe iz vaše discipline koje prethodno *nisu* bile ni na koji način uključene u praćenje izrade vašeg doktorata. Njihova je jedina zadaća da neovisno prosude zadovoljava li vaše djelo doktorske kriterije ili ne. U tom slučaju trebate unaprijed razmisliti koga ćete odabrati za ispitivača ili barem pokušati utjecati na to koga će izabrati vaš

mentor ili fakultetsko vijeće. Smisao je traženja da unaprijed specificirate naslov i sažetak u tome da, kad je radnja konačno predana, fakultetsko vijeće već ima određene ispitivače koji su pristali pročitati radnju i održati usmeni ispit (ako je predviđen, a najčešće jest). Sveučilišni propisi zahtijevaju da vaš rad prosuđuje dvoje ili više ljudi, jedan kao unutarnji ispitivač s vašeg sveučilišta, a drugi s nekog posve drugog sveučilišta. Po pravilu, ni vanjski ni unutarnji ispitivač nisu smjeli pratiti izradu vaše radnje, niti prethodno biti povezani s vašim radom. (Na Sveučilištu u Londonu ta briga za nepristranost ide dotle da se najčešće zahtijeva da čak i unutarnji ispitivač bude osoba s drugog koledža na sveučilištu.) Osobito revna sveučilišta (poput Sveučilišta u Londonu) isključuju kao ispitivače ljude koji su radili ili objavljivali s vama, a možda i one koji su u prošlosti radili ili objavljivali s vašim mentorom. Glavno načelo koje je u osnovi svih tih zahtjeva jest održavanje znanstvene neovisnosti. Radeći s vama tijekom nekoliko godina, vaši su mentori neminovno uspostavili desetke veza i osobnih odnosa prema vama, koji moraju donekle narušiti njihovu objektivnost. Neovisni ispitivači, koji nisu osobno povezani s vama, trebali bi biti sposobni dati nepristrane sudove o kvaliteti vašeg djela i njegovu uklapanju u doktorske standarde koji prevladavaju u vašoj disciplini. Vanjski je ispitivač tu kako bi osigurao da institucionalne povezanosti ne zamute sudove unutarnjeg ispitivača te da se vaše sveučilište drži standarda koji prevladavaju u zemlji.

Neke europske zemlje imaju sustav ocjenjivanja doktorata koji kombinira aspekte američkog i britanskog modela. One predviđaju veliko povjerenstvo ili "kolegij" od šest do deset ispitivača, uključujući nekoliko vaših mentora, uz starije članove nastavnog osoblja s vašeg odsjeka koji nisu bili vaši mentori, te vanjskog ispitivača s nekoga drugog sveučilišta. U Europskoj Uniji vanjski se ispitivač danas često uzima sa sveučilišta iz druge zemlje Europske Unije.

I u britanskom i u europskom modelu uvijek biste trebali pokušati utjecati na to tko će biti izabran kao neovisni ispitivač (to su oni ljudi koji će prosuđivati vaš rad, ali nisu vaši mentori). U teoriji, ispitivača uvijek izabire fakultetsko vijeće ili povjerenstvo na vašem sveučilištu prema preporuci vašeg mentora. No u praksi je obično teško naći ljude koji će ocjenjivati doktorate, osobito vanjske ispitivače, pa se sveučilišna uprava snažno oslanja na imena što ih predloži vaš mentor. Nije dobro jednostavno pretpostaviti da je cijeli taj aspekt u rukama vašeg mentora pa da mu možete posve prepustiti posao nominiranja ispitivača, i to zbog nekoliko razloga. Vi uvijek mnogo bolje od mentora poznajete svoju radnju, njezine dobre i loše strane. Uz to, vi, a ne vaš mentor, morate sjediti na usmenom ispitu (ako je predviđen) i izlaziti na kraj s ispitivačima na osobnoj razini. Vaš mentor može biti blizak sa starijim kolegama u struci, no isti se odnos ne mora protezati i na vas, osobito u slučaju ćudljivih starijih kolega. Povrh svega, vi morate živjeti s krajnjim isho-

dom, prosudbom ispitivača i unošenjem izmjena u radnju koje oni mogu zahitijevati.

Pa što biste onda vi (i vaši mentori) trebali tražiti u ispitivaču? Osim relevantne stručnosti i nešto iskustva, glavno je da ne bude neurotičan. Idealni ispitivač trebao bi biti vedra osoba sa snažnim osjećajem samopouzdanja. Ne bi se smio osjećati ugroženim od novih pristupnika koji naviru u njegovo područje niti uvrijeđenim zato što ambiciozni mladići i djevojke zauzimaju stajalište drukčije od njegova. Trebao bi biti otvoren prema novim idejama. Trebao bi biti sposoban konstruktivno surađivati s drugim ispitivačem ili ispitivačima, a ne ustrajavati na vlastitim temama ili idejama kao da su one najvažnije. Takva će osoba realistično gledati na mehanizam istraživanja u vašoj disciplini. Znat će cijeniti sate koje je potrebno provesti nad analizom podataka, prikupljanjem dokumentacijske građe ili stvaranjem pomno argumentiranog teksta. Uz to, vrlo će dobro poznavati barem bitan aspekt teme vaše radnje, tako da može prepoznati izvorno djelo i identificirati doprinose znanju u vašem području. Napokon, idealan bi ispitivač trebao doći sa sveučilišnog odsjeka na kojem svake godine studira i svoj studij dovršava znatan broj doktoranata, tako da ima točan osjećaj za doktorske standarde.

Često je teško pronaći dvoje ili više ispitivača koji potpuno zadovoljavaju te zahtjeve. Mlađi su znanstvenici uglavnom vedrije osobe (manje istrošene i cinične) i pristupačnije od starijih kolega. Imaju i više novijeg iskustva na doktoratu i otvoreniji su prema novim idejama. No mlađi kolege mogu biti pod prevelikim utjecajem vlastitoga dokorskog iskustva i slabije upoznati s raznolikošću tema i pristupa od starijih kolega. Primjerice, nisu često imali prilike biti mentori drugima. U svakom slučaju, nastavno će vijeće izbor dokorskih ispitivača vjerojatno ograničiti na starije kolege kao što su redoviti profesori (odnosno, u Velikoj Britaniji, *readers* ili *senior lecturers*). Stariji bi znanstvenici trebali imati više iskustva u čitanju dokorskog rada, a mogu imati i drugih prednosti. Njihov savjet o tome kako da od svojeg istraživanja napravite članak za časopis (pa i knjigu) može biti vredniji od savjeta drugih. Ako je vaš doktorat vrlo uvjerljiv, stariji vam ispitivači često mogu biti korisniji kod njegova objavljivanja ili čak u preporuci za posao. Njihovo povoljno mišljenje imat će veću težinu kod izdavača i povjerenstava za izbor zaposlenika nego mišljenje mlađih kolega.

No stariji su znanstvenici, uza svoj istaknuti položaj, često stekli i blage neurotične crte. Mogu biti zaslijepljeni ili intelektualno frustrirani, imati stvari koje ne mogu tolerirati, prijatelje i autorski krug u vezi s kojima ne podnose kritiku te određeni stupanj zatvorenosti prema idejama koje su se pojavile nakon određujućeg trenutka koji je njih "definirao" kao znanstvenike. Te neizbježne ćudljive crte često nisu osobito važne. One nakratko razveseljavaju razgovore ili seminare i rasprave na znanstvenim skupovima. U normal-

nim odnosima s kolegama (koji imaju vlastite ćudljive crte) znanstvenici obično ublažavaju stupanj pokazivanja svojih frustracija. No ocjena doktorata jedan je od tri konteksta u akademskom životu u kojima ti oblici ljudske osobnosti mogu uzrokovati ozbiljne probleme ili biti presudni. (Druga su dva konteksta, usput, donošenje odluke o nečijem zaposlenju i promaknuću.)

Najbolji način da osigurate to da dobijete prikladne ispitivače jest da na ranom stupnju svojeg istraživanja izađete u javnost. Odlazite na znanstvene skupove i prisustvujte sesijama u kojima možete vidjeti starije kolege, potencijalne ispitivače, na djelu. Može biti dobro postaviti im koje pitanje unutar sesije ili nakon nje osobno s njima razgovarati kako biste vidjeli koliko su otvoreni i kako bi mogli reagirati na vaše ideje ili pristup. U kafićima i na domjencima na znanstvenim skupovima raspitajte se kod drugih doktoranata i ljudi s drugih sveučilišta o mogućim ispitivačima, njihovoj reputaciji i karakteristikama osobinama. A kad je riječ o mogućim ispitivačima s vašega vlastitog sveučilišta, također se pobrinite da od studenata kojima su mentori doznate nešto o njima te da ih vidite na djelu. Ako identificirate ljude koji bi mogli biti nakloni ispitivači, pazite da ne dovedete u pitanje njihovu neovisnost ili formalnu podobnost tako što ćete im slati poglavlja radnje i tražiti njihove komentare. Dopušteno je da vaši ispitivači čitaju, pa i komentiraju vaša priopćenja sa znanstvenih skupova ili članke iz časopisa, budući da je riječ o javno dostupnoj građi. No ako su prethodno imali uvid u bilo koje poglavlje vaše radnje, mogli bi biti diskvalificirani. To svakako vrijedi za sveučilišne sustave britanskog i komonveltskog tipa, koji pridaju veliku važnost neovisnosti ispitivanja.

O mogućim zamjenama ispitivača trebate vrlo rano raspraviti sa svojim mentorom, kako biste osigurali izgleda da pronađete nekoga s popisa mogućih ispitivača. U četverogodišnjemu dokorskom studiju, sredina treće godine može biti dobar trenutak da obavite tu prethodnu raspravu, tako da možete početi planirati unaprijed. Dakako, konkretan izbor ljudi potpuno ovisi o tome kad ćete biti gotovi, budući da mnogi mogući ispitivači mogu otpasti zato što su u dotično vrijeme na dopustu, istraživačkim putovanjima u inozemstvu ili pak imaju druge obveze. Imajte na umu i to da će vam često trebati kombinacija ispitivača s različitim umijećima. Gotovo sve dokorske radnje na neki se način protežu preko disciplinarnih granica. Stoga će svaki ispitivač, po pravilu, pokrivati samo dio teme vaše radnje. Primjerice, on možda ima pravu vrstu teorijske stručnosti, ali malo toga zna o zemlji ili drugom kontekstu na koji primjenjujete dani pristup. Stoga ispitivanje cijele radnje može značiti da trebate pokušati dovesti u ravnotežu unutarnjeg ispitivača kojemu je poznat aspekt A s vanjskim ispitivačem kojemu je poznat aspekt B. Ako se vaš prvi kandidat za izvanjskog ispitivača pokaže nedostupnim, možda trebate preokrenuti uloge te izabrati drugoga vanjskog ispitivača kojemu je poznat aspekt A i tražiti drugoga unutarnjeg ispitivača kojemu je po-

znat aspekt B. Za mnoge će radnje možda biti potrebna dva ispitivača koja su stručna u različitim područjima, pri čemu je samo jedan stručan u vašoj užoj disciplini, a drugi dolazi iz susjednog područja. U tom slučaju budite osobito oprezni, s obzirom na to da se standardi onoga što se računa kao doktorat znatno razlikuju od discipline do discipline. U vašoj radnji mora biti kristalno jasno na temelju standarda koje discipline želite da vas prosuđuju. Pokušajte osigurati da ispitivači budu razmjerno uravnotežene osobe. Imati energičnog ispitivača iz druge discipline, koji onda osobno dominira ispitivačem ili ispitivačima iz vaše uže discipline, često donosi neprilike.

Završni usmeni ispit (viva)

Događaji koji mijenjaju čovjekov život često trebaju biti obilježeni nekom ceremonijom, pa to vrijedi i za doktorat u kojem je završni ispit tradicionalno usmeni. U Britaniji i Commonwealthu taj se događaj često naziva "viva" (što potječe od latinske izreke "viva voce", doslovno "živim glasom"). Očekivanje završnoga usmenog ispita pred dvoje ili troje ispitivača ili cijelim povjerenstvom za obranu disertacije mnoge doktorande snažno zaokupi i mnogo prije nego što do njega dođe. Kad budete pisali konačnu verziju, neizbježno ćete unaprijed razmišljati o tome kako će ispitivači ili povjerenstvo za disertaciju gledati na ovaj ili onaj ulomak, ili kako biste mogli obraniti neku odluku, ili odgovoriti na pitanje o nekoj praznini ili nedostatku. To razmišljanje unaprijed na neki je način korisno. Ono vas može natjerati na to da stvari "stisnete", da izbacite rizične ili nedostatne ulomke koje ste predugo držali te da se još malo potrudite kako biste razjasnili nejasnoće ili uklonili sitne nedostatke. No na tom je stupnju vrlo lako i pretjerati te zapasti u odveć obrambenu "disertacijsku paranoju" koja vaše djelo može učiniti prevelikim i neprohodnim te neprikladnim za objavljivanje.

Važnost i nepredvidljivost usmenog ispita uvelike varira od jednoga sveučilišnog sustava do drugog. U Sjedinjenim Državama završni usmeni ispit nikad nije formalnost, nego je riječ o polujavnoj prigodi do koje najčešće dolazi tek nakon što je vaš glavni savjetnik na prethodnoj privatnoj sesiji strpljivim nastojanjem nagovorio disertacijsko povjerenstvo da se potpiše na doktorat. Stoga uvijek možete planirati i pomno se pripremati za ispit, a ako povjerenstvo za vašu disertaciju nije pritiješnjeno razmiricama, usmenom ispitu možete pristupiti uvelike sigurni da ćete proći. Osim toga, dotad ćete već dobro poznavati osobnosti i slabe strane članova povjerenstva.

U europskom sustavu ispitnih povjerenstava često postoji dojmlija, ritualizirana i opsežna "javna obrana" radnje, u kojoj doktorski pristupnik na javnoj sesiji, otvorenoj svima, objašnjava rezultate svojeg istraživanja i pristupu. To možda zvuči zastrašujuće, no prilično je slično američkom pristupu.

Mentori sjede u ispitnom povjerenstvu, zajedno s drugim članovima odsjeka, iako je tu uvijek i barem jedan vanjski ispitivač kojega student možda ne poznaje. No većinu publike u tim prigodama zapravo čine studenti prijatelji i ponosni članovi obitelji. Oni mogu spokojno prisustvovati obrani, budući da se ispitno povjerenstvo prije javne obrane, po pravilu, privatno već suglasilo da je doktorat prihvatljiv.

Stoga u sveučilišnim sustavima pod utjecajem britanskog i komonveltskog sustava usmeni ispit odnosno *viva* uglavnom ima najznačajniju ulogu u određivanju hoće li pristupnik steći doktorat ili ne. Većina pouka koje su primjerene tom neugodnom sustavu usmenog ispita, s dvoje ili troje neovisnih ispitivača, vrijede, u razmjerno umanjenom obliku, i u drugim sustavima javne obrane. Poznati skeč iz *Montyja Pythona* kaže: "Nitko ne očekuje španjolsku inkviziciju".¹²⁸ No upravo je to ono što većina doktoranata, gotovo po pravilu, očekuje na usmenom ispitu. Oni predviđaju ispit koji je posve usredotočen na tekst, s detaljnim pitanjima o krajnjim pojedinostima onoga što su napisali. No u normalnim okolnostima *viva* je zapravo većinom razgovor, koji se vodi na prilično visokoj razini, ali je i posve općenit, između troje, četvero ili više ljudi iz određene discipline. Ako su stvari s vašom radnjom išle dobro, ona možda neće biti podvrgnuta opsežnijem pomnom "ispitivanju". Ispitivači će biti marljivi čitatelji i često će doći naoružani dugačkim popisima "lapsusa" – pravopisnih pogrešaka, gramatičkih nezgrapnosti, nepravilnosti u statistici ili grafikonima ili rečenica koje bi bilo dobro preformulirati. Poželjet ćete da njihov popis bude što kraći, a sigurno je pametno izbjegavati mogućnost da ih uzrujate tako što ćete ostaviti dojam nemarnosti. No ako niste posebno površni ili ako niste pogriješili u izboru ispitivača te na koncu ipak dobili neurotika, ispitivači će rijetko zanovijetati oko tih stvari, a još manje trošiti vrijeme na raspravu o njima. Jednostavno će vam predati svoj popis i smatrati razumljivim samim po sebi da unesete te ispravke u obliku manjih preinaka.

Ispitivači obično dolaze na usmeni ispit s mnogo više temeljnih sumnji i briga nego što su to spremni priznati. Vaše će im djelo u nekim aspektima biti nepoznato te će ga stoga, barem dijelom, teško moći shvatiti ili prosuditi. Zabrinjavat će ih pitanje je li ono dovoljno inovativno ili je jednostavno pogrešno i neplodonosno. Nakon što ste nekoliko godina živjeli sa svojim istraživanjem, i vi i vaši mentori lako ćete razumjeti mnoge istraživačke odluke i pitanja koja će onima kojima je vaše djelo strano izgledati teškima. Ispitivači se često brinu i o tome služe li svojoj struci na pravi način, jesu li pravi čuvari "poola" onoga što se obično računa kao izvorno istraživanje. Možda će

¹²⁸ Monty Python. Cjeloviti spisi mogu se naći na <http://www.ai.mit.edu/people/paulfitz/spanish/script.html>

ih, donekle, brinuti mogućnost da bi mogli učiniti pogrešku zbog koje bi ih kasnije mogli držati odgovornima, primjerice da ne prepoznaju plagijat, upotrebu lažnih podataka ili da prihvate kao valjan neki argument ili dokaz koji se u kasnijem ispitivanju može pokazati spornim. Može ih zabrinjavati što će se kasnije dogoditi s vašom karijerom i hoće li dodjeljivanje doktorata voditi neugodnim posljedicama, primjerice tome da dobijete posao i novim naraštajima studenata predajete gradu punu pogrešaka. U klasičnom modelu doktora ispitivači mogu biti zaokupljeni time je li vaše djelo preusko ili previše specijalizirano da bi bilo priprava za ulazak u disciplinu, te dvojiti o tome jeste li dovoljno shvatili šire stručne rasprave kako biste mogli djelotvorno poučavati studente ili istraživati druge teme. Po pravilu, činjenica što ste studirali na pristojnom sveučilištu i što vam je mentor bio stručnjak čiji su status i sud priznati znači da su te brige vrlo male. No ipak su uvijek prisutne. Neovisni ispitivači dijelom su tu kako bi provjerili vašeg mentora, kako bi osigurali da njegovi standardi budu u skladu sa standardima cijele struke. Uloga je ispivača da se izbjegne dodjeljivanje doktorata onima koji su intelektualni klonovi mentora ili onima s kojima je mentor blizak kao prijatelj, ljubavnik ili suradnik u sveučilišnim istraživačkim laboratorijima.

Prigoda da se ispitivači s vama osobno sretnu, otprilike, na sat i pol i da s vama razgovaraju licem u lice sve te probleme može odagnati jednostavnije i brže od bilo čega drugoga. Kad vam postavljaju pitanja i slušaju kako vlastitim riječima dajete objašnjenja, tekst vaše radnje postat će im mnogo razumljivijim. Bit će sposobni vlastite kategorije uskladiti s vama i vašim djelom i lakše će shvatiti zašto ste donijeli odluke koje ste donijeli. Shvatit će vaše motive i steći mnogo bolji osjećaj za vaše sposobnosti i vašu stručnost nego što to mogu na temelju izoliranog gutanja vašeg teksta. Sve latentne, skrivene dvojbe koje su možda imali oko dodjeljivanja doktorata jednostavno nestaju tijekom toga specijaliziranog razgovora. Ispitivači uviđaju da ste neovisan, samostalan znanstvenik, potpuno sposoban da stoji na vlastitim nogama u akademskoj argumentaciji i raspravi, a ne netko tko živi u sjeni svojeg mentora. Pa i kad se možda ne slažu s vama, oni shvaćaju da niste student koji čini pogreške, nego kolega s dobro zasnovanim razlozima za odluke što ste ih donijeli i zaključke koje ste izveli. Uviđaju i to da ste osoba koja dobro vlada svojom disciplinom i koja je predana njezinim znanstvenim i moralnim vrijednostima. Ako stupite u širu znanstvenu okolinu s naslovom "dr. sc.", nitko neće protusloviti njihovu sudu kao ispivača niti će ga smatrati nedovoljno utemeljenim. To su razlozi zbog kojih su mnogi doktorandi iznenađeni kad shvate da se veći dio njihovih usmenih ispita ili *viva* sastoji od posve općenitog razgovora koji je tek labavo vezan uz stručne teme o kojima govori njihov tekst, te da se ne upuštaju u njegovo posebno pretresanje.

Dakako, donekle će svaki usmeni ispit doći do specifičnosti, do mjesta koja jednog ili više ispivača čine sumnjičavim ili uznemirenim i gdje ste vi

(i vaši mentori) možda počinili pogrešku. To intenziviranje rasprave često naznačuje da će ispitivači nastojati na tome da unesete neke izmjene, i to dviju vrsta: manje (koje nisu nikakav problem) ili veće (koje bi mogle biti fatalne). Sveučilišni propisi obično dopuštaju da se "manje preinake" učine u kratkom razdoblju (oko šest tjedana do tri mjeseca) i te su izmjene posve konzistentne s prolaskom od prve. Pojavom programa za obradu teksta, granica za "manje" preinake znatno je spuštena, tako da je uobičajeno da ispitivači sada zahtijevaju prilično opsežne preinake. Pod tom izlikom oni često mogu prokrijumčariti zahtjev za prilično temeljitim promjenama argumentacije ili prikaza u radnji. No na kraju usmenog ispita ispitivači će vam barem čestitati na stjecanju doktorata, pod uvjetom da unesete preinake koje su sugerirali, a za koje propisi nalažu da ih učinite odmah. U sustavima britanskog stila oko četiri od pet doktorata danas se prihvaća uz manje preinake. Vrlo mali broj radnji prolazi bez ikakvih izmjena. (U Europi ili Americi te su preinake rijetko problem, budući da će ispitno ili disertacijsko povjerenstvo zahtijevati promjene prije nego što radnja dođe na javni ispit.)

U ozbiljnijim slučajevima, ispitivači imaju veće primjedbe na cijelu analizu ili njezin veći dio i smatraju da radnja u cjelini nije dosegla doktorski standard. U tim slučajevima oni vas šalju na drugi rok, u tom vam trenutku odbijaju dodijeliti doktorat i pišu cjelovito izvješće iznoseći njegove nedostatke i navodeći što trebate učiniti kako biste ih prevladali. Od tog trenutka imate, otprilike, 18 mjeseci da napravite te izmjene, tako da tekst udovolji zahtjevima. To može biti prilično neumjeren zahtjev, budući da je moguće da ispitivači nisu prihvatili glavne metode kojima ste se koristili, ili da traže da veliki dio istraživanja preusmjerite, ili pak da zahtijevaju mnogo dodatnog rada. Doktorandi često shvaćaju slanje na drugi rok kao potpuni neuspjeh, a on će to sigurno i biti ako se dogodi dvaput za redom. No mnoge radnje koje su poslane na drugi rok zapravo bivaju prihvaćene unutar godine ili 18 mjeseci, budući da se na izvješće ispivača o tome zašto vam je uskraćen doktorat možete pouzdano osloniti. Izvješće je njihov ugovor s vama koji se ne smije prekršiti i preinačiti. U njemu bi trebalo biti iscrpno popisano što trebate učiniti kako biste dosegli potreban standard i ispitivači ne mogu kasnije dodati nove zahtjeve ili promijeniti uvjete. Stoga, ako su vas posali na drugi rok, važno je da ne očajavate. Umjesto toga, intenzivno se konzultirajte sa svojim mentorima o tome što trebate učiniti kako biste udovoljili zahtjevima ispivača, a potom potpuno izvršite ono što se od vas traži. Ako konzistentno slijedite njihove zahtjeve, onda će oni biti gotovo primorani da drugi put prihvate vašu radnju.

Postoje neke strategije koje možete primijeniti na usmenom ispitu, a koje mogu odvratiti ispivače od toga da zahtijevaju neke važne manje preinake ili veće i ozbiljnije promjene koje ne uključuju slanje na drugi rok ili ih odvratiti od zaključka da je on nužan. U svim svojim početnim odgovorima

morate "zadržati vjeru" u ono što ste učinili. Predano branite svoje istraživanje i na sve kritičke argumente odgovarajte što fleksibilnije i kreativnije. Pomno slušajte što kažu ispitivači i temeljito o tome razmislite. No potom pokušajte pokazati zašto njihove primjedbe ne stoje i zašto je vaše istraživanje važan doprinos znanju koji uključuje dodanu vrijednost. Taj savjet ne znači da biste trebali posve nefleksibilno ili bezobzirno ustrajati na tome da je vaša analiza posve u redu. Ako ispitivači imaju neke ozbiljne dvojbe nakon nekoliko replika, onda vaše tvrdoglavo ustrajavanje na vlastitom stavu može pogoršati stvari. To bi moglo pogoršati stvari zato što bi nesklonom ispituvaču moglo izgledati nedopustivim te bi moglo, zauzvrat, izazvati sličan žestok odgovor. Prema tome, osim što trebate zadržati vjeru, trebate prakticirati "dubinsku obranu".

Taj pristup priznaje da većina znanstvenika želi druge nečemu poučiti i modificirati razmišljanje drugih ljudi. Oni žele da njihovo mišljenje bude zabilježeno te da njihovo stajalište bude prihvaćeno ili barem priznato. Stariji kolege koji su pristali biti ocjenjivači doktorata posvetili su tjeđan dana čitanju i komentiranju vašeg teksta, a možda i još jedan dan kako bi s drugog kraja zemlje doputovali i osobno vas slušali. Oni na te činjenice nipošto nisu imuni, barem podsvjesno. Ispitivači nisu došli zbog novca ili zabave, nego slijedeći osjećaj profesionalne dužnosti. Stoga im je vlastiti položaj u struci očito važan. A to vam pruža prigodu da potencijalno destruktivnu kritiku ili zahtjeve za ozbiljnim preinakama skrenete u novom pravcu. Dubinska obrana ima nekoliko glavnih elemenata.

- Prije nego što otisnete konačan tekst, provjerite hoće li vaša radnja nepotrežno ozlojediti vaše ispitivače. Oni moraju posjedovati neki relevantan stupanj stručnosti, jer zašto bi inače bili ispitivači? Stoga je prirodno što žele vidjeti da je njihovo djelo (ili djelo njihove škole mišljenja) priznato u novom istraživanju. Stoga stavite neke njihove publikacije u bibliografiju i pokušajte barem u uvodnom poglavlju uputiti na njih na suptilan i neprijeporan način. To ne mora biti ništa umjetno, budući da se na mnoge opće stvari može uputiti na mnoštvo različitih načina. Mislite i o njihovoj autorskom krugu i pazite da ne napadate neutemeljeno školu mišljenja s kojom se jedan od ispitivača snažno poistovjećuje.
- Ako je ispitivač na usmenom ispitu kritičan prema vašem djelu, priznajte da je iznio dobru primjedbę koja će otad biti poticaj vašem mišljenju. No pokušajte ga pridobiti da je iznese u drukčijoj, manje prijetećoj perspektivi. Neprijateljski argument pokušajte preoblikovati i primiti na načine koji ga pretvaraju u nešto drugo, a ne kritiku onoga što ste učinili: "To je zanimljiva primjedbę. O njoj prije nisam razmišljao na taj način. Dakako, kad bismo išli dalje tim pravcem, mogli bismo promatrati i X i Y. Ali, vidite, razlozi zbog kojeg sam joj u ovoj radnji pristupio drukčije

su..." Katkad može biti korisno ispitivačeve primjedbe povezati s argumentima ili odgovorima danima na znanstvenim skupovima ili prezentacijama u seminaru te pokazati da ste na njih već pokušali odgovoriti.

- Dajte do znanja i to da je vaše istraživanje doktorska radnja i da je provedeno uz minimalna financijska sredstva, a da nije istraživački projekt sa širokim izvorima financiranja. Stariji ispitivači (koji su doktorirali prije mnogo vremena) odviše lako mogu smetnuti s uma tu razliku. "Vaša je primjedbę očito važna za samostalnu konfirmacijsku studiju. Da sam imao sredstva da učinim A ili slijedim B, slažem se da je to pravac kojim bih volio ići. Ali, dakako, u skromnoj eksploracijskoj studiji kao što je moja ta vrsta pristupa, nažalost, nije bila izvediva." Na suptilan način dajte do znanja da ste uz ograničena sredstva postigli mnogo, najvećim dijelom zahvaljujući herojskom trudu što ste ga uložili.
- Uputite na mogućnost objavljivanja svojeg djela u obliku članka u časopisu, a možda i knjige. Ako ispitivač ustraje na nečemu za što očito smatra da je važno, dajte do znanja da ćete o tome trebati razmisliti, ali da će to biti u cijelosti uključeno u sve publikacije koje proizadu iz radnje. Ako to iskreno mislite i odlučno iskažete, to je priznanje često dostatno da zadovolji nezadovoljnog ispitivača. Ispitivači jako dobro znaju da će vrlo malo ljudi čitati radnju zakopan u policama sveučilišne knjižnice. Ako ih uvjerite da će pogreška ili krivo upućivanje na koje su naišli u vašem djelu biti ispravljeni prije nego što ono uđe u javnu domenu, onda možda neće ustrajavati na preinakama samog teksta radnje. Taj aspekt dubinske obrane očito funkcionira najbolje ako se uspijete predstaviti kao kompetentan autor koji brani snažnu radnju koja će vjerojatno, cijela ili djelomično, biti objavljena.
- Znakovi opasnosti na koje treba paziti pojavljuju se kad ispitivač neuobičajeno snažno nastoji na nekim stvarima i stalno se na njih vraća. On može pokazivati bjelodanu skepsu prema vašim odgovorima, a svoje početne primjedbe ponavljati na načine koji pojačavaju njegovu početnu kritiku i za koje se čini da proširuju jaz među vašim stajalištima. U tom ćete slučaju možda morati priznati snagu opetovane kritike, ali ipak biste trebali pokušati umanjiti opseg promjena koje bi ispitivači mogli zahtijevati. Ako se ispitivači udruže u kritici, najopreznije priznajte važnost onoga što govore i ponudite fleksibilan odgovor na iznesene primjedbe.

Mentor vam može biti važan pomoćnik u pripremi djelotvorne dubinske obrane. Može biti korisno zamoliti ga da neformalno telefonira ili napiše *e-mail* ispitivačima nekoliko dana prije usmenog ispita, kako bi osluhnuo imaju li kakvih većih problema. Ako mentor nazove prerano, postoje izgledi da ispitivači još nisu pročitali radnju. Ali, ni poziv noć prije ispita ne koristi

mного, s obzirom na to da tada imate premalo vremena za razmišljanje i traženje odgovora. Neki osobito tradicionalni ispitivači još uvijek smatraju da bi doktorski pristupnik trebao na svoj usmeni ispit stupiti potpuno "hladan" te da bi potom trebao odgovoriti na bilo koji problem koji mu se postavi, da brzo i spremno razmišlja. Međutim, većina modernih ispitivača uvida vrijednost toga da se doktorske pristupnike unaprijed upozori na bilo kakve veće probleme ili brige koje imaju, tako da možete ugrubo predvidjeti tijek usmenog ispita i razmisliti o nekim promišljenim odgovorima na ključne probleme. Neki posebno savjesni ispitivači mogu čak vašem mentoru (nikada vama izravno) ustupiti primjerak svojega preliminarog izvješća o radnji, kako bi vam dali vremena da pripremite samostalnu obranu. No to se rijetko događa. Kad vaš mentor dobije neke informacije o reakcijama ispitivača, trebali biste se s njim sastati kako biste raspravili o mogućim problemima i najboljem načinu njihova rješavanja. I to je najbolje učiniti dan-dva prije usmenog ispita, a ne na dan ispita.

Nakon što usmeni ispit završi i sve dobro prođe, kao što to obično i biva, većina ispitivača odmah će vam čestitati na stjecanju doktorata. No u mnogim slučajevima, kad ste zapravo prošli, kao i u manjem broju slučajeva kad vas mogu poslati na drugi rok, mogu odgoditi priopćavanje ishoda sve dok ne razgovaraju s vašim mentorom. U tim razgovorima nakon usmenog ispita vješt mentor može biti vrlo koristan i uvjeriti ispitivače da svoje zahtjeve za manjim preinakama zadrže na minimumu. Uloga mentora ključna je i nakon što su vas poslali na drugi rok, u tom smislu što će on osigurati da se od vas traži samo jasan i ostvariv skup izmjena. Stoga se pobrinite da vaš mentor bude dostupan na dan usmenog ispita i da može obaviti tu važnu ulogu. Na nekim sveučilištima mentori smiju biti prisutni i samome usmenom ispitu, ali ne smiju ništa govoriti. U britanskom sustavu to nikad nije dobra zamisao, budući da to jednostavno umanjuje vaš status kao neovisnog stručnjaka.

Zaključci

Kao i u sportu, dovršavanje radnje na dobar način često zahtijeva mnogo prethodne pripreme. U prethodnim sam poglavljima dotaknuo mnoge različite logističke probleme koji, ako se njima ne pozabavite, mogu uzrokovati dane ili tjedne odgode u fazi izrade završne verzije. Ti su problemi vremenske bombe koje na prvi pogled mogu biti neaktivne da bi vam eksplodirale pod nogama dok se žurite dovršiti. Loš stil, duge rečenice, složena gramatika, mnoštvo praznih riječi i ponavljanja ostavljeni na prijašnjem stupnju – sve to sada treba popraviti. Istraživačke "metode" koje je teško opravdati ili neobičan izbor istraživačke strategije mogu kasnije zahtijevati složeno objašnjenje kako bi ih se pokušalo sakriti ili ih se riješiti. Navode iz intervjua treba utvr-

điti i točno pripisati, a slabe metode prikupljanja dokaza jasnije će se pokazati u (ne)navođenju literature na ključnim mjestima. Loše izrađeni grafikoni, dijagrami i tablice, često ostavljeni nepregledani na zasebnim stranicama na kraju poglavlja, sada će izgledati neuredno ako ih stavite u tekst. Djelomične bibliografske natuknice treba ispuniti. Najčešći su problemi upućivanja na Web stranice koje su u međuvremenu iščeznule i ne mogu se ponovno otvoriti kako biste ih provjerili; izvorni dokumenti u udaljenim arhivima koje ne možete ponovno posjetiti; izresci iz novina ili magazina u kojima ste pojednosti o izvoru na samom početku neadekvatno zabilježili. Ako se koristite bilješkama, na tom stupnju mogu postati zamjetni važni problemi "kontrole verzije" između bilješki i bibliografije.

Čak ni prijedlozi izneseni u ovom poglavlju uglavnom ne mogu biti operacije koje se provode u posljednji čas. Mnogi od njih zahtijevaju da ih se prihvatite gotovo u prvoj fazi istraživanja. Primjerice, ako želite sudjelovati u nominiranju ispitivača, ili biti sposobni dobro voditi općeniti stručni razgovor na usmenom ispitu, ili izabrati korisne (marketingški zvučne) riječi za naslov radnje, te sposobnosti ne možete steći preko noći, pa čak ni u posljednjoj godini studija. Barem dvije ili tri godine unaprijed morate početi posjećivati znanstvene skupove u svojoj disciplini, kako biste mogli upoznati osobnosti mogućih ispitivača i steći dobar osjećaj o položaju vaše struke i pravcu kojim se kreće. Uvijek trebate unaprijed planirati glatku završnicu. Utješna je činjenica što će ti napori uloženi u profesionalnu orijentaciju biti korisni i kasnije, nakon procesa predaje i ocjenjivanja radnje.

Doktorat je nešto više od hrpe riječi ili elegantno uvezane radnje na čijoj je naslovnici zlatnim slovima ispisano vaše ime. Doktorat je proces promjene, kristaliziranje jednoga važnog odsječka vašeg intelektualnog života. Stoga dovršavanje doktorata nije tako jednostavno kao izvršavanje obveznih stupnjeva predaje i ispita. Ti stupnjevi označuju birokratski definiran završetak vašeg naukovanja. No oni sami po sebi ne daju smisao trima ili četirima godinama intenzivnog napora. Kako bi priznanje vašeg djela bilo dugotrajnije, trebate ga objaviti; o tome raspravljam u sljedećem poglavlju.

9. OBJAVLJIVANJE ISTRAŽIVANJA

Čemu služi dobra ideja ako nitko nikada ne čuje za nju?
*Reklama za AT & T*¹²⁹

Objavljivanje vašeg djela ključni je način na koji ga možete ubaciti u struju znanstvenih ideja i tako izbjeći da vaša radnja postane tek istraživanje koje, pohranjeno u sveučilišnoj knjižnici, godinama polako skuplja prašinu. Glavni je put predaja članaka u stručne časopise. U rjeđim slučajevima cijelu radnju možete preoblikovati u knjigu i objaviti je kao monografiju. Nijedan od tih oblika publiciranja nije brz i jednostavan. Oni mogu završnicu vašeg doktorata razvući dugo nakon formalnog datuma kad ste stekli naslov "dr. sc."

Pisanje i predaja članaka za časopis

Kako je čudno što nitko ne vidi da sva zapažanja moraju biti za ili protiv nekog gledišta da bi ono išemu služilo.
*Charles Darwin*¹³⁰

Članak u časopisu na prvi je pogled jednostavan artefakt, no njega nije stvorio samo autor. Cijela znanstvena zajednica utječe na to što će se objaviti, i to tako što postavlja norme i konvencije stručnih časopisa. Urednici i recenzenti u časopisima, po pravilu, postavljaju specifične uvjete za svaki članak. Kako biste bili učinkoviti u objavljivanju članaka, najprije trebate razumjeti tržište časopisa u svojoj disciplini te stvoriti jasnu ideju o tome što se u časopisima u toj disciplini objavljuje a što ne. Tek tada možete ciljati na prikladan časopis i usredotočiti se na prihvatanje i objavljivanje svojeg djela.

Razumijevanje časopisnog tržišta

Standardne tiskane časopise znanstvenici svrstavaju u grubu hijerarhiju: izvrsni, iznadprosječni, prosječni, ispodprosječni i marginalni. Četiri stvari utječu na dugoročnu reputaciju časopisa: metode recenziranja, citiranost, tip časopisa i njegova naklada (sve je to međusobno usko povezano) i ukupno razdoblje od predaje članka do njegova objavljivanja.

Sustavi recenziranja. Stručno recenziranje od strane više ljudi ključan je proces osiguranja kvalitete u znanstvenom svijetu, a za status časopisa ključno je to koliko se ono dobro provodi. Časopis najvišeg ranga poslat će vaš članak četirima različitim i dobro kvalificiranim recenzentima, a do konačne će odluke doći na temelju triju ocjena – to je prilično zahtjevan prag što ga treba prijeći. Taj proces osigurava uključivanje starijih kolega u struci u postupak recenziranja članaka. Što je časopis na hijerarhijski nižem mjestu, zahtjevi progresivno postaju manje strogi. Manje prestižan časopis možda će tražiti mišljenje od dvaju ili triju vanjskih recenzenata i zahtijevati dva pozitivna mišljenja. Možda neće biti sposoban privući jednako kvalitetne ljude kao recenzente budućih članaka, imamo li na umu da posao recenzenata nije plaćen.

Niže su u hijerarhiji u većini disciplina časopisi koji nemaju pravi sustav neovisnog recenziranja. Umjesto toga, oni možda uglavnom služe kao posrednik "autorskog kruga" oko određene klike u struci. Slično tome, više "ideološki" časopisi mogu jednostrano promicati određeno stajalište i nikada ne objaviti kritičko djelo koje pripada drukčijim pozicijama. Neki će časopisi, možda, imati samo interne recenzije, koje pišu članovi uredništva, ili će pak urednici na neki način "srediti" tko će napisati recenzije kako bi članci za koje žele da budu prihvaćeni dobili pozitivno mišljenje. Do toga posebice dolazi ako je časopisu iznimno stalo do članka samo kako bi ispunio prostor ili se pak bori da održi na životu prividnu razinu zanimanja za svoje gledište ili disciplinu. No postoje neke iznimke u tome općem obrascu. U mnogim humanističkim i društvenim znanostima još postoje prilično prestižni časopisi s velikom nakladom koji i bez recenzija funkcioniraju na visokoj profesionalnoj razini.

Osim u broju mišljenja što ih traže urednici, postoje i velike razlike u pogledu uvjeta recenziranja. Najbolji časopisi nastoje rabiti "obostrano slijepi" sustav recenziranja. U njemu se prije nego što članak ode recenzentima, ukloni sve što bi moglo identificirati autora. Recenzent potom piše anoniman komentar koji se najčešće daje autoru. (Kako biste se prilagodili tom pristupu, članak koji predajete treba imati dvije naslovne stranice. Na prvoj se napišu ime autora, sveučilište s kojeg dolazi i drugi identificirajući elementi, kao što je napomena o zahvalama. Prije nego što članak pošalje recenzen-

¹²⁹ Reklamni plakat za AT&T, jesen 2000. Riječ je o divovskoj američkoj telefonskoj kompaniji.

¹³⁰ Nav. u: Wright, G. G. Neil (1945). *Teach Yourself to Study*. London: English Universities Press, str. 96.

tima, urednik časopisa uklanja tu stranicu. Druga se stranica zadržava, a ona sadržava samo naslov članka, bez ikakvih elemenata koji bi mogli identificirati autora.) Taj bi sustav trebao štiti nove autore od toga da budu odbijeni samo zato što su nepoznati. Namjera mu je da ih izjednači s etabliranim autorima. On bi trebao i spriječiti suparništvo među znanstvenim osobnostima koje daju ton onome što pišu recenzenti te spriječiti da recenzenti automatski "zauzmu stranu". Istodobno, anonimnost recenzenata osigurava da mogu biti iskreni i reći što uistinu misle, te da ne brinu o neugodnim profesionalnim posljedicama koje bi mogle uslijediti zbog nepovoljne ocjene. Neki se časopisi danas koriste "jednostrano slijepim" recenziranjem u kojemu recenzenti znaju tko su autori, ali ipak mogu anonimno dati svoje komentare. Posljednja opcija je "otvoreni" pristup u kojemu recenzenti znaju tko su autori, a autori znaju tko je komentirao njihovo djelo. Neki urednici smatraju da je obostrano slijepo recenziranje prijevara, budući da iskusni recenzenti često iz navedene literature mogu zaključiti tko je autor. Skrivajući se iza plašta anonimnosti, neodgovorni recenzenti mogu biti pretjerano kritični ili negativni. No većina časopisa strukovnih udruga još se drži sustava obostrano slijepog recenziranja, čija je vrijednost za nove autore, po mojem mišljenju, znatna.

Citiranost. Svake godine bibliometrijski sustav ISI "Web of Knowledge" zbraja koliko je članaka objavljenih u časopisima koje popisuje referirano u svim časopisima u društvenim i humanističkim znanostima što ih on pokriva.¹³¹ (Ti su sustavi nekoć bili poznati kao Social Science Citation Index i Humanities Citation Index, ali su u međuvremenu preimenovani.) Web of Knowledge iznimno je pristran u korist Sjedinjenih Država i, općenitije, u korist časopisâ s engleskoga govornog područja. U nekim je područjima – kao što je pravo, gdje većina britanskih ili drugih stranih časopisa nije pokrivena – vrlo neujednačen. Unatoč tim ograničenjima, kao i u drugim područjima života, za djelomične ili neadekvatne podatke kao što su ti, općenito se smatra da su bolji od nikakvih. Svaki ozbiljan znanstvenik želi biti zamijećen i tako, *faute de mieux*, podaci iz "Web of Knowledge" utječu na to gdje znanstvene "zvijezde" šalju svoje članke. Ti su podaci ujedno ključni načini na koje časopisi pokušavaju mjeriti koliko se dobro nose sa svojim suparnicima.

Unatoč svim razrađenim mjerama za pročišćavanje i poboljšavanje znanstvenih članaka, danas se uglavnom pokazuje da se na prosječni članak iz časopisa ne referira nitko pet godina nakon što je objavljen, a na vrlo malo članaka referira se u vremenu duljem od pet godina. U glavnim bibliometrijskim analizama (kao što su ISI indeksi), vodeći časopisi u većini disciplina uspijevaju postići indeks utjecaja veći od 1 ili razmjerno blizu 1. To znači da se, u

prosijeku, na svaki od članaka koji objave referira barem jednom u pet godina u neke drugom članku u jednom od časopisa uključenih u analizu. Svaki članak s prosječnom citiranošću većom od 0,5 također ima relativno dobar prolaz. Mnogi, prilično ugledni, časopisi možda će imati citiranost ispod 0,25, što znači da članci koje objavljuju imaju izgleda jedan prema četiri da će se na njih pozvati netko drugi.

Naklada i tip časopisa. Izgledi da će netko drugi zamijetiti vaše djelo dijelom ovise o tome koliko ljudi uopće ima prigodu naići na časopis u kojem se ono pojavilo. Časopisi s velikom nakladom često imaju i najdulji vijek u pojedinoj disciplini. Pošto su odavno postigli dobru prisutnost u knjižnicama širom svijeta (oko 2.000 do 3.000 primjeraka ili više), oni se donekle mogu oslanjati na to da će ih od drugih sila na tržištu štiti činjenica što se naručuju po inerciji, kao i briga knjižničara za očuvanje kontinuiteta. Često je riječ o "omnibus" časopisima koji imaju prilično široku misiju – pokrivanje cijele discipline – a osobito o onima koje izdaju prestižne strukovne udruge.

Nasuprot tome, većina časopisa koji su počeli izlaziti nedavno (posljednjih trideset godina) su specijalistički časopisi s mnogo užitim tržištem i uredivačkom politikom. Stvarna tržišna naklada brojnih novih ili specijaliziranih časopisa, pa i onih koji izlaze već desetljeće, broji nekoliko desetaka ili, u najboljem slučaju, nekoliko stotina primjeraka. Komercijalni izdavači još us-trajavaju u pokretanju novih specijaliziranih časopisa, pa i nakon kasnih devedesetih, kad se znanstveno tržište počelo sužavati. Naklade nekih od tih časopisa toliko su male da za znanstvenike koji im šalju članke postoji stvarni rizik da će vrlo mali broj ljudi uopće vidjeti časopis. Dugoročnije gledano, postoji određeni stupanj rizika da će se mali, novopokrenuti časopis ugasiti te da će u njemu objavljena grada postati još nepristupačnija.

Razdoblje od predaje do objavljivanja. Objavlivanje u časopisu igra je koja se sastoji od mnogo dijelova. Najprije urednici šalju vaš članak recenzentima. Oni ga potom određeno razdoblje drže kod sebe prije nego što odgovore – najčešće šest tjedana do tri mjeseca, pa i onda kad je časopis učinkovito voden. U mnogim se područjima odgovor recenzenata može i znatno oduljiti i trajati četiri do šest mjeseci, budući da savjesni urednici trebaju prikupiti dovoljan broj komentara kako bi donijeli odluku, što uvijek oduzima više vremena od jedne recenzije. Potom urednici trebaju proći kroz svoj pre-tinac recenziranih rukopisa te odlučiti kako da odgovore na vaš članak u svjetlu komentara i ocjena, što može trajati nekoliko tjedana, čime se cijeli postupak produljuje za, otprilike, mjesec dana. Kad članak jednom bude prihvaćen bez dodatnih opsežnijih preinaka, svrstava se među članke koji čekaju objavljivanje. Razdoblje između prihvaćanja i objavljivanja u časopisu često je najmanje šest mjeseci, a prosječno vjerojatno oko 12 mjeseci. Dobri će časopisi svoju statistiku objaviti u godišnjem izvješću, bilo na svojoj Web stra-

¹³¹ ISI Web of Knowledge nalazi se na <http://www.isinet.com> i uključuje Social Science Citation Index te Arts and Humanities Citation Index.

nici, bilo na stranicama časopisa. Većina uglednih časopisa danas naznačuje kad su članci prihvaćeni, a neki navode i neke pojedinosti o tome koliko je urednički proces trajao.

Glavna je poteškoća u tome što su urednici i izdavači časopisa često ljudi koji ne vole rizik i koji vole održavati "banku" prihvaćenih članaka kao zaštitno sredstvo u slučaju nestašice. Neki urednici prihvaćaju mnogo više članaka nego što ih mogu objaviti te tako stvaraju problem velikih pričuva. U nekim patološkim slučajevima urednici prestižnih časopisa mogu vrijeme od prihvaćanja do objavljivanja produljiti i do 30 mjeseci, pa i tri godine. Taj pristup stvara potpunu sprdnju s ulogom časopisa da svoju struku opskrbljuje brzim, živim i recentnim povratnim informacijama. Druga su krajnost časopisi koji žive od danas do sutra, a izlaze samo zahvaljujući snalažljivosti svojih urednika koji članke prikupljaju po znanstvenim skupovima i slično. U tom slučaju problematičan može biti izlazak i sljedećeg sveska, pa ako vaš članak pristigne u pravom trenutku, urednici mogu pretjerati u nastojanju da ga prihvate i brzo objave. To vam se može činiti dobrim ishodom, no samo ako časopis ima znatniju nakladu te, unatoč nedostatku rukopisa, održava kvalitetu.

Osim tih glavnih utjecaja na dugoročni status časopisa, postoje i četiri kratkoročnija ili manje važna elementa koji utječu na način na koji struka prima časopis. Ti čimbenici možda nisu toliko važni za najcitiranije časopise. No za sve ostale važno ih je uzeti u obzir jer pomažu da se diferenciraju časopisi srednje kvalitete.

Ugled urednikâ (ili uredničkog vijeća) i uredništva. Unatoč važnosti sustava recenziranja, promjene urednika mogu imati važan utjecaj na način na koji se časopisi razvijaju unutar svojih dugoročnih tržišnih niša. Znanstvenici vole spekulirati o prioritetima različitih urednika, osobito u slučaju većih *omnibus* časopisa. Uređivanje časopisa nezahvalan je posao, ali posao koji privlači starije znanstvenike u određenoj fazi njihove karijere. Dobar urednik je onaj tko je dobro poznat u svojoj disciplini, intelektualno respektiran, ali ne uskogrudan, i tko svojem časopisu može priskrbiti snažan i istaknut stil. Urednici koji postanu najpoznatiji često imaju "projekt" promjene profila svojeg časopisa u određenom pravcu. Isto tako, dobre urednike često zanimaju nove ideje te uvođenje mladih ljudi u disciplinu sustavom korisnog i podupirućeg recenziranja. Oni su uvijek posvećeni poticanju dobrog pisanja, stroge znanstvenosti i viših standarda stručne komunikacije. Tračevi na znanstvenim skupovima često su najbolji pokazatelji pozicije časopisa s obzirom na orijentaciju njegova urednika, što je dodatni razlog za pohanjanje tih skupova.

Urednička vijeća (koja se katkad nazivaju i "savjeti") mnogo posrednije utječu na ono što časopisi čine od urednika. No broj dobro poznatih, starijih osoba u uredničkom vijeću časopisa dobra je naznaka njegove međunarodne

pozicije unutar struke. Ako u uredničkom vijeću nema nijednog dobro poznatog člana, onda je moguće da ima nisku nakladu ili neke probleme u svojem pristupu recenziranju.

Stručno vlasništvo nasuprot komercijalnom vlasništvu. Općenito govoreći, časopis kojim upravlja stručno tijelo unutar dotične discipline prestižniji je od časopisa koji su najvećim dijelom pokrenuli komercijalni izdavači i poduzetnici znanstvenici željni zarade. Stručni se časopisi često besplatno distribuiraju članovima dotične strukovne udruge kao dio njihove ukupne članarine, što znači da će mnogo više čitatelja, barem u zemlji, rutinski zamijetiti da vam je članak objavljen. Komercijalni časopisi imaju mnogo manji broj pojedinačnih pretplatnika, tako da čitatelji na vaš članak mogu naići uglavnom u knjižnici ili ga izravno potražiti. Glavni razlozi zbog kojih će netko potražiti vaš članak su sljedeći: zato što on redovito pretražuje elektronički sadržaj dotičnog časopisa; zato što mu je pozornost na njega skrenuo kolega ili služba elektroničkog oglašavanja časopisa; ili pak zato što započinje vlastiti rad na novom članku ili znanstvenom projektu pa stoga sustavno pretražuje literaturu.

Odgovori na upitnik. Većina glavnih stručnih skupina u većim zemljama svake godine provode upitnik među članstvom o tome kako ocjenjuju časopise u svojoj disciplini. Ti odgovori često daju neprocjenjivu informaciju o tome koje časopise znanstvenici i studenti u različitim područjima uistinu čitaju. Članci u prestižnim časopisima za većinu stručnih čitatelja često su nečitljivi ili previše ezoterični. Njihov visok stupanj citiranosti može se uvijek održavati na osnovi male skupine elitnih znanstvenika koji citiraju jedni druge, ali za koje nije nužno da ih drugi šire čitaju ili prate. Povezani autorski krug manje etabliranih znanstvenika katkad, također, može postići visoku (medusobnu) citiranost.

Kvaliteta proizvodnje. Časopisi se izgledom vrlo razlikuju. Stariji časopisi, kao i oni koje izdaju strukovna tijela, često izgledaju nezgrapno i neugledno. Neki zavedeni urednici zapravo namjerno njeguju "klasičan" (to jest nečitljiv) format svojih časopisa, vođeni iluzijom da oni time izgledaju akademski "respektabilniji". Sa stajališta autora, taj je pristup nezgodan, jer oni žele da pretisci njihovih radova izgledaju prestižno i tako da se i nakon dugo vremena mogu prezentirati povjerenstvima za zapošljavanje i promaknuće, a ne da nakon nekoliko godina postanu neugledni i staromodni. Ako su ostale stvari jednake, uvijek je najbolje objaviti u časopisu koji je jednostavnog i modernog dizajna te ima jasan, uredan prijelom, s dosta praznog prostora oko teksta. U društvenim znanostima važan je dobar izgled jednadžbi, grafikona i tablica.

Sve navedene usporedbe pretpostavljaju da razmišljate o objavljivanju u standardnom časopisu koji putem pretplate prodaje tiskane primjerke. Čak su i ti časopisi dobro odgovorili na razvoj Interneta, i to tako što su proširili svoju elektroničku prisutnost. Praktično svi naslovi dostupni su u elektroničkom obliku preko glavnih *siteova* koji prikupljaju pojedine naslove (kao što su Ingenta ili JStor), a neki časopisi imaju i pretplatu samo na elektroničko izdanje.¹³² Osim standardne distribucije časopisa, vrijedi doznati i o čitateljstvu elektroničkog izdanja časopisa u kojem namjeravate objaviti svoj tekst, uključujući i podatak koliko su puta članci iz tog časopisa skinuti s Interneta. Neki će časopisi, uz to, članke u elektroničkoj verziji objaviti u poboljšanom obliku, primjerice objaviti će obojenu verziju umjesto crno-bijele kakvu često nalazimo u tiskanom obliku. Drugi tiskani časopisi stavljaju na svoje Web stranice naslove za *on-line* pristup čim oni budu prihvaćeni, ne čekajući tiskanje dotičnog sveska. Tako se zapravo vaš članak objavljuje šest mjeseci prije nego što bi bio objavljen u uobičajenim okolnostima, što može biti važno ako tražite posao na sveučilištu.

Drugi je način da skratite razmak između prihvaćanja i objavljivanja da objavite u časopisu koji se pojavljuje samo na Internetu, koji ima samo elektroničko, a ne i tiskano izdanje. Danas su takvi časopisi prošireni u fizikalnim znanostima, a počinju se pojavljivati i u nekim dijelovima humanističkih i društvenih znanosti, osobito u područjima kao što su informacijske znanosti, informatika i poslovni studiji. Časopisi koji se pojavljuju samo na Internetu postaju prilično uspješni i dobro čitani. No to je još uvijek područje u razvoju, i u većini humanističkih i društvenih znanosti članci objavljeni samo na Internetu još se ne shvaćaju kao publikacije u punom smislu riječi.

Prosudivanje onoga što se objavljuje?

Nakon što ste identificirali hijerarhiju časopisa u svojoj disciplini, trebate razmotriti koje članke oni smatraju objavljivima. Jedan od načina da to shvatite jest da pogledate Sliku 9.1, koja daje primjer formulara za ocjenjivanje članaka koje mnogi časopisi šalju svojim recenzentima. Urednici traže od recenzenata da članak koji prosuđuju ocijene prema sedam ili osam specifičnih kriterija, najvećim dijelom zato da bi uglavili ono što bi u drugom slučaju često bili prilično nejasni ili specifični kvalitativni komentari recenzenata, te kako bi pomogli urednicima da usporede snagu mišljenja različitih recenzenata. Najčešće se koriste sljedeći kriteriji:

- *Izvornost ili novina pristupa.* Svaki članak predan u časopis treba biti izvoran i ne smije biti već objavljen u nekom časopisu. Za članak koji samo replicira mnogo prethodnih članaka manje je vjerojatno da će biti prihvaćen.
- *Znanstvenost i točnost.* Članak treba točno i obuhvatno sažeti suvremenu znanstvenu literaturu koja je izravno relevantna za njegova središnja pitanja. Nepotpuna obrada glavne građe, djelomično upućivanje na literaturu ili pogrešno prikazivanje prethodne literature vjerojatno će izazvati kritiku recenzenata i biti shvaćeno kao znak upozorenja na dublje intelektualne nedostatke članka.
- *Kvaliteta pisanja.* Časopisi žele objavljivati čitljive članke ako mogu dobiti članak koji zadovoljava mnoge druge njihove zahtjeve. Očite gramatičke nezgrapnosti i dosadan opći stil izlaganja često će nagnati recenzente na odbijanje.
- *Upotrijebljene znanstvene metode.* Časopisi velik naglasak stavljaju na objavljivanje djela koje se koristi samosvjesnim metodološkim pristupom i koje ga, po mogućnosti, u određenim pogledima i unapređuje. Članak koji jednostavno izražava vaše intelektualno stajalište na asertivan način, ne navodeći osnovne materijalne dokaze koji ga podupiru, vjerojatno neće biti shvaćen kao stručno kompetentan. Iznimke postoje u nekim dijelovima humanističkih znanosti, u nekoliko čisto teorijskih područja, čija je vrijednost možda u tome što *nemaju* empirijsku osnovu, kao što su filozofija te moderna književna i kulturalna teorija.
- *Teorijska zanimljivost.* Od deset posto članaka koji predstavljaju istinski napredak, samo je nekoliko čisto teorijskih radova, koji zahtijevaju rekonceptualizaciju određene teme ili koji iznose prijedloge koji bi (za nekoliko godina) mogli nadahnuti empirijsko istraživanje. No istinski teorijski napredak u humanističkim i društvenim znanostima mnogo je teže ostvariti nego što se to izvana čini. Kao recenzenti časopisa, stariji su kolege, kao što je dobro poznato, neprijateljski raspoloženi prema prividnome teorijskom napretku, osobito onome koji se ne zasniva ni na čemu drugom doli na neologizmima (na izmišljanju nove riječi kako bi se dao naziv poznatoj pojavi ili stajalištu). U empirijski orijentiranim disciplinama recenzenti i urednici mogu biti skeptični prema tome hoće li čisto teorijske inovacije koje nisu popraćene dokaznim materijalom imati ikakvu primjenu u praksi.
- *Zanimljivost i važnost za stručno čitateljstvo.* Ako se obradena tema ne shvati kao važna, tekst može biti izvoran i nov, ali ipak dosadan ili samo od manjeg interesa za većinu ljudi unutar discipline. Taj je kriterij naročito relevantan za "*omnibus*" časopise koji teže prenijeti građu iz cijele

¹³² V. <http://www.ingenta.com> i <http://www.jstor.org> Najbolje im je pristupiti preko vaše sveučilišne knjižnice, gdje bi pristup trebao biti slobodan.

discipline. Njihovi će se urednici najviše opirati objavljivanju članaka koji možda zadovoljavaju većinu drugih kriterija na gornjem popisu, ali za koje nije vjerojatno da će se šire čitati ili da će u nekom važnom odsečku njihove discipline biti shvaćeni kao značajni ili zanimljivi.

- *Relevantnost za misiju časopisa.* Urednici specijalističkih časopisa, koji su usmjereni samo na čitatelje unutar određenog podpodručja neke discipline, opirat će se objavljivanju teksta koji, prema njihovu mišljenju, ne pripada “jezgri” ili je čak blizu granica njihova područja. Možda će se bojati da bi takav tekst mogao zamagliti identitet njihova časopisa.
- *Zanimljivost za širu publiku.* Neki od najprodavanijih časopisa u humanističkim i društvenim znanostima su časopisi koji već dugo izlaze i koji uspijevaju premostiti jaz između čisto znanstvenih čitatelja i općenitije publike u profesionalno srodnim područjima. Urednici takvog časopisa neće htjeti objaviti tekst zbog kojega će se brinuti ili koji razumiju samo ljudi s doktoratom u dotičnoj disciplini.

Slika 9.1. Primjer formulara za prosudbu članka u časopisu

Molimo vas da zaokružite ocjenu koju dajete članku koji prosudujete na temelju donjih kriterija.

Na te kriterije možete uputiti i u komentiranju članka.

	Loš	Ispod prosjeka	Prosječan, kompetentan	Dobar, iznad prosjeka	Odličan, izvrstan
Izvornost ili novina pristupa	1	2	3	4	5
Znanstvenost/točnost	1	2	3	4	5
Kvaliteta pisanja	1	2	3	4	5
Upotrijebljene znanstvene metode	1	2	3	4	5
Teorijska zanimljivost	1	2	3	4	5
Zanimljivost i važnost za stručne čitatelje	1	2	3	4	5
Relevantnost za misiju časopisa	1	2	3	4	5
Zanimljivost za širu publiku	1	2	3	4	5

Koja je vaša ukupna ocjena članka?

- ☐ Prihvaćam ☐ Prihvaćam uz manje preinake ☐ Preinačiti i ponovno predati
☐ Odbijam, ali sugeriram šire preinake i promjenu časopisa ☐ Odbijam

Tipičan časopis upotrebljavat će većinu, ali ne sve kriterije prikazane na Slici 9.1. U toj mjeri, formular koji je prikazan možda preuveličava poteškoće s objavljivanjem vašeg djela. No, s druge strane, najbolji časopisi u svakom području vjerojatno će zahtijevati da članak bude ocijenjen kao “dobar, iznad prosjeka” ili “izvrstan” prema, otprilike, polovici uredničkih kriterija, bez ijedne ocjene “loš”. Zadobiti suglasnost o tome od četvero, troje ili čak dvoje recenzenata često predstavlja izazov.

Ipak, unatoč složenim recenzentskim postupcima, većina znanstvenika spremno će priznati da današnji časopisi sadržavaju mnogo rutinskih tekstova. Njihov omjer nedvojbeno varira od discipline do discipline. A možda će biti i poteškoća u postizanju suglasnosti o tome koji članci pripadaju toj kategoriji. Jedan, danas prilično zastarjeli, ali ipak zanimljiv pokušaj sustavnog ocjenjivanja vrijednosti članaka u časopisima razmatrao je članke koji se bave psihologijom pamćenja i verbalnog učenja. Autori (E. Tulving i S. A. Madigan) iznašli su da su dvije trećine članaka “beznačajni”.¹³³ Potom su još četvrtinu svojeg uzorka članaka klasificirali kao “prosječne, tehnički kompetentne varijacije dobro poznatih tema”. Rutinski i nevažni članci uglavnom su “nudili jedan ili više od sljedećih zaključaka:

- varijabla X ima učinak na varijablu Y;
- rezultati ne izgledaju potpuno nekonzistentni s teorijom ABC;
- rezultati sugeriraju potrebu za revidiranjem teorije ABC (iako se ne daje nikakva naznaka kako);
- ispitani procesi iznimno su složeni i ne mogu se lako razumjeti;
- eksperiment jasno demonstrira potrebu za daljnjim istraživanjem tog problema;
- eksperiment pokazuje da je upotrijebljena metoda korisna za eksperimente tog tipa;
- rezultati ne podupiru hipotezu, ali eksperiment sad izgleda kao neadekvatan test za nju.”

O većini članaka koje je razmatrala, prosudbena skupina zaključila je sljedeće: “Njihova je glavna svrha da onim čitateljima čiju vjeru u red u prirodi (...) treba osnažiti pruže redundantnost i sigurnost”. To znači da je, prema njihovu sudu, istinski napredak u znanju sadržan u manje od jednog od deset članaka.

¹³³ E. Tulving i S. A. Madigan svoj su tekst napisali 1970, nav. u: Sternberg, Robert J. (1988). *The Psychologist's Companion: A Guide to Scientific Writings for Students and Researchers*. Cambridge: Cambridge University Press i British Psychological Society, str. 166-167.

Vodeći američki psiholog Robert J. Sternberg ustvrdio je da u njegovu području, članci ocijenjeni kao iznimni i osobito korisni čine jednu ili više od sljedećih stvari:

- izvještavaju o rezultatima koji se mogu nedvosmisleno interpretirati;
- izvještavaju o eksperimentima koji su smišljeni osobito pametno i koje drugi znanstvenici mogu koristiti kao obrazac ili "paradigmu";
- izvještavaju o iznenadujućim rezultatima koji u nekome teorijskom kontekstu ipak imaju smisla;
- raskrinkavaju neke predrasude iz prošlosti;
- predstavljaju nov način promatranja starog problema;
- izvještavaju o rezultatima od velike teorijske ili praktične važnosti; ili
- "podatke koji su prethodno zahtijevali složen, možda i nezgrapan, okvir integriraju u novi, jednostavniji okvir."¹³⁴

Obilježja s toga popisa trebalo bi malo promijeniti i proširiti na druge discipline, gdje je vrlo teško objaviti gradu studije slučajeva, ali je lakše navesti časopise na to da prihvate članke koji uključuju kvantitativne podatke što se odnose na općenitije teorije ili sporove. U umjetničkim i humanističkim disciplinama članci su često više tematski ili teorijski, a njihova "korisnost" može ovisiti o njihovoj interpretativnom utjecaju. Veći se naglasak stavlja na dobro pisanje i stil, uz slijedenje znanstvenih normi kao što su izvornost, novina, cjelovito navođenje literature, novi izvori itd. A za razliku od društvenih znanosti, časopisi u nekim humanističkim disciplinama (kao što je povijest) vjerojatnije će prihvatiti gradu studija slučajeva. No Sternbergovi kriteriji ipak daju koristan prvi popis pitanja koja treba postaviti kod procjene vrijednosti vašeg članka. A suprotnost prema prethodnom popisu zaključaka koje često nalazimo u rutinskim člancima pruža prilično korisno rešeto koje vam može pomoći da odvojite poglavlja koja vrijedi pretvoriti u članak od onih za koja to ne vrijedi činiti.

Dosad sam se usredotočio isključivo na glavne članke u časopisima, koji su primarno sredstvo unapređivanja stručnog znanja i glavni "proizvod" za koji se nadate da ćete ga dobiti iz jednog ili više poglavlja svoje radnje. No, osobito kad započinjete objavljivati, korisno je imati na umu i činjenicu da mnogi časopisi objavljuju i kraće tekstove, čiji je prag kvalitete potrebne za objavljivanje niži, pa ga je možda lakše dosegnuti:

- *Istraživačke bilješke* obično obuhvaćaju, najviše, 4.000 riječi i jezgrovito izvještavaju o specifičnome empirijskom rezultatu, ne koristeći se opsežnim teorijskim aparatom, prikazom literature ili pak drugom uvodnom gradom. Često je mnogo bolje predati za objavljivanje jednostavan empirijski izvještaj kao uvjerljivu istraživačku bilješku nego je napuhnuti u slab ili anemičan glavni članak.
- *Napomene* su slični kraći tekstovi, dugi od 2.000 do 4.000 riječi, koji izdvajaju i suprotstavljaju se, kritiziraju ili analiziraju neku tvrdnju u postojećoj literaturi, osobito neki tekst što ga je dotični časopis nedavno objavio. Većina urednika časopisa želi potaknuti rasprave i sporove u svojem časopisu te stoga dobrohotno gleda na uravnotežene, jezgrovite i kvalitetne napomene.
- *Časopisi s kratkim člancima* postoje u mnogim područjima (kao što su filozofija, zemljopis i politička znanost) i posvećeni su objavljivanju tekstova koji su dugi najviše, otprilike, 3.000 riječi. Brojni takvi časopisi imaju dobru reputaciju i osobito su zainteresirani za pomaganje mladim članovima struke.
- *Pregledni članci* objavljuju se u mnogim časopisima. Oni su usredotočeni na literaturu u određenom potpodručju neke discipline te raspravljaju o njezinim intelektualnim temama i razvoju u cjelini, izvlače na površinu ono što je zajedničko nekolicini autora, identificiraju obećavajuće istraživačke pravce i tako dalje. Pregledni članci trebali bi imati i osebujan kritički kut gledanja ili vlastiti argument dodane vrijednosti. Najčešće su dugi, otprilike, 6.000 riječi. Očito je da im nije potrebna razradena metodologija ili izvorna empirijska građa, pa se stoga mogu brže napisati.

Međutim, većinu objavljenih preglednih članaka urednici časopisa zapravo su naručili od starijih kolega s uglednim publikacijama. Ako imate ideju za takav tekst, stoga pošaljite pismo uredniku časopisa u kojem ga namjeravate objaviti prije nego što počnete na njemu raditi. Kratko skicirajte svoj prijedlog i način obrade te dajte do znanja da ćete se strogo držati granice od 5.000 do 6.000 riječi. Provjerite nije li časopis u novije vrijeme objavio pregledni članak o toj temi, budući da urednik neće htjeti takav tekst ponavljati sljedeće tri ili četiri godine. Urednik vam potom može ili odgovoriti i odbiti projekt (čime izbjegavate uzaludno trošenje vremena na njega), ili pak može reći kako se ne može obvezati da će ga prihvatiti, ali da izgleda zanimljivo i da će rado, na uobičajen način, recenzirati cjelovitu verziju. Slabi su izgledi da bi njegov odgovor mogao biti pozitivniji i teško da će naručiti tekst od vas.

Istraživačke bilješke, napomene, tekstovi u časopisima s kratkim člancima i pregledni članci sjajan su način da započnete objavljivati na početku svoje znanstvene karijere.

¹³⁴ Sternberg, *The Psychologist's Companion*, str. 179-183.

Objavljivanje teksta

Prva prepreka s kojom se novi autori suočavaju u objavljivanju članaka jest psihološka. Glavni članci u znanstvenim časopisima namjerno su, zahvaljujući onome što Minkin naziva "konvencijom perfekcije u prezentaciji i rekonstruiranoj logici događaja koja je prati",¹³⁵ kruti i slabo razumljivi proizvodi. Članci često sustavno ovjekovječuju mit o tome kako su njihovi autori provodili istraživanje. Autor ili istraživačka skupina pročitali su postojeću literaturu i domišljato identificirali problem, koji prije njih nije uočio nitko ili ga je uočilo vrlo malo ljudi. Potom su skovali novu teoriju; ili su uvidjeli kako da postojeću teoriju primijene na zanimljiv način; ili su stvorili novi empirijski test i predviđanje; ili smislili novu metodu analiziranja tvrdokornog problema; ili su otkrili nov, dotad zanemaren izvor; ili su pak imali neku sjajnu vlastitu znanstvenu ideju. Potom su taj novi pristup precizno i ciljano primijenili, prvi put pristupivši upravo pravim podacima, dokaznom materijalu ili izvorima. Dakako, zahvaljujući svojoj pronicljivosti, autori su praktično odmah došli do zanimljivih rezultata koji, općenito govoreći, potvrđuju njihovu polazišnu poziciju. Svoju su analizu provodili na jasan i pronicljiv način kako bi otkrili skrivene slojeve uzrokovanja, značenja ili složenosti koje bivaju riješene njihovim pristupom. U njihovu istraživačkom procesu nikad se nije pojavio nikakav nered ili zbrka, osim onih što su ih stvorile pogrešne zamisli prijašnjih istraživača, a koje su oni ubrzo odlučno raščistili. Autorima nikad nije nedostajalo objašnjenje, nego su, naprotiv, cijelo vrijeme u posjedu sigurnog razumijevanja, koje je dovelo do snažnih zaključaka koji imaju dodanu vrijednost. Bili su sigurni da će njihovo prekretničko djelo biti cijenjeno te da će ga znanstvenici u budućnosti mnogo puta citirati i citirati. U zaključku iznose nekoliko skromnih riječi o planu za buduće istraživanje koje njihov doprinos ostavlja kao svoju baštinu. Taj mit o stvaranju znanstvenog članka snažan je orijentir za stručnjake u društvenim i humanističkim znanostima. Ljudi ga gotovo uvijek nastoje reproducirati dok pišu članak za časopis. Još više zabrinjava to što većina urednika i recenzenata prešutno zahtijeva da se u strukturi i formatu članaka, da bi uopće bili prihvaćeni, vjerno slijedi utvrđeni obrazac.

U stvarnosti, istraživanje i objavljivanje članaka nešto je posve drukčije, kako za većinu starijih znanstvenika, tako i za doktorande. Većina novih istraživanja započinje kao neki nemir, kao nejasno nezadovoljstvo prihvaćenim odgovorom ili onim što je već napisano. Autori se laćaju pisanja članka potaknuti najvećim dijelom potrebama karijere – potrebom da nešto objave i to zabilježe u svojem životopisu – ili pak porivom za nekim stručnim priznanjem, ili željom da izraze kako se razlikuju od neke skupine ili škole mišlje-

¹³⁵ Minkin, *Exits and Entrances*, str. 15.

nja, ili pak kako joj pripadaju. Nakon mnogo izrezivanja i mijenjanja smjera, članak se u krajnje nezadovoljavajućem prethodnom obliku pojavljuje u autorovu računalu. Osnovna se zamisao potom iznosi u sveučilišnim radionicama ili seminarima, kako bi je kritizirali čak i autorovi prijatelji. Nakon mnoštva prerađivanja i mnogih pogrešnih početaka autor dobije nešto uvjerljivije te odlučuje da dio oskudnoga istraživačkog vremena ili čak kraći dopust posveti odabranoj temi, možda istodobno tražeći kakvu stipendiju, odnosno finansijsku potporu, kako bi izašao na kraj s troškovima. Razdoblje pravoga dubinskog istraživanja pokazuje se kao zbrkano, demoralizirajuće i teško. Izvora ili dokaznog materijala nema, podaci se opiru svakom objašnjenju ili se pak analiza, za koju je autor očekivao da će se održati, malo po malo raspada. Da bi se došlo do ičega, osim trivijalnih objašnjenja, čini se neizmjereno složenijim nego što je autor očekivao. Financirano ili planirano razdoblje istraživanja bliži se kraju bez ikakvog rezultata i autor je duboko deprimiran te se okreće drugim stvarima – poučavanju, administrativnim poslovima, istraživanju koje mu skreće pozornost u drugom pravcu. No nakon nekog vremena postaje jasno da je taj projekt najbolji izbor za objavljivanje među građom kojom autor raspolaže. Postupno uvida nekoliko različitih načina na koje bi stvari mogao prikazati u boljem svjetlu. Nakon mnogo više napora i pogrešnih početaka uspijeva rekonstruirati nešto što pomalo sliči nužnome istraživačkom mitu te napisati članak za koji može tvrditi da ima malu dodanu vrijednost, čak i ako je to dijelom ostvareno pomoću svjesnog pretjerivanja ili pogrešnog prikazivanja prethodnog stajališta. Nakon prezentiranja članka skeptičnoj publici na nekom znanstvenom skupu te unošenja mnoštva preinaka, autor bira časopis i šalje članak.

Nakon duge stanke urednik odgovara i odbija članak, prilažući dva ili tri komentara što su ih napisali anonimni recenzenti u kojima se iznose snažne i razorne kritike koje svjesno pretjeruju ili pogrešno prikazuju ono što autor pokušava učiniti. Autor je time ponovno malo deprimiran. No nakon nekog vremena ponovno se laća teksta, ublažava ga, prerađuje ga kako bi izbjegao pogrešne interpretacije prethodnih recenzenata, navodi više literature kako bi otklonio moguće kritike, te ga šalje drugom, manje dobrom časopisu, koji je niže u hijerarhiji časopisâ. Nakon još jedne duge stanke urednik odgovara nevoljko priznajući da bi ga možda mogao objaviti, no samo ako ga autor skрати za četvrtinu te unese preinake kako bi udovoljio svim priloženim komentarima dvaju anonimnih recenzenata. Autor to nastoji shvatiti kao uspjeh, osobito kad mu postane jasno da recenzenti traže protuslovne stvari te da je urednik propustio objasniti kako se one mogu pomiriti. Naposljetku, autor ipak ublažava sve što je očito uzrujalo recenzente te prikriva sve što izgleda sporno. Zahtijevano skraćivanje teksta postiže time što metode, dokazni materijal ili podatke umnogome ostavlja neobjašnjenima, te ih tako čini težima i nerazumljivijima. Potom iznova šalje članak, urednik ga napokon prihvaća i

nakon vrlo dugog čekanja naposljetku biva objavljen. Vremenom članak biva pet ili šest puta citiran u drugim člancima ili publikacijama u dotičnom području tijekom slijedećih pet godina, uključujući tri citata od strane samog autora u drugim njegovim člancima. Nakon pet godina članak se gotovo uopće više ne citira. Mogli biste pomisliti da je ovaj opis prilično ciničan i ekstreman. No on je zapravo vrlo umjeren i uopće nije neuobičajen. Primjerice, on posve dobro opisuje moje iskustvo prije nego što sam počeo objavljivati. A već sam spomenuo općenito nisku citiranost članaka u časopisima (iako se, dakako, nadam da taj aspekt *nije* tipičan za moje djelo).

Doktorandi su često zbunjeni kad otkriju da zadovoljavanje zahtjeva izvornosti u doktoratu samo po sebi ne jamči objavljivost njihova teksta. Mogli biste si postaviti slijedeće pitanje: ako su ugledno sveučilište i (u europskom i britanskom, odnosno komonveltskom sustavu) neovisni ispitivači prihvatili moj doktorat kao važan doprinos znanju, ne moraju li onda i stručni časopisi u istoj disciplini prepoznati iste kvalitete? To poklapanje kriterija moglo bi se činiti i većim kod disertacija po modelu članaka, gdje se za poglavlja pretpostavlja da se mogu objaviti neovisno. No u praksi velik dio teksta u doktorskim disertacijama ne mora biti prikladan za objavljivanje u časopisima. U opsežnim radnjama uvodna i zaključna poglavlja uglavnom služe tome da jezgru radnje stave u neki okvir, pa se stoga često ne mogu prevesti u samostalne članke u časopisu. Neka od najneprohodnijih i najznanstvenijih glavnih poglavlja mnogih radnji možda neće biti prikladna za samostalno objavljivanje, s obzirom na to da se sastoje od detaljne studije slučaja ili primjene istraživanja na mikrorazini. Osim toga, ona su često preduga da bi se uklopila u uobičajenu duljinu članka (8.000 ili manje riječi). Sveučilišta i ispitivači prihvatit će takvo iscrpno djelo kao posve valjan primjerak znanstvenog rada te kao vrstu istraživačkog ili opservacijskog doprinosa što je primjeren doktorandu. No to ne znači nužno da neki časopis želi proširiti vijesti o tim otkrićima, osim ako ona nisu relevantna za šire stručne rasprave.

Kao što naglašava Darwinov epigraf na početku ovog odjeljka, sva tu građa koja se odnosi na slučajeve, odnosno detaljni dokazni materijal, treba biti analizirana i interpretirana u kontekstu u kojemu je drugi znanstvenici mogu shvatiti kao značajnu za neki prijedor ili raspravu u svojoj disciplini. Prvo pitanje što ga recenzenti u časopisu postavljaju autorima studija slučaja glasi: "Ta vaša studija slučaja – kakav je to slučaj? I zašto bi nas ona trebala zanimati?" U doktoratima unutarnji interes može imati veću ulogu u opravdavanju analize slučaja, no stručni su čitatelji mnogo skeptičniji kad je riječ o publikaciji u časopisu. Slično tome, neki tekst može biti prihvaćen kao nešto što zadovoljava standard doktorata, a da nije dobro napisan ili dopadljiv. Prihvatljivi doktorati mogu biti vrijedni i dosadni, obični, usko usmjereni, nezgrapni, s previše upućivanja na literaturu, preoprezn, pretjera-

no metodološki i slično, a da prođu. Ali nijedna od tih značajki nije preporuka za objavljivanje u časopisu.

Započnite tako da identificirate poglavlje iz radnje koje ima najviše potencijala da postane članak. Razmislite o tome koju bi ocjenu vaš mogući članak vjerojatno dobio prema kriterijima razmotrenima na Slici 9.1, a potom krenite u ispitivanje tržišta. Otidite u knjižnicu i razgledajte različite časopise u koje biste mogli poslati svoj članak da biste se upoznali s onim što oni prihvaćaju i da biste bili sigurni da će se vaš članak uklopiti u utvrđeni okvir. Pitajte mentora za savjet o tome koje su izmjene potrebne i na koja biste ga mjesta mogli poslati. Kao i u svakom drugom području života, odabiranje časopisa podrazumijeva pravljenje ustupaka. Ako kao mjesto svojega prvog ozbiljnog objavljivanja odaberete vrlo prestižan časopis i budete uspješni, osvojit ćete mnogo prestižnih bodova. No tada je i mnogo vjerojatnije da ćete prilično dugo čekati (tri do šest mjeseci) samo zato da bi vas na kraju odbili. Također, možete dobiti i pogubnu kritiku svojeg teksta, što može biti demoralizirajuće. Ili, pak, neki vrhunski časopis može odbiti članak u postojećem obliku, ali ostaviti poluotvorena vrata za moguću povratku ako budu zadovoljeni vrlo opsežni zahtjevi za izmjenama. Ako i učinite te preinake, mrzovoljan urednik možda ipak neće prihvatiti tekst kao dostatno izmijenjen, što je obično vrlo demotivirajuće.

Izgubiti pola godine ili cijelu godinu na jalove pokušaje objavljivanja, kao što je ovaj, može ozbiljno ugroziti vaš sveukupni radni ritam, tako da doista nema nikakvog smisla da svojim tekstom težite nečemu više od onoga što ćete vjerojatno postići. Časopisi vrlo rijetko mijenjaju svoja pravila igre pa stoga nemojte dopustiti da na vaš sud utječe zamisao da je vaš članak osobito prekretnički ili izvoran. Izaberite časopis koji objavljuje vrstu građe kojoj vaš članak pripada i koji ima određeni, ne nužno i najviši, ugled u vašem području, u najboljem slučaju časopis u kojemu je vrijeme od predaje do objavljivanja članka prilično kratko i koji ohrabruje nove autore. Znanstveni su skupovi i ovdje najbolji vodič za procjenu stanja u glavnim časopisima u vašoj disciplini. No uvijek vrijedi "triangulirati" dva ili tri mišljenja o svakom časopisu kako biste moćne sposobnosti dezinformiranja, karakteristične za profesionalne strojeve za proizvodnju glasina, držali pod nadzorom.

Kad steknete jasnu sliku o tome u kojem časopisu smjerate objaviti, popravite svoje poglavlje kako bi udovoljilo njegovim zahtjevima, i malim i velikim. Pokušajte se pobrinuti da sve točno odgovara stilu toga časopisa i da su upućivanja na literaturu u formatu koji se zahtijeva. Općepoznato je da su urednici neprijateljski raspoloženi prema autorima koji predaju tekstove napisane pogrešnim stilom. No najvažnija izmjena koju trebate učiniti kako biste poglavlje pretvorili u članak uvijek je njegovo skraćivanje. Članci u časopisu

nikad ne smiju biti dulji od 8.000 riječi – u većini područja samo će članci znanstvenih superzvijezda biti prihvaćeni ako nadmašuju tu duljinu. Pazite da duga poglavlja razdijelite u dijelove koji odgovaraju duljini članka prije nego što ih pokušate objaviti. Skraćivanje poglavlja na 7.000 ili čak na 6.000 riječi često prilično povećava vaše izgleda da ih objavite. No ako ih skratite previše ispod te duljine, postoji opasnost da urednik ili recenzenti ne dožive vaš tekst kao pravi glavni članak, nego kao predugu istraživačku bilješku. U tom bi slučaju mogli zatražiti da se članak od 5.000 riječi još skрати, kako bi se uklopio u uobičajenu granicu od 3.000 do 4.000 riječi koja vrijedi za istraživačke bilješke.

Nadalje, članci u časopisima trebaju biti napisani drukčijim stilom od poglavlja. Moraju biti potpuno samostalni i neovisno razumljivi, bez ikakvog upućivanja na tekst iz drugih poglavlja. Isto tako, članke treba napisati tako da obavljaju samo jedan posao, da dobro pogode jedan jedini cilj, dok poglavlja u doktoratu često obrađuju nekoliko aspekata, što je glavni razlog zbog kojeg su dulja. Članak treba imati brz početak, po mogućnosti upečatljiv, lišen bilo kakvih brbljarija, takav da odmah prelazi na glavna pitanja. Izbacite duge preglede literature ili pripremnu gradnju, budući da su vaši čitatelji vrlo zaposleni stručnjaci. Pokušajte uputiti na druge novije sinoptičke prikaze literature kako biste izbjegli da i sami prikazujete područje koje vam je bolje poznato. No pobrinite se da iskažete primjereno poštovanje prethodnom radu u vašem području, budući da je vjerojatno da će autori relevantnih djela biti vaši recenzenti. Duge odjeljke s podacima ili metodologijom uklonite iz glavne argumentacije u tekstu i stavite ih u priloge, ostavljajući glavne završne rezultate primjereno utvrđene i uokvirene u glavnom tekstu. Mnogi časopisi danas njeguju jezgrovitiji stil te podatke i druge priloge stavljaju samo na Web, što je trend koji će se vjerojatno dalje razvijati. Zapamtite da se kriterij onoga što bi čitatelji trebali znati može lako prilagoditi kako bi zadovoljio potrebe stručnih čitatelja. Isto tako, primjena maksime “kažite to jednom, ali kako treba” može pomoći da održite minimalnu duljinu teksta.

Budući da je proces obrade članaka u časopisima dug, uvijek je dobro pokušati predvidjeti kritike prije nego što članak pošaljete, a ne poslije toga. Verziju poglavlja koju ste namijenili objavljivanju pokažite mentoru i drugim studentima, a na seminarima i nekome znanstvenom skupu pokušajte prikupiti širi spektar komentara. Koliko god to bilo naporno, savjesno bilježite i pomno razmišljajte o kritičkim ili dosadnim/nerazumljivim komentarima što ih dobivate od te publike i čitatelja, potom svoj tekst preuredite kako biste ih usvojili ili odbili. Ta vrsta povratne informacije katkad može biti korisna i u ponovnom odvagivanju kojem bi časopisu bilo najbolje poslati članak.

Nakon što ste tekst poslali i izdržali frustracije zbog čekanja na odgovor, trebate biti sposobni nositi se s komentarima recenzenata i urednika. Najbolje

je unaprijed se pripremiti na to da vam članak neće biti odmah prihvaćen bez ikakvih preinaka – to rijetko postignu čak i stariji znanstvenici. Umjesto toga, očekujte pismo od urednika koje je neka vrsta privremenog prihvaćanja, ili nije potpuno odbacivanje, ili je glatko “ne”. Stajalište da treba unijeti izmjene kako bi se odgovorilo na sve kritike (koje sam preporučio) i tu može biti vrlo korisno. Vjerojatno će svaki recenzent uputiti vašem djelu neke kritike koje će u nekim pogledima biti nedobrohotne ili promašene. No koliko god neke kritike izgledale neopravdane, recenzenti ih obično ne bi mogli uputiti da u vašoj analizi nije bilo barem *nečega* problematičnog za što su se zakvačili. Ako im pristupite konstruktivno, te vam naznake mogu pomoći da svoje djelo poboljšate.

Dakle, ako vam časopis odgovori pismom u kojem članak prihvaća, ali uz preinake, trebali biste čestitati samome sebi na tome što ste prošli najgoru prepreku i što niste dopustili da vas malo kritike obeshrabri. Ta vrsta pisma može izgledati kao nešto što je napisano u prilično uvjetnom tonu, no ipak je riječ o implicitnom ugovoru da će vam, ako obavite svoj dio posla, časopis objaviti članak. Taj ugovor trebate zaključiti brzo, dok još “vrijedi”. Neka vam zadovoljavanje *svih* uvjeta što ih je časopis postavio za prihvaćanje bude prioritet, a posve preinačen članak vratite u kratkom razdoblju, otprilike od tri mjeseca. Kad ga budete vraćali, priložite i pismo u kojem uredniku objasnjavate gdje ste i kako točno udovoljili njegovim zahtjevima za izmjenama. Taj će mu podsjetnik olakšati posao prihvaćanja teksta.

Ako vam, umjesto toga, časopis odgovori tako što kaže “preradite, ponovno pošaljite, a mi ćemo recenzirati novu verziju”, to često izgleda kao odbijanje. Komentari recenzenata u tom su slučaju ozbiljniji i podrazumijevaju više izmjena, pa je lako moguće da steknete dojam da, unatoč tome što ćete se više truditi, izgledi za objavljivanje nisu zajamčeni. Ipak vrijedi učiniti ono što časopis traži i vratiti članak u posve preradenom obliku. Urednici koji su zatražili izmjene možda su bili pažljivi i nisu se obvezali na objavljivanje preinačenog teksta, no što više truda uložite i što im u popratnom pismu više kažete o tome što ste učinili, to će oni biti moralno više obvezani. Ako neke izmjene nikako ne možete prihvatiti ili provesti, objasnite u pismu zašto, i to vrlo hladno i nepristrano. Mnogi će vam urednici u tom slučaju izaći u susret, osobito ako ste učinili sve ostalo što su oni i recenzenti tražili. Osim toga, ako urednik uočava snažne znakove da ste unijeli izmjene kako biste odgovorili na prethodnu rezerviranost, možda će vaš preinačeni članak poslati manjem broju recenzenata nego u slučaju prve verzije – možda samo onom recenzentu koji je prošli put bio najkritičniji. Stoga je postotak uspješnosti kod ponovne predaje članka zapravo mnogo veći nego kod prve predaje. Dakle, nakon što dobijete “odbijenicu”, pazite da u naletu uvrijeđenosti ne odustanete od svojeg članka, niti da ga pošaljete na neko drugo mjesto, sve dok ne budete posve sigurni u to da ga dotični časopis neće objaviti.

Ako vam časopis odmah odbije članak, ipak biste trebali pomno razmotriti komentare recenzenata i pokušati shvatiti zašto niste uspjeli. O reakcijama recenzenata ponovno raspravite sa svojim mentorom i drugim iskusnim kolegama. Potom se pobrinite da članak preuredite tako da spriječite ponovno pojavljivanje istih kritika na drugom mjestu. Nakon toga izaberite časopis koji je na nižem mjestu u hijerarhiji te mu pošaljite preinačeni članak.

Često je dobro da, dok radite na disertaciji, ne pokušavate raditi na članku koji ne proizlazi iz radnje i koji nije njezin dio. Ako se prihvatite pisanja nekoga kraćeg teksta, o čemu smo raspravljali, to vas možda neće preozbiljno odvratiti od glavnog rada. No rad na cjelovitom članku o temi koja se razlikuje od teme vaše radnje definitivno treba izbjegavati, zbog vremena i napora koji se u to mora uložiti, kao i zbog mogućnosti demoralizirajućeg odbijanja ili kritika s kojima se možete suočiti. Stoga se držite toga da u oblik članka preradite najbolja i najoriginalnija poglavlja radnje. Dobro je istodobno raditi samo na jednom članku. No zbog duljine procesa, nakon što ste jedan članak predali u časopis, može biti korisno odmah započeti rad na novom, kako biste postupno dobili malu "proizvodnu liniju" članaka. Bolje je u jednom trenutku raditi na nekoliko članaka na različitim stupnjevima dovršenosti, kao što to čini većina etabliranih znanstvenika, nego sve nade položiti u jedan jedini članak. Veliki su izgledi da jedan članak, poput jednog listića lota, neće donijeti napredak.

Osim toga, mnoga sveučilišta danas očekuju da studenti s doktoratom (ili gotovo dovršenim doktoratom) imaju objavljen barem jedan ili dva kratka teksta žele li doći u obzir za zaposlenje. Taj je trend pojačan u Britaniji vladinim procesom "procjena istraživačkog rada" (PIR). PIR zapravo zahtijeva da svaki znanstvenik objavi barem četiri teksta svakih pet ili šest godina, inače riskira da ga kategoriziraju kao "istraživački neaktivnog". Stoga odsjeci nerado zapošljavaju nekoga tko nije pokazao konkretnu sposobnost objavljivanja. Slični su pristupi uvedeni, ili se razmatraju od strane vlade, i u nekim drugim zemljama. Stoga je posjedovanje malog fascikla s publikacijama već u trenutku stjecanja doktorata doktorandima postalo važnije nego što je to nekad bilo.

Novi autori često nisu svjesni da postoji vrlo stroga norma protiv predaje istog članka istodobno u nekoliko časopisa. Znanstveni su časopisi još uvijek potpuno dobrovoljni pothvati. Recenzenti rade besplatno, isključivo zbog osjećaja stručne predanosti ili obveze. Većina urednika dobiva tek skroman ili nikakav honorar. Stoga se smatra velikom zloporabom povjerenja ako dobijete slobodan savjet od strane recenzenata i urednika, a isti članak istodobno pošaljete u nekoliko drugih časopisa. Ako urednici doznaju da ste to učinili, najčešće reagiraju tako što odmah odbiju vaš članak, a možda i isključe mogućnost bilo kakvoga budućeg razmatranja vašeg djela. Znanstvene su

mreže povezanije nego što to možda mislite, i urednici i recenzenti često razgovaraju o takvim pogreškama. Ako svoj članak predate u nekoliko časopisa, brzo će vas otkriti i steći ćete negativnu reputaciju. Stoga budite oprezni da ne počinete tu potencijalno ozbiljnu pogrešku. Ako ste poslali članak u časopis i ako proces prihvatanja traje cijelu vječnost, ipak biste trebali urednika formalno obavijestiti o tome da članak povlačite prije nego što ga pošaljete u drugi časopis.

Isto tako, neki doktorandi svake godine griješe u pogledu konvencija o "dvojnomo objavljivanju" tekstova. Čim vam je članak prihvaćen u jednome znanstvenom časopisu, on ne može biti razmatran, a kamoli objavljen, u drugome. Kad biste veliku količinu istog teksta ponovno objavili u drugom članku, dotični bi časopis kršio autorska prava prvog časopisa. Možda bi trebao povući cijeli svezak. Posljedice po vas osobno također bi bile ozbiljne. Vaš ugled u znanstvenoj zajednici bio bi narušen, s obzirom na to da bi se činilo kako "plagiranjem sebe samoga" nepošteno napuhavate svoj životopis. Bio bi to siguran put u stručno samoubojstvo.

Međutim, ne samo da je dopustivo nego je i posve prihvatljivo članak iz časopisa kasnije ponovno objaviti u knjizi (često u ponešto preinačenom obliku). Taj članak može biti sastavni dio radnje koju ste uspjeli objaviti kao knjigu ili poglavlje u nekom zborniku. Časopisi zadržavaju autorsko pravo za svaki članak koji objave, pa ako materijal iz svojeg članka želite upotrijebiti u knjizi ili zborniku, trebete dobiti dopuštenje izdavača časopisa da to učinite, te navesti mjesto gdje je prvo objavljen. Urednici i izdavači časopisa uvijek daju dopuštenja autorima da reproduciraju vlastiti materijal bez naknade; jer, kad to ne bi učinili, njihova bi se zaliha rukopisa brzo isušila. No časopisi uvijek objavljuju prethodno neobjavljene tekstove. Oni zarađuju novac objavljivanjem izvornog istraživanja i njihov bi znanstveni ugled trpio kad bi se činilo da dupliciraju ili ponovno objavljuju materijal koji je već objavljen u obliku knjige. Isto tako, kad bi članak u knjizi slučajno izašao prije verzije u časopisu – što nije nevjerovatno s obzirom na dugotrajnost postupka objavljivanja u časopisu – časopis bi mogao zapasti u poteškoće u pogledu autorskih prava, pa tu treba biti oprezan.

Sve dok se držite tog rasporeda, nema problema s objavljivanjem materijala u članku u časopisu i njegovim kasnijim objavljivanjem u knjizi. Mnogi najbolje organizirani stariji znanstvenici obično napišu jedan ili nekoliko članaka o različitim aspektima svojega trenutnog istraživačkog projekta, od kojih svaki "utire put" ili upućuje na predstojeću knjigu. Potom, šest mjeseci do godine ili dvije kasnije, cjelovitu povezanu verziju istraživanja objave kao knjigu. Tim se pristupom znanstvenoj zajednici šalje opetovana poruka o istraživanju, pa je to najbolji način da se osigura od toga da djelo ostane nezamijećeno. Taj bi pristup bio dobar i za studenta koji završava doktorat, iako

je riječ o vrlo zahtjevnoj "strategiji razglašavanja", koja je moguća samo za najbolje ili najoriginalnije doktorate.

Preuređivanje radnje u knjigu

Voditelj interviewa: Što je bilo prvo, tekst ili glazba?
George Gershwin: Prvi je bio ugovor.¹³⁶

Neke radnje postaju knjige, knjige posebne vrste pod nazivom "znanstvene monografije". Monografija je, na što upućuje njezino ime, podrobna studija o određenoj temi. U izdavačkom smislu, visokonakladni udžbenik koji može pokriti sve ili većinu tema neke discipline, druga je krajnost. Svjetska naklada monografija na engleskom jeziku mjeri se u nekoliko stotina, najčešće između 300 i 600 primjeraka. Stoga, iako je ugovor između autora i izdavača i dalje nužna osnova za objavljivanje, rijetko treba utrošiti mnogo vremena na brigu oko podjele plijena, jer njega često nema.

Ako "ugovor" nije razlog što želite da vam radnja bude objavljena kao monografija, ipak postoje tri važna razloga zbog kojih je vrijedi objaviti u tom obliku. Prvi i najvažniji poticaj jednostavno je želja da poruka vašeg istraživanja bude dostupna široj znanstvenoj zajednici. Knjiga, bilo koja, iznenađujuće je dugovječan artefakt, dostupan na mnoštvo načina. Izgledi da drugi ljudi doznaju za vaše istraživanje i da se na njega oslanjaju mnogo su veći ako možete napisati dobru knjigu, koja vaše istraživanje smješta na police barem glavnih znanstvenih knjižnica u vašoj zemlji i inozemstvu. Drugi je poticaj izgrađivanje životopisa i učvršćivanje vaše vjerodostojnosti kao formiranog znanstvenika. U nekim disciplinama u području društvenih znanosti (kao što je ekonomija) ljudi danas rijetko pišu knjige kako bi priopćili rezultate svojih istraživanja. U tim su područjima glavni medij istraživanja članci u časopisima, a većina objavljenih knjiga su udžbenici za studente, koje su napisali stariji znanstvenici, čiji autori često više nisu inovativno angažirani u pomicanju granica znanja. No u društvenim znanostima koje se više zasnivaju na tekstu, kao i u humanističkim i umjetničkim disciplinama, knjige su još uvijek iznimno važne. Treći razlog za pisanje monografije spoj je prethodnih dvaju. Knjige se češće citiraju nego članci u časopisu. One su dobar način da se prikupi gomila citata na "Web of Knowledge". Također, na najboljim tražilicama na Webu (kao što je <http://www.google.com>, koji je u mnogim dimenzijama najbolji na svijetu)¹³⁷ naći ćete veći broj internetskih

stranica koje upućuju na knjigu. Knjige donose prepoznatljivost imena. Dobra knjiga možda će biti nekoliko puta recenzirana u znanstvenim časopisima koji objavljuju recenzije knjiga, i vjerojatnije je da će biti navedena u bibliografijama ili uključena u popise literature nego članci u časopisima.

No kako se industrija znanstvenog izdavaštva konsolidirala u veće i tržišno orijentiranije globalne korporacije, broj većih tvrtki koje obavljaju znanstvene monografije od osamdesetih se godina znatno smanjio. Stoga izbor izdavača nije osobito velik, kao ni izgledi za uspjeh. Prije nego što krenete u možda težak, dugotrajan i demoralizirajući proces objavljivanja knjige, trebate biti načistu s time ima li vaše doktorsko istraživanje razložnih izgleda za uspjeh. Savjet o tom pitanju trebali biste dobiti od svojih mentora ili savjetnika, kolega s odsjeka i ispitivača. Ako su oni skeptični ili vas ne potiču na objavljivanje, vjerojatno nije dobro ustrajavati na tome. Možda vaša tema nije prikladna ili pak znanstveno ozračje u vašoj disciplini nije osobito povoljno za znanstvene monografije.

Pod pretpostavkom da ste savladali tu prvu prepreku, u sljedećem koraku trebali biste razmotriti tvrtke kojima ćete predložiti objavljivanje knjige. Izdavači monografija poredani su, ugrubo, u skladu s općim znanstvenim prestižem, a to je ujedno i poredak prema tome koliko ćete teško biti prihvaćeni. On ide ovako:

Velike sveučilišne naklade, kao što su Oxford i Cambridge u Velikoj Britaniji ili vodeća Ivy League sveučilišta u Sjedinjenim Državama, na vrhu su te hijerarhije. Objavljivanje ključnih znanstvenih djela još je dio opće akademske misije tih tvrtki. One su često ponešto pristrane prema vlastitim doktorandima, ali imaju i neki opći osjećaj za odgovornost prema znanosti u širem smislu. No njih najčešće zanimaju samo najbolja djela. Uz to, čak i one mogu biti specijalizirane za područja u kojima već imaju dobro poznat popis djela i ugled, ili pak neki niz u koji bi se vaš doktorat mogao uklopiti. Te vrste izdavačkih kuća vrlo su prestižne zato što će vrlo pomno recenzirati vašu knjigu i sugerirati izmjene prije nego što je prihvate (što može trajati barem šest do devet mjeseci). Ako im se vaš tekst sviđa, možda neće previše nastojati na znatnijem skraćivanju. Potom će mukotrpno dodatno uređivati vaš tekst kako bi ga podigli na viši standard te proizveli kvalitetno djelo, što često traje od godine dana do 18 mjeseci. Glavni je nedostatak svega toga činjenica da se, nakon što ste utrošili nešto vremena za unošenje izmjena, cjelokupni proces objavljivanja može protegnuti na tri godine. Osim toga, reklamiranje

¹³⁶ Nav. u: Minkin, *Exits and Entrances*, str. 90.

¹³⁷ U druge korisne tražilice ubrajaju se: <http://www.alltheweb.com>; <http://www.teoma.com>; <http://www.vivisimo.com> (koji izbacuje lijepo segmentirane rezultate); <http://www.wisenut.com>;

pa čak i <http://www.search.msn.com>. Za članke u novinama pokušajte <http://www.findarticles.com>.

vašeg djela može biti prilično slabo – većinu posla oko njegove promocije trebali biste obaviti sami.

Veliki komercijalni izdavači koji objavljuju monografije još uvijek postoje, iako je riječ o vrsti koja ubrzano nestaje. Ako možete pronaći jednoga ili nekoliko njih za svoje područje, oni vam mogu dati najprivlačniju ponudu. Te su tvrtke neusporedivo brže od sveučilišnih naklada, više nastoje na razumnoj duljini (70.000 riječi), imaju bolju reklamu i pristup im je komercijalniji. One zarađuju tako što imaju velik katalog naslova i proizvode razmjerno mali broj primjeraka po prilično visokim cijenama. Granica za prvi otisak pala je od (recimo) 300 ili 400 primjeraka prije deset godina na manje od 100 primjeraka danas. K tome, "skladišno" izdavaštvo može se odvijati uz pomoć tehnologije digitalnih tiskarskih strojeva, koja može po povoljnoj cijeni proizvesti primjerke knjige u tvrdom uvezu na temelju izdavačeve formatirane tekstualne datoteke na zahtjev pojedinačnog kupca. Taj sustav "objavlivanja na zahtjev" znači da vaša knjiga možda nikad neće "izaći iz tiska". Na neki način to je za vas dobro, s obzirom na to da vaš tekst ostaje dostupan sve dok se ljudi obraćaju izravno izdavaču, pa ne trebate brinuti da će ostati neprodanim. Kad je riječ o dobitnoj strani, izdavač može zadržati autorska prava za cijelo razdoblje (danas je to 70 godina) a da zapravo nikad ne bude u optjecaju mnogo stvarnih primjeraka. Uz to, knjižare i veliki distributeri kao što je <http://www.amazon.com> mogu i dalje uporno prikazivati vašu knjigu kao nedostupnu, kakav god bio njezin status.

Manje poznate sveučilišne naklade također posvećuju nešto prostora monografijama, no pritom su često vrlo selektivne i usredotočuju se samo na nekoliko područja ili na vlastite doktorande. Ako vaše sveučilište ima vlastitu nakladu, uvijek vrijedi pokušati objaviti kod nje, čak i ako dotad nije objavila mnogo knjiga u vašem području. Možete pokušati i kod neke druge sveučilišne naklade koja je, možda, objavila mnogo knjiga iz vašeg tematskog područja ili iz vaše poddiscipline. Budući da izdaju manje knjiga, te naklade mogu vaše djelo proizvesti brže nego sveučilišne naklade najvišeg ranga. No njihov je veliki nedostatak to što njihovi katalogi često imaju mnogo manju nakladu, tako da su izgledi da vaše djelo bude zamijećeno unutar struke mnogo manji. Isto tako, njihove su knjige katkad slabije kvalitete izrade. A budući da manje sveučilišne naklade izdaju manje knjiga, mogu zahtijevati kraće rukopise kako bi smanjile rizik.

Manji ili manje poznati komercijalni izdavači objavljuju više specijalističke naslove, imaju manje tržišne pogone koji se zasnivaju samo na internetu i poštanskim narudžbama, te često više cijene i nižu nakladu. Inače funkcioniraju slično većim tvrkama. Od izdavačkih kuća koje objavljuju djela na trošak autora razlikuju se po tome što se u komercijalnom smislu pouzdaju u prodaju i što ipak sklapaju ugovore sa svojim autorima. U praksi, plaćanje

autorskog honorara često je potpuno nominalno ili (s obzirom na nekomercijalni karakter objavljivanja monografija) tvrtka može tražiti da autor posve odustane od honorara. Neki komercijalni izdavači mogu, također, tražiti djelomičnu potporu za pomoć u financiranju izdavanja monografije. Vrijedi istražiti je li dostupan neki oblik ograničene potpore kako bi se pomoglo objavljivanje vašeg istraživanja. Mogući izvori su: vaš odsjek ili sveučilište, gdje se malo poznati fondovi često godinama skrivaju a da im se nitko ne obraća za pomoć; nacionalne ili regionalne strukovne udruge u vašoj disciplini; neke vrste zaklada ili dobrotvornih društava. Pitajte svoje savjetnike i kolege s odsjeka imaju li kakve prijedloge u tom pogledu: tu vrstu informacije doktorandi često teško mogu pronaći bez tuđe pomoći.

U tu se kategoriju manjih komercijalnih izdavača koji objavljuju i monografije ubraja raznolik spektar tvrtki. Neke od njih su tvrtke srednje veličine, dobro poznate, koje dugo postoje. Druge su ugledne, cijenjene tvrtke, ali posve nove. Mnogo je i tvrtki koje su tek osnovane, koje se još nisu dokazale i čija je budućnost potencijalno nesigurna. Prije nego što uđete u posao s nekom od tih tvrtki pokušajte o njoj što više doznati i budite donekle skeptični u pogledu obećanja iz manjih poduzeća. Pobrinite se da budete upoznati s prethodnim knjigama i katalogima što ih je ta tvrtka izdala i provjerite njezinu Web stranicu i resurse kojima raspolaže. Za vašu je karijeru vrlo važno da vam knjiga bude valjano uređena, dizajnirana, dobro otisnuta, te da bude djelotvorno distribuirana i reklamirana, tako da potencijalni čitatelji čuju za nju.

Izdavačke kuće koje objavljuju djela na trošak autora uopće nisu izdavačke kuće. Ne treba ih uzimati u obzir jer knjiga koju bi oni objavili ne može izgraditi vaš životopis ni na koji koristan način. Osim toga, time što je objavljena kod takvog nakladnika, vaša knjiga neće postati dostupnija nego da stoji na polici vaše sveučilišne knjižnice. Naslove koje izdaju takvi nakladnici ne uzimaju ozbiljno ni urednici rubrika recenzija u časopisima ni knjižničari u sveučilišnim knjižnicama koji su zaduženi za naručivanje knjiga. U takvim se tvrtkama uopće ne može govoriti o sustavu prodaje. Ako vam neka tvrtka piše i ponudi vam objavljivanje radnje na neviđeno ili bez ikakvog procesa neovisnog recenziranja, trebali biste biti krajnje skeptični.

Nakon što ste odabrali nekoliko izdavača, vaša je sljedeća zadaća da sastavite prijedlog za objavljivanje knjige koji će izgledati izvediv. Doktorska se disertacija rijetko može objaviti kao knjiga bez znatnih preinaka. Najprije biste trebali smanjiti duljinu rukopisa knjige koju predlažete. Tekst od 100.000 riječi jednostavno će biti predug da bi ga izdavači uopće počeli razmatrati, koliko god on u znanstvenom smislu bio relevantan. Izgledi za objavljivanje mnogo su bolji ako tekst vaše radnje ne sadržava više od 80.000 riječi, i to je razlog zbog kojeg sam u ovoj knjizi preporučio da glavni tekst, pa i u slučaju opsežnih disertacija, bude toliki. No da bi objavljivanje

knjige bilo izvedivo, čak će i tu ograničenu duljinu trebati još malo smanjiti. Kao idealnu duljinu knjige izdavači obično navode rukopis od 60.000 do 70.000 riječi. Međutim, autore se rijetko ohrabruje da dolaze s kraćim rukopisima. Za znanstvene knjige koje su mnogo manje od 60.000 riječi može se smatrati da imaju "malu težinu" pa se recenzentima, knjižnicama ili potencijalnim stručnim čitateljima mogu činiti neisplativima.

Druga važna izmjena koju treba napraviti jest to da knjigu nastalu iz radnje treba učiniti razumljivijom od izvorne radnje. Ako možete, izbacite sve "dosadne dijelove". Kad vam bude dodijeljen doktorat i kad cjelovit tekst disertacije bude dostupan u sveučilišnoj knjižnici, čitatelje možete uputiti na njega kako biste objasnili najezoteričnije ili rutinske elemente metodologije, podatke ili druge materijalne dokaze. Stoga nema nikakve potrebe da takav materijal reproducirate. Slično tome, veću ekonomičnost možete postići i upućivanjem na literaturu. Ako to već niste učinili, prijedite na harvardski sustav upućivanja na literaturu i riješite se, koliko je to moguće, svih bilješki na kraju, osim onih najvažnijih.

Nakon toga razmotrite može li se vaš doktorat na neki način preoblikovati kako bi privukao više potencijalnih čitatelja pa se stoga i bolje prodavao. Ima li u radnji dijelova koji su čitateljima odbojni i koji bi se mogli objaviti kao zasebni članak u časopisu? Prvi kandidat za to jest predugo poglavlje s prikazom literature; njegov bi se dio mogao pretvoriti u pregledni članak u časopisu. U tom slučaju možete jednostavno uputiti na taj članak u kraćemu pripremnom poglavlju za glavnu jezgru knjige. (U rijetkim slučajevima, osobito kvalitetan doktorat možda je najbolje objaviti u obliku dviju kraćih knjiga, jedne koja obrađuje elemente prikaza literature, više u obliku knjige namijenjene studentima, i druge koja obrađuje izvorno istraživanje.)

Prije nego što pristupite izdavačima trebali biste ispitati i postoje li elementi koji bi se mogli *dodati* knjizi kako bi proširili analizu iz vaše radnje te je učinili privlačnijom potencijalnim kupcima. U društvenim znanostima, ako je razdoblje obuhvaćeno vašom radnjom završilo prije nekoliko godina, izdavači često žele da je ažurirate. Slično tome, izdavači mogu biti zainteresirani za dodatne odjeljke ili poglavlja koja analizu iz radnje stavljaju u širi kontekst ili je pak čine manje usko fokusiranom, te, možda, podižu razinu upotrebljivosti knjige za napredne studente i stručne čitatelje. Dakako, cijena svakoga takvog dodatka je visoka. Trebate načiniti mjesta za njih tako što ćete više toga izbaciti iz izvornih poglavlja radnje. Za pisanje novih dijelova potrebno vam je dodatno vrijeme, a možda i novo istraživanje.

Tek kad ste sastavili plan tržišno isplative, potpuno uknjižene verzije svoje radnje, obratite se izdavačima. Tada trebate sastaviti prijedlog za objavljivanje knjige koji obuhvaća sljedeće:

- *Iznesite znanstveno opravdanje za knjigu.* Objasnite intelektualne razloge zbog kojih je vaša knjiga vrijedna za vašu disciplinu ili za šire područje istraživanja. Može biti korisno priložiti i pozitivne komentare o vašoj doktorskoj radnji što su ih iznijeli istaknuti i dobro poznati ispitivači, koji mogu naglasiti njezinu prikladnost za objavljivanje i širu zanimljivost za struku. Koristan bi mogao biti i kratak komentar vaših mentora ako su dobro poznati. Međutim, dajte do znanja da je ono što predlažete posve preuređena verzija izvornoga, visokokvalitetnog istraživanja, a ne neizmijenjena doktorska radnja (pa čak ni njezini veći dijelovi). Čak bi se i ono malo izdavača koji još uvijek posvećuju pozornost znanstvenim monografijama moglo lako uplašiti izdavanja vaše doktorske radnje i poslati vam preuranjenu odbijenicu ako ostavite ikakav prostor za dvojbu.
- *Specificirajte strukturu knjige.* Navedite ukupnu duljinu teksta, naslove poglavlja, možda i odjeljaka, te duljinu svakog poglavlja.
- *Opišite sadržaj knjige.* Svakom poglavlju posvetite otprilike pola stranice i usredotočite se na sadržajan opis glavnog doprinosa knjige.
- *Navedite tržišno opravdanje za knjigu.* Trebate specificirati tko će biti čitatelji te na opravdan i realističan način procijeniti predviđanja u pogledu prodaje tvrdo ukoričenog izdanja. Takve su knjige skupe, osobito kod britanskih ili europskih izdavača. Uglavnom se prodaju sveučilišnim knjižnicama (no u disciplinama kao što su menadžment ili informatička tehnologija možda i poslovnom tržištu). Možete predvidjeti i prodaju (50 do 100 primjeraka) znanstvenicima u vašem području. U nekim okolnostima može se predvidjeti i prodaja javnim knjižnicama. Razuman minimalni broj prodanih primjeraka kojem treba težiti jest 500 primjeraka u cijelom svijetu u slučaju američkog izdavača, iako bi se to moglo pokazati vrlo optimističnim ako pišete nekoj britanskoj ili europskoj tvrtki koja proizvodi skupe tvrdo ukoričene monografije. U tom slučaju izglednijom se može činiti prodaja 300 primjeraka. Trebali biste uključiti i meko ukoričeno izdanje ako možete predvidjeti barem tisuću prodanih primjeraka. Objasnite kako bi se tržište moglo proširiti kad bi bili dostupni jeftiniji primjerci. Izdavači će rijetko odmah objaviti meko ukoričenu verziju monografije, radije će čekati da vide koliko je tvrdo ukoričenih primjeraka prodano, tako da je opcija meko ukoričenog izdanja uglavnom nominalna. No može biti korisno uključiti je, sve dok je možete uvjerljivo braniti.
- *Uključite vrlo kratak prijedlog načina oglašavanja knjige.* Pokušajte identificirati časopise, glasila knjižnica općenitije namjene ili sveučilišta koja bi mogla recenzirati knjigu i potaknuti prodaju. Ako vam prihvate knjigu, izdavači će tražiti da ispunite upitnik o detaljnom planu oglašavanja.

vanja knjige. No može biti korisno uvjeriti ih da vaša knjiga ima realistične izgleda za dobru prodaju ako pokažete da znate kako je promovirati od samog početka. Možete pretpostaviti razmjerno istaknutu natuknicu u izdavačevu katalogu za godinu u kojoj se knjiga objavljuje, a možda i kraću napomenu u katalogu za sljedeću godinu. No nemojte se nadati da bi izdavač mimo toga mogao išta potrošiti na reklamiranje knjige; na tržištu monografija takvog luksuza najčešće nema. Efektivno razdoblje u kojem će prodaja monografije ostvariti predviđanja najčešće je dvije godine. Prodaja se u prvoj godini uglavnom održava zahvaljujući katalogu. U velikim tvrtkama, osoblje izdavača skreće pozornost na knjigu knjižničarima i sveučilišnim knjižarama te je promovira na znanstvenim skupovima. Nakon toga, prodaju mogu poticati recenzije knjige u časopisima. Ako knjiga nije postala poznata znanstvenicima iz dotične struke za dvije godine, izgledi za daljnju prodaju vrlo su slabi. Moglo bi biti vrlo korisno spomenuti da ćete sami elektroničkim putem poslati dugačak popis relevantnih znanstvenika ili da ćete izdavaču sastaviti specijalistički popis elektroničkih adresa. Isto tako, bilo bi korisno obećati da ćete napisati priopćenja za znanstvene skupove u kojima ćete uputiti na knjigu tijekom prve godine nakon što izađe. Mogli biste uputiti i na jedan ili dva članka koji su vam prihvaćeni u kvalitetnim časopisima, a koji će izaći mnogo prije knjige i upozoriti čitatelje na njezin skoriji izlazak. No trebate osigurati i da to (u očima izdavača) ne potkopa razloge zbog kojih će ljudi htjeti kupiti vašu knjigu.

- *Navedite rok u kojem ćete predati konačni rukopis.* Računajte s razdobljem od dva do tri mjeseca u kojem će izdavači poslati vaš rukopis recenzentima i primiti njihove komentare. Potom uračunajte još dva do tri mjeseca tijekom kojih ćete unijeti izmjene što su ih zahtijevali recenzenti u svojim komentarima. Za izdavače je najbolje kad im obećate da ćete biti sposobni predati potpuni rukopis u roku od šest do devet mjeseci. (Ako rukopis predate u kraćem roku, neće od toga biti neke koristi, s obzirom na to da se izdavačev katalog i reklamni materijali teško mogu preurediti u kraćem roku.) Naglasite da vam je objavljivanje rukopisa prioritet i da ti rokovi neće biti prekoračeni. Ako ih ne poštujete, teorijski gledajući, vaš izdavač može otkazati ugovor.
- *Uključite ogledno poglavlje.* Kako bi vam knjiga bila prihvaćena, pošaljite najbolje poglavlje. To ne mora nužno biti poglavlje u kojem podrobno izlažete jezgru knjige, ali ni poglavlje u kojem jednostavno prikazujete literaturu. To bi trebalo biti dobro napisano poglavlje koje prikazuje vaše djelo u dobrom svjetlu, a koje recenzent može relativno lako pročitati i prosuditi. U nekim je slučajevima korisno dodati nekoliko stranica uvodne ili pripremne građe za to poglavlje, a na kraju i sažetak onoga što

slijedi. Ako rabite harvardski sustav upućivanja na literaturu, trebate priložiti i bibliografiju za to poglavlje; ako rabite bilješke na kraju, to neće biti potrebno. Smisao je toga oglednog poglavlja da pokaže kako je vaše djelo dobro napisano, da je na dobroj stručnoj razini, da se bavi zanimljivom temom i da će se vjerojatno prodavati kao što ste obećali. Ono bi trebalo biti potpuno prilagođeno obliku knjige, bez nepotrebnoga disertacijskog aparata. Sigurno je da ćete kod izdavača dobiti na težini ako im obećate da ćete im, ako to zažele, odmah poslati cijeli rukopis spreman za objavljivanje. No to baš i nije praktično, jer ne možete uložiti sav napor uključen u pretvaranje radnje u knjigu a da ne znate koliki su vam izgledi da je neki izdavač prihvati. No to ionako nije ključno. Ako je izdavač uopće zainteresiran za vašu knjigu, on će zamoliti jednog ili više znanstvenika da pregledaju vaš tekst. Njima je mnogo lakše (i jeftinije) dobiti recenziju skice knjige i oglednog poglavlja nego cjelokupnog rukopisa, napose kod znanstvenih monografija, koje od čitatelja zahtijeva da poklone veliku pozornost pojedinostima. Ako mislite da jedno ogledno poglavlje neće biti dovoljno da bi pokazalo kako će vaša knjiga izgledati, pošaljite dva poglavlja.

Priredivanje cijeloga tog materijala zahtijeva dosta vremena, kao i čekanje na odgovor. No, za razliku od časopisa, prijedlog za knjigu i popratnu građu možete legitimno istodobno poslati različitim izdavačima. Međutim, nije pametno razglasiti ga velikom broju izdavača, budući da se njihovi urednici također redovito sastaju na znanstvenim skupovima i drugim mjestima te razmjenjuju bilješke. Ako shvate da primjenjujete nasilni pristup pronalaženja izdavača, to ih može navesti na to da svi zajedno zauzmu negativan stav prema vašem djelu. Osim toga, ako kopije svojeg prijedloga pošaljete na adrese deset različitih izdavača, vjerojatno je da prijedlog niste dovoljno ciljano usmjerili te da će vas odmah odbiti. A ako prvu verziju svojeg prijedloga pošaljete svim dostupnim izdavačima, to znači da ga ne možete revidirati u svjetlu povratnih informacija koje ćete dobiti te ga potom, u drukčijem obliku, poslati nekome drugom. Prema tome, najbolje je da svoj prijedlog pošaljete samo dvama ili trima izdavačima kod kojih je najizglednije da ćete uspjeti objaviti, a da druge izdavače ostavite u pričuvi.

Ako vam izdavač ponudi objavljivanje monografije, praktički biste uvijek trebali sklopiti ugovor. No postoji nekoliko mjera opreza koje treba imati na umu. Trebate zahtijevati pravi ugovor, ne zato što ćete od svoje monografije zaraditi neki znatniji novac – što je posve nevjerojatno – nego zato da osigurate suradnju s uglednom tvrtkom. Ugovor će specificirati da izdavaču dajete čisti rukopis, za koji jamčite da ne sadržava pogrdne ili klevetničke dijelove, da je određene veličine, da zadovoljava napomene što su ih iznijeli izdavačevi recenzenti, kao i to da ćete ga predati do određenog roka. Izdavaču ustupate pravo da u određenom razdoblju prodaje i distribuira vaš tekst

(najčešće u cijelom svijetu), a on se zauzvrat obvezuje da će knjigu proizvesti i prodavati je na za nj uobičajen način. Dobar će ugovor, s vaše točke gledišta, sadržavati klauzulu o tantijemi i najčešće jamčiti, približno, 10 posto od izdavačeva "neto dohotka" (to jest profita). No taj se iznos često počinje isplaćivati tek nakon što je knjiga prodana u određenom broju primjeraka (recimo 300, 500 ili 1.000), što, uostalom, može biti najviše što autor može očekivati od tvrdo ukoričene, strogo znanstvene monografije. Kod te vrste knjige nema smisla cjenkati se oko tantijema. Za monografiju ćete rijetko dobiti neki predujam na postotak, no ako ga uspijete iznuditi, to je mali dodatni poticaj izdavaču da pozitivno promovira vašu knjigu.

Ključna je stvar na koju treba paziti u ugovoru za objavljivanje monografije razdoblje kojim vas ugovor veže za izdavača i što se podrazumijeva pod izdavačevom obvezom da vašu knjigu održava u tisku. Ako izdavač vašu knjigu drži na digitalnom serveru i tiska pojedini primjerak kad primi narudžbu, to može značiti da vaša knjiga zapravo nikad neće biti dostupna u knjižarama ili uistinu uočljiva u katalozima, nego da će zauvijek formalno ostati "u tisku". Također, pazite na stavke u ugovoru koje vas mogu obvezati da sljedeću knjigu ponudite istom izdavaču na razmatranje prije nego što odete nekome drugom. Takvu je stavku pametno zadržati samo ako je vašu monografiju prihvatio neki prestižan i učinkovit izdavač. U suprotnome biste tu stavku jednostavno trebali izbrisati te od izdavača tražiti da učini isto.

Ugovori za objavljivanje monografije često nisu osobito važni. Autor će vjerojatno zaraditi malo ili ništa, a izdavač će prodati vrlo malo primjeraka. No jednom u svakih nekoliko stotina naslova može se pojaviti nešto važno. Moguće je da rukopis ne predate na vrijeme, što u procesu objavljivanja knjige može biti fatalna pogreška, i da izdavač iznevjeri vaša očekivanja u pogledu elastičnosti rokova te da se poželi potpuno povući iz ugovora. Možda se vaša knjiga iznenada proda u velikom broju primjeraka ili se pojavi meko ukoričenom izdanju, a u tom bi – ne baš vjerojatnom – slučaju ugovorom trebalo predvidjeti da dobijete pristojne tantijeme. Možda netko tuži vas i izdavača – što za vas osobno može predstavljati katastrofu – pa su zato potrebne stavke u ugovoru koje se odnose na pogrdu, klevetu i plagijat. Možda vaš izdavač bankrotira ili ne izvrši obvezu objavljivanja teksta i tako vas ostavi bez ikakvog mogućnosti da ponovno zavladate situacijom. Sve su to, po pravilu, neuobičajene nezgode, a ako je izdavač naklonjen i ugledan, o njemu ne treba previše brinuti. No ako ste u dvojbi, zamolite nekog iskusnijeg kolegu da zajedno s vama pregleda ugovor prije nego što ga potpišete.

Zaključci

Poput ostatka procesa autorskog rada, proces objavljivanja iziskuje mnogo vremena i predanog rada. On nikad nije lagan. Uvijek zahtijeva ustrajnost i sposobnost brzog oporavka od odbijanja, kritike ili zahtjeva za novim izmjenama u tekstu koji ste tako dugo stvarali. Uz to, trebate gledati unaprijed i pokušati ne objavljivati materijal koji za nekoliko godina, možda, nećete osobito cijeniti. No objavljivanje je jedini način kojim poruku svoga doktorskog istraživanja možete prenijeti široj publici. Ono je glavni mehanizam pomoću kojega vaše ideje mogu oblikovati tradicije u vašoj disciplini i postati njihov dio (drugi je mehanizam nastavni rad). Svrha objavljivanja dijelom je priznanje vašega stvaralačkog doprinosa, vrijednosti što ste je dodali misiji vaše discipline. Biti citiran od drugih, oblikovati njihov daljnji rad (bilo na pozitivan način, bilo suprotstavljanjem vašim tvrdnjama) znači steći neku vrstu "besmrtnosti". U istoimenom romanu Milan Kundera uvjerljivo prikazuje taj motiv kao osnovni ljudski poriv.¹³⁸ No razmišljanje o tim ciljevima i motivima možda može previše udariti u glavu, a to prizemiti najbolje može određena mjera cinizma. Jedan poznati strip o mačku Garfieldu započinje prizorom u kojemu njegov vlasnik John, razmišljajući o sebi, priznaje: "Garfelde, u depresiji sam. Kad umrem, nikoga neće biti briga što sam uopće ikada postojao".¹³⁹ Inače nenaklonjeni Garfield izgleda da se za trenutak počne ponašati protivno sebi samom: "Razvedri se, John", razmišlja mačak u srednjem prizoru, i zaključuje: "Sada ih nije briga".

¹³⁸ Kundera, Milan (1991). *Immortality*. London: Faber.

¹³⁹ Garfielda je napisao i ilustrirao Jim Davis, a objavljuje ga Ballantine Books u New Yorku, vidi <http://www.randomhouse.com/BB/>.

POGOVOR

“Ako je neku stvar vrijedno činiti”, kazao je G. K. Chesterton, “onda ju je vrijedno činiti loše.”¹⁴⁰ Njegovo sjajno obrtanje zdravog razuma zahvaća jednu važnu istinu. Nešto što je samo po sebi vrijedno da postignemo ostaje vrijednim koliko god to nesavršeno provodili. Ta me misao podržavala u pisanju ovih stranica, koje su na kraju ostvarile mnogo manje od onoga čemu sam se u početku nadao. Zaključno želim ponovno naglasiti poruku Predgovora: nijedan savjet koji sam dao u ovoj knjizi ne bi se smio nužno primijeniti, a kamoli usvojiti, na mehanički ili “udžbenički” način. Ova knjiga nudi samo prijedloge za razmatranje, prosudbu, možda pokušaj primjene, dopunu ili odbacivanje, kako vam se već, ovisno o vlastitoj situaciji i nakanama, čini korisnim. Kao što je uvidio Nietzsche: “U krajnjoj liniji, nitko ne može iz stvari, uključujući knjige, izvući više nego što već zna. Čovjek nema sluha za ono čemu nema pristup kroz iskustvo.”¹⁴¹

Postoji još jedna opasnost, rizik od pogrešnog razumijevanja, koju želim podcrtati. Ova knjiga pokušava djelomično sažeti skup postupaka koje umnogome moramo doživjeti kako bismo ih potpuno shvatili. Ona je, ukratko, knjiga “šalabahter”, o kojoj je Michael Oakeshott jednom primijetio: “Obilježje šalabahtera s prijevodom je to što njegov autor mora znati jezik obrazovanog čovjeka, što mora prostituirati svoj genij (ako ga ima) kao prevoditelj i što je nemoćan da spasi neupućenog čitatelja od svih mogućnosti pogreške.”¹⁴² Većini nas poznat je osjećaj nemoći kad prelazimo s prividnih jednostavnosti zbirke fraza na zbiljski razgovor na stranom jeziku. Dopustite mi stoga da naglasim kako kretanje između ovih stranica i vašeg doktorskog rada iziskuje sličnu herojsku predanost s vaše strane, cjelovitu i nužnu rekonstrukciju. Nikad ne biste smjeli dopustiti da se jaz između prividne jedno-

¹⁴⁰ Chesterton, G. K. (1981). nav. u: *The Concise Oxford Dictionary of Quotations*, Oxford: Oxford University Press, str. 70. Izvor je njegov ogleđ “Folly and female education”, Iv. 14.

¹⁴¹ Nav. u: Gane, I. i Chan, K. (1998). *Introducing Nietzsche*. Duxford, Cambridge: Icon Books, str. 40.

¹⁴² Oakeshott, Michael (1991). “Rationalism in politics”, u njegovoj knjizi *Rationalism in Politics and Other Essays*. Indianapolis: Liberty Fund, str. 29-30. Izvorno objavljeno 1947.

stavnosti ovog teksta i zbrkanosti ili težine vlastitog iskustva autorskog rada loše odrazi na vaše spisateljske kompetencije. Čitanje je bilo lakši dio. Za sve nas, u svakom trenutku, stvaranje ostaje veliko iskušenje.

Ako se to čini previše skromnim gledištem za završetak, spomenut ću da je predmet Oakeshottova pokroviteljskog stava u pogledu knjiga šalabahtera zapravo bio *Vladar* Niccola Machiavellija, knjiga koja je toliko originalna, čitana i utjecajna da je u engleski (i u mnoge druge jezike) uvela novi pojam (“makijavelistički”). Po mojem mišljenju, nova knjiga “šalabahter” vrijedi kao i svaka druga, i pomaže nam da konsolidiramo postojeći korpus znanja, da ga usustavimo te da ga potom odmah počnemo mijenjati i poboljšavati. Kako drukčije u našoj civilizaciji, koja se zasniva na tekstu, možemo napredovati? Za svaku je knjigu uistinu važan način na koji joj čitatelji pristupaju i što žele postići njezinim korištenjem. Kao što je jednom napisao A. D. Sertillanges: “Knjiga je signal, stimulator, pomagač, inicijator – ona nije zamjena ni lanac.”¹⁴³

¹⁴³ Sertillanges, A. D. (1978). *The Intellectual Life: Its Spirits, Conditions and Methods*. Dublin: Mercier Press, str. 172, prevela Mary Ryan.

RJEČNIK MAKSIMA, POJMOVA I IZRAZA

Sve dobre maksime već postoje. Samo ih trebamo primijeniti.
Blaise Pascal¹⁴⁴

Navedene maksime općeniti su prijedlozi za učinkoviti autorski rad, na koje se upućuje na nekoliko mjesta u knjizi. Napisane su unutar sivih okvira. Navedeni pojmovi ili izrazi nisu dio svakodnevnog govora, nego se često koriste u ovoj knjizi. Rječnik ne uključuje neke specijalističke pojmove koji su definirani i rabljeni samo na jednom mjestu u glavnom tekstu. Riječi napisane u *kurzivu* označuju druge natuknice u rječniku.

analitička struktura – način organiziranja teksta tako da se on razdjeli u logičke ili tipološke kategorije koje je smislio autor. Te kategorije fragmentiraju gradnju i omogućuju njezinu lakšu obradu, tako da se građa spoji u jednu kategoriju na temelju nekoga zajedničkog obilježja. Primjerice, analitička struktura može promatrati nužne i dovoljne uzroke, dugoročne i kratkoročne utjecaje, ekonomske, političke, kulturne ili druge oblike nekog skupa pojava.

argumentacijska struktura – način organiziranja teksta tako da se prikažu dva ili više stajališta koja je identificirao autor, kao što su sukobljene teorije, različite strane u sporu ili različite empirijske interpretacije. Navodi se cjeloviti argument u prilog jednom stajalištu, potom argument u prilog jednom ili više alternativnih stajališta, primjerice u obrascu “za i protiv”.

arhetipski singular – stilistička pogreška u kojoj ponašanje neke skupine ili kolektiva autor opisuje pomoću apstraktnoga, stereotipiziranog i zapravo nepostojećeg pojedinca (primjerice “pisac”). Upotreba arhetipskog singulara otvara široki put za pisanje besmislica.

autorski krug – skupina znanstvenika koji redovito citiraju djela jedan drugog tako što si međusobno podilaze.

autorski rad – cjelokupni proces stvaranja dovršenog teksta, to jest: smišljanje što da se napiše, planiranje toga u obliku skice, skiciranje odjeljaka, pisanje cijelog rada, revidiranje i *preuređivanje* teksta i dovršavanje teksta u odgovarajućem obliku, zajedno s objavljivanjem cijelog teksta ili njegovih dijelova.

bibliografija – iscrpan popis svih članaka, knjiga i drugih djela navedenih u radnji ili knjizi. Bibliografija bi uvijek trebala biti sastavljena u cjelovitom nizu uređenom abecednim redom glavnih imena autora. Bibliografije nikad ne smiju biti segmentirane (primjerice u zasebne popise primarnih i sekundarnih izvora), jer to narušava kriterij “*sve na jednom mjestu*”. Bibliografiju mora imati svaka radnja, bez obzira na to koji je sustav upućivanja na literaturu ili bilježaka upotrijebljen.

deskriptivna struktura – način organiziranja teksta tako da se grada prikaže redoslijedom koji je zadan neovisno o autoru, odnosno koji je izvanjski fiksiran, primjerice slijedenje kronologije ili narativnog niza, obrazac “vodiča”, redoslijed kojim je autor pristupao gradnji ili pristup koji se zasniva na popisu stavki bez ikakvog reda.

disertacija – završni stupanj doktorata u *nastavnom modelu doktorskog studija*, dugačak i povezan tekst u kojem se iznosi originalna analiza. Općenitije govoreći, izraze “disertacija” i “doktorska radnja” rabim kao istoznačnice.

disertacija po modelu članaka – radnja srednje duljine (od 50.000 do 60.000 riječi) koja često čini drugi dio *nastavnog modela doktorskog studija*. Radnja je napisana u obliku četiri ili pet časopisnih članaka, prikladnih za objavljivanje. Nije nužno da bude integriranog oblika poput *opsežne radnje*.

disertacijsko povjerenstvo – skup od četiri, pet ili više znanstvenika koji nadgledaju studenta doktorskog studija na disertacijskom stupnju *nastavnog modela doktorskog studija*. U povjerenstvo se uvijek ubrajaju studentov glavni savjetnik i pomoćni savjetnik, uz druge starije članove nastavnog osoblja koji ne surađuju blisko sa studentom. Članovi povjerenstva čitaju studentovo djelo u nekoliko faza, no osobito pažljivo kad je disertacija dovršena, te provode *obranu disertacije* odnosno *završni usmeni ispit*. Disertacija se, po pravilu, ne može prihvatiti ako se s time ne suglase svi članovi povjerenstva ili svi osim jednoga.

dvostruko objavljivanje – objavljivanje nekog teksta dvaput, najprije u obliku članka u časopisu, a potom u knjizi, što je priznata i legitimna praksa. No valja zapamtiti da tekst uvijek mora najprije biti objavljen u časopisu i da se nikad ne smije objaviti dvaput u različitim časopisima.

¹⁴⁴ Pascal, Blaise (1932). *Pensées*. London: Dent, str. 103, misao br. 380.

fusnote – sustav bilježaka u kojem se upute na literaturu i drugi elementi nalaze na dnu stranice na kojoj se pojavljuje brojka koja upućuje na bilješku, a ne na kraju poglavlja ili knjige.

glavni savjetnik – član nastavnog osoblja koji ponajprije vodi studenta doktorskog studija koji izrađuje disertaciju u *nastavnom modelu doktorskog studija*. Glavni je savjetnik srodan glavnom mentoru u *klasičnom modelu doktorata*, osim što je glavni savjetnik i dio disertacijskog povjerenstva koje određuje je li student stekao doktorat ili nije.

harvardski sustav upućivanja na literaturu – sustav navodenja literature u kojem se ime autora i godina navode u glavnom tekstu na mjestu na kojem se na njih upućuje, a može ih se potražiti u jedinstvenoj *bibliografiji* na kraju djela. U tom pristupu nisu potrebne bilješke.

ispitivač – u *klasičnom modelu doktorata*, to je stariji član nastavnog osoblja koji inače nije uključen u studentovo istraživanje i koji odlučuje je li njegovo djelo dostiglo standarde doktorata. U britanskoj varijanti, dvoje ili troje ispitivača čitaju studentovu radnju, održavaju *završni usmeni ispit* ili *viva* te potom dodjeljuju doktorat ili studenta *šalju na drugi rok*. Uvijek je uključen vanjski ispitivač (s nekog drugog sveučilišta) i unutarnji ispitivač (s istog sveučilišta s kojega je i student). U europskoj varijanti, svi su ispitivači članovi povjerenstva od pet ili šest članova, koji čitaju radnju, određuju može li se prihvatiti te održavaju javni ispit. Mentori će biti dio tog povjerenstva, a barem jedan član povjerenstva bit će s drugog sveučilišta ili iz inozemstva. U *nastavnom modelu doktorskog studija* članovi *disertacijskog povjerenstva* su ispitivači završne radnje, iako se oni tako ne zovu.

istraživanje koje skuplja prašinu – stvara tekst koji će pročitati samo uski krug ljudi. Djelo se nalazi na polici i jedini njegov stvarni učinak tijekom godina jest to što polako skuplja prašinu. Budući da nije objavljeno, istraživanje ni na koji način ne pridonosi širim stručnim raspravama, a drugi autori uglavnom ne mogu na njega upućivati ili konzultirati ga. Dvije najveće kategorije djela koja skupljaju prašinu jesu doktorske disertacije koje leže u sveučilišnim knjižnicama i izvješća o primijenjenom istraživanju koja su napravili znanstvenici ili konzultanti za vladine agencije ili kompanije.

jednostrano slijepi sustav recenziranja – sustav stručnog recenziranja u kojem recenzenti znaju tko je napisao članak, ali mogu ostati anonimni. Manje je restriktivan od *obostrano slijepog sustava recenziranja*.

Kaži to jednom, ali kako treba – načelo strukturiranja argumentacije u tekstu. Nemojte fragmentirati sličnu građu i raspršiti je po tekstu u komadićima. Svu sličnu građu pokušajte skupiti na jedno mjesto i iznijeti je u jedinstvenome uvjerljivom bloku. Taj pristup izbjegava ponavljanja i fra-

gmentiranje. Pomaže vam da izgradite jasniji argument, koji se sastoji od manjeg broja većih blokova.

klasični model doktorata – tradicionalni britanski, komonveltski i europski model doktorata, u kojem student dulje razdoblje (najčešće tri do pet godina) radi na sastavljanju “knjiškog” tipa radnje, pod nadzorom jednog ili dva *mentora* (u britanskom ili komonoveltskom modelu) ili kolegija članova odsjeka (u europskom modelu).

“knjiški” tip radnje – vrlo duga disertacija (najčešće ograničena na, najviše, 100.000 riječi) i uobičajen krajnji proizvod *klasičnog modela doktorata*. Sastavljena je u cjelovitom obliku knjige, pri čemu su sva njezina poglavlja blisko povezana, a ima i opći uvod i zaključak.

kompromisni model – pristup strukturiranju cijele doktorske disertacije koji nastoji kombinirati obilježja *modela fokusiranja* i *modela otvaranja*.

krajnje bilješke – sustav bilješki u kojem se sve upute na literaturu i drugi elementi nalaze na kraju poglavlja ili knjige, a nisu raspršeni na dnu svake stranice.

Kriterij onoga što bi čitatelji trebali znati – ključno načelo u određivanju koliko pojedinosti ili informacija uključiti u tekst. Postavite ovo pitanje: “Što bi čitatelji trebali znati kako bi slijedili i shvatili moju argumentaciju?” Dajte samo onoliko pripremljenih ili pozadinskih informacija koliko je za to potrebno.

Što se tiče brojčanih podataka uključenih u glavni tekst, navedite dovoljno pojedinosti kako biste zadovoljili potrebe čitatelja, ali nemojte ih preopteretiti. Primjerice, umjesto tablica rabite grafikone, podatke na prikladan način zaokružite ili upotrijebite druge metode za *reduciranje podataka*. Cjelovite informacije za specijalističke čitatelje i ispitivače prezentirajte u dodacima ili na CD-u pričvršćenom uz radnju.

Manje je više – u fazi u kojoj pišete konačnu skicu radnje, pronalaženje ekonomičnih načina izražavanja argumenata daje vašem tekstu stručniji ton; to osobito vrijedi za uklanjanje ponavljanja ili tematsku fragmentaciju (v. maksimu *Kaži to jednom, ali kako treba*). To se načelo ne smije miješati s općom stilskom sklonošću prema *škrтости* u *izričaju*, koja katkad može poboljšati tekst, a katkad ga učiniti manje razumljivim.

mentor – u *klasičnom modelu doktorata*, to je član nastavnog osoblja (odnosno jedan ili dva člana) koji preuzima glavnu odgovornost za doktoranda koji izrađuje “knjiški” tip radnje. U britanskom ili komonveltskom modelu mentor nije *ocjenjivač* doktorata, no u drugim je pogledima ekvivalentan američ-

kome *glavnom savjetniku*. U europskom modelu mentor može biti član kolegija ispitivača.

model fokusiranja – obrazac organiziranja radnje koji počinje dugim prikazom literature i obuhvaća nekoliko poglavlja, tijekom kojeg se opseg studije sve više reducira, a za kojim slijedi pripremna grada. Glavna poglavlja u kojima se iznosi analiza ili dokazni materijali tako dolaze na red kasno, a za njima često slijedi samo kratko poglavlje o analizi i zaključcima.

model otvaranja – obrazac organiziranja radnje koji počinje kratkim uvodnim ili pripremim poglavljem, za kojim odmah slijede poglavlja u kojima se iznosi glavna analiza ili dokazni materijali. Rasprava se potom "otvara" u analizu rezultata, a odatle u šire razmatranje problema iznesenih u postojećoj literaturi ili disciplini.

Najprije zapišite, a potom organizirajte – brzo napišite prvu verziju, ne brinući mnogo o tome kako je strukturirana, nego se umjesto toga usredotočite na iznošenje grade, formuliranje argumenata i izražavanje tvrdnji. Potom se u fazi revidiranja i poboljšavanja pobliže usredotočite na preuređivanje grade u jedinstvenu, jasnu argumentaciju, grupirajući i usko povezujući srodne tvrdnje.

naslov prvog reda – naslov glavnog odjeljka unutar poglavlja ili članka. Istaknutiji je od naslova drugog reda s obzirom na font i položaj na stranici.

naslov drugog reda – naslov pododjeljka, unutar glavnog odjeljka poglavlja ili članka. Manje je istaknut od *naslova prvog reda* s obzirom na font i položaj.

nastavni model doktorskog studija – doktorsko osposobljavanje od dva dijela. Sastoji se najprije od rada u kolegijima, koji se ocjenjuje općim ispitom (najčešće nakon dvije ili tri godine), a potom od *disertacije po modelu članka* srednje duljine, koja se izrađuje još dvije do četiri godine i koju ocjenjuje *disertacijsko povjerenstvo*.

Nositi se s očekivanjima čitatelja – glavna zadaća autora. Ne stvarajte kod čitatelja očekivanja koja nećete ispuniti, primjerice tako što obećavate previše ili stavljate varljive putokaze. Težite kontroliranom iznošenju informacija, koje uvijek slijedi *kriterij onoga što bi čitatelji trebali znati*. Pobrinite se da čitatelji shvate važnost vaših rezultata tako što ćete ih prikladno smjestiti u okvir stručne literature.

numerička progresija – podaci koji su organizirani ili u silaznom nizu (od najviših prema najnižim brojevima) ili u uspinjućem nizu (od najnižih prema najvišim brojevima). Vidi maksimu *Podatke stavite u numeričku progresiju*.

obostrano slijepi sustav recenziranja – sustav u kojem se, prije nego što članak ode recenzentima, uklanjaju pojedinosti koje mogu identificirati au-

tora, a recenzenti svoje komentare iznose anonimno. Taj bi sustav sve autore trebao učiniti ravnopravnima, a recenzentima omogućiti da daju iskrene komentare.

obrana disertacije – opći naziv za *završni usmeni ispit u nastavnom modelu doktorskog studija*.

Sve na jednom mjestu – ključno načelo kod upućivanja na literaturu. Kako bi pronašli izvor nekog citata ili potpune bibliografske podatke za neku knjigu ili članak, čitatelji bi trebali gledati samo na jedno mjesto u tekstu. Nikad ne bi smjeli biti prisiljeni da cjelovite bibliografske podatke ili pojedinosti o izvoru moraju tražiti na dvama mjestima.

otvoreni sustav recenziranja – sustav recenziranja u časopisima u kojemu recenzent zna tko je autor, a autor zna imena i komentare recenzentata.

Upečatljiv početak, uvodna građa, putokazi – predloženi redoslijed grade potrebne u uvodnom dijelu poglavlja (ili dugog odjeljka). *Upečatljiv početak* zaokuplja pozornost čitatelja. Za njim slijedi neki uokvirujući ili pripremni tekst, *uvodna građa* koja je potrebna za smještanje analize koja će uslijediti. *Putokazi* kratko upućuju na redoslijed tema u glavnim odjeljcima poglavlja (ili u glavnom dijelu velikog odjeljka).

Podatke stavite u numeričku progresiju – ključno načelo prezentiranja tablica i grafikona. Brojevi i stupci trebaju biti uredeni u jasnom silazjećem ili uspinjućem nizu gdje je god to moguće. Brojčani podaci u tablicama nikad ne bi smjeli biti neuredno prikazani. Stupčasti bi grafikoni trebali imati retke ili stupce uredene u niz numeričke progresije prema gore ili prema dolje. Podatke nikad ne uređujte u abecednom, zemljopisnom, slučajnom, službenom ili uobičajenom nizu ako ih je moguće prikazati numeričkom progresijom. Iznimku od ovog pravila čine samo podaci iz različitih razdoblja, neki kategorički podaci i nekoliko drugih specijaliziranih upotreba.

pomoćni savjetnik – član nastavnog osoblja koji suraduje sa studentima doktorskog studija u *nastavnom modelu doktorskog studija*, ali manje intenzivno od *glavnog savjetnika*. Neka sveučilišta propisuju da pomoćni savjetnik mora biti stručnjak iz područja koje se razlikuje od područja na koje se odnosi disertacija. Pomoćni savjetnik je član *disertacijskog povjerenstva*.

Poveži, uokviri, iznesi – predloženi redoslijed organiziranja grade unutar rečenice. Počnite s riječima ili drugim elementima koji su čitateljima već poznati iz prethodnog teksta, te tako uspostavite veze. Potom pokušajte ukloniti kvalificirajuće ili ovisne dijelove rečenice. Ti elementi obično uokviruju ključnu propoziciju rečenice, koja se iznosi posljednja. V. i

maksimu *Subjekt, glagol, objekt*. No dobar stil ovisi i o variranju rečenica te izbjegavanju mehaničkog ponavljanja nekog oblika.

predati dovršenu doktorsku radnju ili disertaciju – znači formalno je poslati sveučilištu kako bi je ocijenilo. Radnja mora biti u prihvatljivu završnom obliku. Moguća su ograničenja u pogledu toga koliko puta možete predati radnju; često je to moguće učiniti samo dvaput.

preuređivanje teksta – intenzivan način prosudbe i, često, izmjene načina organizacije poglavlja ili članka. Numerirajte i popišite svaki ulomak u nizu tako da u jednom retku opišete njegovu ključnu poruku, a između stavite naslove. Smislite alternativan niz i ponovno posložite ulomke prema broju koji se nalazi ispod svakog. Ako to izgleda obećavajuće, u programu za obradu riječi izrežite i zalijepite ulomke u novi niz. Provjerite ima li struktura koju ste dobili ravnomjerno raspoređene naslove i odgovarajuću organizaciju.

Printanje, uređivanje, revidiranje, poboljšavanje i izlaženje u javnost – predloženi redoslijed revidiranja teksta. Svoj tekst uvijek isprintajte i uređujte na papiru. Nemojte ga uređivati samo na ekranu, jer je takvo uređivanje previše ograničeno na verbalnu razinu i jednostavne ispravke. Nakon što ste tekst pročistili, upitajte se kako biste ga mogli pojačati, proširiti, pojasniti, bolje evidentirati i tako dalje. Unesite izmjene, a potom napišite ili zalijepite poboljšani tekst. S tom skicom idite u javnost kako biste prikupili komentare i ideje za izmjene. V. i preuređivanje teksta.

problem kontrole verzije – nesklad između različitih verzija nečega na dvjema različitim točkama, primjerice između toga kako je nešto opisano u tekstu i na dijagramu ili kako se na neki izvor upućuje u fusnotama i u bibliografiji. Čitatelji tako dobivaju dvije verzije i ne znaju kojoj da vjeruju.

problematika – intelektualni paradoks ili skup problema koji predstavlja središnje istraživačko pitanje (ili pitanja) radnje. V. maksimu *Svoju radnju strukturirajte oko nekog paradoksa, a ne oko praznine*.

putokazi – elementi u glavnom tekstu koji unaprijed ukazuju na strukturu poglavlja ili glavnog odjeljka. Putokazi su uvijek vrlo kratki i strogo naznačuju redoslijed tema koje će se obrađivati. Oni ne smiju sažimati glavni argument ili biti minijturni vodiči za analizu ili zaključke.

reduciranje podataka – tehnike uklanjanja suvišnih, nepotrebnih ili neželjenih pojedinosti u brojčanim informacijama. U ključne se korake ubrajaju: upotreba grafikonâ umjesto tablica, kraćenje ili zaokruživanje brojeva u tablicama, reduciranje ili uklanjanje decimalnih zareza, slijeđenje maksime *tri ili četiri značajne znamenke* i upotreba metoda eksploracijske analize podataka.

slanje na drugi rok – odbijanje *ispitivača* da prihvate doktorsku radnju. Oni će zahtijevati i navesti skup većih izmjena što ih valja učiniti kako bi se radnja mogla ponovno *predati*. Ako ne prođete na drugom roku, znači da ste definitivno pali.

smjernice – sva sredstva pomoću kojih autori (i izdavačevi urednici) omogućuju čitateljima da se orijentiraju unutar teksta. U smjernice se ubrajaju predgovori i uvodi, naslovi, *putokazi*, autorova obećanja, zaključci i slično.

SOD – kratica za “sve osim disertacije”, odnosi se na studenta u *nastavnom modelu dokorskog studija* koji je prošao opći ispit, ali još uvijek radi na dovršavanju disertacije.

Subjekt, glagol, objekt – ključno načelo engleske gramatike prilikom sastavljanja rečenica. Subjekt ne razdvajajte od glavnog glagola ili glagol od njegova objekta. Kvalificirajući ili podređeni dijelovi rečenice trebali bi doći na početak ili kraj rečenice, a ne u sredinu. Ti se dijelovi nikad ne smiju nalaziti između subjekta, glagola i objekta.

Svoju radnju strukturirajte oko nekog paradoksa, a ne oko praznine – načelo razjašnjavanja središnjega istraživačkog pitanja ili *problematike* vaše radnje. Trebali biste nastojati neočitu zagonetku objasniti na originalan način, a ne samo proizvesti prvi opis nečega što još nije (šire) proučeno.

škrtoš u izričaju – opća stilistička sklonost prema izražavanju uz upotrebu najmanjega mogućeg broja riječi. Koristan u izbjegavanju ponavljanja i poticanju jezgrovitog i djelotvornog izlaganja, ovaj pristup često može dovesti i do prilično krutog i nerazumljivog teksta. V. Maksimu “*Manje je više*”.

tekst hitnog zaustavljanja – provjera koliko je dobro tekst organiziran i opskrbljen putokazima. Ako čitatelja prekinem usred čitanja poglavlja ili članka, hoće li biti sposoban dati jasan opis njegove opće strukture, onoga što je obuhvaćeno i onoga što slijedi?

teme – glavni argumentacijski ili teorijski elementi u disertaciji, osobito oni koji se opetovano pojavljuju i strukturiraju cijelu radnju. Teme najviše povezuju uvodna i zaključna poglavlja, često putem zaključaka poglavlja koja se nalaze između njih.

tijelo teksta – u programima za obradu teksta taj pojam opisuje glavni dio nekog teksta, onaj koji organizacijski dio *softwarea* nije identificirao kao naslov.

Tri (ili četiri) značajne znamenke – praktično pravilo u pogledu toga koliko brojčanih pojedinosti prezentirati u tablicama. Samo tri ili četiri *značajne znamenke* ili brojke trebaju varirati od jedne vrijednosti do

druge. Kako bi se postigao taj učinak, druge bi elemente brojki trebalo zaokružiti, ukloniti ili im premjestiti bazu. Primjerice, s tri značajne znamenke broj 1.346.899 postaje 1.350.000 ili 1, 35 milijuna. S četiri značajne znamenke on postaje 1.347.000.

U naslov stavite priču – koliko je to moguće, naslovi trebaju izražavati osnovne rezultate ili zaljučke, završnu poruku teksta. Nikad nemojte rabiti formalistične, isprazne ili nejasne naslove.

ulomak – misaona jedinica, najčešće od 100 do 200 riječi. U engleskim tekstovima ulomak je glavna organizacijska jedinica. Početak ulomka naznačuje se tako što se iznad njega ostavi prazan redak ili tako što se uvuče. Vidi *Uvod, glavni dio, zaključak*.

upečatljiv početak – način započinjanja poglavlja ili glavnog odjeljka u dramatičnom tonu, koji zaokuplja pozornost, primjerice upotrebom nekog citata ili nekog osobito živog ili uvjerljivog podatka, ili pak jasnim formuliranjem nekog paradoksa ili problema. Upečatljive početke valja pomno pisati.

usmeni ispit – vidi *završni usmeni ispit, obrana disertacije i viva*.

uvod, glavni dio, zaljučak – predloženi redosljed građe unutar ulomaka. Prva *uvodna rečenica* naznačuje kojim se pitanjem bavi ulomak, na što je usredotočen. Slijedi glavni *dio* ulomka, u kojem se dokazi rasuđuju, opravdavaju, razrađuju, analiziraju ili iznose. *Zaključna rečenica* otkriva zaključnu poruku ulomka, zaključak do kojeg se došlo. Česta i ozbiljna pogreška u autorskom radu jest pogrešno smještanje zaključne rečenice, tako da se ona varljivo pojavljuje kao uvodna rečenica sljedećeg ulomka.

uvodna građa – tekst koji je okvir za ono što će uslijediti, primjerice koji daje pripremne informacije, kontekst, pozadinski opis ili druge elemente nužne za razumijevanje jezgre analize.

uvodna rečenica – prva rečenica ulomka, koja priopćuje koje pitanje ili predmet ulomak obrađuje. Za njom slijedi *glavni dio* ulomka. Vidi maksimu *Uvod, glavni dio, zaključak*.

Vi definirate pitanje, vi iznosite odgovor – središnje načelo doktorata, koje jasno upućuje po čemu se doktorat razlikuje od prethodnih stupnjeva obrazovanja, u kojima drugi ljudi definiraju pitanja, a vi iznosite odgovor. To načelo naglašava i važnost izbora i oblikovanja središnjega istraživačkog pitanja tako da ono bude u skladu s rezultatima vašeg istraživanja. U svoje istraživačko pitanje ne uključujte nikakve elemente koje vaša analiza neće obraditi na važan i (po mogućnosti) originalan način. U analizi istraživanja ili iznošenju dokaza neka ne bude elemenata koji nisu obuhvaćeni formulacijom glavnoga istraživačkog pitanja.

viva – naziv koji se najčešće rabi za *završni usmeni ispit* u sustavima pod britanskim utjecajem. Riječ je o skraćenom obliku srednjovjekovnoga latinskog izraza “*viva voce*” (što doslovno znači “živim glasom”). *Viva* se obično sastoji od razgovora što ga dva ili tri ispitivača, otprilike, sat ili dva vode s doktorandom o njegovoj radnji. Katkad mogu biti prisutni mentori (ali ne smiju govoriti), no inače je riječ o sesijama zatvorenima za javnost.

Zadržite vjeru – na kasnom stupnju izrade doktorata zadržite pouzdanje u ono što ste učinili u svojem istraživanju. Nemojte podleći iskušenju da svoje istraživanje previše produljite ili da krenete posve novim putovima. Nemojte olako odustati od glavnog dijela posla što ste ga obavili. Umjesto toga, pronađite način da definirate i uokvirite svoje istraživanje, u skladu s maksimumom *Vi definirate pitanje, vi iznosite odgovor*. Budite spremni da na *završnom usmenom ispitu* uvjerljivo obranite ono što ste učinili.

zaključna građa – tekst koji jasnije fokusira neku analizu, izvodi zaključke i implikacije te ih stavlja u širi kontekst literature, užeg područja ili discipline.

Zaključna građa, tematika, veze prema naprijed – predloženi redosljed građe koja je potrebna za efektno završavanje poglavlja (ili glavnog odjeljka). *Zaključna građa* izvodi zaključke neke analize i njezine implikacije. *Tematika* povezuje dotično poglavlje s uvodnim, a možda i s ostalim prethodnim poglavljima. *Veze prema naprijed* povezuju dotično poglavlje sa sljedećim u nizu.

(završni) usmeni ispit – stupanj na kojem *ispitivači* (u britanskom, komonveltskom ili europskom sustavu) ili *disertacijsko povjerenstvo* (u Sjedinjenim Državama) formalno raspravljaju sa studentom o njegovoj radnji, iznose pitanja i probleme te provjeravaju studentovu sposobnost da brani svoje argumente i da raspravlja o relevantnim pitanjima unutar dotične znanstvene discipline. U sustavima pod britanskim utjecajem najčešće se naziva *viva* i nije javan, dok se u Sjedinjenim Državama naziva *obrana disertacije* i uglavnom je javan.

značajne znamenke – brojke koje variraju od jednog do drugog broja u tablici. V. maksimu *tri ili četiri značajne znamenke*.

zaključna rečenica – završna rečenica ulomka, koja sažima njegovu ključnu poruku. Ona slijedi za *tijelom* ulomka. V. maksimu *Uvod, glavni dio, zaključak*.

DODATNA LITERATURA

Mnogi su napisali korisne ili inspirativne stvari o autorskom radu u stručnim kontekstima, kao i o kreativnosti u istraživanju. No te su ideje uglavnom male pabirke po djelima o različitim temama. Traganje za njima bilo mi je korisno, a izvori o kojima je riječ mogu se naći u bilješkama uz svako poglavlje. No samo nekoliko tih djela ocijenio bih korisnima za čitatelje. U nekoliko redaka napomena objašnjavam ili kvalificiram sve svoje preporuke, jer će svaka knjiga vjerojatno biti korisna samo specifičnoj vrsti čitatelja.

Opći spisi relevantni za intelektualni rad

- Baker, S. i K. (2000). *The Idiot's Guide to Project Management*. Indianapolis: Macmillan, drugo izdanje. Jasan i samozatajan vodič za planiranje opsežnog djela, pun korisnih razmišljanja, koji, međutim, nije posebno namijenjen doktorskim projektima.
- Becker, Howard S. (1986). *Writing for Social Scientists*. Chicago: University of Chicago Press. Vrlo simpatična rasprava o poteškoćama u pisanju i izlaženju u javnost s napisanom gradom. Obvezno štivo za društvene znanstvenike sa snažnom voljom, koji se više bave istraživanjem literature, ali možda ne i za one koji već osjećaju nedostatak samopouzdanja.
- Becker, Howard S. (1998). *Tricks of the Trade: How to Think about Your Research While You're Doing It*. Chicago: University of Chicago Press. Tu nema mnogo toga o autorskom radu, no Becker nudi društvenim znanstvenicima korisne ideje o formuliranju problema i razmišljanju o odgovarajućim istraživačkim metodama i rješenjima.
- Botton, Alain de (2000). *The Consolations of Philosophy*. London: Penguin. Lijepo napisan primjer autorskog rada, koji se usredotočuje na pet filozofa u povijesti, koji su iznimno relevantni za suvremene intelektualce. Knjigu je vrijedno konzultirati, makar i kao primjerak dobrog stila.
- Butler, Gillian i Hope, Tony (1995). *Manage Your Mind: The Mental Fitness Guide*. Oxford: Oxford University Press. Izrada doktorata je iskustvo praćeno velikim pritiskom i zbiva se u doba kad se životni položaj često radikalno mijenja zbog drugih razloga. Ova vrlo humana knjiga može vam pomoći da se upoznate s nizom čestih, blažih problema. Ako ne osjećate tek vrlo blag pritisak i depresiju, posjetite liječnika ili drugoga stručnog savjetnika. Unatoč onome što se čini, akademski posao je posao i trebate biti u formi i zdravi kako biste ga djelotvorno obavljali.
- Elster, Jon (1983). *Sour Grapes: Studies in the Subversion of Rationality*. Cambridge: Cambridge University Press, poglavlje IV. "Vjerovanje, predrasuda i ideologija". Vodeći društveni teoretičar razmatra poticaj mišljenju koji potječe iz stvaranja osobnih privrženosti.
- Miller, G. A. (1956). "The magical number seven, plus or minus two: Some limits on our capacity for processing information". *Psychological Review*. (63) 1: 81-97. Vrlo star članak, ali još uvijek vrijedan za sve autore koji promišljaju kako će čitatelji reagirati na njihovo djelo.
- Mills, C. Wright (1959). *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press. Poticajno djelo upućno mladim sociolozima, sadržava i dobre uvide o autorskom radu.
- Minkin, L. (1997). *Exits and Entrances: Political Research as a Creative Art*. Sheffield: Sheffield Hallam University Press. Minkin korisno sintetizira mnoštvo prijašnje literature o kreativnosti. Dodaje i vlastita originalna i korisna razmišljanja o tome kako tijekom autorskog rada prokrčiti put kroz pitanja i dileme. On je politički znanstvenik stare škole pa su njegova razmišljanja vrlo relevantna i za povjesničare.
- Morton, Rebecca B. (1999). *Methods and Models: A Guide to the Empirical Analysis of Formal Models in Political Science*. Cambridge: Cambridge University Press. Oštroumna analiza problema planiranja istraživanja u području izrade formalnih modela, uz upotrebu primjera iz političke znanosti. Morton savršeno zahvaća često neuhvatljivu "usmenu mudrost" izradivača formalnih modela te sažimlje opći etos modernih intelektualaca iz područja društvenih znanosti koji provode empirijski orijentirano, ali "tehno" istraživanje.
- Nozick, Robert (1993). *The Nature of Rationality*. Princeton, NJ: Princeton University Press, samo str. 63-72, o "stručnoj heuristici". Vodeći filozof razmišlja o tome kako se u njegovoj disciplini definiraju i poboljšavaju intelektualni problemi. (U ostatku ove složene knjige njegova teza glasi da su racionalna vjerovanja ona koja maksimiraju uzročno, evidencijsko i simboličko blagostanje onih koji zastupaju vjerovanja. Argumentacija je u velikoj mjeri relevantna za akademski posao općenito, no tu se iznosi uglavnom za specijaliste.)
- Pascal, Blaise (1932). *Pensées*. London: Dent. Neka iznimna razmišljanja o intelektualnom radu, općenito razasuta su ovim – najvećim dijelom teološkim – tekstom iz sedamnaestog stoljeća: zanimat će vjerski naklonjene čitatelje.
- Sertillanges, A. D. (1978). *The Intellectual Life: Its Spirits, Conditions and Methods*. Dublin: Mercier Press, prevela Mary Ryan. Izvorno objavljeno 1920. Toplo, ali ozbiljno razmišljanje o intelektualnom radu, potpuno prožeto katoličkim mišljenjem. Trebalo bi biti korisno vjerski naklonjenim čitateljima, no teologija bi druge mogla odbiti.
- Sternberg, Robert J. (1988). *The Psychologist's Companion: A Guide to Scientific Writing for Students and Researchers*. Cambridge: Cambridge University Press i British Psychological Society. U nekim je dijelovima vrlo specifično za psihologiju, no sadržava i općenitije relevantne uvide.

- Sternberg, David (1981). *How to Complete and Survive a Doctoral Dissertation*. New York: St Martin's Griffin. Prilično općenita knjiga o izradi američkog doktorata, no s mnogo uvida o izlaženju na kraj s disertacijskim povjerenstvom.
- Zerubavel, Eviatar (1999). *The Clockwork Muse: A Practical Guide to Writing Theses, Dissertations and Books*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Stilski sastavljena kratka knjiga koja se usredotočuje na logistiku procesa pisanja, koju je napisao sociolog. Zerubavel daje neke detaljne savjete na temelju vlastitog iskustva, no čitanje knjige može izazvati osjećaj manje vrijednosti. Kao što sugerira naslov, autor vjeruje u pridržavanje rokova.

Knjige koje raspravljaju o stilu i srodnim pitanjima

Postoje brojne opće knjige o pisanju, uglavnom o pitanjima stila. Većina njih nije od velike pomoći za rad na doktoratu. Svaka od tih knjiga ima različite vrline i ograničenja, no mogu biti korisne u poboljšavanju stila pisanja kad ste suočeni sa zahtjevom da napišete opsežan tekst.

- Elbow, Peter (1998). *Writing with Power: Techniques for Mastering the Writing Process*. New York: Oxford University Press, drugo izdanje. Važna zbirka savjeta, orijentirana prema literarnim i kulturnim područjima i više početnim tečajevima. No korisna je za niz pitanja te za ljude kojima engleski nije materinski jezik.
- Joseph, Albert (1998). *Put it in Writing: Learn How to Write Clearly, Quickly and Persuasively*. New York: McGraw Hill. Knjiga orijentirana na biznis, a ne na znanost, no ipak je koristan vodič u moderne, "općeprihvaćene standarde" dobre komunikacije. Knjiga ne sadržava pretjerivanja i vrlo je dobro organizirana.
- Rees Cheney, Theodore A. (1991). *Writing Creative NonFiction: How to Use Fiction Techniques to Make Your Nonfiction More Interesting, Dramatic and Vivid*. Berkeley, CA: Ten Speed Press. Savjet što ga daje ova knjiga odnosi se na novinarstvo i nefikcionalno pisanje opće namjene, no mogao bi se primijeniti i na područje literature i kulturalnih studija. Naglasak je na aktivnom nastojanju da se zainteresiraju čitatelji.
- Williams, Joseph M. (1995). *Style: Towards Clarity and Grace*. Chicago: University of Chicago Press. Po mojem mišljenju, ovo je najkorisnija knjiga o pitanjima stila, sa sustavnim i modernim savjetima. Nudi mnoštvo brižljivo sastavljenih primjera, ali se korisno usredotočuje i na intelektualne ciljeve koje pokušavate ostvariti.

KAZALO

A

- Access (software), 108
- akademski žargon, 13, 101-104
- akronimi, *vidi* kratice
- Akvinski, Toma sv. (1225-1274), 132
- algebra, 26
- amaterska dramska skupina, 173
- Amazon.com, 218
- analitičko objašnjenje ili struktura, 60-62, 64-66, 125, 228
- analiza podataka, 23
- Anderson, Poul (1926-2001), 55
- antropomorfizam, 102
- Apple, 108
- argumentacijsko objašnjenje ili struktura, 62-66, 125, 228
- arhetipski singular, 103, 228
- aritmetička sredina, 146, 166-167
- AT & T, 196
- Auden, W. H. (1907-1973), 133
- autorski krugovi, 192, 197, 228
- autorska blokada, 22, 26, 117, 134
- autorsko stvaranje, definicija, 1, 229
- autorsko stvaranje, dileme, 1, 66, 89-96